

ISSN 1728-8940

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh National Pedagogical University after Abai

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№2(54)

Алматы, 2016

САЯСИҒЫЛЫМДАРПРОБЛЕМАЛАРЫ **ПРОБЛЕМЫПОЛИТИЧЕСКОЙНАУКИ**

УДК329.11

СОВРЕМЕННАЯИДЕОЛОГИЯ«ПАРТИИВЛАСТИ»НАПРИМЕРЕИДЕОЛОГИИ «НУРОТАН»И«ЕДИНОЙРОССИИ»:СРАВНИТЕЛЬНЫЙАНАЛИЗ

И.П.Иванов—доцентКазахстанско-НемецкогоУниверситета

Статья посвящена сравнению современных идеологий «партий власти», являющихся стержнем партийных систем в Республике Казахстан и Российской Федерации. Автор статьи анализирует идеологические акценты, которые являются наиболее притягательными для электората. Рассматриваемая проблематика является актуальной для стран постсоветского пространства по причине процесса политической модернизации, который протекает с момента распада СССР. Феномен «Партии власти» характерен для обществ политической культуры, находящейся в состоянии транзита, где существует объективная потребность в сильном централизованном управлении. Данное исследование проходило в рамках сравнительного подхода и учитывало функциональную специфику партий «Нур Отан» и «Единая Россия». Теоретическую основу исследования составили работы известных философов, таких как Де Траси, Ленк К. и др., которые внесли неоспоримый вклад в концептуальное изучение политических идеологий.

Ключевые слова: «Нур Отан», «Единая Россия» «партия власти»

Актуальность изучения идеологии «партий власти» обуславливается процессом политической модернизации Республики Казахстан и Российской Федерации. В основе нашего понимания термина политическая идеология лежит определение, данное этому термину немецким исследователем Куртом Ленком «Идеология—

это система ценностей, которая легитимирует существующий в данном обществе порядок» [1, с.23]. В процессе нашего исследования будет использовано данное определение, поскольку оно наиболее ёмко даёт оценку значению политической идеологии. Именно «партия власти» являющаяся по своей сути партией-гегемоном испытывает постоянную потребность в идеологической легитимации своего пребывания у власти.

Теоретическую основу нашего исследования составляют работы, предметом изучения которых в разное время становились политические идеологии. К ним в первую очередь относятся труды основателей теории идеологии А. Дестюта де Траси (Элементы идеологии) и Этьена де Кондильяка (Трактат о богу и обществе), которые заложили фундамент идеологической теории. Позднее теория идеологии развивалась в рамках философских школ. Марксистская школа объясняет специфику политических идеологий через изменение классовых отношений. Яркими представителями являются Карл Маркс (Капитал) и Фридрих Энгельс (Происхождение семьи, частной собственности и государства). В дальнейшем проблематика роли и места политической идеологии описывалась в трудах философов Франкфуртской школы социальных исследований Макса Хоркхаймера (Новая концепция идеологии) и Теодора Адорно (Социология). На развитие теорий политических идеологий также оказали влияние такие учёные как Карл Поппер (Открытое общество) и Уиллард Маллинз (Идеологический концепт: анализ эволюция).

В качестве единственного метода нашего исследования был выбран сравнительный метод, позволяющий выявить общие черты идеологий рассматриваемых нами политических партий и сделать выводы об их специфике. Применяемый нами метод относится к категории эмпирических общенаучных методов и используется в самых разных научных областях с целью классификации, генерализации и оценки анализируемых предметных влений.

Для того, чтобы выявить идеологическую специфику функционирования «партий власти», нами был проведен сравнительный анализ основных идеологических приоритетов партий «Нур Отан» и «Единой России» в реализации их повседневной политики. Данные идеологические приоритеты нашли свое отражение в программных документах рассматриваемых партий – официальной доктрине партии «Нур Отан» 2013 года и предвыборной программе партии «Единая Россия» 2012 г. На данный момент времени эти документы являются рабочими и сохраняют свою идеологическую актуальность.

Проведенный анализ показал, что «партия власти» использует свою идеологическую платформу для поддержки своих внутригосударственных инициатив, что призвано подтвердить свою внутриполитическую легитимность и подчеркнуть эффективность своего пребывания у власти.

Таблица №1. Сравнительный анализ идеологических приоритетов «партий власти»

№	Идеологические приоритеты	«НУРОТАН»	«ЕДИНАЯ РОССИЯ»
1	Государство и государственность	Главное достоинство – независимость страны	Сильная Россия в сложном мире
2	Связь государства с обществом	Государство на службе граждан	Эффективная власть под контролем народа
3	Культурная основа государства	Самобытная культура и духовность	Духовность и единство российского народа
4	Институт семьи в государстве	Семья и традиции	Семья – центр государственной политики
5	Социальная ответственность государства	Справедливая социальная политика	Эффективная система социальной поддержки
6	Развитие государства	Наша идея процветающий Казахстан	Модернизация экономики
7	Образованность населения	Интеллектуальная нация	Наша новая школа
8	Государство как система	Эффективное государственное управление	Сильные регионы. Эффективное местное самоуправление

Анализируемые идеологические приоритеты необходимо учитывать при анализе стратегического планирования государственной политики, поскольку они служат основными ориентирами при ее реализации. Вся идеологическая платформа рассматриваемых «партий власти» основывается на видении института государства во взаимодействии с обществом, при этом общество в идеологиях данных партий преподносится как раба отодатель государственных служащих.

Государство и государственность как идеологический приоритет являются краеугольным камнем идеологических платформ рассматриваемых партий власти. Казахстанская партия «Нур Отан» в своей доктрине подчеркивает «Фундаментальная ценность нашего народа –

Независимость. Именно благодаря ей стали возможны все успехи Казахстана. Независимость – это основа основ. Создав прочный фунда-

мент состоявшего государства, мы и далее будем укреплять единство и согласие нашего народа» [6]. Идеология «Единой России» место государства определяет силой и мощью страны в изменяющемся мире «Правила игры в международной политике и экономике не могут определяться за спиной или в обход России и наших интересов» [7]. Эти различия объясняются тем, что Республика Казахстан получила независимость сравнительно недавно и не имеет великодержавных амбиций во внешней политике, в то время как Российская Федерация стремится играть одну из главных ролей в борьбе за глобальное доминирование.

Связь государства с обществом. В доктрине партии «Нур Отан» говорится «Государство и граждане – равные партнеры конституционно закрепленными правами и обязанностями. Государство должно быть ориентировано на служение законным интересам граждан, реализацию их прав и свобод, неукоснительное соблюдение ими Конституции и законодательства» [6]. В свою очередь «Единая Россия» делает ставку на понятие эффективности системы государственного управления «Будут созданы реальные механизмы общественного контроля за деятельностью властей в наиболее чувствительных и опасных точках зрения проявлений коррупции и неэффективности сферах – государственных закупках, дорожном строительстве, жилищно-коммунальном хозяйстве, правоохранительной деятельности» [7]. Таким образом, обе идеологические платформы закрепляют контроль за административной властью со стороны народа.

Культурная основа государства. Партии власти уделяют весьма значительную роль охране культурных традиций, передающих сязпокаления впокаление. Охране ценностей, традиций и морально-нравственных ориентиров правящие партии уделяют пристальное внимание.

В доктрине партии «Нур Отан» отмечается «Мы выступаем за сохранение и приумножение культурных и духовных ценностей, определяющих уникальность нашего общества. Казахстан является образцом межконфессионального согласия, мировым центром диалога религий. В нашем светском государстве вера и религия – это важный источник духовности, морали и толерантности. В эпоху интенсивного взаимопроникновения культур нам необходимо, принимая лучшее извне, сохранять культурную самобытность» [6].

В предвыборной программе партии «Единая Россия» также уделяется внимание духовному единству многонационального народа: «Наша сила – в духовном богатстве и единстве многонационального российского народа. Нам необходима стратегия национальной политики, основанная на гражданском патриотизме. Любому человеку, живущему в нашей стране, не должно быть чуждым своей вере и этнической принадлежности. Но он должен прежде всего быть гражданином России и гордиться этим. Никто не имеет права ставить национальные и религиозные особенности выше законов государства. Однако при этом сами законы государства должны учитывать национальные и религиозные особенности» [7].

Институт семьи в государстве. Семья семейные ценности имеют ключевое значение в системе идеологических ценностей и описываемых партий власти. Если говорить о раcтавлении акцентов в приоритетах, то в доктрине партии «Нур Отан» акцентируется внимание на важность сохранения семейных традиций. «Развитие казахского языка, культуры и традиций при сохранении самобытности всех национальностей является нашим стратегическим приоритетом. Семья – важнейший институт сохранения ценностей нашего общества. Именно семье формируются преемственность поколений, уважение к старшим, забота о детях, традиции взаимной поддержки, трудолюбие и стремление к знаниям» [6]. В свою очередь «Единая Россия» ставит институт семьи в центр государственной политики и выдвигает конкретные предложения по оказанию поддержки семей: «Мы усилим государственную поддержку семей с детьми. Размер детских пособий, особенно для многодетных семей, должен расти. В течение ближайших трёх лет должны быть решены проблемы дефицита мест в детских садах. Поможем молодым семьям решать жилищный вопрос» [7].

Социальная ответственность государства. Идеология сопоставляемых «партий власти» подчёркивают ответственность государства в сфере реализации социальной политики. Доктрина партии «Нур Отан» акцентирует внимание на необходимости обеспечения социальной справедливости: «Справедливость – это равенство возможностей для всех. Государство должно создавать равные условия для самореализации граждан. Но использование представленных государством возможностей – выбор ответственности самих граждан» [6]. «Единая Россия» в сфере социальной ответственности государства планирует перевести максимум государственной услуги в электронный вид, а также стимулировать гражданскую активность населения в сфере контроля над чиновниками: «Общественные объединения получают право подавать судебные иски в защиту интересов своих участников. Это даст возможность гражданину отстаивать свои права, и например, спорить с губернатором не в одиночку, а от лица крупной общественной организации. Мы расширим сферу применения коллективных исков, которые могут предъявлять граждане» [7].

Развитие государства. Понятие «процветающий Казахстан» в доктрине партии «Нур Отан» представляет собой конкретный собирательный образ «Для нас процветание – это высокие темпы экономического роста, обеспечивающие неуклонное повышение качества жизни всех граждан. Поэтому нашей ключевой задачей является формирование сильного среднего класса, выступающего основой устойчивой экономики и общественно-политической стабильности» [6]. «Единая Россия» в своей идеологии подчёркивает необходимость развития инфраструктурных проектов: «Государство будет поддерживать крупные инфраструктурные проекты. В первую очередь – по обеспечению транспортной связанности нашей страны. Приоритет – транспортными и инфраструктурными проектами в регионах Сибири и Дальнего Востока. Мы будем развивать скоростные железные дороги между крупнейшими городами. Сделаем доступными авиаперелёты для населения, прежде всего для жителей отдалённых территорий» [7]. Кроме того, значительная роль отводится развитию экономики Российской Федерации: «Сильная экономика – основа для роста благосостояния наших граждан и гарантия национальной безопасности» [7].

Образованность населения. Сама по себе проблематика системы образования постсоветских стран имеет многомехожую специфику, но каждая страна некогда существовавшая в составе СССР стремится выработать уникальный подход к созданию национальной системы образования. Доктрина правящей в Республике Казахстан партии

«НурОтан»обозначаетнеобходимостьпостроенияинтеллектуальнойнациикакнекойсовокупностиинтеллектуальныхресурсов.Партия«ЕдинаяРоссия»акцентируетнашевниманиенапроблемеэффективностисистемыобразованияиобозначаетсвоеидеологическийприоритеткакпостроение«нашейновойшколы».

Государствокаксистемарассматриваетсячерезпризмуадминистративногоустройства.Партия«НурОтан»отстаиваетпринципыцентрализованногоунитарногогосударстваделаяакцентнаэффективностицентрализованногогосударственногоуправления.Видеологическойдоктринепартии«НурОтан»говорится:«Мыдолжныобеспечитьэффективностьгосударственногоуправленияикачествогосударственныхуслугдлявсех.Мыбудемспособствоватьдальнейшемуразвитиюместногосамоуправленияиэффективномурешениюпроблемнаселениянаместах»[6].«ЕдинаяРоссия»являетсяправлящейпартиейвфедеративномгосударстве,чтоставитпереднейзадачу«стоятьнастраже»эффективногорегиональногоуправления.Всвязисэтимвпартийнойпрограммеделаетсяакцентнатакиепонятиякак«Сильныерегионы»и«Эффективноеместноесамоуправление».Впрограммепартиинаэтотсчётпишетсяследующее:«Регионыдолжныиметьмощныестимулыдлясамостоятельногоразвития.Оставляябольшеналоговсвоембюджете,ониполучатосновудляростаэкономики,новыевозможностидляулучшенияжизнилюдей»[7].

Проведённыйанализидеологийсовременных«партийвласти»показалихнезаменимостьвкачественаправляющейсилыпроцессаполитическоймодернизациипостсоветскихгосударств–КазахстанаиРоссии.Ихидеологиянаправленанаконструктивноероформированиеисистемыгосударственногоуправления,конечнойточкойкоторогодекларируетсяэффективностьсейсистемывласти,включаяорганыместногосамоуправленияицентрыобслуживаниянаселения.«Партиивласти»,осознаваясвоюответственностьпереднаселением,стремятсясоздатьвсеусловиядляупрощенногопорядкаоказаниягосударственныхуслуг,чтобысделатихболеедоступнымидляграждан.

Каждыйизпунктовидеологическихпрограммговоритизбирателямостремленииикпостроениюсовременногообществассоответствующеймноговековойисториинародакультуресприущимейдуховнымиморально-нравственнымповедением.Крометого,идеологическиеприоритетырассматриваемыхпартийстрогосоответствуютдоминирующейполитическойкультуренаселенияценностей,традицийиноповедения,чтоявляетсянагляднойдемонстрациейактуальностиполитическихидеологий«партийвласти»дляпроцессасоциальнойиполитическоймодернизациииобщества.

Немаловажнотакжеотметить,чтофактдоминированияпартиивластиделаетидеологиюпартииидеологиейгосударства.Соднойстороныпартиявластивыражаетинтересысвоихизбирателей,проводяодобренныйимигосударственныйкурс,сдругойстороныонавыражаетточкузренияполитическойэлиты,чтоделаетпартийнуюидеологиюотражениемкурсаправлящихкругов.Партиявластибалансируетмеждуинтересамиэлитыиинтересамиобщества,находянаиболееоптимальнуюмодельполитическойидеологии.

1 ЛенкК.Народигосударство:структурныеизмененияполитическихидеологийXIX-XXвеков.1971г.

2 ИвановИ.П.Функциональноезначение«партийвласти»напримерепартий«НурОтан»и«ЕдинаяРоссия»//«УстойчивоеразвитиеЦентральнойАзии.ВестникКНУ»:НаучныйжурналКазахстанско-НемецкогоУниверситета№1(6),Алматы2015г.–152с.

3 Реализацияидеинациональногоединства.Стратегиядействийнародно-демократическойпартии«НурОтан»на2009-2012гг.- Астана,2009г.–34с.

4 ИсаевА.«ЕдинаяРоссия»-партиярусскойполитической культуры -М.:Издательство«Европа»,2006- 19с. 5

Идеологияконкретныхдел-

секретарьЦентральногоаппаратапартииС.А.АхметоворолиместеНДП«НурОтан»[Электронныйресурс].\Режимдоступа:http://www.qwas.ru/kazakhstan/nurotan/id_121497/(6января2015).

6 Доктринапартии«НурОтан»ПринятанаXVСъездепартии18октября2013года.

7 ПредвыборнаяпрограммаВсероссийскойполитическойпартии«ЕдинаяРоссия»(навыборахПрезидентаРоссии4марта2012года).

Түйін

«НурОтан»және«ЕдинаяРоссия»идеологиямысалындағызаманауи«өкіметпартиялары»идеологиясы:салыстырмалыанализ

ИвановИ.П. - Қазақстан-НемісУниверситетідоценті

МақалаҚазақстанРеспубликасыменРесейФедерациясындағыпартиялықжүйелердіңнегізболыпсаналатын«БилікПартиясы»аттызаманауидеологиялардысалыстыруғаарналған.Мақалаавторыэлектортатқантартымдыидеологиялықцентртталдайды.ҚарастырылыпжатқанмәселеКСРО-ныңдырауынанберіКеңесӨкіметіқұрамындағыелдерінесаясижанартупроцессібойыншаөзектітақырыпболыпкеледі.«Билікпартиясы»феноменінтранзиттікжағдайдағысаясимәдениеттіқауымғатән,яғни,қаттыорталықтандырылғанбасқарудыобъективтітүрдеқажететегінмемлекеттерайтылуда.Бұлзерттеусалыстырмалытәсілдераясындаөтті,жәнеде«НурОтан»мен«ЕдинаяРоссия»партияларыныңфункционалдыкерекшеліктеріескерілді.Зерттеудіңтеориялықнегізретіндесая

идеологияларды зерттеуде асыз көп ұлесін қосқан ДеТраси, ЛенкК. және басқа да атақты философтардың жұмысы алынған.

Түйінсөздер: «Билік партиясы», «Нұр Отан», «Единая Россия»

Summary

Modern ideology of the "party of power" on the example of the "Nur Otan" and "United Russia" parties: A Comparative Analysis

Ivanov I.P. - Lecturer, Kazakhstan-German University igor84@ya.ru

The article is devoted to the comparison of modern ideologies of the "party of power" that are the core of the party systems in the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation. The author analyzes the ideological accents which are the most attractive to the electorate. These issues are relevant to the post-

Soviet countries due to the process of political modernization, which flows since the Soviet Union collapse. The phenomenon of the "party of power" is typical for the societies which belong to the political culture in a state of transit, where there is a need for a strong central management. The research was held in the framework of a comparative approach and took into account the functional specificity of the "Nur Otan" and the "United Russia" parties. The theoretical basis of the research are works of the prominent philosophers such as de Tracy, Lenk K. and detc. who have made an undeniable contribution to the conceptual study of political ideologies.

Keywords: the "Nur Otan" party, the "United Russia" party, the "party of power"
УДК 340.114.5(574)

ПРАВОСОЗНАНИЕ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Г.Р. Абсаггаров – зам. директора института полиязычного образования КазНПУ им. Абая, к.полит.н.

В статье на материалах Казахстана рассматриваются политологические аспекты правосознания в контексте культуры правового сознания, которые не достаточно изучены в политической науке. В статье отмечается, что возникнув как составная часть общественного сознания, правовое сознание становится правовым сознанием всего казахстанского народа. Для утверждения в сознании масс казахстанских людей конкретных требований правового сознания необходимо определенное время и достижение прочностных социально-политических отношений. Вместе с тем, в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: право, сознание, закон, народ, общество, личность, регулирование, правонарушение, государство, норма, правило, демократия, реформа, единство, культура, правопорядок.

Прежде всего, следует отметить, что проблема правосознания и их взаимосвязь в социально-политической литературе еще недостаточно изучены. Однако, в одной статье невозможно охватить все эти проблемы. Поэтому, на материалах Казахстана нам хотелось бы рассмотреть некоторые вопросы правосознания в контексте культуры правового сознания, которые еще не изучены в политической науке.

В демократическом казахстанском обществе правовое сознание является специфической формой общественного сознания и регулирования (через нормы казахстанского права) общественно-политических отношений. Правовое сознание и правовые условия демократического Казахстана хотя и сближаются с определенными образом моральными взглядами и нормами, с другими идейно-организационными средствами на направления поведения людей (политическими, эстетическими, философским и взглядами, экономическими нормативами и т. п.), но не сливаются с ними, сохраняют свои особенности.

Дальнейшее повышение уровня правового сознания казахстанцев стало объективно закономерностью демократического, гражданского общества [1]. Оно связывается с всемирными казахстанскими социально-политическими науками с необходимостью всестороннего развития права, укрепления правопорядка и законности, организованности и дисциплины при демократии и совершенствовании правового регулирования.

Значение такой связи между названными элементами надстройки казахстанского общества несомненно. Однако важно отметить, что повышение внимания государства, казахстанской общественности к правовому сознанию обусловлено не только самой задачей дальнейшего укрепления законности и совершенствования права, а всемерным социально-культурным потребностям общества в условиях модернизации страны. Именно потребности научно-технического прогресса, социального развития общества, дальнейшего развертывания демократии и политической активности населения в конечном счете обуславливают возростание требований к обеспечению общественного порядка, организованности и дисциплины наряду с усилением внимания к удовлетворению и охране прав законных интересов личности казахстанца.

Все это говорит о большом социально-политическом значении, которое имеет работа государства по укреплению законности и правопорядка, в том числе и идейно-воспитательная работа по повышению уровня правового сознания казахстанских людей. Как отмечалось нашим

иучеными,завботаоповышениииорганизованностиидисциплиныивосхсферахжизниобщества,опостоянному расширениюиобогащениюправчеловекаивоспитаниюправовогосознаниявсеболеедолжнастановитьсянепосредственнымделомгосударственныхиобщественныхорганизаций,руководителей.

Необходимостьправовогорегулированияиответствующейемуформыобщественногоосознанияувсловияхдемократииобусловленадействиемрядафакторов,существованиеизначениекоторыхбылираскрытыещевеликимыслителямипрошлого.Этифакторынеразвесьмаподробноосвещалисьвюридическойисоциально-политическойлитературе.Здесьважноподчеркнуть,чтотесносвязаныэкономическиеиидеологическиеиполитическиефакторы,влияющиеинаразвитиеправаидальнейшегосовершенствованияправовойполитики.Приэтомнеправильнобылобывыводитьнеобходимостьправовогорегулированияпридемократическомобществеизэкономическихзакономерностей.Какизвестно,изпрактикиКазахстана,чтоорганическипереплетеныэкономическиеиидейно-политическиепричинынеобходимостиправовогорегулированиявдемократическомобществеисоответствующепредпосылкиегосовершенствования.

ПравовоеерегулированиевКазахстанеспособствуетразвитиюосознательностинаселения.Уровеньееразвитиямыспециальнорассмотримниже.Здесьважноотметить,чтоонавключаетвсебяосознаниеиобязанностиисоблюдатьтеобязательныенормыповедения,которыеустановленыказахстанскимгосударствомивслучаенадобностиохраняетсяотнарушенийаппаратомгосударственногопринуждения.Аэти нормыестественныенормыказахстанскогоправа.Сознаниеиобязанностиказахстанскогоправа,закрепляющегосоциально-политическиепринципыжизнедеятельностиобщества;пониманиеегоосновныхтребований,взглядынадальнейшееразвитиеегонорминститутов;оценкадействийгражданиорганизацийкакправомерных(законных)илинеправомерных(незаконных)всоставленииитребованиямиказахстанскогоправа– всеэтоиестественноосознаниеказахстанскихлюдей.Казахстанскоеправоиправовоеосознаниеиобязанностиидемократическомобществеисоциально-политической,ноивэкономической,социально-культурнойсферах,посколькуиздесьпринципыинормыистиннойдемократии,управлениеделамиобществанеобходятсябезобщезначительныхнорм,безтребованийихсоблюдения,безоценкиповедениявсоставленииитребованиямиправа,спредоставленнымиизакономвозможностямивыбора такогоповедения,т.е.правамииобязанностями.

Правовоеерегулированиеиправовоеосознаниекакегоидейно-политическаяпредпосылкасоставляют,такимобразом,необходимыйкомпонентгосударственногоруководстваказахстанскимобществом,организацииивсехглавныхсферахжизни:отгосударственнойиххозяйственнойдообеспеченияличнойсвободыиопределенныхличныхвзаимоотношенийказахстанскихлюдей*.

Изпризнанияправовогосознаниясоставнойчастьюдуховнойжизниобществаиегозначениядляутверждениянаучногомировоззрениявытекаетпотребностьдальнейшегоизученияструктуры,социального,политическогоисодержанияиролинауногомировоззрениявказахстанскомобществе.Приэтомследуетподчеркнуть,чтоправовоеосознаниенаселенияКазахстанаопираетсянапрочныйфундаментнауногомировоззрения[2,с.132].

Науноеосознаниеизгосподствующейсистемывзглядовипредставленийнародапостепеннопреобразуетвединственную,безраздельногосподствующуювказахстанскомобществеиполитическо-идеологическуюсистему.Приэтом,достигаетсяидейноеединствоисогласиевсегонарода,всехсоциальныхгруппислоевказахстанскогообщества[3,с.3,6,8-14].

Вэтомсостоитпереворотвобщественномсознании,совершенныйреформированиемказахстанскогообществаинашедшийподдержкувсегонарода.Такойпереворотпроисходитнестихийно,являетсярезультатомдлительной,большой,целенаправленнойполитическо-идеологическойработыказахстанскогогосударстваиобщественныхорганизаций.Вобществеисходитдальнейшееуглублениеипроцессовсближениясоциальныхслоевинациональностейнабазекоторыхсформироваласьноваяэтнополитическаяигражданскаяобщностьлюдей–казахстанскийнарод.КакотмечалиученыеКазахстана,этоозначает,чтовсеболеезаметнымистановятсяобщие,независимыеотсоциальныхинациональныхразличийчертыповедения,характера,мировоззренияказахстанскихлюдей.

Этоозначает,чтонынеэтооднаизважнейшихобщихчерт,характеризующаяказахстанскийнародкакновую,этнополитическуюигражданскуюобщностьлюдей[4,с.91-93].

Отмеченныезакономерностиединстваобщественногоосознанияказахстанскогонародаполностьюраспространяютсяинаправовоеосознаниевказахстанскомобществе.

Какэтоправильноконстатируетсяпосуществовсемиказахстанскимиобществоведамиреформированием,правовоеосознаниеприобретаетширочайшуюсоциальнуюбазуиформируетсявединуюсоциальнуюсистемуправовогосознаниявсехсоциальныхслоевобщества.Можносказать,чтовозникнувкаксоставнаячастьоб

щественного сознания народа, правовое сознание становится правовым сознанием всего казахстанского народа

Нельзя, однако, при этом забывать что такою преобразованием сознания миллионов казахстанцев, будучи подоготовленным всем предшествующим историческим периодом тем не менее и после построения основ демократического, правового общества совершается не сразу, а постепенно, охватывая различные сферы и уровни массового правового сознания населения.

Для утверждения во сознании казахстанских масс конкретных требований правового сознания необходимо определенное время и достижение прочности социально-политических отношений. В низших уровнях сознания казахстанских людей – во сфере обыденного сознания, социальной психологии и идейно-правовые взгляды, представления и чувства тесно переплетаются с не идейно-правовыми, хотя и уживающимися с демократизмом, правовым государством.

**Это, разумеется, не означает что все политические, хозяйственные, социально-культурные и личные отношения казахстанских людей при демократическом обществе регулируются правом посредством правового сознания. Так в политической жизни наряду с государственно-правовыми отношениями имеет место общественно-политическая деятельность казахстанских людей в рамках самодеятельных организаций, в производстве и т. д. – участие, в котором основано на добровольности, чувстве ответственности и регулируется нормами нравственности.*

Важно, однако, отметить, что неполное усвоение казахстанскими массами идей правового сознания само по себе не свидетельствует о том, что среди населения существовала даже на первых шагах модернизации общества какая-либо иная целостная социальная система правового сознания кроме научно-идейно-правовой. Речь может идти лишь о различных уровнях убежденности в сознании разных групп населения в рамках единого правового сознания или степени его усвоения отдельными группами населения и индивидами.

Единство правового сознания казахстанского народа не может пониматься как полное единообразие правовых взглядов всех членов общества и от отсутствия каких-либо внутренних градаций в уровне общественной сознательности населения. Оно не исключает также наличия пережитков прошлого в правовом сознании и поведении отдельных людей и даже отдельных малых групп, известных рецидивов не стандартной психологии и чуждых здоровому образу жизни правовых взглядов. Единство социально-политических и правовых взглядов народа означает, что в казахстанском обществе постепенно исчезают социальные, экономические условия для существования противоположных научно-правовому сознанию систем общественных идей. Для таких идей нет уже носителей в лице каких-либо социальных групп (слоев) общества. В этом смысле внутри развитого казахстанского общества нет различных социальных систем, нет также и правового сознания, которые существовали в период строительства демократического, правового общества, когда наряду с правосознанием народа существовало правосознание остатков прошлого. В казахстанском обществе безраздельно господствует система правового сознания, ставшего правовым сознанием не только определенных людей, но подавляющего большинства населения, всех социальных групп, ставших правовыми.

Одной из важных проблем укрепления и развития правового сознания населения в казахстанском обществе является правильное определение соотношения правового сознания пережитками прошлого и антиобщественными явлениями в правовых взглядах и представлениях части населения.

В условиях демократического, правового общества пережитки прошлого и антиобщественные явления во сознании казахстанских людей не образуют собой социальной системы взглядов, так как не имеют своего носителя в виде крупной социальной группы людей. Вместе с тем нельзя недооценивать отрицательного влияния этих пережитков, явлений, их сравнительно прочной живучести, их взаимосвязи с некоторыми элементами материальной и культурных условий жизни казахстанского общества, а также с влиянием недружелюбных зарубежных стран, и антиказахстанской пропаганды. Трудность борьбы с пережитками прошлого и антиобщественными явлениями в современных условиях как раз состоит в том, что они известным образом «распылены» в казахстанском обществе, затрагивают представителей разных социальных слоев и подвержены влиянию различных внутренних и внешних условий, сопровождающих развитие демократизма в стране.

Учитывая все это, следует подчеркнуть, что новый образ жизни казахстанских людей, их нравственность и научно мировоззрение утверждаются в постоянную борьбу с правовыми и другими пережитками прошлого и антиобщественными явлениями, что без этого не может быть политико-правовой идеологии и морали. Отсюда следует, что борьба с пережитками прошлого и антиобщественными явлениями во сознании людей – одна из закономерностей строительства демократического и гражданского общества.

Все это в полной мере применимо к сфере правового сознания. В казахстанском обществе еще не искоренены

такие пережитки прошлого, как преступность и другие правонарушения, порой встречается либеральное снисходительное отношение к мелким нарушениям порядка, пассивность в борьбе с антиобщественными проявлениями.

В заключении, следует отметить, что казахстанское право оказывает огромное влияние не только на формирование и закрепление правового сознания, но и на сознательность людей. Сознание населения Казахстана представляет собой целостную, активную и развивающуюся систему. А правовое сознание населения Казахстана является результатом осуществления правовой политики страны и фактором совершенствования правовой культуры казахстанских людей.

1 Концепция правовой политики Республики Казахстан 2010 до 2020 года // Казахстанская правда. - 2009, 27 августа.

2 Абсаттаров Г. Р. Научное мировоззрение и правовое сознание: теоретико-политологический анализ // Вестник КазНПУ. Серия социологические и политические науки. - 2016, - №1. - С. 132-135.

3 Конституция Республики Казахстан. - Алматы: Елорда, 2008. - 56с.

4 Абсаттаров Р. Б. Формирование казахстанского народа как гражданского этнополитической общности // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия социология. - 2008, №4. - С. 90-94.

**Түйіндеме
Әбсаттаров Г. Р. -**

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, көптілді білім беру институты директорының орынбасары (050010, қ. Алматы, д. Достық, 13), с. э. к., электрондық пошта absat41@mail.ru

Құқық және сана: мәселенің

Мақалада Қазақстандық материалдар негізінде құқықтық сана мәдениеті тұрғысында құқық пен сананың саяси ғылымда жетерлік емес екендігі анықталып, оның аспектілері қарастырылады. Мақалада қоғамдық сананың құрамдас бөлігі ретінде қалыптасатын құқықтық сана бүкіл Қазақстан халқының құқықтық санасына айналатынын анықталады. Барлық Қазақстандық адамдардың санасында құқықтық сананың нақты талаптарын бекіту үшін белгілі бірауқытпен берік әлеуметтік-саяси қатынастарға қолжеткізу қажет. Сонымен қатар, мақалада пікір таластыратын сұрақтарға көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: құқық, сана, заң, халық, қоғам, тұлға, реттеу, құқық бұзушылық, мемлекет, норма, ереже, демократия, реформа, бірлік, мәдениет, құқықтық тәртіп

**Summary
G.R. Absattarov -**

Deputy Director of the Institute of multilingual education, KazNP Unamed after Abay (050010, c. Almaty, p. Dostyk, 13), candidate of Political Sciences, e-mail absat41@mail.ru

Right and consciousness: statement of the problem

In article on materials of Kazakhstan political aspects of law and consciousness in the context of a culture of legal consciousness which are still insufficiently studied in political science are considered. The article notes that originating as an integral part of public consciousness, legal consciousness becomes a legal consciousness of all people of Kazakhstan. For approval in the mind of the masses of people of Kazakhstan the specific requirements of legal consciousness necessary for certain time and achieve the strength of socio-political relations. However, article also focuses on the discussion questions.

Keywords: right, consciousness, law, people, society, identity, regulation, offense, state, norm, rule, democracy, reform, unity, culture, the rule of law

УДК 37.01

**СЕМЕЙНОЕ ВОСПИТАНИЕ КАК ОБЪЕКТ
СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ**

А. Ж. Мукажанова – доцент общепедагогической кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая, д. полит. н.

В статье рассматривается семейное воспитание как актуальная социально-политическая проблема современного общества, поскольку воспитание подрастающего поколения, формирование будущих их граждан страны не только основная функция семьи, но и других общественных институтов. Воспитание – это многогранный процесс становления новой личности, происходящий под влиянием объективных и субъективных факторов. Изучение этих факторов, выявление их особенностей так же осуществляется в рамках данной статьи. Вместе с тем, статье уделено внимание и государственной семейной политике Республики Казахстан как целенаправленной деятельности государственных органов по поддержке казахстанских семей.

Ключевые слова: семья, государственная семейная политика, функции семьи, воспитание, многодетность, малодетность, ценность

Семья-

это первичная и основная общественная среда, где ребенок впервые вступает в отношения с другими людьми, где ему прививаются нравственные ценности и система поведенческих норм, а также дается определенная информация об окружающей среде и сущности тех явлений, которые ожидают его в жизненном пути. Семья человек приобретает свой первый жизненный опыт, получает свою первую социальную информацию, первые представления о нормах жизни, ее ценностях. Эти практические знания влияют в дальнейшем на отбор, принятие или неприятие новой информации. Эти знания, реализуясь в привычках поведения, являются его непосредственным регулятором. Таким образом семья воздействует на ребенка как первичная ячейка, как представитель общества достойный передать ему предшествующую культурно-наследие.

Наряду с семьей ряд социально-политических учреждений также являются основной средой воспитания и средством передачи детям и молодежи различной информации, нравственно-гуманистических ценностей, поэтому они обязаны осуществлять контроль за выполнением семейных функций. В связи с этим возникает необходимость оказания помощи семье в выполнении важных для общества функций и по тому государственная семейная политика призвана проявлять заботу о семье и ее условиях существования.

Государственная семейная политика–

это составная часть государственной политики, отстаивающая специфические интересы семьи как одного из многих взаимодействующих между собой общественных институтов, а также и личные интересы человека как носителя семейных ролей наряду с другими социальными ролями в системе социально-политических отношений. Семейная политика решает задачи укрепления семьи и семейных ценностей, создает условия, необходимые для реализации семьей всех своих функций. Под функциями семьи понимаются направления ее деятельности, выражающие сущность семьи, ее социальный статус и социальную роль, другими словами – это жизнедеятельность семьи, непосредственно связанная с удовлетворением потребностей ее членов.

Многие современные исследователи семьи на страницах печати, а также выступая в различных мероприятиях, посвященных проблемам современной семьи, часто говорят о казахстанской семейной политике и о кризисе семьи. По мнению общества, в том числе и членов семьи, основными причинами кризисных явлений в этой сфере являются неполноценное выполнение семьей в качестве общественно-института своих непосредственных задач. Наряду с этим невозможность устранения последствий и невыполнения или же некачественного выполнения семьей своих непосредственных задач, недейственность стремления в этом направлении также являются причинами кризисных явлений. В связи с этим, на сегодняшний день, особую актуальность приобретает проблема, касающаяся таких основных функций семьи как репродуктивная и воспитательная, которые непосредственно связаны с основной деятельностью семьи – рождение детей и их социализация, в том числе и политическая.

Вместе с тем, очень важно для развития единой внутренней деятельности и стабильности института семьи, наличие экономических задач в рамках объединенной трудовой деятельности членов семьи.

Политический анализ основных функций семьи (репродуктивной, воспитательной, хозяйственно-бытовой, эмоционально-духовной и т. д.) создает возможность постепенно охватить все культурно-эмоциональные аспекты этих функций.

Например, во многих семьях взаимная помощь по своей сути предполагает необходимость вступления члена семьи в отношения с другими людьми, осознания ответственности перед другими. А с материальной точки зрения, казахстанские граждане могут благополучно жить, существовать вне семьи. Однако, нужно учесть, что чаще всего каждый человек стремится создать определенную материально-хозяйственную единицу.

Взаимопомощь является основной формой связи между поколениями. Взрослые люди и родители помогают друг другу и оказывают материальную помощь не только во время совместного, но и раздельного проживания. 60% алматинских молодых семей получают помощь от родителей и такое положение вещей не зависит от собственных условий существования молодых семей. А получение помощи родителями с одной стороны и детей встречается нечасто – 15% [1].

В основном дети в семье удовлетворяют эмоционально-психологическую потребность в любви и заботе как продолжения жизни родителей в новом, ином качестве.

Потребность в родительской любви-

одна из наиболее сильных и длительных потребностей человека. Родительской любви нуждается ребенок любого возраста, так как она обеспечивает наличие у него чувства безопасности, психологическую защищенность, поддерживает благоприятное состояние эмоционально-

чувственно-мирового, учит любви, нравственному поведению, выступает как источник жизненного опыта. Родительская любовь выступает как часть воспитания, способствующая развитию человека как личности, полноценно-

очлена общества, способного создать семью, как единицу той социальной общности, в которой он живет, этим поддерживая и развивая ее.

В последнее время уровень требований родителей к бытовым условиям воспитания своих детей повысился. Во многих семьях дети и их интересы стоят на первом месте, а деятельность семьи относительно воспитания детей считается главной ценностью. Опрос проведенный среди жителей разных национальностей, разного возраста и имеющими разные специальности в различных регионах Казахстана показал, что для 60-80% опрошенных главный смысл существования семьи заключается именно в детях [2].

Среди основных функций семьи воспитание занимает особое место. Именно качественное, эффективное выполнение данной функции членами семьи непосредственно влияет на будущее ребенка, счастье супругов и пары и судьбу семьи в целом. Поэтому в Конституции Республики Казахстан наряду с основными правами, свободами и обязанностями человека и гражданина также рассматриваются права и обязанности родителей по воспитанию детей. Конституционно право закрепляет за каждым человеком право трудиться, получать знания в соответствии с его способностями и потребностями, создавая возможность укрепления семейного воспитания, повышая воспитательный потенциал семьи, тем самым подчеркивая важное значение воспитательной деятельности

Таким образом, воспитание – целенаправленная систематическая деятельность, которая направлена на управление процессом формирования человека. Однако, процесс формирования человека как личности осуществляется под воздействием объективных и субъективных факторов. Социальная среда, экономические отношения, производство, потребление, условия труда и быта и т.д. относятся к объективным факторам. Деятельность общественных организаций, государства и институтов воспитания являются субъективными факторами процесса воспитания. Результативное управление процессом формирования человека принимает во внимание все эти факторы.

Современные семьи вкладывают большие усилия не только в трудовое воспитание подрастающего поколения, но также занимаются формированием духовных ценностей у детей. Возможности семьи для интеллектуально-творческого развития детей растут каждый год. В будущих семьях будут преобладать больше творческий труд связанный с процессом познания, а у детей также будут преобладать навыки самостоятельного мышления и умения самостоятельно действовать.

В связи с этим, идея Президента РКН. А. Назарбаева о том, что: «Нам надо и на местном уровне найти новые пути поддержки семьи, женщин в период беременности и воспитания детей. Следует тщательно обсудить, как укрепить институт брака семьи, решить проблему матерей-одиночек. Если мы хотим быть в высокоморальном обществе, мы должны усилить ответственность супругов друг перед другом, а главное – перед детьми. Когда родители заботятся о детях, по взрослевшим детям своих престарелых родителей, когда женщина пользуется уважением в семье и обществе – можно быть спокойным за нашу страну» [3] является актуальным в данное время.

Изменения, происходящие в казахстанских семьях, в первую очередь, проявились в сокращении количества детей, росте нестабильности семьи, ослаблении родственных отношений, в том числе отношений между отдельными членами семьи. В отдельных случаях эти изменения замещения позволяют говорить на кризисе семьи как общественного института. Показателями этого кризиса выступают преобладание в обществе малолетних (одно или двух детных) или бездетных семей, повышение уровня разводов, рост числа свободных союзов, разрыв межпоколенных связей, проявляемый в раздельном проживании родителей и взрослых детей, т.е. ость нуклеаризация современной семьи. Она лишает такое положение казахстанских семей возможность говорить на основе переписи населения и по результатам специальных исследований.

В Аналитическом Отчете «Итоги Национальной переписи населения Республики Казахстан 2009 года» показано, что: «Замеж переписной период наблюдается значительное снижение доли состоящих в браке: мужчин – с 62,4% до 57,1%, женщин – с 55,6% до 52,2%. Доля мужчин, состоящих в браке, уменьшилась на 5,3%, а женщин – на 3,4%. Такая же тенденция наблюдается как у городского, так и у сельского населения. Особенно сокращается доля состоящих в браке в среднем городском населении: их удельный вес уменьшился среди мужчин – на 6,4%, среди женщин – на 4,0%. Никогда не состояли в браке 36,9% мужчины и 28,2% женщины соответственно 30,4% и 21,6% – в 1999 году. Доля лиц, никогда не состоявших в браке, увеличилась среди мужчин – на 6,5%, среди женщин – на 6,6%» [4]. Это свидетельствует не только о сокращении общего количества семей, но и об изменении в понимании ценности семейных отношений, смысла семейной жизни, о нестабильности брака, росте числа свободных союзов и как результат – снижении рождаемости, уменьшении числа детей в семье. Налицо снижение престижа ценности семьи, от-

существование потребности молодых семей иметь в браке детей, увеличение доли людей, сознательно выбравших одиночество как качество жизненного ориентира.

Анализ рождаемости за 1950-

2010 годы, проведенный в этом отчете, также показывает, что последний пик рождаемости в стране пришелся на 1987 год. Но после резкого роста произошел такой же быстрый спад численности. Данная тенденция наблюдается в 1990-х годах. Причиной снижения численности послужил распад СССР, разрыв хозяйственно-экономических связей, ухудшение условий жизни, вследствие чего начался миграционный отток населения трудоспособного, то есть наиболее репродуктивного возраста. И даже к 2010 году не удалось превзойти показатель рождаемости 1987 года [5].

Снижение рождаемости в последнее время показывает, что одноподдетные семьи в Казахстане являются распространённой моделью семьи.

Этот многоаспектное и многогранное явление. На сегодняшний день главный недостаток – это несоответствие материальных и духовных запросов народа, необходимые для удовлетворения интересов граждан, а также для развития государства в целом, с возможностями народа, общества.

Нельзя так же забывать о том, что ограничение количества детей может привести к депопуляции, то есть к исчезновению народа. А для преодоления этого негативного явления казахстанским семьям необходимо задуматься о увеличении количества детей в семье и изменить своё отношение к репродуктивной функции. Но такое выполнение репродуктивной функции не всегда может соответствовать целям задач современных семей, где материальное благополучие, личностный и карьерный рост, удовлетворения свободной жизни чаще всего становятся основными приоритетами.

Широко распространение малодетности можно рассматривать как невыполнение институтом семьи своей основной – репродуктивную функцию. Это, безусловно, кризисный элемент жизнедеятельности семьи как социально-политического института.

Вместе с тем, семья обеспечивает воспроизводство, непрерывное возобновление народа, преемственность поколений. Однако продолжение рода проявляется не только в физиологическом, но и в духовном развитии. В этом процессе семья играет важную роль. Как отмечает Патрушева И. Н., в семье не только закладываются базисные основы, но и оттачиваются грани личности через последовательное приобщение её к вечным и живым непреходящим духовным ценностям, что в свою очередь расширяет возможности для нравственной образованности и воспитания человека, формирования его мировоззрения и обогащения внутреннего мира [6]. Наряду с этим, в жизнедеятельности семьи формируются социально-психологические, хозяйственно-бытовые, нравственно-правовые, эстетические отношения. Каждая из этих сфер в семейной жизни играют важную социализирующую роль.

Многие исследования демографической, психологической направленности, проведенные за границей показали, что малодетность и одна из её форм – одноподдетность отрицательно влияют на стабильность и успешность семейной жизни, на особенности поведения родителей детей, на их взаимоотношения, а также на вторую основную функцию семьи – воспитание. Наличие в семье других детей оказывает большое влияние на развитие личности ребенка. Единственный ребенок для своих родителей является единственным объектом родительской любви и заботы. Ребенок может наслаждаться любовью, он привыкает быть в центре внимания, привыкает к привилегиям. Но важно, чтобы это в дальнейшем не послужило ему плохой услугой. Чаще всего единственные дети занимают такую позицию: «Я счастлив только тогда, когда другие обращают на меня внимание и заботятся обо мне». Эта позиция может привести к негативным последствиям.

Если традиционному казахскому обществу многодетными семьями считались семьи с большим количеством детей (семь, восемь и более), то сейчас в Казахстане, как и во многих странах, в качестве многодетных семей в юридическом контексте рассматриваются семьи, которые имеют от четырех и более детей, совместно проживающих с родителями. Наличие таких семей очень важно для общества. Это не только решение демографической проблемы, но и положительное составляющее процесса формирования полноценного члена общества. Воспитание многодетной семьи приводит к формированию разумных потребностей, а также побуждает соотносить себя с другими. При правильном воспитании детей в многодетных семьях с самого раннего возраста формируются такие важные качества, как ответственность, уважение, соблюдение социального порядка, толерантность к другим. Дети из многодетных семей более подготовлены к супружеской жизни и самостоятельности. Они уже с детства умеют преодолевать различные межличностные конфликты и не имеют такие-

либозавышенные требования. Это благотворно влияет на процесс социализации молодых людей в обществе. Но благополучное существование многодетных семей, их социально-экономическое, материальное положение не всегда предполагает возможность увеличения их количества в обществе. Именно многодетные семьи, как правило, являются представителями «традиционно бедных» семей в государстве. Поэтому государственная семейная политика, в первую очередь, должна быть направлена на решение проблем многодетных семей.

В этой связи, одним из приоритетов государственной политики Республики Казахстан в сфере семейных отношений является повышение статуса семьи, в том числе многодетной. Объем усилий, предпринимаемых государством в этом направлении, растет каждый год. Например, Закон Республики Казахстан «О государственных пособиях семьям, имеющим детей (с изменениями и дополнениями от 17.11.2015г.)» предусматривает денежные выплаты:

- единовременного государственного пособия, назначаемого и выплачиваемого в связи с рождением ребенка (далее - пособие на рождение);

- ежемесячного государственного пособия, назначаемого и выплачиваемого по уходу за ребенком по достижении им возраста одного года (далее - пособие по уходу);

- ежемесячного государственного пособия, назначаемого и выплачиваемого на детей до восемнадцати лет (измалобеспеченных семей) (далее - пособие на детей);

- ежемесячного государственного пособия, назначаемого и выплачиваемого матери или отцу, усыновителю (удочерителю), опекуну (попечителю), воспитывающему ребенка-инвалида (детей-инвалидов) (далее - пособие воспитывающему ребенка-инвалида) [7]. Так же в соответствии с Законом Республики Казахстан «О государственной адресной социальной помощи», многодетным семьям, имеющим доход ниже черты бедности, выплачивается адресная социальная помощь на каждого члена семьи.

Награждение многодетных матерей подвесками «Алтыналка», «Кумисалка» является не только признанием со стороны государства их бесценного труда в воспитании подрастающего поколения, но и важнейшим шагом в принятии многодетности как неоспоримой ценности современного общества.

Таким образом, можно отметить, что в нашей стране в рамках государственной семейной политики для повышения статуса семьи, ее воспитательного потенциала делается многое. Новместестем, необходимо регулярно культивировать, особенно среди молодежи, образ семьи и брака, создавать позитивную картину семейных отношений, реально отражающую роль семьи в нашем обществе.

1 Алматы ақшамы. 2015, 5 мамыр.

2 Мұқажанова А. Ж. Қазақстан Республикасының отбасы саясаты: ұлттық және жалпы адамзаттық мәселе-лер. - Алматы: Ғылым, 2009. - 21б.

3 Назарбаев Н. А. Казахстан-2030. Процветание, Безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана // Казахстанская правда. 1997, 11 октября.

4 Аналитический отчет. «Итоги Национальной переписи населения Республики Казахстан 2009 года». Подред. Смаилов А. А. - Астана, 2011 – С.27.

5 Там же, - С.15.

6 Патрушева И. Н. Роль семьи в формировании духовно-нравственной личности // Теория и практика образования в современном мире: материалы IV междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, январь 2014 г.). - СПб.: Заневская площадь, 2014. - С.192-197.

7 Закон Республики Казахстан от 28 июня 2005 года №63-

III «О государственных пособиях семьям, имеющим детей» (с изменениями и дополнениями от 17.11.2015г // online.zakon.kz/Document/?doc_id=30015071

Түйіндеме

А.Ж.Мұқажанова – Абай атындағы ҚазҰПУ жалпы университеттік саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының доценті, саяси ғылымдарының докторы, almira75@inbox.ru

Отбасы тәрбиесі әлеуметтік-саяси зерттеу объектісінде

Мақалада отбасы тәрбиесі қазіргі заманғы қоғамдағы өзекті әлеуметтік-саяси мәселеріңде қарастырылады, өйткені өскелең ұрпақты тәрбиелеу, болашақ ел азаматтарының қалыптастыру тек отбасының ғана емес, басқа қоғам-дық институттардың да негізгі функциясы болып табылады. Тәрбие – объективті және субъективті факторлардың қалыптасуына жағатын және олардың қалыптастыратын көпқырлы үдерісі.

Осы факторларды зерттеу, олардың ерекшеліктерінің қандай мақалашеңберінде жүзеге асырылады. Сонымен қатар, мақала Қазақстандық отбасылардың қолдауға бағдарланған мемлекеттік органдардың мақсатты бағытталған қызметі ретінде Қазақстан Республикасының мемлекеттік отбасы саясатына да көңіл бөлінеді.

Түйінсөздер: отбасы, мемлекеттік отбасы саясаты, отбасы функциялары, тәрбие, көпбалалық, азбалалық, құндылық

Summary

A.Zh.Mukazhanova-

doctor of political science, the associate professor of the Kazakh National Pedagogical University named after Abay, almira75@inbox.ru

Family education as an object of social and political research

In article family education as an actual socio-political problem of modern society and education of younger generation, formation of future citizen of the country not only the main function of a family, but also other public institutions is considered. Education is the many-sided process of formation of the new personality happening under the influence of objective and subjective factors. Studying of these factors, detection of their features is also carried out within this article. At the same time, in article the attention and the state family policy of the Republic of Kazakhstan as purposeful activities of government bodies for support of the Kazakhstan families is paid.

Keywords: family, state family policy, functions of a family, education, possession of many children, malodetnost, value

УДК 32:316(574)

МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНЫЙ ФАКТОР В СИСТЕМЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

Н. Сейсен – к.п.н., доцент кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им. Абая

Статья рассматривается современная религиозная ситуация в Республике Казахстан, которая во многом определяется специфической полиэтнической структурой населения. Конфессиональная картина Казахстана развивалась в течение и нескольких веков совместной истории и проживания различных народов, населявших этот регион, всегда характеризовавшийся значительной степенью этноконфессиональной устойчивости и самостоятельности. Проанализировано содержание государственной политики в сфере взаимодействия государства с основными конфессиями Казахстана.

Ключевые слова: конфессиональный фактор, многонациональное общество, светское государство, государственно-конфессиональные отношения, межэтнические столкновения, государственная политика

В Казахстане проживает около 140 национальностей и народностей, исповедующих самые различные верования. Казахстан находится на стыке мусульманской, христианской и буддистской конфессиональных территорий, на стыке западной и восточной культур. Исходя из этого, сохранение межэтнического согласия в сегд было в центре внимания действующей политической власти. Кроме того, в Казахстане не перестают создаваться превентивные механизмы, предотвращающие опасность межэтнических столкновений. Наше видение, в современных условиях, конфессиональный фактор необходимо рассматривать в первую очередь как мобилизационную силу в политических процессах развития отдельного государства. Нашей стране важно накопить уникальный опыт межрелигиозного и межконфессионального взаимопонимания и сотрудничества, признанный лидерами мировых религий. Подтверждением тому служат ставшие традиционными съезды мировых религий, проведенные в Астане по инициативе Главы государства Н.А. Назарбаева.

Общепризнанно, что взвешенной государственной политикой в области межконфессиональных отношений является на сегодняшний день политика, которая формирует устойчивый иммунитет общественно-государственного сознания к радикализму. Основой такой политики является либеральное законодатель-

ство, веротерпимость и плюрализм. В Конституции Республики Казахстан закреплены светский характер государства, гарантии прав граждан на свободу совести, отсутствие протекционизма во взаимоотношениях какой бы то ни было религии, толерантное отношение ко всем конфессиям.

Государство исходит из того, что в многонациональном многоконфессиональном обществе, каким является Казахстан, необходимо следовать принципам демократического, светского государства и не ставить в привилегированное положение ни одну из религий [1].

Начало строительства светского государства в суверенном Казахстане было положено в январе 1992 г. Реформы в области государственной политики в сфере свободы совести не обособлены от общеполитических процессов, являются их следствием – это касается и принимаемых основополагающих нормативных правовых актов по проблемам свободы мысли, совести, религии и убеждений. Такой подход дает возможность условно выделить несколько этапов в развитии политики Республики Казахстан в сфере свободы совести:

1. 1992–2005 гг. (декабрь);
2. 2005–2011 гг. (октябрь)
3. С 2011 г.

Каждый из этих этапов имеет свои характерные особенности в политической системе.

Первый этап – это время, когда на «руинах» СССР рождались национально-государственные модели политики в сфере свободы совести, где государство четко отделено от других сфер деятельности, в том числе, и от Церкви (концепция светского государства); религия считается частным делом каждого гражданина, что нашло отражение как в Конституции Республики Казахстан, так и в Законе РК «О свободе вероисповедания и религиозных объединениях» (1992). Государство в этот период исправляло ошибки «отдавало долги» атеистического прошлого – ранее отобранные здания, имущество, помогало в восстановлении разрушенного, давало льготы религиозным организациям и т. д.

Однако, начиная с конца 1990-х – начала 2000-х гг. наблюдается кризис, когда практически отсутствовавший контроль со стороны государства (по крайней мере, до 2005 г.) привел к тому, что религиозные организации начинают умножаться и бурно развиваться.

Политологический анализ динамики религиозных объединений в Казахстане за годы независимости показал, что их численность увеличилась с 671 (1990 г.) до 3783 (2007 г.). По состоянию на 1 января 2007 г. на территории Республики Казахстан действовали такие религиозные конфессии: исламские объединения – 2144, Русская Православная Церковь – 281, Римско-католическая церковь – 98, евангельские христиане-баптисты – 351, лютеране – 25, Церковь адвентистов седьмого дня – 58, Свидетели Иеговы – 81, пятидесятники – 43, Новоапостольская церковь – 48, иудаизм – 27, буддизм – 4, новообразования (протестантские, харизматические) – 540, нетрадиционные (Бахай, кришнаиты и др.) – 82 [2].

В целом обретение независимости Казахстаном дало новый толчок к возвышению роли и статуса религии в обществе. При этом хотелось бы отметить, во-первых, возвышение статуса религии в новых условиях явилось результатом организованного движения, а не стихийного процесса. Во-вторых, рамки этого движения расширились от ограниченного круга людей до многочисленного отряда самых разных слоев населения.

Уже к концу 1990-х гг. общая численность религиозных объединений составляла 2192 [3]. Значительным выросло количество нетрадиционных религиозных объединений, «новоявленных» церквей, миссий (Свидетели Иеговы, Вера Бахай, Общественное сознание Кришны, Трансцендентальная медитация, Церковь объединения, Церковь последнего завета, Центр саентологии, Белое братство, движение Муна, «Фархатата», ахмадия, Богородичный центр, Миссия Грейс, Новая жизнь, Благая весть, Миссия «Сион» и др.). В 1998 г. число зарегистрированных нетрадиционных религиозных объединений увеличилось до 166. Согласно данным официальных властей, на 1 января 2011 года в стране действовали большое количество религиозных объединений, в том числе 2756 – мусульманских, 1256 – протестантских, 303 – православных, 87 – католических, 27 – иудейских, 5 – буддийских [4].

Нельзя не отметить, что в отличие от некоторых других стран политическое развитие Казахстана в 1990-х гг. XX в. не привело к отстранению духовенства от общественной, политической жизни, но дало ей возможность проявить себя в изменившихся экономических и интеллектуальных обстоятельствах и продолжить исполнение своей роли. Возможно, именно этот шаг руководства страны в новых политических условиях является отличительной чертой Казахстана на сравнительно с некоторыми иными государствами. Хотелось бы обратить внимание еще на одну из особенностей «религиозного возрождения» в Казахстане. Она заключается в том, что этот процесс стал развиваться в условиях существования

нияразноисповедныхобщинсдоминирующимирелигиознымиценностями.

Успешноначалсяпроцесс«религиозноговозрождения»вразличныхрегионахКазахстана.Мынедумаем,чтоподобныйфеноменобъясняетсянекойсклонностьюопре-

деленнойчастиказахстанцевкрелигиозномуфанатизму,равнокакилишьуровнемихэкономического,политическогоисоциальногоразвития,будьоннизкийиливысокий.«Катализаторов»,которыепривеливдействиемеханизмовозратакрелигиознымкорням,множество.

Вместемследуетотметить,чтоврядливозрожденческиепроцессыбылибывозможныбезмобилизациисостороныофициальногодуховенстваэлементовтрадиционализмавпсихологиииобщественном,политическомсознаниинарода.Болеетого,контактмеждудуховнымилидерамииверующейчастьюнаселенияКазахстанавзначительноймереоблегчалсятем,чтомировоззрениюэтихлидеровбылиприсущичертыэтнорелигиознотрадиционализма.Этническаяирелигиознаяидентичность–вопределенноймерехарактернаячертаказахстанскогонаселения–такжесталасредствомрелигиозноймобилизациисостороныдуховныхслужителей.

Темпыпродвижения«религиозноговозрождения»иегоустойчивостьневсегдазависятотуровняразвитияэкономикиисобственнорыночныхотношений.Хотяесть,конечно,рядвнешнихпричин(например,активностьмиссионеровирелигиозныхорганизаций,религиознаятолерантностьдр.),которые,какизвестно,способствуютилитормозятегоразвитие.Кихчислуотносятсятакжехарактерменяющейсяполитикивобластирелигии,отношениягосударствакдуховному,социально-политическомунаследию,впервуюочередьегоподдержка.Вцеломжегосударствопыталосьофициальнопридерживатьсяполитикиневмешательстваврелигиознуюсферу,регулироватьданныйпроцесспринятиемразногородазаконов.ВзаконодательномпорядкедеятельностьрелигиозныхобъединенийрегламентироваласьКонституциейРеспубликиКазахстан,ГражданскимкодексомиЗакономРК.

Ситуация,визвестнойстепенипущеннаянасамотек,привлекланеобходимостьсозданияксередине2000-хгг.КомитетаподеламрелигийприМинистерствеюстиции(сегодняприМинистерствекультурыиспорта)РеспубликиКазахстан

Второйпериод(2005-2011гг.)характерентем,чтоприсохранениидемократическихинститутовнаблюдаетсяразворототчисторыночныхстратегийкгосударственномурегулированиювсехсферобщественной,политическойжизни.Кэкономическойэффективности,попрежнемуостающейсякритериумполезности,государстводобавляетгеополитическиестремления,стремясьподдерживатьотношениявлиятельнымирелигиознымиобъединениямирадисохранениястабильностисоциально-политическогостроениявоспроизводствавстранеатмосферымежконфессиональногосогласия,взаимоотношения.

Сэтоговремени,срасширениемвлияниярелигиинаразличныеаспектысоциально-политическойжизнивРеспубликеКазахстан,всебольшеезначениевкомплексепрочиниусловий,детерминирующихростполитическогоэкстремизма,приобретаетрелигиозныйфактор.Имеякакпозитивную,такинегативнуюнаправленность,религиозныйфакторспособствуетформированиюивозникновениюполитическогоэкстремизмаитерроризманарелигиознойоснове,врезультатечегосоздаютсяугрозабезопасностиКазахстана.

Вцеляхпротиводействияусилившимсятенденциямдеятельностирелигиозно-экстремистскихорганизаций(ИсламскоедвижениеУзбекистана,Хизбут-Тахрир,ИсламскоедвижениеВосточногоТуркестанаидр.)18февраля2005г.былпринятЗаконРеспубликиКазахстан«Опротиводействииэкстремизму».Согласноэтомужакоу:«Экстремизм–насильственноеизменениеконституционногостроения,нарушениесуверенитетаРеспубликиКазахстан,целостности,неприкосновенностиинеотчуждаемостиееитерритории,подрывнациональнойбезопасностииоборонспособностигосударства,насильственныйзахватвластиилинасильственноеудержаниевласти,создание,руководствоичастиенезаконномвоенизированномформировании,организациявооруженногомятежанучастиевнем,разжиганиесоциальной,сословнойрозни(политическийэкстремизм)»[5].

Вконценоября2008г.Мажилисодобрилпоправкивзаконодательствоповопросамвероисповеданияирелигиозныхобъединений.Восновном,поправкибыливносенывКодексобадминистративныхправонарушениях–вчастипривлеченияответственностифизическихлицзанарушениязаконодатель-

стваосвободевероисповеданияирелигиозныхобъединениях,атакжевЗакон«Освободевероисповеданияирелигиозныхобъединениях»–вчастиконкретизациипредметарегулированияданногозакона,образованияцентральныхрелигиозныхобъединений.

Следуетсказать,чтообапериодавцеломобъединяютобщийвекторизменений–отсоветскогоиндустриальногостиндустриальномуобществу,вписанномувглобальноемировоеобщество.НачалоXXIв.характеризуетсяочевиднымдиссонансомвценкахобщейситуациииврелигиозномвопросеждуофициальнойвластьюигражданскимобществомКазахстана.Есливценкахпервойпреобладаетпозитивныйакцент,товтороенастроеноболеесдержанно,идажеболеетого–всоечетливеезвучатноткинедовольстваисомненияivotношенииобщегокурсаветскогогосударствавсфересвободысовести.

Государственно-конфессиональныеотношениявКазахстанеимеюткакположительные,такиотрицательныеформыпроявления.Так,крупные,такназываемые«традиционные»конфессии,являются,преждевсего,коллективнымиидентичностями,объясняющимися,чеммыотличаемсяотвсегоостальногомира,атакже,вопределенноймере,идеологией.Наличиетакихориентировнеобходимотсутствияпозитивнойгосударственнойидеологиииконсолидирующейкультуры,каквслучаепостсоветскогоКазахстана.Вэтомсмыслероль«традиционных»религиозныхобъединенийявляетсяположительной.

СозданиемАгентстваподеламрелигийипринятиемЗакона«Орелигиознойдеятельностиирелигиозныхобъединениях»(11октября2011г.)положеноначалоновому,третьемуэтапуформированияказахстанскойполитикивсфересвободысовести.Закондвинулсявсторонуформы«культурногосотрудничества»,рождающей«симфонический»характергосударственно-церковныхотношений.Диссонанссветскойформыиконфессиональногосодержанияявляетсятойпричинойиобстоятельством,которыеобъясняютисточникобострениягосударственно-конфессиональныхотношенийвпериодобсужденияипринятия,атакжероствпоследующемнедовольстваопределенныхгрупппринятымзаконом.

НовыйЗакон«Орелигиознойдеятельностиирелигиозныхобъединениях»внесизмененийвКодексобадминистративныхправонарушениях,вКодекс«Оздоровьенародаисистемездравоохранения»,ЗаконыРК:«Огосударственнойрегистрацииюридическихлицичетнойрегистрациифилиаловипредставительств»,«Овоинскойобязанностиивоинскойслужбе»,«Онекоммерческихорганизациях»,«ОправахребенкавРеспубликеКазахстан»,«Опротиводействииэкстремизму»,«Олицензировании»,«Огосударственномимуществе».

Сутьюсовершенствованиязаконодательствавобластирелигиисталанеобходимостьболеечеткогорегулированиявзаимоотношенийгосударстваиегооргановсрелигиознымиобъединениями,втомчисле,вчастипорядкасозданияифункционированиярелигиозныхорганизаций,механизмаихперерегистрации,атакженаступленияюридическойответственностипринарушенииположенийновогозакона.Поэтомуприразработкеновогозаконопроектаучитывалисьдвеосновныезадачи:

1)закреплениеположений,позволяющихзащититыгражданотдеятельностипсевдорелигиозныхтеченийикультов;

2)разработкаположений,направленныхнаупорядочиваниедеятельностирелигиозныхобъединений.

ОтмечаяположительныеитогиразвитиямежрелигиозныхигосударственныхотношенийвРеспубликеКазахстанзапоследниегоды,можноотметитькачествоположительногоростакакабсолютногоколичестваисрелигиозныхобъединений,существовавшихздесьранее,такивозникновениеновыхтечений.

Взаклученииможносказать,чтовпроцессеформированияполитическогомеханизмавзаимодействиягосударственныхоргановсрелигиознымиорганизациями,необходимоучитывать,чтомирноесосуществованиеирелигий,недопущениераспространениярелигиозногоэкстремизмаявляетсяоднойизактуальныхпроблемсовременногомира.Конфликтынарелигиознойоснове,ограничениекультурных,социальныхполитическиправ,дискриминацияпоконфессиональномупризнакусталиоднимизосновныхфакторовнестабильностинационально-государственныхсистемиростанапряженностимеждународныхотношений.Дляосуществленияэффективныхгосударственно-конфессиональныхотношений,нанашвзгляднеобходимопервуюочередь:

1. Разработать в Казахстане Концепцию взаимоотношений между государством и конфессиями. В данном документе были бы отражены интересы конфессий и интересы государства, что представило бы возможность развития здоровой атмосферы вокруг религиозных организаций.

2. Обеспечить нейтралитет со стороны государственных органов по отношению к религиозным объединениям, действующим на законных основаниях на территории Казахстана.

3. Все проблемы в области взаимоотношений государственных органов и религиозных объединений решать только исходя из демократических принципов и соблюдения прав человека.

Также необходимо, учитывая тенденцию активизации процессов, связанных с попытками политизировать деятельность ряд конфессий религиозных организаций.

В целом, можно констатировать, что в Казахстане сегодня складывается собственная модель взаимоотношений государства и религиозных объединений, основанная на демократических принципах уважения прав и свобод человека, баланс общественных религиозных интересов, отношения сотрудничества и стремления к взаимопониманию. А конфессиональный фактор выступает как мобилизационная сила в политических процессах в Республике Казахстан.

В настоящее время, во многом благодаря лидерам конфессий и диаспор в Казахстане отсутствуют межнациональные конфликты и религиозное противостояние. В этом смысле, рассматривая конфессиональный фактор как мобилизационную силу в политических процессах в Республике Казахстан, необходимо активно использовать и пропагандировать данный позитивный опыт и потенциал. Кроме того, важно то, что, признавая религию как неотъемлемый элемент духовно-культурного возрождения этносов Казахстана, руководство страны уделяет пристальное внимание вопросам взаимодействия с религиозными объединениями.

1. Амирова А. А. *Центр внешней политики и анализа.* – Алматы, 2001. – С. 18.

2. Комитет по делам религии Министерства юстиции РК. // *Религия и право.* – Астана, 2007. – С. 22-31.

3. Иванов В., Трофимов Я. *Религия Казахстана. Справочник.* – Алматы, 1999. – С. 5.

4. *Горизонты межконфессионального диалога // Казахстанская правда, 2011, январь.*

5. Ауелбаев Б. А. *Роль религиозных организаций в общественной жизни Казахстана.* – Алматы, 2005. – С. 36-50.

Түйіндеме

Сейсен Найля – с.ғ.к., Абай атындағы ҚазҰПУ-нің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының доценті

Саяси үдерістер жүйесіндегі конфессия аралық фактор

Мақалада көп жағдайда тұрғындардың полиэтникалық құрылымы айқындалатын Қазақстан Республикасындағы қазіргі кездегі діни жағдай қарастырылады. Қазақстанның конфессионалдык белгілері түрлі тілді халықтардың бірнеше ғасырлар бойы осы аймақта өмір сүруі мен тарихы барысында дамыды. Олар дайым белгілі бір дәрежедегі этноконфессионалдықты рақатылық, толыққандылық пен сипатталынады. Мақалада мемлекет пен қазақстан қоғамындағы негізгі конфессиялардың өзара әрекеттесу саласындағы мемлекеттік саясаттың мазмұны талданады.

Түйін сөздер: конфессионалдык фактор, көпұлтты және көпконфессионалдык қоғам, зайырлы мемлекет, мемлекеттік-конфессионалдык қатынастар, этника аралық қатығыстар, мемлекеттік саясат

Summary

N.B. Seisen - Dr. PhD, Assistant Professor of Political Science and Social and Philosophical Disciplines Department Kazakh National Pedagogical University (KazNPU) named after Abay

THE INTERFAITH FACTOR IN SYSTEM OF POLITICAL PROCESSES

In article are considered a modern religious situation in the Republic of Kazakhstan which in many respects is defined by specific multi ethnic structure of the population. The confessional picture of Kazakhstan developed within centuries of joint history and accommodation of the multilingual people occupying this regional ways characterized by considerable degree of ethnoconfessional stability and self-sufficiency. The maintenance of a state policy in the sphere of interaction of the state with the main faiths of the Kazakhstans society is analyzed.

Keywords: confessional factor, multinational and multi-religious society, secular state, state and confessional relations, interethnic collisions, state policy

ӘОЖ 32-16.7:32(574)

САЯСИ ӘЛЕУМЕТТЕН ДІРУДІҢ САЯСИ МӘДЕНИЕТТЕГІ РӨЛІ

Р.Т.Джаппарова–Қ.А.ЯсауиатындағыХҚТУ, с.ғ.к.

Мақаладасаясиәлеуметтендіружүйеліқұстанымдартұрғысынаналғандасаясимәдениеттіңшікімазмұнынаенугемүмкіндікберетінкеңауқымдыәлеуметтікқұғымретіндеқарастырылады. Нақосындайкөзқарасадамсана-сезіміменмінез-құлығыныңбағдарлық-институционализацияланған, көлемдік-мәндікаспектiлерінқамтиды. Өзкезегінде, бағдарлықжәнеинституционалдықталдауқызыметтіккөзқарастардықосуарқыл-ыбір«байламға»бірігіп, саясимәдениеттіңинституционализацияланғанфакторларынсинтездеуші, саясатпенәлеуметтендірудіңбірлігінқұраушыболыпшығады.

Түйінсөздер: әлеуметтендіру, саясиәлеуметтену, саясимәдениет, әлеуметтікнормаларменқұндылықтар

«Саясиәлеуметтену»маңызынмәдениетпенсаясаттыжинақтайтынфакторретіндеенгіздеуүшін«әлеуметтендіру»ұғымыныңөзініңмаңызынқарастыружәнеайқындауқажет. Аталмышұғымдыталдау«адамзатөмірініңмәніменмағынасынанықтауғатікелейқатысты»болғандықтанқажет, «ондаәлеуметтікқызметпроцесіндегіадамдамуыныңбарлықкүрделіжәнекөпқырлықоғамдықжәнежекедарабірлігініңқарама-қайшылықтарысинтезделген»[1].

Философиядағы, социологиядағы, саясаттанудағыжәнепсихологиядағыәлеуметтендіруоныңенәмбебапмағынасындаәлеуметтікжағдайменсалағабайланыстыөзгертінжекеадамныңқалайдамуымен, оныңәлеуметтікмәнініңқалайқалыптасқандығыментүсіндіріледі.

Жекетұлғақалыптасуыныңкүрделіпроцесіретіндеәлеуметтендіружекеадамныңбиологиялықсипатысекілдипрактикалыққызметтің, әлеуметтікфункцияларменрөлдердіңдағдыларыменараласужәнеигеру, әлеуметтіккүйренуэволюциясынболжайды. Яғни, «әлеуметтендірудің»мейліншеортақанықтамасы–бұлоныңжекеадамменқоғамныңөзараәрекеттерімәселесінәлеуметтікқалыптасужәнежекеадамныңөздігінендамуыаспектісіндеқамтуыболыпсаналады. Әлеуметтендіру–бұлжекеадамныңқоғамдықпайдаболуының, қалыптасуыныңжәнедамуыныңкөпжақтыжәнекүрделіпроцесі. Жекеадамтабиғиэкологиядаөмірсүредіжәнедамиды, бұлныңқалыптасуындасапалықайтақұрылып, дамуындамаңыздырөлатқарады.

ӘлеуметтендірудіңқазіргітеорияларыныңқайнаркөзіГ.Тардуданкеліпшығады, олбұлпроцестіәлеуметтікөзараәрекеттестікретіндесуреттейді. П.Сорокинәлеуметтендірудіәлеуметтіккөңістіктіигеру, қоғамныңжәнеәлеуметтікқоғамдастықтыңталаптарынменгерупроцесіретіндетүсінеді[2]. Н.Дж.Смелзердіңайтуыбойыншаәлеуметтендіру–

бұлтәжірибеменжекеқондырғыны, олардыңәлеуметтікрөлдерінесәйкестеуіпалатынжолдарданөту[3]. «Социология»оқубасылымында«әлеуметтендіру»ұғымыәлеуметтікқоғамдастықтың(топтардың, институттардың, ұйымдардың)әртүрлітиптеріндегімәдениет, әлеуметтікнормаларменқұндылықтарэлементтерінигеруарқылыолардыңнегізіндеәлеуметтікмаңыздыерекшелігіқалыптасатынжекеадамменқоғаминтеграциясыныңпроцесіретіндеашылады[4].

Әлеуметтендірупроцесініңмазмұныменбағыттарыекінегізгі–типтеужәнежекеелеутенденциясыменанықталады. Типтеу, біржағынан, жекеадамныңшынайыәлемдепайдалатынмәдениеттің«объективтіойшылдықформасын»(құндылықтарды, нормаларды, идеяларды, олардыңсубъективті-идеалдықәлемдеқайтажасалуын)игерутәсіліретіндежәнеекіншіжағынан, оныңжекетәжірибесіндегімінез-құлқындамәдениеттіобъективтіидеалдықформасыныңөзгеруіретіндеайқындалады. Жекелеумәдениеттіңобъективтіидеалдықформасындағыжекеадамныңдербесмінез-құлықтықтәжірибесініңқайтажасалуыменжәнесыртқыәлеуметтікәлемніңобъективтіформасындағыжекеадамныңсубъективтіәлемдегі, субъективтіидеалдылығыныңөзгеруіменсипатталады.

Әлеуметтендірупроцесіжекелейтінжәнетиптейтінфакторлардыңерекшебайланыстарынсипаттайтынәртүрліформадажүзегеасырылады.

Адамдыәлеуметтендірудыңқайнаркөзіретіндемыналаршығады:

-ертебалалықкезеңменбайланыстыбастапқытәжірибе;

-әлеуметтікинституттар(отбасы, мектепкедейінгіжәнебілімберетінмекемелер, еңбекұжымдарыжәнебасқаұйымдар)арқылықызметформасыретіндемәдениеттіңберілуі;

-интерактивтіқатынастаржәнеадамдардыңбірлескенқызметіндегіолардыңөзараықпалы;

-жекеадамныңнез-құлығыныңсыртқыбақылауыныңішкіөзін-

өзібақылауынаүздіксізауысуына, әлеуметтікмүдделерменжекеадамныңбелсенділігіндамуынақатыстыөзініңөзіреттеуіпроцесі[5].

Көптегенпсихологтарменсоциологтарәлеуметтендірупроцесіадамөмірініңбарлықкөпбойындажалғасатынынатапкөрсетіпересектерді, әлеуметтендірубалалардыәлеуметтендіруденбірнешесәттері-

мена жыратылатынын дәлелдейді.

Ересектерді әлеуметтендіру сыртқы мінез-құлықты жылдам өзгертсе, ал балаларды әлеуметтендіру олардың құндылық бағдарларын қалыптастырады. Ересектер әлеуметтендіруі адамға көмектесу үшін белгілі бір дағдыларды иемденуге есептелген болса, балалық шақ әлеуметтендіруі мінез-құлық мотивациясынан үлкен мөлшерде орыналады.

Адам әлеуметтендіруінің сатылары мен нақты механизмдерінің мазмұны тарихи сипатқа ие, бір қоғамнан екінші қоғамға өткенде түрленіп, сол қоғамдардың әлеуметтік-экономикалық құрылымдарында айқындалады.

Әлеуметтендіру, бір жағынан, қоғамдық қатынастарда оның мәдени тұтастығын сақтай отырып, өзін-өзі қайтадан жетілдіребастайды, ал екінші жағынан жеке адамдардың тіршілік қызметінің толық жабықталуын және әлеуметтік байланыстардағы жеке адамның өзін-өзі кеңірек мүмкіндіктерін қамтамасыз етеді.

Көріп отырғанымыздай, жеке адам әлеуметтік қызметтен және араласудан тыс бола алмайды. Тек тарихи практика процесінде жеке адам әлеуметтік мәнді тудырады, әлеуметтік қасиеттерді қалыптастырады, құндылық бағдарларды жасап шығарады. Жеке адам факторлары мен әлеуметтік сфераға ғайып сипаттайтын факторларды біріктіру процесі әлеуметтендіру механизмін көрсетеді.

Жеке адамды әлеуметтендірудің негізгі факторлары ретінде әлеуметтік сфераның мынадай элементтері мен сипатталады:

- жеке адам-өзараықпал тетігі рөлдер мен статустар жиынтығы;

- жеке адам-

белгілі бір әлеуметтік рөлінің кеңінен қаратын және нықтасқойған әлеуметтік статустары шекарасындағы әлеуметтік институттар, қоғамдық ұйымдар, әлеуметтік қоғамдастықтар жиынтығы;

-

қоғамның қажеттіліктері мен сәйкестіксіз рөлдерді атқаратын және алынған әлеуметтік статустарды қолдайтын адамдар менгерген құндылықтар, әлеуметтік нормалар, білімдер, дағдылар, шеберліктер, қасиеттер жиынтығы;

-

ұдайы өндіріс жөніндегі әлеуметтік институттар мен әлеуметтік технологиялар және мәдени үлгілер, құндылықтар, нормалар беру жиынтығы;

-

жеке адамның дүниетанымын өзгертетін және құндылықтарын белгілі бір деңгейде қайта бағалауға шақыратын нақты оқиғалар.

Осылайша, «жеке адамды әлеуметтендіру, бір жағынан, қоғамның қпалету арнасына оның нақты адамды әлеуметтік реттеу жүйесіне, екінші жағынан, қоғамда оның өмір сүруінің формасы мен жағдайына қызмет етеді» [6].

Әлеуметтендіру табысы жеке адамның өз топтарының, қауымдастықтарының талаптарын қаншалықты меңгергенімен, оның бірлескен әрекеттеріне, жеке адам аралық өзараықпалету актілеріне қаншалықты қатысу қабілетімен, оның жеке меншіктік Мәніне «топтық» құндылықтар мен нормалардың қаншалықты мазмұны болғанымен қорытындыланады. Ішкі механизмдердің былайша іске қосылуы әлеуметтендіру табысын қамтамасыз етеді және жеке адамның дамуына мүмкіндік жасайды. Әлеуметтендіру процесі жеке адамның әлеуметтік толысу жетістігі кезінде жеке адамның интегралдық әлеуметтік статусына ауысумен сипатталатын белгілі бір деңгейдің аяқталғанына қол жеткізеді.

Саяси мәдениеттің қалыптасу және даму заңдарының ерекше пайдалануының жеке және тұтас жалпы арақатынасы ретіндегі саяси әлеуметтендіру әлеуметтендірудің жалпы процесінің табиғи бір бөлігі болып табылады.

«Саяси әлеуметтендіру» ұғымы «әлеуметтендіру» ұғымдары ұқсастығымен бірге пайдаланды. XX ғасырдың 50-

жылдарының аяғынан бастап әлеуметтендіру ұғымы саяси қажеттіліктеріне қатысуын баяндау үшін қолданылуда. Егер әлеуметтендірудің мәні, адамға қоғамның толық құқылы мүшесі ретінде жұмыс істеуіне мүмкіндік жасайтын білімдер, нормалар мен құндылықтардың белгілі бір жүйесін меңгеру процесін енгізсе, онда саяси әлеуметтендіру мәнін жеке адамның саяси қарым-қатынастарға, қоғамдық-саяси өмірге қосылу процесі ретінде айқындауға болады. Саяси әлеуметтендіру өзіндік балалар мен жасөспірімдердің оларды қоршаған саяси сфераға тәжірибелерді, өмірлік ұстанымдарды және мінез-құлық үлгілерін меңгеруіндегі эволюциялық процесті көрсетеді [7].

Соңғы уақытта саяси әлеуметтендіру феномені әлеуметтік зерттеулердің (батыстық социологтар соңғы қырық жыл көлемінде зерттеп келсе де) пәні бола бастағанын және біздің зерттеушілеріміз бар болғаны эмпирикалық тексерулерді, одан әрі талдауды және нақтылауды қажет ететін жалпы болжамдар мен сызбалар (схемалар) ұсынатынын атап өткеніміз орынды.

Саяси әлеуметтендіру процесінің зерттеу ерекшеліктері мен маңызын анықтауға бағытталған әлеуметтік сфераға тәуелді мәселелерді қарастыруға мүмкіндік береді.

Г. Алмонд саяси әлеуметтендіруді «саяси мәдениеттің қалыптасуы (жеке адамның)» ретінде сипаттайды [8]. Оның бағытына демократиялық саяси жүйенің азаматтық саясатқа деген нақтылығын қалыптастыруға бағытталған, саяси пікірталасқа қатысу, сайлауларға қатысу, саясаттағы белгілі бір танымының болуы, компетенттілігі, үкіметтік қызметке қатысу үшін қажеттінің барлығына жеткізіледі. Тұтас алғанда бұл қасиеттерді «белсенділігі, елік тірілуі, рационалдылығы» деп жинақтауға болады.

Жеке адамның саясат субъектісі ретінде қалыптасуы адамның саяси әлеуметтендіру процесінде біртіндеп оның әлеуметтік толысуының бірінші кезеңі болып табылады. Саясатқа қатысу саясат жүйесінің өзіндік сипатына және жеке адамның ерекшеліктеріне, өзінің жақтаушылар қатарына қатысты ерекшеліктеріне, оларды қарапайым саяси функцияларды орындауға әкелетіндігіне, әрбір азаматтілігі және істеуінің белгілі бір мәліметтеріне байланысты.

Саяси әлеуметтендіру адамның өз азаматтық құқықтары мен міндеттерін, әлеуметтік және саяси рөлін, қоғамның әлеуметтік құрылымындағы орнын сезіну және меңгеру, жеке адамның өнегелілік және негізгі қасиеттерінің қалыптасуына қатысты әлеуметтік-қоғамдық қатынастарға және өзіндік қатысу процесін детандырады. Саяси әлеуметтендіру процесі адам-азаматтың бүкіл саналы өмірі бойында үздіксіз жалғасады.

Жекетілген адамның қалыптасуындағы қызметтік, тұтастық, жұмыс істеу үнінің әлеуметтендірудің әмбебап тәсілі ретінде демократиялық, саяси мәдениет жағдайындағы жеке адамның белсенділігіне және саяси құндылықтар мен нормаларға қатысты қатынасқа түрлі қатынастарға байланысты. Жекетілген адамның құндылықтық-нормативтік бағыттары жеке адамның жұмыс істеуінің интеграциялық нәтижесі бола отырып, әлеуметтік қоғамдастықтың, саяси жүйенің, салауатты өмір салтының деңгейіне, жалпы мәдениеттің өнегелілік, кәсіптік, психологиялық және эстетикалық толысуына байланысты.

Саяси әлеуметтендіру бағыттылық пен айқындылықты игере отырып, барлық кездетарихи, дүниетанымына қатысты, өйткені ұлттық қоғамдастыққа берілгендігіне, саяси құрылымның типтерін, қоғамдық істер мен әлеуметтік басқаруға қатысты тәсілдерін қалыптастыруға және жеке адамның өзіндік мәдениеті, жұмыс істеуінің саяси және экономикалық жағдайы бар өзіндік өмірлік қызметінің қоғам шеңберінде жүзеге асырады. Саяси әлеуметтендіру процесі ретінде – дәстүрлер мен саяси тәртіп, әлеуметтік-демографиялық және экономикалық құрылымдар, заңдылықтар, қоғамдық және мемлекеттік мекемелер, азаматтар мен институттар өзара ықпал етеді.

Әлеуметтендіру процесінде адамның жеке өмір жолдарын жүзеге асыра отырып, білімді, құндылықтарды, тәжірибені меңгеріп қана қоймайды, сонымен бірге саяси процесіне белгілі бір ықпалын тигізіп отырып, өзінің жеке саяси мәдениетін қалыптастыру субъектісі болып, яғни саяси қатынастарды қалыптастыру субъектісі болып шығады.

Саяси әлеуметтендіру механизмі адамның саяси жүйенің бірнеше деңгейдегі өзара ықпалында жұмыс істейді. Г.О. Абдикерова өзінің зерттеуінде мыналарды атап өтеді:

қоғамның үлкен топтар деңгейінде жеке адамға жұмыссыздық, сайлаушылардың парағасатылуы, күштеу, терроршылдық және басқа макроәлеуметтік факторлар қалыптасуы. Соғысқа үйі, экологиялық апаттар және басқа да адамның мәселелері қазіргі уақытта саяси әлеуметтендірудің дәстүрлі макрофакторларын толықтырып, қоғам, ұлт деңгейінде ықпал етеді;

-әлеуметтік-

психологиялық деңгейінде саяси мақсаттар мен құндылықтар жеке адамның үлкен және кіші топтарына беріледі. Саяси әлеуметтендіру механизмдері арасындағы бұл деңгейдің мейлінше маңыздысы жеке адамның басқасаяси мақсаттарды жүзеге асыруы, ұйымы, теңестіруі, саяси үйренуі, еліктеуі болып табылады;

-ішкі жекетілген адамның деңгейінде саяси әлеуметтендіру механизмдері ретінде саясаттағы жеке адамның мінез-құлқы мен сана-

сезімін басқаратын қажеттіліктер, мотивтер, құндылық бағдарлар, қондырғылар шығады [9, 22б.].

Саяси әлеуметтендірудің үш түріне жазылуына қатысты: «символикалық» әлеуметтендірудің тәжірибесін беру арқылы саяси әлеуметтендірудің тәжірибесін беру.

Саяси әлеуметтендірудің тәжірибесін беру саяси жүйедегі жеке адамның жазып қоюына және әлеуметтік рөлдердің бұйрығын орындауға, алуға мүмкіндік жасайтын білім беру жүйесін, құндылықтар мен мінез-құлық нормаларын береді. Саяси әлеуметтендірудің бұл түріндегі процесі жекетілген адамның саяси және құқықтық нормаларды таныды, саяси және қоғамдық институттар және олардың жұмыс істеу механизмдері туралы ақпарат таралады, азамат пен қоғам мүшесінің жұмыс істеуін жүзеге асыру процесіндегі мінез-құлық ережелерін меңгереді.

Саясиәлеуметтендіру тәжірибе арқылы айқындалған саяси қарым-қатынастар мен саяси жүйелер, мемлекеттік, қоғамдық институттар мен билік органдарының рөлдерін орындау нәтижесінде басталатын әлеуметтік-саяси мінез-құлық пен қызмет дағдыларын жеке игерілуін болжайды. Жекетұлға практикадан нормалар мен құндылықтарды нөмір сүру қабілеттерін тексереді, ал бұл процесің өзін (позитивті) және теріс (негативті) тәжірибелерді шоғырландырады, өмірлік және саяси ұстанымдардың қалыптастырады, саяси мінез-құлық үлгілерін жеделдетуге мүмкіндік жасайды.

Жекетұлғаны отбасынан және микроортадан алып шығып, барлық үлкен деңгейінің әлеуметтендірушілік жұмысістеуіне менденетін бұқаралық ақпарат құралдары арқылы «символикалық әлеуметтендіру» олардың сана-сезімі мен мінез-құлығына саясиықпалетудің қуатты арнасы болып табылады.

Сонымен бірге саяси ғылымдасаясиәлеуметтендіру бірнеше түрлерге бөлінеді: үйлесімді (гармониялық), плюралистік, гегемонистік, дау-жанжалдық (конфликттік). Әлеуметтендіруінің үйлесімді түрі тек қана құқықтық негізге құрылып, жеке адамның мемлекетпен өзара қарым-қатынасын бейнелейді. Гегемонистік түрі адамның «өзінікінен» басқа кез келген саяси жүйе мен келеңсіз (теріс) қарым-қатынасын көрсетеді. Плюралистік түрі жеке адамға өзінің саяси көзқарастарына қайта қарау мүмкіндіктерін, қоғамдағы басқа құндылықтардың бар екендігін мойындауды, толеранттылықты, диалогқа және мырашылдыққа ұмтылуды шамалайды. Дау-жанжалдық түрі, ереже дегідей, қарсы тұруға, оппоненттерінің саяси көзқарастарына қабылдамауға бағдарланған [10].

В.В. Трошихин мен В.И. Теплов атап көрсеткеніндей, саясиәлеуметтендіруінің сипаттық ерекшелігі оған әлеуметтік топтардың көптігіне сәйкес бұл жекетұлғаның өзі жоғары бағалауы мен айқындалатын дау-жанжалдық бастаудың қатысуы болып табылады. Бұл жағдайда жекетұлға әлеуметтік, саяси, отбасылық, мәдени және т.с.с. топтардың өкілі ретінде әртүрлі үлгідегі, кейде өзара бірыңғай символдар, құндылықтар, нормалар, дүниетанымдық ұстанымдар жүйесіне ықпалдарынан бос болмайды. Сондықтан саяси жағдай көбінесе қарама-қайшылықтармен, дау-жанжалдармен, әлеуметтік-саяси шиеленісушілігі мен сипатталады.

Саясиәлеуметтендірудің үйлесімсіздігін төмедетү факторлары дүниетанымдық, социо-мәдени құндылықтарды қайта ұғынуға, мінез-құлықтың, қызметтің және араласудың өзгеше, топтық нормаларына, үлгілеріне қарым-қатынас басымдықтарын бәсеңдетуге мүмкіндік жасайтын жеке саяси тәжірибе мен саяси мәдениет болып табылады. Саясиәлеуметтендіру процесіне барлық ақпарат орныққан немесе енгізілген нормалардың қарсыласу мүмкіндіктері қатысады, сондықтан жекетұлға барлық кездесайлау процесінен ған атабылмайды, сонымен қатар қысымда болады. Саясиәлеуметтендіруімір ақорлық пен мұрагерлікке негізделеді, бірақ құндылықтар мен мінез-құлық үлгілерінің жайұдайы өндірісін білдірмейді. Әлеуметтендірудің әрбір субъектісі олардың жеке, саяси тәжірибесін, өзіндік өмірлік ұстанымдарын жетілдіретінін, нормаларды қолдану тәсілдері мен мазмұнын өзгертеді [11].

Саясиәлеуметтендіру саяси мәдениет өзгерістерінің үнемдесіне сәйкес тауды қамтамасыз етудің арқасында болатын құрал.

Қоғамдық дамуды қирату кезеңі әлеуметтендіру процесіне, сондай-ақ саяси мәдениетті қалыптастыруға ерекше күшті әсер ететіндігін көрсетеді. Өтпелі сатыда пайда болатын әлеуметтік-саяси жағдайлардың шиеленісуі қоғамдық сана-сезімді босаңсытады. Саяси өмірдегі өтпелі саты мені бойынша айқындалмаған, босаңсыған кезең болып табылады. Өтпелілік адамдардың саяси бағдарларға дұрыстап есеп бермеуінен туындайды. Социологтар транзиттік немесе өтпелі кезеңде паталатын жағдайдағы әлеуметтік құрылымда адам жағдайын саяси жоғары бағалауының әлсіз бекітіліп тасталғанына қатысты жайттарды жазды.

Аталмыш мәселенің бара-бар жауабын іздестіруге арналған зерттеулердің басым бөлігі өзінің тарихи дамуында осындай сатыдан өткен басқа елдердің көпқырлы тәжірибелерін зерттей отырып, әлеуметтендіруде, бәрінен бұрын, басты орында ең шешуші рөлді саяси мәдениет атқарады деген тұжырымға келді. Сонымен бірге саяси мәдениеттің өзі қоғамның тарихи дамуының аталмыш сатысындағы құндылықтар бейнесін құрайтын құндылық бағдарлар, менталдық қондырғылар мен басқа дүниетанымдардың контекстінде қарастырылады.

«Саясиәлеуметтендіру» ұғымы ретінде адамның саяси мәдениетінің институциялық талдауының өзгештеориялық-концептуалдық параметрлерінің қандауға мүмкіндік беретін танымдық құрал болып шығады.

Осылайша, саясиәлеуметтендіру жүйелік ұстанымдар тұрғысынан алғанда саяси мәдениеттің ішкі мазмұнына өтуге мүмкіндік беретін кеңірек мағынадағы әлеуметтік ұғым ретінде қарастырылады. Нақосындай көзқарас адамса

на-сезіміменмінез-құлығыныңбағдарлық-институционализацияланған,көлемдік-мәндікаспектiлерінқамтиды.Өзкезегінде,бағдарлықжәнеинституционалдықталдауқызыметтіккөзқарастардықосуарқылыбір«байламға»бірігіп,саясимәдениеттіңинституционализацияланғанфакторларынсинтездеуші,саясатпенәлеуметтендірудіңбірлігінқұраушыболыпшығады.

1МоскаленкоВ.В.Социализацияличности.-Киев:Вищашк.,1986.-С.191.

2ТардГ.Общественноемнениеитолпа.-Спб.,1902.-С.19.

3СмелзерН.Социология.-М.:Феникс,1994.-С.94.

4ОсиповГ.В.Социология.-М.:Мысль,1990.-С.86.

5КонИ.НТРипроблемысоциализациимолодежи.-М.:Знание,1987.-С.37.

6КонИ.Социологияличности.-М.:Политиздат,1967.-С.22.

7ШестопалЕ.Б.Личностьиполитика/Критическийочеркзападныхконцепцийполитическойсоциализации.-М.:Мысль,1988.-С.5.

8AlmondG.Comparativepoliticalsystems.-Journalofpolitics.Gainesville.-1956.-vol18.-№3.-P.391-409.

9АбдикероваГ.О.Социализациясовременнойличности.-Алматы:Қазақуниверситеті,2005.-С.22.

10МасловаА.Г.,МасловаО.А.Отсоциальногokonформизмакполитическомуучастию//ВестникМГУ.-№2,серия12.-1992.-С.30.

11ЛисенковН.М.Политическаякультурасоветскогочеловека.-М.:Московскийрабочий,1983.-С.9.

Резюме

ДжаппароваР.Т.—к.с.н,МКТУим.Х.А.Ясави,jan-rau@mail.ru

Рольполитическойсоциализацииивполитическойкультуре

Вданнойстатьеполитическаясоциализациярассматриваетсяаналитическикакширокоесоциальноепонятие,позволяющеевникнутьвовнутреннее содержаниеполитическойкультурыисточникзрениясистемныхпозиций.Именнотакимподходомхватываетсяориентационно-институционализированные,объемно-сущностныеаспектычеловеческого сознанияиповедения.Всвоюочередь,ориентационныйинституциональныйанализ,объединяясьводну«связку»посредствомвключениядеятельностногоподходасоставляетединствополитикиисоциализации,выступающиеинтегрирующимфактороминституционализациииполитическойкультуры.

Ключевые слова: социализация, политическая социализация, политическая культура, социальные нормы и ценности

Summary

JapparovaR.T.-InternationalUniversityofK.A.Yasavi,candidateofsociologysciences,jan-rau@mail.ru

The role of political socialization in political culture

Inthisarticlepoliticalsocializationisconsideredbyusasabroadsocialconceptallowstopenetrateintotheinnercontentofpoliticalculturefromtheperspectiveofsystempositions.Thisapproachcoverstheorientation-institutionalized,volume-essentialaspectsofhumanconsciousnessandbehavior.Inturn,orientationandinstitutionalanalysis,combininginone"bundle"throughtheinclusionoftheactivityapproachistheunityofpoliticsandsocialization,speakerssynthesizingfactorintheinstitutionalizationofthepoliticalculture.

Keywords: socialization, political socialization, political culture, social norms and values

УДК340.114.5(574)

КУЛЬТУРА ПРАВОВОГО СОЗНАНИЯ

Г.Р.Абсагтаров— зам.директораинститутаполиязычногoобразования
КазНПУимениАбая,к.полит.н.

ВстатьенаматериалахКазахстанарассматриваютсяполитологическиеаспектыпринциповкультурыправовогосознания

ия, которые в социально-политической литературе еще не изучены. Культура правового сознания в казахстанском обществе выражается в сплетении правовых знаний, реалистично отражающих правовую действительность, эмоционально-полезного отношения к правовым явлениям и правомерного поведения. Вместе с тем в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: право, закон, принцип, политика, мораль (нравственность), государство, человек, личность, общество, сознание, культура, права, свобода, интерес, справедливость

Прежде всего следует отметить, что вопросы правового сознания еще недостаточно изучены в политической науке. Поэтому, на материалах Казахстана рассмотрим некоторые политологические вопросы культуры правового сознания населения. Культура правового сознания опирается на прочный фундамент научной правовой политики. Здесь речь будет идти о принципах культуры правового сознания в казахстанском обществе, т.е. о тех основополагающих правовых идеях народа, в которых выражено его представление о задачах, содержании и формах правового регулирования в Казахстане, о способах и средствах реализации правовых норм, законов казахстанского государства.

Если говорить о принципах культуры правового сознания в казахстанском обществе, выражающих его основные правовые требования к жизни Казахстана, то такими ведущими идеями являются два основных общепризнанных требования народа:

- совершенствование законодательства и правовой системы [1, с. 8-192] в целом в соответствии с объективными потребностями развития казахстанского общества и интересами населения;

- строгое соблюдение всеми без исключения законов и всех правовых норм, т.е. проведения в жизнь казахстанской законности.

Эти два принципа выступают как главные идеи правового сознания в Казахстане, охватывающие в наиболее общей форме все другие правовые требования трудящихся.

Об этих двух неразрывно связанных сторонах существования и развития правовой системы Республики Казахстан неоднократно говорил с вечах Президента Н.А. Назарбаева в документах нашего государства.

В теоретических работах наряду с исследованием указанных двух принципов правового сознания мы встречаем и несколько иную позицию. Так, например, Е.А. Лукашев считает бесспорным, что ведущим, важнейшим, «глобальным, определяющим» принципом правового сознания является принцип законности. Все другие его принципы, - отмечает он, - как бы конкретизируют, подкрепляют его, показывают, какие идеи должны быть положены в основу режима законности в демократическом обществе. При этом следует отметить, что сама законность Е.А. Лукашев понимает в максимально широком плане - как метод государственного руководства обществом, состоящий в организации общественных отношений посредством издания и неуклонного осуществления законов и других правовых актов [2, с. 26-115]. Вотличие от этого, мы рассматриваем законность как строгое и неуклонное соблюдение правовых норм, правил, а не издание их, ибо последнее подчиняется иным требованиям и имеет иную объективную природу. Отставив в сторону проблему закона, мы подчиняем требования законности требованиям права, справедливости, интересам народа, не забывая границы законности в реформировании, модернизации общества, видя законности не самоцелью, а одно из средств защиты интересов казахстанских людей.

Следует сказать, что социально-политические принципы культуры правового сознания в казахстанском обществе воплощаются в виде обязательных норм и институтов регулирования жизнедеятельности Казахстана.

Рассмотрим эти социально-политические правовые принципы культуры правового сознания в их развитии от эпохи независимости Казахстана до периода гражданского общества.

Главным, определяющим социально-политическим принципом культуры правового сознания в казахстанском обществе, по нашему мнению, следует считать идею правового закрепления политических и социально-экономических институтов, правил обязанностей, выражающих коренные интересы массы населения. Без взаимосвязи с этим принципом идеи законности, справедливости, равноправия и т.д. сами по себе могут считаться принципами лишь общедемократического, а не истинного правового сознания. Хорошо известно, что в практической деятельности по созданию первых законов казахстанского государства главное внимание было обращено не на юридическую форму, а именно на наиболее полное и правильное отражение в них интересов казахстанских людей. Президент Н.А. Назарбаев не раз говорил, что всенеточности, техни

ческо не совершенства наших первых законов не могли и дтн в како е сравнении стем, что они да ют казахстанца м. Оно бращал внимание составителей законов прежде всего на то, чтобы эти законы на илучшим образом отража ли интересы народа Казахстана. Именно для этих целей, а так же для обеспечения наибольшей доступности закон ов они предлагали использовать законодательно-технические приемы достижения передовой зарубежной юриспруденции.

При этом важно подчеркнуть, что Н.А. Назарбаев не противопоставлял интересы народа и казахстанского государства, а наоборот, стремился проводить в законах полномочия государства как представителя казах танского народа, сторонника его интересов. Поэтому принцип правового закрепления защиты интересов казах станских людей в самом широком его понимании охватывает закрепление разнообразной формы собственности на средства производства, полновластия народа, системы полномочий органов госу дарства, социально-политических, правовых принципов и институтов казахстанского унитар ного государства ит.д.

Во сфере экономической и социальной главным требованием правового сознания масс было предостав ление всем населением всех тех прав, которые были направлены на удовлетворение их коренных нужд. Как и извест но, именно законодательное закрепление решения таких коренных вопросов социальной политики, как установ ление справедливой оплаты труда, наделение казахстанцев частной собственностью на землю, введение нового социального страхования, обеспечение важнейших прав казахстанцев в перех одный период демократизму. В демократическом обществеполучаетсвое дальнейшеекачествен но новое развитие та же казахстанская линия закрепления прав свобод, выражающая коренные интере сымного национального народа. Принципиально новым является вееразвитие то, что с ликвидацией советской у равниловки после независимости, суверенитета Казахстана закрепление прав казахстанцев уже не сочетается с о граничением прав какой-либо иной части населения и осуществляется сначала на началах полного равноправия граждан. Значительно расширяет ся так же и круг прав свобод, предоставляемых гражданам государством.

Все это привело к обогащению правового сознания казахстанского народа, среди требований которого наряд у развития новых форм участия граждан в управлении государством и общественными делами зания и прочное место требования предоставления прав на труд, права на отдых, на образование, на социальное обеспечение, на медицинскую страховку, на предоставление жилищ [3, с. 8-15] ит.д.

Этот перечень социальных и политических прав свобод, закрепленный в Конституции и других законах каза хстанского государства признан теперь широчайшим массами людей других стран, прежде всего развивающих ся стран. Под влиянием правового сознания и прежде всего права стран демократиче ской системы основные социальные права свободы личности (право на труд, на отдых, на образование ит.п.) пол учили междуна родное признание в пактах о правах человека, одобренных ныне Организацией Объединенных Н аций. Илучшим доказательством подлинной заботы о человеке служит то, что все эти права реализованы в Казахс тане и других демократических странах, в то время как даже некоторые самые передовые развитые страны в яче с киме для тспроведения в жизнь рекомендаций пакта вида же с их ратификацией.

Важно отметить, если сейчас стоит задача серьезного, глубокого совершенствования правового регулирован ия деятельности казахстанского общества, о которой многократно говорил Президент Н.А. Назарбаев, то на выр ажают новые потребности приведения правовых норм в соответствие с принципами и практикой управления общ еством в условиях модернизации, которая нацелена, прежде всего, на радикальное улучшение удовлетворения в сех потребностей казахстанских людей.

Отсюда вытекает, что идею правового сознания в казахстанском обществе не прикосновенности собственно сти людей, о повышении организованности и дисциплины во всей хозяйственно-трудовой деятельности, на всех ее уровнях так же служат выражением названного принципа культуры сознания – закрепления интересов граждан.

Важным принципом культуры правового сознания в казахстанском обществе, заложеннымеще в период обь явления независимости и суверенитета страны явилась так же передовая идея гарантированно сти прав людей и их соединения с свободами и обязанностями.

Положение каждой личности казахстанца в обществе и государстве, правильно ищут Е.К. Алияров и З.К. Аю пова «зидается на следующих правовых и нравственных принципах:

а) право на жизнь. Общество, государство, норма права и нравственности должны обеспечивать это самое осн овное право человека, личности, оградить ее от произвола и случайности, всемерно охранять и защищать жизнь че ловека...;

б) свобода личности предусматривает право человека на свободное волеизъявление осуществлять экономич ескую, общественную, политическую, культурную деятельность, исповедовать любую религию или бытъатеис

том. Пределы этой свободы могут быть установлены общим для всех законом и обязанностью не приносить вред другим личностям...;

в) важным принципом правового и нравственного положения личности в обществе и государства является признание ее полного юридического равенства с остальными личностями государства...» [1, с. 171-172].

Следует сказать, что права граждан должны не только провозглашаться в законах, но и обеспечиваться представлением материальных, организационных, культурных условий для фактического использования их самыми широкими массами населения.

После независимости и суверенитета Республики Казахстан одним из важнейших принципов культуры правового сознания стало требование полного равенства всех граждан независимо от социального положения, пола, национальности, вероисповедания или расовой принадлежности и иных социальных признаков. Оно было воплощено уже в Конституции Республики Казахстан 1995 г. и получает свое последовательно расширение в законодательстве страны.

Таким образом, полное равенство всех граждан при казахстанском обществе также является равенством трудящихся, но получившим широкую социальную базу и более высокое социальное-экономическое, политическое содержание.

Культура правового сознания в казахстанском обществе характеризуется также требованиями последовательного закрепления в праве и проведении в жизнь в процессе его применения начал подлинного гуманизма и социальной-политической справедливости. Эти общие социальные начала развития казахстанского общества находят свое прямое выражение в разнообразных институтах и нормах казахстанского права, воплощающих названный принцип культуры правового сознания в Казахстане.

В правовой сфере Казахстана гуманизм и социально-политическая справедливость, несомненно, получают специфические формы. Однако вряд ли можно считать общим принципом казахстанской культуры правового сознания требование ответственности за вину, не упоминая при этом многих других важных институтов казахстанского права, охраняющих справедливость, гуманный подход к ответственности личности и защите ее прав (например, о воспитательных целях наказания, о всей системе процессуальных гарантий интересов личности в судебном процессе, об институтах казахстанского семейного и гражданского права, направленных на охрану интересов детей, и многом другом). Социально-политическая справедливость, неотделимая от гуманизма, получает свое выражение и в требованиях казахстанского права и правового сознания о четком проведении в жизнь оплаты по труду, о сохранении труда в самом широком смысле этого слова, о нормах социального обеспечения и здравоохранения и т. д.

Таким образом, социально-политическая справедливость – это оценочное понятие морально-правового и политического сознания, одной из основных функций которой является, распределение социальной среды Казахстана между индивидами благ, обязанностей и мер ответственности. Содержанием социально-политической справедливости в казахстанском обществе являются представления о должном, обусловленные исторически сформированным общественным признанием неотъемлемых прав казахстанца, человека. Требования социально-политической справедливости в Казахстане заключаются в соответствии между реальной значимостью различных индивидов и социальных групп их социальным, политическим положением, между их правами и обязанностями, между деянием и воздаянием, трудом и вознаграждением, преступлением и наказанием и т. д. Социально-политическая справедливость обладает своими содержательными особенностями, которые заключаются в том, что она охватывает практически все отношения, возникающие в казахстанском обществе и государстве, ее основные функции сводятся к анализу и поиску различных несоответствий.

Социально-политическая ценность справедливости в Казахстане выражается в том, что она является неотъемлемым спутником всех отношений, в которых участвуют казахстанцы. Основной функцией казахстанского права является регулирование общественно-политических отношений [4]. Следовательно, справедливость, право и правовое сознание в Казахстане – взаимообусловленные элементы социально-правового механизма-регулятора, основными целями реализации которого являются защита и сохранение казахстанского общества и государства.

В сложившихся современных условиях Казахстана в соотношениях справедливости, права и правового сознания лежат несколько важных принципов. Первый сводится к тому, что казахстанское государство в членении

е последние двадцатипять лет переживает переходный этап.

Произошедшие радикальные экономические и политические изменения в стране самым непосредственным образом отразились на отношении казахстанцев к праву. Правовое сознание казахстанского общества, наполнением которого является совокупность оценок права, претерпело коренное изменение. Население Казахстана стало жить не только по другим экономическим и политическим правилам, но и по иным правовым принципам. Преодоление казахстанцами политико-экономического и морального кризисов происходит по сей день. Новое, культурное правовое сознание казахстанского общества претерпевает длительный и болезненный процесс формирования.

Основой второго принципа актуализации идей справедливости, права и правового сознания в Казахстане является тот факт, что население страны, столкнувшись с несправедливостью по отношению к себе, восприняло это достаточно остро. Несмотря на то, что правовое сознание казахстанского общества развивается независимо от желания человека, в основу одной из ключевых задач любого современного государства должна входить обязанность по формированию у народа должного уровня качества правового сознания и правовой культуры. Как правило, в основе такого формирования отношения к правовому сознанию и правовой культуре лежат тяжёлые экономические и политические условия казахстанской жизни, которые на протяжении длительного времени являются неотъемлемой характеристикой современного Казахстана [5, с. 95-96]. Казахстанское государство переходного периода не ставило задачу контролировать процесс формирования правового сознания и правовой культуры населения, при этом все меры и требовая и исполняя существующий закон, тем самым окончательно сломав без того хрупкую основу правового сознания и правовой культуры казахстанского общества.

Вовсе времена презумпцируется принцип справедливости права, либо справедливость права считается аксиомой: любые издаваемые правовые нормы справедливы, так как несут себе волю государства; либо ставится цель привести правовые нормы в соответствие с справедливостью. Такое требование в отношении правовых норм приводит к формированию здорового, естественного, основанного на идеях справедливости, в должной степени нужного государству общественного правового сознания и правовой культуры.

Культура правового сознания в казахстанском обществе выражается в сплетении правовых знаний, реалистично отражающих правовую действительность, эмоционально полезного отношения к правовым явлениям и правомерного поведения.

В настоящее время формирование культуры правового сознания в Казахстане считается официальной целью проводимых в стране реформ. В правовом, гражданском обществе Казахстана заложены новые формы взаимодействия индивида и государства, которые, со одной стороны, предполагают тесное взаимодействие друг с другом, с другой – разграничение сфер деятельности, выражающееся формулой: авторитет власти – суверенитет личности.

Целям формирования культуры правового сознания в казахстанском обществе эффективно служат система политическая и правовая информации. Опрос магистрантов кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая показывает, что информатор сегодня не может ограничиваться просто информацией о событиях. Он приходит в аудиторию, уже получившую сведения из газет, по радио и телевидению и т. д. Значит, главная задача информатора – дать глубокий анализ происходящих событий. Учиться этому искусству информатор должен постоянно. Из здесь ему могут помочь также телевидение, кино, радио, журналы и газеты.

Для того чтобы реализовать правовое сознание – правовую культуру, необходимы серьезная, эффективная, многоплановая и длительная работа, последовательное проведение соответствующей правовой политики, включающей всебя деятельность по систематизации, консолидации и кодификации законодательства, и создание доступной автоматизированной системы поиска правовой информации, и организация единой общегосударственной системы юридического всеобщего обучения населения и значительное повышение роли закона.

В заключение, следует сказать, что сегодня важно, чтобы решены назревшие проблемы культуры правового сознания населения в целом способствовало укреплению единства народов Казахстана и стабильности общества.

2 Лукашева Е. К. Социалистическое правосознание и законность. - М., 1973. - 230 с.

3 Конституция Республики Казахстан. - Астана: Елорда, 2008. - 56 с.

4 Концепция правовой политики Республики Казахстан 2010 до 2020 года // Казахстанская правда. 2009, 27 августа.

5 Абсаттаров Г. Р. Справедливость и правовая культура в Казахстане: политологические аспекты // Вестник КНУ имени Т. Шевченко. Философия. Политология. - Київ, 2015, - №1. - С. 95-96.

Түйіндеме Әбсаттаров Г. Р. -

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, көптілді білім беру институты директорының орынбасары (050010, қ. Алматы, д. Достық, 13), саяси ғылымдарының кандидаты, электрондық пошта absat41@mail.ru

Құқықтық сана мәдениеті

Мақалада Қазақстан материалдары негізінде әлеуметтік-саяси ғылымдарда әлі дерзерттелмеген құқықтық сана мәдениетінің саясаттанулық аспектілері қарастырылады. Қазақстан қоғамындағы құқықтық сана мәдениеті құқықтық болмысты шынайы бейнелейтін құқықтық білім мен құқықтық құбылыстарға деген эмоционалды тұрғыда пайдалы қатынастардың және заңғасыйымды тәртіптің қосылуында көрініс табады. Сонымен қатар, мақалада пікір таластыратын сұрақтарға да көңіл бөлінген.

Түйінсөздер: құқық, заң, қағида, саясат, мораль (ізгілік), мемлекет, адам, тұлға, қоғам, сана, мәдениет, құқықтар, еркіндік, мүдде, әділеттілік

Summary

G.R. Absattarov - Deputy Director of the Institute of multilingual education, KazNP Unamed after Abay (050010, c. Almaty, p. Dostyk, 13), candidate of Political Sciences, e-mail absat41@mail.ru

The culture of legal consciousness

In article on materials of Kazakhstan political aspects of the principles of a culture of legal consciousness which are still insufficiently studied in the socio-political literature are reconsidered. The culture of legal consciousness in the Kazakhstani society is expressed in the interweaving of legal knowledge which realistically reflects the legal reality, emotionally useful relation to the legal phenomena and legal behavior. However, article also focuses on the discussion questions.

Keywords: right, law, principle, politics, morality, state, person, personality, society, consciousness, culture, rights, freedom, interest, justice

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІМӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНІЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ

УДК316(574)

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО АППАРАТА: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ МОНИТОРИНГ

З.К. Шаукенова – директор Института философии, политологии и религиоведения КНМОН РК,
член-корреспондент НАН РК, д.с.н., профессор,

С.А. Коновалов –

заведующий сектором Центра стратегических разработок и анализа Администрации Президента Республики Казахстан, координатор по международным связям Ассоциации социологов Казахстана, д.с.н., доцент, академик Академии социологии Казахстана,

Ю.В. Кучинская – НИА «Институт демократии», к.с.н.,

А.Ж. Муканова – ОО «Ассоциация социологов Казахстана», к.с.н.

Авторы рассматривают реформы в области государственного управления и отмечают, что казахстанская система госслужбы за период независимости подверглась существенным изменениям: упразднены квалификационные разряды, создана финансовая полиция, внедрены механизмы электронного правительства и центры обслуживания населения по принципу «одного окна» и т.д. В статье рассматривается опыт таких успешных стран как Сингапур и Гонконг в борьбе с коррупцией. Авторы приходят к выводу, что значимость реформ в системе государственного управления выделяют представители среднего класса, люди более высокого уровня образования. Таким образом, дальнейшее успешное развитие страны зависит от успешности модернизации государственного управления.

Среди институциональных реформ, объявленных Лидером нации, на первом месте формирование профессионального государственного аппарата. Это означает не только профессионализм госслужащих, но их способность правильно взаимодействовать с обществом. Главным приоритетом становится доверие населения к институтам власти и в первую очередь к правоохранительным и судебным органам.

Спервого по пятнадцатый шаг и План нации «100 конкретных шагов: современное государство для всех» представляют четкий алгоритм действий, как будто трансформировать в целом госслужба. В советской системе партийная номенклатура сформировала опыт построения идеократического государства. Конституция, права былые и обременены лозунгами декларативными минорамми, которые фактически не реализовывались.

Реформы, проведенные в Казахстане, в 90-х годах, способствовали слому этой старой модели управления и хозяйствования. Историческим стал указ Президента в 1992 году «О совершенствовании организации и деятельности органов государственного управления в условиях экономической реформы». Был изменен «красный директорат», проведены рыночные реформы, первая волна приватизации, переход к национальной валюте. При этом региональная власть была разумно подчинена центральной. Не было допущено тотальных выборов фактического двоевластия в областных центрах, когда одновременно правят выборные губернатор и мэры города, как это было в некоторых соседних странах.

Вторым этапом реформирования системы государственного управления стало принятие новой Конституции от 1995 года и Стратегии развития Казахстана до 2030 года. Данные документы предопределили курс на профессионализацию государственного аппарата как фактора успешности реформ. В 1997 году проведен реформа административно-территориального обустройства.

В рамках третьего этапа (с 2000 года) была выстроена система государственной службы, которая, обеспечивая деятельность 3 ветвей власти, основывается на единых правилах и мотивациях. Были внедрены 5 категорий госслужащих. В 2002-

2014 годах Правительство активно занималось вопросами децентрализации и систематизации функций госорганов.

Всего по совершенствованию системы государственного управления было принято порядка 36 нормативно-правовых актов, в т.ч. общих по совершенствованию СГУ (реорганизация госорганов) – 12. В 2013 году была утверждена Концепция развития местного самоуправления.

Параллельно осуществлялись реформы в судебной, правоохранительной системе, в т.ч. в части баланса функций между министерствами юстиции и внутренних дел (миграция, уголовно-исполнительная система), создания финансовой полиции, комитета судебного администрирования для хозяйств

веннообеспечения деятельности Верховного суда, уполномоченного по правам человека. Сначала был введен мораторий, а затем отменена смертная казнь за исключением террористических актов в военное время. Кроме этого уделяется большое внимание формированию кадрового потенциала для создания современной судебной правоохранительной системы, отвечающей ожиданиям общества и бизнеса. В 2012 году была проведена аттестация сотрудников всех силовых структур. По результатам из более, чем 100 тысяч человек аттестационные проходы были уволены из органов 12,5 тысяч человек.

В целом, работа по совершенствованию административной системы вводится на постоянной основе. Произшла полная перезагрузка системы госслужбы. Сегодня от старой системы госуправления мало, что осталось. Например, были упразднены квалификационные разряды. Набор госорганы идет на конкурсной основе. В 2001 году была создана финансовая полиция. С 2004 года внедряется механизм электронного правительства, центры обслуживания населения по принципу «одного окна». В 2007 году в законодательстве появилось понятие «государственная услуга».

Согласно Глобальному отчету об информационных технологиях Казахстан занимает 3 место в рейтинге по индексу электронного участия и входит в число 40-ка стран по уровню электронного Правительства.

Таким образом, казахстанская система госслужбы подвергалась модернизации и она оказалась в столь затрудненном положении как, например, в Грузии, где властям пришлось фактически уничтожить старую правоохранительную систему, распустить МВД, ГАИ, другие органы и собрать качественно новые. Доверие к правоохранительным органам в Грузии в 2003 году составляло около 5%.

В РК правоохранительная система находилась в столь плачевном состоянии. «Дно» доверия полиция в РК составляло от 35-37 процентов. Последние опросы 2015 года показывают доверие около 64%.

Самый высокий уровень доверия населения идет к Комитету национальной безопасности – 77%, Верховному суду – 75%. Финансовая полиция по рейтингу укрепила с 59% в 2003-2006 годах до 66% в 2015 году.

Между тем, Казахстан, хотя и продвинулся в Индексе восприятия коррупции, однако все же пока занимает 2-е место в недовлительные позиции. В ИВК 2014 года РК стоит только на 126 месте из 175 стран, в 2013 году – 140 из 177. Упомянутая Грузия входит в 50-ку наименее коррумпированных стран, хотя в 1999 году она делила 84 место из 99.

В Концепции вхождения в 30-ку развитых стран мира Казахстан поставил задачу подняться как минимум на тридцатую строчку в индексе коррупции и прозрачности Transparency International.

Чтобы достичь этой, Казахстан необходимо менять подходы противодействия коррупции. Только силовыми карательными методами вопрос решить. Если посмотреть опыт успешных стран, занявших передовые места в Индексе восприятия коррупции – Сингапур, Гонконг, то здесь фактором послужил переход к профилактической модели борьбы с коррупцией.

В Гонконге в 1974 году был создан специализированный антикоррупционный орган – Независимая Комиссия по борьбе с коррупцией. Помимо функций расследования она выполняет еще предотвращение и просвещение, каждая из которых является самостоятельной и выделена в отдельный департамент.

Департамент по предотвращению коррупции путем проверок операций и систем внутри органов вносит предложения по принятию тех или иных антикоррупционных мер. Этот процесс был успешным внедрением организации публичного сектора путем установления прозрачных систем функционирования.

Департамент по работе с населением проводит просветительскую работу, публикует антикоррупционные материалы в средствах массовой информации и выступает в качестве «духовного лидера», «задающего генератора» комиссии. Роль этого департамента состоит в мобилизации населения на поддержку государства в борьбе с коррупцией.

При этом комиссия работает порядка 1,3 тыс. служащих с превосходным финансированием, что позволяет ей оставаться независимой.

В Сингапуре с 1960 года функционирует Бюро по противодействию коррупции. До этого с 1952 года оно функционировало как Бюро антикоррупционных расследований. Однако впоследствии было ориентировано больше на профилактику, чем непосредственно на борьбу. В целом, война с коррупцией считается несамой эффективной антикоррупционной стратегией. Наиболее адекватной считается стратегия устранения причин и оснований для коррупции.

Сингапур стал модельным в этом отношении. Являясь одним из самых коррумпированных государств, будучи колонией Британии, Сингапур уже в 1995 году в первом Индексе восприятия коррупции вошел в тройку наименее подержанных коррупцией.

Этого удалось достичь комплексом мер и усилий.

Во-первых, Сингапури избежал ловушек так называемой «коммерческой демократии», когда из-за частых и повсеместных выборов, голоса избирателей практически выкупаются. Была оптимизирована роль профсоюзов, приоритетной стала роль работодателей.

Во-вторых, была обеспечена ответственность не только коррупционеров, но и свидетелей. В 1963 году была ликвидирована анонимность при даче информации о коррупционных деяниях. Был увеличен штраф введено уголовное наказание за ложное свидетельствование.

В-третьих, было скорректировано законодательство, которое стало позволять трактовать судам расширенное понятие взяток, как жизнь ответственных лиц непосредств.

В-четвертых, была выравнена оплата труда между судьями и адвокатами, в целом привязка оплаты труда госслужащих к аналогичным уровням частного сектора.

В-пятых, государственное антикоррупционное ведомство было сосредоточено только на крупных делах. Мелкие и средние коррупционные вопросы решались исключительно профилактическими мерами.

В-шестых, ограничение лоббистской деятельности, в частности, практики «вращающихся дверей», когда бывшие чиновники уходят с госслужбы и становятся консультантами крупных фирм компаний по взаимодействию с межгосорганами.

Очень серьезные испытания антикоррупционная репутация Сингапура потерпела во время создания финансового центра. Однако четковстроенная антикоррупционная стратегия позволила как предупредить серьезные финансовые потери, так и обеспечить устойчивость Сингапура в период азиатского кризиса 1997 года.

Наконец, важный фактор – это стимулирование госслужащих не только премиальными, которые в наших условиях являются фактически доплатой к зарплате. Так, мэр Дубая Мохаммед бн Рашид аль-Мактум отмечает, что в 1997 году была запущена специальная программа совершенствования госуправления, которая стала действовать вместе с ежегодной премией в области качества Dubai Quality Award. Лучшим госслужащим поощрялись этой премией. При этом оценку проводят эксперты из правительств соседних стран, которые приезжают для этого в Дубай на определенное время. При этом используются завуалированные методы оценки, включая механизм дополнительного контроля – так называемых «тайных покупателей».

Эксперты привлекают опыт Китая в ротации кадров, где госслужащие переходят с уровня уровня госслужбы на уровень госслужбы. Но этот опыт сложно применить в условиях модернизации рыночных отношений. Даже Китай приходится периодически отступать от правил, поскольку бизнес поднимается за счет молодых и предприимчивых деятелей.

В целом, для Казахстана вопросы совершенствования системы госуправления, ее прозрачности является приоритетным. Проведенное в июле 2015 года нашим институтом социологическое исследование показало, что реформы системы госслужбы полностью поддерживает 53,8% респондентов, вместе с тем скорее поддерживающими – 86,1%. Подотчетность и прозрачность госуправления полностью поддерживает 54,2% респондентов, скорее поддерживающими уже 85,7%.

При этом особую значимость реформ в системе госуправления выделяют представители среднего класса, люди с более высоким уровнем образования. То есть, дальнейшее успешное развитие страны, прежде всего, зависит от успешности, прежде всего, модернизации госуправления. Поэтому так важно изначально правильно подходить к методологии борьбы с коррупцией. Должен быть комплексный подход – наряду с решением вопросов материального стимулирования должны происходить повышение компетенции и улучшение нравственности.

Түйіндеме

З.К. Шаукенова – ҚРБҒМҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының директоры, ҚРҰҒА корреспондент-мүшесі, әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор.

С.А. Коновалов –

Қазақстан Республикасы Президенті Әкімшілігі Стратегиялық зерттеулер және талдау орталығының сектор меңгерушісі, Қазақстан әлеуметтанушылары қауымдастығының халықаралық байланыстар бойынша үйлестірушісі, э.ғ.д., доцент, Қазақстан әлеуметтанушылары академиясының академигі,

Ю.В. Кучинская – «Демократия институты» ФЗА, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты

А.Ж.Муқанова–«Қазақстан әлеуметтанушылары қауымдастығы» ҚБ, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты
МЕМЛЕКЕТТІК КӘСІБИ АППАРАТТЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ: ӘЛЕУМЕТТАНУ ЛЫҚ МОНИТОРИНГ

Авторлар мемлекеттік басқару саласындағы реформаларды қарастырады және мемлекеттік қызметтің қазақстандық жүйесінің айтарлықтай өзгерістерге ұшырағанына тап көрсетеді: біліктілік дәрежесінің қысқартылуы, қаржылық полицияның құрылуы, электрондық үкіметтіктерімен "біртөре" ұстанымы бойынша тұрғындардың қамтамасыз ету орталығының ендірілуі және т.б. Мақаласы байлас жемқорлықпен күресте Сингапур және Гонконг сияқты табысты елдердің тәжірибесі қарастырылады. Авторлар мемлекеттік басқару жүйесіндегі реформалардың маңызды ортапөкілдерін, білімнің жоғарғы деңгейінің енгеніне тап көрсетеді. Осылайша елдің алдыңғы орындағы табысты дамуы мемлекеттік басқарудың табысты модернизациялануына байланысты.

Summary

Z.K.Shaukenova–

Director of the Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies CSMESRK, Corresponding member of NASRK, Doctor of Sociological Sciences, Professor, **S.A.Kononov**–

Head of Centre for Strategic Research and Analysis of the Executive Office of the President of the Republic of Kazakhstan, Coordinator of International Relations of the Association of Sociologists of Kazakhstan, Doctor of Sociological Sciences, Associate Professor, Member of Kazakhstan Sociologists Academy, **Yu.V.Kuchinskaya**– "Democracy Institute" RA, Candidate of Sociological Sciences,

A.Zh.Mukanova– "Association of Sociologists of Kazakhstan" PA, Candidate of Sociological Sciences

FORMATION OF A PROFESSIONAL STATE MACHINE: THE SOCIOLOGICAL MONITORING

The authors consider the reforms in public administration field and noted that for the period of independence Kazakhstan civil service system has undergone significant changes: abolished the qualification level, established the financial police, implemented e-government mechanism and public service centers on the principle of "single window", etc. The article deals with the experience of successful countries such as Singapore and Hong Kong in the fight against corruption. The authors conclude that the importance of reforms in the public administration system is identified the middle class, people with higher levels of education. Consequently the further successful development of the country depends on the success of the modernization of public administration.

УДК 141.7

СИКХИЗМ–РЕЛИГИОЗНО-РЕФОРМАТОРСКОЕ ДВИЖЕНИЕ В ИНДУИЗМЕ (СОЦИАЛЬНО-РЕЛИГИОВЕДЧЕСКИЙ АНАЛИЗ)

А.И.Артемьев– профессор общегуниверситетской кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая, д. филос. н.

Статья доктора философских наук, профессора А.И.Артемьева рассматривается религиозно-реформаторское движение сикхизм, сформировавшееся в Индии в XV веке.

Это учение – некий синтез индуизма и ислама. Но позднее оно объединило своих последователей в крупное религиозное формирование. Сикхи живут по особым правилам. Они не признают себя индусами, ниму сульманами.

Демократический характер раннего сикхизма привлек к нему много сторонников.

С течением времени в сикхской общине происходит расслоение ее членов в феодализация верхушки, что повлекло за собой то, что община стала приобретать все более воинствующий характер.

В связи с превращением религиозной идеологии сикхов в воинствующую повстанческую доктрину, в нее были внесены существенные изменения, которые коснулись вероучения, и культовой практики, и организационной структуры.

Ключевые слова: сикхизм, гуру, сикхский символ веры «пять К», хальса, удаси, сикх

Когда говорят о сикхах, то о большинстве людей это невольно связывается экзотическим мужчиной, который не когданестригут волосы и заворачивают их в тюрбаны – специальные полотнища легкой, часто шелковой ткани, обернутые во круг головы. Более осведомленные скажут, что это – воинствующий народ, живущий на Северо-Западе Индии. Но мало кто знает о религии этого народа.

А религия сикхов – монотеистична, и возникла она еще в XV веке; сегодня, по данным «Энциклопедии религий», ее последователями являются около 20 млн., из них за пределами Индии проживает более 1 млн [1].

Изначально сикхизм заявил себя как религиозно-реформаторское движение в индуизме, но уже «основатель этого движения, гуру Нанак, стремился подчеркнуть особый характер сикхизма и его отличие от индуизма и ислама» [2].

Нанак (1469-1539) был не только политическим и религиозным деятелем своего времени, но и выдающимся индийским поэтом. Он родился в Пенджабе, где было сильное влияние исламского суфизма. Именно суфизм (комплекс популярных индуистских традиций, в основе которых лежит выражение искренней преданности верующего какому-либо божеству) лег в основу идеи о едином Боге – олицетворении добра и любви и стремлении кслиянию Богом под руководством гуру.

Перед тем, как создать общину сикхов и объявить себя ее гуру, Нанак побывал во многих религиозных центрах

Индии и на Ближнем Востоке. В результате сложилась новая религия, в которой отрицался политеизм. Нанак выстupil против касты брахманов (одной из четырех варнт традиционного индийского общества) с их сложной обрядностью; против кастизма, многоженства и саможжения вдов (сати). Он провозгласил принцип равенства всех перед Богом, равноправия мужчин и женщин, свободу от всех кастовых различий.

«При Нанаке была введена особая форма богослужения – *сангат*, что означало совместное присутствие сикхов (вне зависимости от касты) на проповеди гуру и коллективное исполнение гимнов. Несколько позже, при третьем гуру Амар Дасе (1552-1574), появилась практика совместных трапез – «*гурудилангар*» – «трапезных гуру», ключевым моментом которых была передача присутствующим изрук в руки железной чаши и испытание изнеоуды. Это символизировало полный отказ от норм индуистского кастового общества, в соответствии с которыми в ода считалась легкооскверненным объектом.

После смерти Нанак проповедь его учения продолжали еще девять гуру. По традиции рассматриваются сикхи как девять воплощений одного гуру» [3].

Как совершенное справедливо отмечает Е. С. Элбакян, учение Нанак представляет собой «некий синтез индуизма и ислама», позднее оно «стало использоваться участниками многих народных выступлений, а община сикхов превратилась в крупное религиозное объединение людей, живущих по особым правилам отличаясь как от индуистов, так и от мусульман» [4].

Богу Нанак – *Эк* (*Один, Единый, Единственный*) неперсонифицирован, он – «*ниргуна*», т. е. у него нет качеств. Бог всюду и проявляется через бесконечное множество живых форм. Своими деяниями он приобретает характеристику «*сагуна*» – «обладающий качествами». *Единственный, таким образом, выбирает себя всебожества, как индуистские, так и мусульманские.*

ЭКОАНКАР "Богодин"

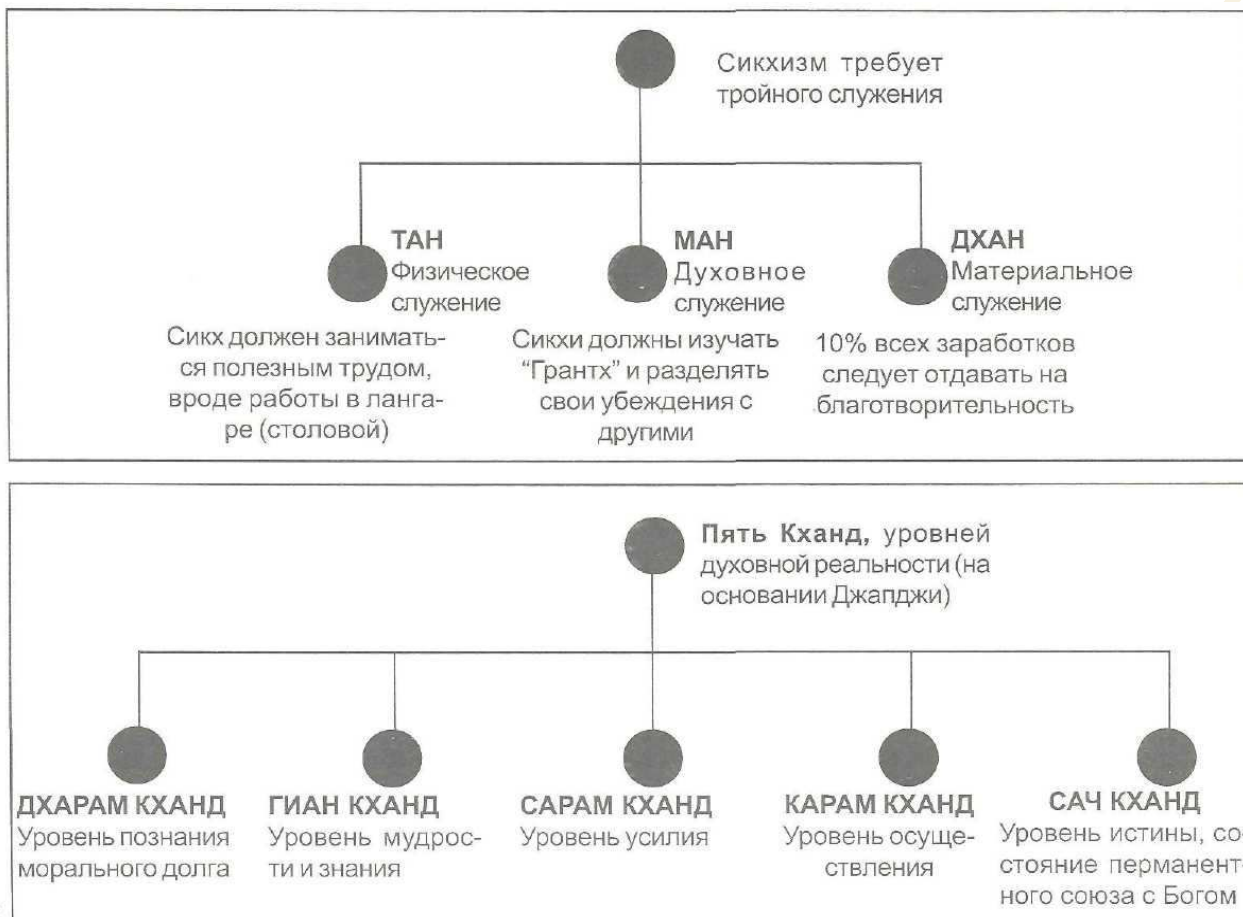
Любовь к Богу, познание его ислияние с ним – это есть путь к спасению. Взойти на вершину спасения можно лишь тогда, когда достигнешь такого состояния, при котором божественная и собственная сущности становятся единым целым. Для этого, как учил Нанак, необходимо избавиться прежде всего от пяти пороков: гнева (кродх), гордыни (ханкар), алчности (лобх), страсти (кам) и привязанности к земным благам (мох

).

Как символ равенства всех перед Богом были введены совместные трапезы и общая кухня, когда все, независимо от своего статуса и финансового положения, едят одно и то же рядом друг с другом в храмах – *гурдварах* – своеобразных общественных центрах.

Примеры некоторых сикхских учений:

Демократический характер раннего сикхизма привлекал к нему много сторонников, в результате община очень быстро росла. К тому же тогда она не была воинствующей и не вызвала особого беспокойства у правителей эпохи Великих моголов.

Боле того, третий гуру Амар Дас (1552-1574), у которого были обширные земельные владения в Амритсаре, получил от Акбара, который возвел принцип религиозной терпимости в ранг государственной политики, правонавакф, т.е. неотчуждаемое имущество. Это дало возможность превратить Амритсар в главный сикхский центр.

При Амар Дасе его приемнике Рам Дасе (1574-1581) там был вырыт священный, или нектарный, водоем, который так же называется Амритсар, и началось строительство *Золотого храма (Хармандир)*, которое завершил пятый гуру Арджун (1581-1606) [5].

В начале 2015 г. я посетил Амритсар. Чтобы попасть в Золотой храм, пришлось сначала разуться до колени босиком и пройти обрядомения ног, и бокс храм можно подойти только по воде.

Храм потрясает своим величием. Он действительно золотой и, отражаясь в водах пруда, производит совершенно незабываемое впечатление. По своей красоте его можно сравнить разве только с Тадж-Махалом.

В золотом храме хранится Священное писание сикхизма – *Ади Грантх* (букв. изначальная книга). Сам сикх почитательно называет его «Гуру Грантх Сахиб, т.е. «господи нучитель-книга». Именно в нём был упорядочен большой массив религиозных произведений, которыми в то время пользовались

ались разные сикхские общины. Первую каноническую версию составил пятый гуру Арджун. Внеё вошли стихи и гимны первых пяти, а затем остальных гуру, а также произведения многих других идеологов в хактии и суфизма. Основной текст книги написан на панджаби, совставками на маратхи, раджастхани и других индийских языках.

С течением времени сикхской общине не приходилось трансформироваться в феодальную верхушку. Это повлекло за собой то, что община стала приобретать всё более воинствующий характер. Уже в XVI веке имел место столкновение с войсками Моголов, а после смерти Акбара взаимоотношения сикхов с Дели стали развиваться по принципу «от плохого к худшему» [6].

В связи с превращением религиозной идеологии сикхов в воинствующую повстанческую доктрину были внесены существенные изменения в учения Нанак: светская и духовная власть от гуру переходит к собранию вооружённых общинников, тогда же вводится особый кодекс поведения сикхов, или сикхский символ веры, получивший название «пять К».

Каковы же основные положения, вошедшие в этот кодекс?

Во-первых, предписано не стричь волосы и бороду (кеш).

Во-вторых, носить короткую кожаную шаровару (качха).

В-третьих, волосы под тюрбаном скреплять гребнем (кангха).

В-четвертых, всегда иметь при себе меч (кирпан) и железный браслет (кара).

Кимени сикхов стал добавляться воинский титул «сингх» (лев). А появлению нового понятия для обозначения Бога – «Сараблх» («Всё из стали») узаконивало военизированный характер общины.

Сикхский календарь с праздниками

Сикхи используют индусский лунный календарь. Каждый месяц начинается с новолуния. Кроме трёх основных фестивалей: Байсакхи, Хола-Мохалла, сикхи отмечают праздники, именуемые «Гурпураб» и связанные с событиями из жизни разных гуру. Во время большинства праздников «Гуру Грантх Сахиб» прочитывается от начала до конца.

Западный календарь	Лунный календарь	Сикхские праздники	
Январь	Магх	Магхи	
Февраль	Пхаган	Хола-Мохалла (День военной мощи)	
Март	Чаит		
Апрель	Васакх	Байсакхи (Новый год)	
Май	Джайтх	Мученичество гуру Арджана	
Июнь	Хар	День рождения гуру Хар Кришана	
Июль	Саван		
Август	Вхадро	Рахша-Бандхан	
Сентябрь	Асун	День "Гуру Грантх Сахиб"	День рождения гуру Рама
Октябрь	Катик	День рождения гуру Нанак	Дивали (день освобождения гуру Хар Говинда)
Ноябрь	Магар	Мученичество гуру Тег Бахадура	
Декабрь	Пох	День рождения гуру Говинд Сингха	Лори
Январь			

Создав мощную воинственную общность, охватившую практически все население Пенджаба, сикхив конце XVIII века получили независимое государство с столицей в Лахоре, но, потерпев поражение от англичан, в 1849 г. потеряли свою независимость. В конце XIX века они стали плачевно подпадать под грузом «Мыне индусы!», авыразителем соответствующих идей стала сикхская ассоциация «Сингхсабха», выступившая за административную автономию и даже за политическую самостоятельность сикхов. Состоявшийся в 1919 г. в Амритсаре съезд сикхов положил начало движению «Акали», возглавившему выступления против англичан, имахантов – настоятелей храмов, которые при поддержке колонизаторов присваивали себе все доходы. В ходе этой борьбы некоторые лидеры движения стали выступать за создание самостоятельного государства «Синххистан». И даже после того, как Индия получила самостоятельность, была провозглашена Республика, вопрос Пенджаба на долгие годы превратился в острую проблему (именно он служит «разменной картой» в индо-пакистанском конфликте), а многие сикхские лидеры (особенно в эмигрантской среде) и сегодня вынашивают идею собственного независимого государства «Халистан» на территории Индии.

Таким образом, сикхизм стал не только самостоятельным религиозным учением, но и идеологией крупной политической общности. Сегодня это учение уже нельзя считать частью индуизма, так как, признавая всехлюдей равными перед Богом, сикхи отреклись от ортодоксального индуизма.

Все сикхизм всегда существовал секты (к примеру, они делились на тех, кто признавал «пять К», и тех, кто не признавал «пять К» (удаси), или имели свои отличительные знаки (намдхари, ниранкари), а так же на миряни и воинов-членов хальсы и т.д.).

В настоящее время многие сикхи эмигрировали из Индии, создав большие общины в Канаде, США, Сингапуре, Австралии, ЮАР, странах Восточной Африки, на Фиджи и в Тринидаде.

1 Энциклопедия религий. – М.: Академический проект Гаудеамус, 2008. – С. 1161.

2 Там же.

3 История религии. В 2 т. – Т. 1 – М.: «Высшая школа», 2002. – С. 332.

4 Элбакян Е. С. Нанак // Энциклопедия религий. – С. 852.

5 История религии. В 2 т. – Т. 1. – С. 333.

6 Там же. – С. 333-334.

Түйіндеме

А.И.Артемьев – Абай атындағы ҚазҰПУ Жалпы университеттің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының профессоры, философия ғылымдарының докторы, artur_proff@mail.ru

Сикхизм – индуизмдегі діни-реформаторлық қозғалыс (әлеуметтік-дінтанулық талдау)

Философия ғылымының докторы, профессор А.И.Артемьевтің мақаласында XV ғасырда үнді топырағында қалыптасқан діни-реформаторлық қозғалыс – сикхизм қарастырылады.

Бүллім –

индуизм мен исламның өзіндік бір синтезі. Кейінірек осы ілімді ұстанушыларды ірі діни құрылымға біріктірді. Сикхтер ереже ережелерге сай өмір сүреді. Олар өздерінің дұстарға да, мұсылмандарға да жатқызбайды.

Алғашқы сикхизмнің демократиялық сипаты оны жақтаушылардың қатарына көбейтті.

Уақыт өтесікх қауымында оның мүшелерінің жікке бөлінуі және жоғары топтың феодалдануы жүзеге асты. Ол қауымының бірте-бірте жауыққан сипаталауына себеп болды.

Сикхтардың діни идеологиясының көтерілісшіл жауыққан доктринаға айналуына байланысты оның діни ілімінде, рәсімдік практикасында, ұйымдық құрылымында қамтыған маңызды өзгерістер орын алды.

Түйін сөздер: сикхизм, гуру, сикх сенімінің символы «бес К», хальса, удаси, сикх

Abstract

A.I.Artemyev-

Doctor of Philosophical Sciences, Professor of Independent Department of Political Science and Social and Philosophical Disciplines of KazNP Unnamed after Abay. artur_proff@mail.ru

Sikhism as religious and reformatory movement in Hinduism (religious and sociological analysis)

In the article Professor Artemyev considers Sikhism, religious and reformatory movement, founded on Indians soil in XV century. This doctrine is a kind of synthesis of Hinduism and Islam. However, later it united its followers into a big religious foundation as democratic nature of the early Sikhism found a lot of supporters. Sikhs follow special rules and they do not consider themselves neither Hindu, nor Muslims.

After a while there was the community bundle and feodalization of tops, that lead to warlike atmosphere.

In connection with the conversion of Sikhs religious ideology into militant indurgency doctrine, it had made significant changes that have touched everything: beliefs, religious practices and organizational structure.

Keywords: Sikhism, Guru, the Sikhs creed of "five K", halsa, udasi, a Sikh

УДК316.36

ДҮНИЕЖҮЗІЛІК САУДАҰЙЫМЫ – ӘЛЕУМЕТТІК ИНСТИТУТ

Б.И. Иманбекова – КазМемҚызПУ, қоғамдық-гуманитарлық пәндер кафедрасының меңгерушісі, с.ғ.д., профессор

Мақалада Дүниежүзілік сауда ұйымының әлеуметтік экономикалық институт ретінде қалыптасуы мен қолданыстық маңыздылығы қарастырылады. Қазақстанның бұл ұйымға мүше болуының экономикалық және әлеуметтік тиімділігі алықаралық ұйым ретіндегі заңды мәртебесі халықаралық ұйым ретіндегі функционалдық қызметі де қарастырылған.

Тірек сөздер: дүниежүзілік сауда ұйымы, әлеуметтік институт, құқықтық декларация, либералдық демократиялық принциптер, халықаралық тарифтер, нарық талаптары, преференция, әлеуметтік жүйе, халықаралық ұйым, импорт, экспорт, өндіріс, экономика.

Әлеуметтік ғылымдағы берілген теориялық анықтамаларға сүйенсек, әлеуметтік институт – адам баласының әлеуметтік ойының жемісі болып табылады. Белгілі әлеуметтанушы ғалымдар Г. Спенсер мен Э. Дюркгейм әлеуметтік институттарды әлеуметтік фабрика деп атаған /1/. Анықтамалық әдебиеттерде әлеуметтік институт дегеніміз – қоғамның негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған және салт-дәстүрлер мен нормалар қылы бақыланатын біріккен іс-әрекетті ұйымдастырудың тарихи қалыптасқан түрлі формалары, деп көрсеткен. Осындай ірі деңгейдегі халықаралық әлеуметтік қаржылық институттардың бірі Жүзілік сауда ұйымы болып табылады. Дүниежүзілік сауда ұйымы халықаралық сауда ережелерін либерализм принциптеріне қарай реттейтін халықаралық экономикалық ұйым. Дүниежүзілік сауда ұйымы әлемдік көпжақты сауда жүйесінің құқықтық және институтционалдық негізі болып табылады. ДСҰ-

халықаралық ұйым ретінде әлеуметтік мәні зор себебі, бұл ұйымдамушы елдерге көптеген жеңілдіктер жасау арқылы аяғынан тұрып кетуіне әлеуметтік тұрғыдан көмек көрсетеді. Ғаламдық институттың пайдалануы мен қалыптасу тарихына келетін болсақ 1995 жылдың 1 қаңтарында 50 жыл өркеттен Гари фтер және сауда жөніндегі баскелі-сімнің (ТСБК) жалғасы ретінде құрылған. Халықаралық әлеуметтік институт ретінде басты ерекшелігі, 1995 жылдан бастап халықаралық ұйым ретінде заңды мәртебеге ие болған. Сонымен қатар, жыл сайын бұл ұйымның динамикасында елеулі өзгерістер мен толықтырулар болып отырған жыл өткен сайын үлкен ірі, кеңейетүсті. Қоғамның динамикасына сәйкес, халықаралық ұйымның адамзат қауымынати гізетін әсері де ұлғайған. Деректемесі-

лік мәліметтерге сүйенсек 2015 жылдың 26 сәуірінде бұл ұйым құрамына әлемнің 161 елі кірген. 20 жылға жуықта йындықтан кейін біздің елімізде ұйымға ресми түрде мүше болды. Көптеген халықаралық ғаламдық институттар сияқты бұл ұйымның да өзіндік ережелері мен қағида ттары бар. ДСҰ ережелері дамушы елдер үшін бір қатар жеңілдіктер қарастырады. Қазіргі күні оған мүше дамушы елдер дамыған елдер мен салыстырғанда өз нарықтарын қорғаудың неғұрлым жоғары келендік-тарифтік қорғау құралдарына ие болып табылады /2/. Дүниежүзілік сауда ұйымының құрылымы мен атқаратын функционалдық қызметі не келетін болсақ, бұл кешенді де әралуанқы зметтер атқаратын мықты қаржылық институт екендігін көруге болады. Бұл халықаралық ұйымның құрылымдық сипатына келетін болсақ ДСҰ-ның штаб-пәтері Швейцарияның Женева қаласында орналасқан. Ұйымның бас хатшысы –

Роберту Карвалью ди Азеведу. Ұйымның құрамында 640 маман жұмыс істейді. ДСҰ ережелері бойынша тек қана сауда-экономикалық салалардағы қыруар мәселелерді реттейді. Оның басты мақсаты қандай да бір болсын нәтиже-

лерге қолжеткізуге емес, тек қана халықаралық сауданың жалпыға ортақ қағида ттарын белгілеу болып табылады. Халықаралық деңгейдегі декларацияға сәйкес ДСҰ жұмысының негізінен мынадай қағида ттарға арқа сүйейді. Әлеуметтік халықаралық институттың барлық ережелері демократиялық қағида ттарға негізделген

Жалпыға ортақ тең құқылық қағида т бойынша – ДСҰ-ның барлық мүшелері бір-біріне сауда неғұрлым қолайлы жағдайды ұсынуы тиіс. Мұның өзі ДСҰ-

ның бір мүшесіне берілген преференциялар қалған барлық мүшелеріне де ортақ екендігін білдіреді. Өзара әрекет

тестікқағидатыбойынша—екіжақ-тысаудадағышектеудіазайтужөніндегібарлықәрекетекіншітараптандақолдауғауып, өзараәрекеттестік-кеайналуытиіс. Ашықтыкнемесемөлдірлікқағидаты—бойыншаДСҰмүшелеріөзініңсаудаережелерінтолықтайжариялауыжәнеоныңДСҰ-ныңбасқамүшелерінеберілгенакпараттарүшінжауапберетіноргандарыболуытиіс. Қолданыстағыміндеттемелердіқұруқағидатыбойынша—Дүниежүзіліксаудаұйымынамүшеелдердіңсаудатарифтеріжөніндегіміндеттемелерінеелдердіңбір-біріменөзарақарым-қатынасыемес, негізіненалғанда, ДСҰ-ныңнегізгіоргандарыреттейді. Алқандайдабірелдіңнақтысекторындасаудажағдайынашарлайтынболса, осыданзардапшеккенжақбасқасекторларданөтемақыталапетеалады. Кейбіржағдайлардаүкіметсаудашектеулерінегізеалады. ДСҰкелісіміоныңмүшелерінетекқоршағанортанықорғаудағанаемес, соныменқатар, адамдарденсаулығынсақтауда, жануарларменменөсімдіктердіқорғаудақолдануғамүмкіндіктербереді. Дүниежүзіліксаудаұйымыныңжоғарыорганыболып, ДСҰМинистрлікКонференциясыболыптабылады. Олекіжылдабірретшакырылады. Бұлұймәлеуметтікқаржылықинститутретіндеқалыптасқалыберіосындайсегізконференцияболыпөткен. Ұйымғамүшеемлекеттердіңарасындаөзарақеліспеушіліктер, осығансәйкесдау-жанжалқарамақайшылықтарболақалғанжағдайдаоныреттеудіндежолдарықарастырылған. Мұндайдаулар, әсіресе, ұйымдағынеғұрлымірісубъектілердіңхалықаралықсаудамүддесінесәйкесорыналыпжатады. Осындайірідаудыңбірі2002жылыАҚШпенЕуропалықодақарасындаөрісалғанболатын. ОсыжылдыңнаурызайындаАҚШЕуропалықболатимпортынажоғарыбажсалығынбелгіледі. Бұлсалықамерикалықболатбалқытушылардықорғаумақсатындабелгіленді. ЕуропалықодақоныДСҰталаптарынасәйкескелмейтінзаңсызшешімдепбағалап, ДСҰкомиссиясынажүгінді. ДаудықарағанкомиссияАҚШ-тынөзнарығынқорғаубағытындажасағанәрекетінДСҰережелерінбұзушылықдепбағалады. Сөйтіп, АҚШқолданғанбажсалығыналыптастауғамәжбүрболды. ДСҰ-ға161 мемлекетмүше, оның157 мемлекетіБҰҰ-дамойындалғанмүшеемлекеттерболыптабылады. Сондай-ақ, жартылаймойындалғанТайвань, екітәуелдіаумақ(ГонконгпенМакао)жәнеЕуропалықодақкіреді. Бұлхалықаралықұйымғамүшеболудыңөзіндіктәртібіменережелерібар. ДСҰ-ғамүшеболыпкіруүшінмемлекетмеморандумтапсырады. ОсығанбайланыстыДСҰаталғанелдіңсаудажәнеэкономикалықсаясатынқарастырақеле, оныңмүшеболуғалайықтынемеселайықсызекендігінанықтайды. Ұйымғамүшеболыпкіругелайықтыдептабылғанбарлықталаптарғажауапберетінмемлекетоныңәрмүшесіменкеліссөздержүргізуіқажет. Міне, осышаруаныҚазақстанұзақжылдарбойыжүргізіпкелді. Бұлкеліссөздердеөзүмдесінбарыншақорғауүшініскемұқияттылықпенқарады.

БұрынғыКеңесОдағықұрамындағыбірқатарелдер1998жылданбастап, ұйымғамүшеліккеөтебастады. Еналдымен, Қырғызстанкірді. Мұнанкейін, 1999жылдың10ақпанындаЛатвия, 1999жылдың13қарашасындаЭстония, 2000жылдың14шілдесіндеГрузия, 2001жылдың31 мамырындаЛитва, 2001жылдың26шілдесіндеМолдавия, 2003жылдың5ақпанындаАрмения, 2008жылдың1мамырындаУкраина, 2012жылдың22тамызындаРесей, 2013жылдың2наурызындаТәжікстанөтті. Қазақелі2015жылдың22маусымындабұлұйымғаресмитүрдемүшесіретіндеірікеліп, ДСҰ-ның162-шімүшеемле-кетретіндеқабылданды/3/. ҚазақстанныңДСҰ-ғабірқатарелдергеқарағандакейіндепкіруінінөзімүныңөбденойластырылғансаясатекендігінбілдіретінболсакерек. Оныңүстіне, біздіңеліміздіңхалықаралыққоғамдастыққаұсынатынөнімдеріде, оданалатынтауарларыдааземес. Әрине, әлемніңалыпсаудаұйымынамүшеболыпкірубіздіңелімізгебірқатарміндеттержүктейді. ОлміндеттердіңбарлығыДСҰережелеріндеқарастырылғанортаққағидаттардантуындайды. Міне, осықағидаттарғасайкеліпқанақоймай, оныңберетінпайдасыменэкономикамызғатиімдіжақтарынпайдаланабілуімізқажет. Бұлдегеніміз—тауарлардыкәсіпкерлерімізнеғұрлымсапалыжәненеғұрлымарзанбағағаөндіребілуікерекдегенсөз. Халықаралықнарықтыңталаптарыбойыншақайсымемлекетөзтауарынарзандасапалыетіпөндіреалса, халықаралықсаудадасоныңбағыжанады. Өйткені, мұндайсубъектілерді, біздіңҚазақстанжағдайындаайтатынболсақ, еналдыменДСҰқағидаттарыменсолқағидаттардыңмүлтіксізорындалуындағалайтынДСҰ-ныңнегізгіоргандарықорғайтынболады. ҚазақстанДСҰұйымынакіруге1996жылдың29қаңтарындаөтінішберіпті. Соданбергікеліссөздерменендайындықшараларыжиырмажылдайуақытаралығынқамтыған. ҚазақстанныңДүниежүзіліксаудаұйымынаенуітуралыкеліссөздердіңресмитүрдеаяқталғанынелбасымызН.Ә.Назарбаевмәлімдеді. ПрезидентҚазақстанныңбұлқадамынтарихиоқиғадепбағалады. 19жылғасозылғанбұлкеліссөздеҚазақстанөзінеітімдішарттарғақолжеткізгенін, ДүниежүзіліксаудаұйымыменЕуразиялықэкономикалықодақтыңталаптарынуштастыраалғанынайтты/4/.

Қазіргі кезеңде ДСҰ бүкіл адамзат үшін пайдалы халықаралық ұйымдардың біріне айналып отыр. Оны адамзатқа берген тиімділігі зор. Дегенмен, ДСҰ адамзатқа қандай пайдасын тигізді деген сұраққа қысқаша жауап берекетін болсақ, бұл жүйе ең алдымен бүкіл әлемде бейбітшілікті нығайтуға ықпал етіп келеді. Ол бір мемлекет пен екінші мемлекет арасында саудаға қатысты түрлі даулар пайда болған жағдайда ең тиімді тараптарға ортақ шешімді табуға мүмкіндік береді. Ұйымның сынына тын шарттары адамдардың тұрмыс-тіршілігінің жақсаруына жәрдемдеседі. Ол бүкіл әлемде тек сапалы өнімдердің таралуына және олардың бағасы қолжетімді болуына барынша ықпал етеді. Сонымен қатар, ұйымның негізгі қағидаттары оған мүше кез келген елдегі экономикалық жүйенің тиімділігін арттуына, негізсіз шығындардың төмендеуіне де өзіндік әсері бар. Халықаралық қоғамдастықта өзіндік орны бар батыс пен шығысты жалғап отырған Қазақстанның бұл ұйымға мүше болуының пайдалы жақтары бар. Өйткені, қазақ елі әлемдік қоғамдастықтың бір бөлшегі, о адамзатқа ұйымынан бөлек жаһандану процесін тысқары өмір сүре алмайды. Табиғи ресурстары көп Қазақстан үшін қарышты дамудың ең үлкен жолы сол байлықты іске жаратып, халықаралық қоғамдастыққа ұсынуболып табылады. Ғаламдық саяси институттардың тізгінін ұстап төрағалық етіп, жаһандық саммиттің кізген қазақ елі бүл әлеуметі институтында беделді мүше болатыны айдан анық. ДСҰ-ның сауда заңдылықтарына бейімделуіміз – объективті қажеттілік. Бұл еліміздің шыңдалуына, кәсіпкерлігіміздің бәсекеге қабілеттілігін артатуына, тұтыну-шылардың арзандасапалытау арлармен қамтамасыз етілуіне мүмкіндік береді. Дүние жүзілік сауда ұйымы халықаралық сауда ережелерін либерализм принциптеріне қарай реттейтін халықаралық экономикалық ұйым. Басты артықшылығы демократиялық принциптерге негізделген ешқандай кемсітушілік жоқ. Барлық елдер үшін экономикасын өркендетуге, өз өнімдерінің сынуауқымын кеңейтуге мүмкіндік береді және экономикамыздың инвестициялық тартымдылығы артады, бұл өз кезегінде жаңа өндірістерді дамытуға ықпалдасады. Дүние жүзілік сауда ұйымы әлеуметтік-экономикалық институт. Мемлекеттер арасындағы көп жақты сауда жүйесінің құқықтық және институтциналдық негізі болып табылады. Бұл ұйымның қаржылық әлеуметтік институт ретінде атқаратын функционалдық қызметі де қыруар. Дүниежүзілік сауда ұйымының келісімдері дамушы елдерге қатысты үш ерекше ережелермен қамтамасыз етіледі. Бірінші ДСҰның келісімдері өздерінің міндеттерін жүзеге асыру үшін дамушы елдерден қосымша ақы тты талап етпеді. Сауда және даму жөніндегі ДСҰ комитеті дамушы елдердің сауда және технологиялар трансфертіне ерекше назар аудартады. Бұл дамушы елдерге қаржылай көмек бере отырып техникалық ынтмақтастық тарттыруға қоса дамушы және дамыған елдер арасындағы саудасаттық жүйесін нығайтатусу болып табылады. Әлеуметтік-саяси институт ретінде жыл сайын 500-ге жуық техникалық салада әртүрлі оқыту шараларын жүргізеді. Оның басты мақсаты – жаңа технология ментаныстыру, қаржылық жүйедегі сауаттылықты кеңейту болып табылады. Экономикасы дұрыс жолға қойылған елдер үшін бұл ұйымға мүше болу мол мүмкіндіктерге жолашады. Қазақстан жаһандық дерістерге толығымен сәйкес экономикасы дамыған халықаралық стандарттарға сай келетін мемлекет болып қалыптасуы барысында ДСҰға мүше болуының әлеуметтік мәні зор. Жаһандық нарық саналатын Дүние жүзілік сауда ұйымы негізінен көп жақты сауда жүйесінің құқықтық және институттық зегі саналады. Жаһандық товар айналымының 90 пайызын ұсына да ұстап отырған. Дүние жүзілік сауда ұйымы аясында ауыл-шаруашылығы саласында, азық-түлік секіліктің ең тиімді тараптарына да бәсеке күшті болмақ. ДСҰ мемлекеттер арасындағы еркін сауда мен ашықтыққа қидаттарына басшылыққа алатын, халықаралық сауда ережелерінен діруге арналған халықаралық экономикалық әлеуметтік ұйым ретінде функционалдық қызметі десаналуан. Тәуелсіз Қазақстанға бұл халықаралық сауда ұйымына мүше аса қажет. Еліміз үшін шикізаттық секторды өркендету үшін шетелдік инвестицияны тартуда заман талабынан туындаған объективті қажеттілік. Әрине бұл жерде ұлттық мүдденің қорғалуы да аса маңызды. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевқа қазақстан халқына жолдаған үндеуінде «Қазақстан дүние жүзілік сауда ұйымымен Еуразиялық экономикалық одақтың талаптарының тастыраалады. Бұл ретте ұлттық мүдделерімізді де қорғауға міндетті. Бұл еліміздің жаһандық экономиканың бөлініс бөлшегі ретінде мойындалуының айғағы», - деп атап айтқан еді. Қазақстан дүние жүзінде астық тасымалдайтын 10 елдің бірі, енді біздің астығымыз әлемдік нарыққа шығатын болды. Ең алдымен тауарларды өз елімізде өндіруге алғы шарт қалыптастырады, сондай-

ақотандық брендтің қалыптасуына жолашады. Халықтың қолы сапалы әрі арзан тауармен қызмет түрлеріне жетеді. Дүниежүзілік сауда ұйымы әлеуметтік-экономикалық институт ретінде көп жақты сауда жүйесінің құқықтық-институтционалды негізі болып табылады. Олүкімет сауда-ға қатысты ішкі заңнаманы қалай жүзеге асыруға міндетті екендігін көрсететін негізгі келісім міндеттемелерін қамтамасыз етеді. Қазақстанның Дүниежүзілік сауда ұйымына мүше болуы дүниежүзілік қалдасу дері сінкүшейту мен қатар әлемдік нарықта әркімнің әділ бәсекелестік шарттарын тудыруға бастапқы алғы шарттарды қалыптастырады. Сондай-ақ, ұлттық құқықтық жүйелердегі айырмашылықтарды ескере отырып сауда аспектілері саласындағы зияткерлік міншік құқықтарын тиімді қорғау механизмін, сауда ауларын реттеудің көп жақты тиімді механизмін құруда бастапқы міндеттердің қатарына кіреді. Қазіргі кезеңде елімізде бұл әлеуметтік-экономикалық саясатқа мүше болғаннан бастап халықаралық нормалармен стандарттарға еліміздің сауа заңнамасын сәйкестендірме қасатындақы руар шаруа атқарылып жатыр. Атап айтсақ, соңғы жылдары мықты қарқын алған сауда-инвестициялық ортаны қалыптастыру, көп жақты келіссөздер жүргізу мақсатында келіссөз алаңының қызметін қамтамасыз етуді сияқты мемлекеттің ішкі және сыртқы саясаты мен тығыз байланысты.

1 Әлеуметтану. Оксфорд сөздігі – Алматы, 2012.

2 Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына үндеуі // Егемен Қазақстан, 2015 ж.

3 Социология. Энциклопедический словарь. – М., 2010.

4 Введение в социологию. Словарь-справочник. – М., 2012.

Резюме

В.И. Иманбекова - Заведующий кафедрой социо-гуманитарных дисциплин КазГЖПУ
Всемирная торговая организация – социальный институт

Статья рассматривается возникновение и развитие ВТО как социально-экономического института, а также ее структура и динамика ее развития. ВТО является либерально-демократическим институтом мирового сообщества. В ВТО входят представители 160 государств мира, из которых 157 признаны ООН. Цели и задачи ВТО как социально-экономического института заключается в обеспечении доступности и качества производимой продукции. К тому же ВТО является миротворческой организацией. Она оказывает гуманитарную помощь пострадавшим от катастроф находящихся в кризисной ситуации странам. ВТО как всемирная организация осуществляет свою деятельность на благо общества в целом. Казахстан является 162 членом ВТО с июня 2015 года.

Ключевые слова: всемирная торговая организация, социальный институт, правовая декларация, либерально-демократические принципы, международные тарифы, требования рынка, преференция, социальная сеть, международная организация, импорт, экспорт, производство, экономика

Annotation

B. Imanbekova - The head of department of socio-humanitarian disciplines Kazakh State Women Pedagogical University
The world trade organization – social institute

There is review of the World trade organization as a socio-economical institute in the article. Also this institute's functional tasks and development dynamics are analyzing. The WTO is world community's liberal democratic and it's serve for benefit of mankind. It's major aim – to make produced production available for all people abroad. The WTO consist of 162 countries, including 152 recognized by UN. The Kazakhstan is 162-d member of the WTO.

Keywords: world trade organization, social institute, legal declaration, liberal-democratic principles, international tariffs, market's requirements, preference, social network, international organization, import, export, production, economic

УДК 32(574)

РОЛЬ РЕЛИГИИ В ЖИЗНИ МНОГОКОНФЕССИОНАЛЬНОГО КАЗАХСТАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Н. Сейсен – к.п.н., кафедра политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им. Абая

Статья рассматривается роль религии в жизни многоконфессионального казахстанского общества. Религия стала играть значительную роль в общественном развитии, в сохранении стабильности казахстанского общества. Это потребовало от государства выстраивания адекватных отношений с религиозными объединениями, государственно-

конфессиональные отношения встал в ряд важнейших задач для Республики Казахстан. Несмотря на свою стабильность, религиозная ситуация в Республике Казахстан не столь однозначна, много нерешенных проблем.

Ключевые слова: религия, религиозный фактор, вероисповедания, ислам, Христианство, государственно-конфессиональные отношения, полиэтничная структура населения, конфессия, толерантность казахстанцев, межэтнические отношения

Заметное влияние на религиозную ситуацию в Казахстане оказывают специфически исторически и традицией казахского общества. Казахи, основная масса которых до начала 1930-х годов XX века велела кочевой или полукочевой образ жизни, как свидетельствуют различные источники, весьма поверхностно приняли религиозные нормы ислама. Уровень религиозных знаний кочевников был невелик, ислам в большинстве районов парадоксальным образом сосуществовал с шаманством и языческими традициями, что делало невозможным серьезные проявления религиозного фундаментализма.

В целом, значение религиозного фактора в общественно-политической жизни Казахстана до начала 1990-х годов было невелико.

С разрушением тоталитарной идеологии роль религии в Казахстане возрастает. Именно через религиозные ценности часть населения стремится возродить традиционные ценности и нравственные устои общества. Изменяется роль и место религии в системе общественных отношений.

Это потребовало от государства выстраивания адекватных отношений с религиозными объединениями, государственно-

конфессиональные отношения встал в ряд важнейших для Республики Казахстан. Так как Казахстан является светским государством, задачи формирования специфической казахстанской модели светскости, соответственно, формы выстраивания государственно-конфессиональных отношений, сегодня встают во всей остроте.

Современная религиозная ситуация в Республике Казахстан во многом определяется специфической полиэтничной структурой населения. Казахстан за годы независимости обеспечил мир и согласие представителям более 140 национальностей. Конфессиональная картина Казахстана развивалась в течение веков совместной истории и проживания различных народов, населявших этот регион, всегда характеризовавшийся значительной степенью этноконфессиональной устойчивости и самодостаточности.

В годы суверенного развития Казахстана наблюдается значительный рост числа религиозных объединений, среди верующих имеются последователи почти всех мировых религий: ислама, христианства, буддизма, а также иудаизма, индуизма, древних политеистических культов и новых верований.

Закон Республики Казахстан "О свободе вероисповедания и религиозных объединениях" (1992 г.) создал правовое пространство для функционирования в стране широкого спектра конфессий и деноминаций.

Свобода вероисповедания выступила одной из основных свобод, гарантируемых Конституцией страны. На практике она воплотилась в межнациональное и межрелигиозное согласие между последователями традиционных и нетрадиционных для Казахстана конфессий.

Несмотря на имеющийся опыт стран СНГ, в суверенном Казахстане регистрация религиозных объединений не была упорядочена в формате деятельности, фиксировались случаи использования религиозными объединениями неофициальных методов оздоровления, которые признаны небезопасными для здоровья граждан.

Время действия Закона Республики Казахстан "О свободе вероисповедания и религиозных объединениях" в него 7 раз вносились изменения, но они касались отдельных вопросов, что ставило задачу комплексного совершенствования законодательства с учетом современной религиозной ситуации. Если в 1990 г. в Казахстане имелось 67 религиозных объединений, то к концу 2010 г. действовало уже более четырех тысяч, из них 2500-исламских, около 300-православных, более 1200-протестантских. Возникла задача анализа конфессионального поля посредством учета и перерегистрации религиозных организаций, уточнения содержания их деятельности.

В октябре 2011 г. Правительство РК приняло Закон Республики Казахстан "О религиозной деятельности и религиозных объединениях" [1].

Сутью совершенствования законодательства в области религии стала необходимость более четкого регулирования взаимоотношений государства и его органов с религиозными объединениями, в том числе, в части порядка создания и функционирования религиозных организаций, механизмов перерегистрации, а также наступления юридической ответственности при нарушении положений нового закона. Поэтому в принятом законе учитывались две основные задачи:

1) закрепление положений, позволяющих защитить граждан от деятельности псевдорелигиозных течений и культов;

2) разработках положений, направленных на упорядочивание деятельности религиозных объединений.

Процесс перерегистрации религиозных организаций проявил не только количественную картину территории, но и размещение религиозных организаций, но также и отношение религиозных объединений к государственной конфессиональной политике, так как в октябре 2012 г. в Казахстане зарегистрировано 3088 религиозных объединений, представляющих 17 конфессий. Перерегистрация религиозных объединений в Казахстане стала полезной для общей конфессиональной карты, но в то же время, не позволила всесторонне оценить ситуацию и отношение к деятельности религиозных объединений [2].

«Наше государство является не только многонациональным, но и многоконфессиональным, подчеркивает Президент Казахстана Н. Назарбаев, - религиозное мироощущение присуще сотням тысяч граждан, и число последователей различных исповеданий продолжает возрастать. Религия - это реальный компонент социальной и духовной жизни. Важен широкий диалог духовенств различных конфессий в целях идейной консолидации общества» [3].

Самым массовым вероисповеданием в Казахстане является ислам, к которому, согласно ряд социологических исследований, проведенных в 1995, 1997 и 2009 годы, относят себя 70 процентов представителей титульной нации - казахов более 80 процентов представителей иных азиатских этносов, населяющих страну.

Второй по численности конфессией является Русская Православная Церковь, к которой, согласно тем же опросам, принадлежит более 60 процентов славянского населения Казахстана. Надолго мусульман православных христиан приходится 95 процентов от общего числа верующих в Казахстане.

Именно по оси "ислам - христианство" в нашей стране способен формироваться толерантность казахстанцев, о которой говорит Президент Н. А. Назарбаев в "Стратегии развития Республики Казахстан на период до 2030 года". Это согласно возмозжно на основе важнейших заповедей ислама и христианства, проповедующих любовь, милосердие, доверие, открытость, уважение к ближнему [4].

Из других конфессий и деноминаций наиболее массовыми являются: римокатолики, протестанты, лютеране, иудеи. В последние годы заметно увеличилось число религиозных объединений, нетрадиционных для Казахстана. К ним относятся многие из нетрадиционных конфессий и новообразований, существующих сегодня в мировом сообществе.

В целом религиозная ситуация в республике характеризуется как стабильная. При этом было бы неверным считать, что в Казахстане религиозная ситуация абсолютно идеальна. Проблем достаточно много.

Под влиянием, в основном, внешних факторов деятельность ряда конфессий политизируется. Соседство Казахстана с Узбекистаном, Кыргызстаном, где, как известно, экстремистские группы, прикрываясь фундаменталистскими лозунгами, неоднократно нарушали границы этих стран, заставляя руководство Казахстана со всей серьезностью относиться к возмозжности аналогичных событий на своей южной границе.

Немаловажной проблемой является ситуация, связанная с отождествлением многих верующих с своей конфессиональной и этнической принадлежностью. Доминирующий этнос Казахстана - казахи являются мусульманами, второй по численности этнос - русские - относятся к Русской Православной Церкви. Тем самым принадлежность к конфессии рассматривается верующими как элемент национального самоопределения.

Однако более чем преждевременным смешивать, как это часто делается, этническую и религиозную характеристики общества. Невсякий русский автоматически является христианином или казах - мусульманином. Процент действительно религиозных людей, т. е. тех, чье социальное поведение определяется соответствующими постулатами, охватывает лишь часть этноса и национальной диаспоры. Эта часть составляет меньшинство этнической группы.

При безусловной декларации свободы слова и вероисповедания государство последовательно стремится к регулированию взаимоотношений религиозными объединениями. При этом преследуются лишь цели предотвращения конфликтных ситуаций в полиэтническом поликонфессиональном социуме. Государство стремится, чтобы общественная жизнь обогащалась подлинно человеческими ценностями, истинной верой, формированием духовных идеалов у молодежи.

Прошедшие годы стали для казахстанцев периодом переоценки целого комплекса мировоззренческих ориентиров и ценностей. Началось приходить осознание того, что формирование гражданской ответственности, забота о сохранении межнационального согласия, утверждение демократических идей и норм политической жизни и органично связаны с развитием национальных культур, духовности казахстанского общества. Какот

мечал Глава казахстанского государства, «Казахстан – полиэтническое государство. В культурном смысле это означает некоторые достаточно жесткие для демократического государства условия». Недооценка культуры приводит не только к существенному обеднению цивилизации в целом, но и к возникновению конфликтов, чреватых гражданскими войнами [5].

В Казахстане реализуется сбалансированная языковая политика, этому свидетельствует, точно даже так и мало численные этносы, как ассирийцы, иранцы, ногайцы, имеют все возможности для развития своего языка и культуры. Сформирована законодательная база, гарантирующая свободу совести.

Одним из механизмов сохранения межнационального согласия в республике является Ассамблея народа Казахстана как общественный орган консолидации граждан всех национальностей. В целях повышения роли Ассамблеи народа Казахстана в национальной политике необходимо: во-первых, повысить статус самой Ассамблеи, во-вторых, Ассамблея должна способствовать тому, чтобы недопустить политизации межэтнических отношений. Отсюда основная задача Ассамблеи должна заключаться не в дежурном реагировании на события, а в создании системы профилактических мер и рекомендаций, чтобы межэтнические отношения не превращались в политическую проблему.

Религия (прежде всего, мировые и традиционные религии) является мощным фактором развития духовных и нравственных начал в человеке. Истинно предназначение религии – сохранить и приумножить в человеке все человеческое, помочь человеку сохранить «свое лицо». Задача современного мира – активно использовать общечеловеческие ценности гуманизма и толерантности, межконфессионального согласия и диалога, веками выработанные принципы и парадигмы мировых и традиционных религий для сохранения и развития современной общемировой человеческой цивилизации.

Для усиления роли религии как интегрирующего, духовно и нравственно образующего фактора необходимо повышение образовательного статуса населения, мы имеем в виду не только повышение религиозной грамотности населения, но и, безусловно, здесь имеет место и повышение политической грамотности, формирование определенной политической культуры и политического сознания населения. Такая необходимость связана, прежде всего, с тем, что одна из серьезных угроз современной цивилизации – религиозный экстремизм – есть прямой результат не только отсутствия религиозно-политического сознания, но и сращивания религии и политики. Сращивание религии и политики – достаточно опасная вещь, так как религия и политические деятели апеллируют к религиозным чувствам, к религиозным нормам и догмам для достижения своих целей и амбиций. Сегодня отмечается сильное взаимовлияние и взаимодействие религии и политики. Наблюдается, с одной стороны, политизация религиозных процессов, с другой стороны, использование религии, религиозных факторов в решении той или иной политической ситуации.

Определенную роль в усилении межконфессионального мира и согласия, религиозной толерантности играет конфессиональная идентичность. В связи с этим необходимо определенная работа со стороны мировых и традиционных религий, направленная на искоренение таких видов негативной конфессиональной самоидентификации, как эгоизм, изоляционизм, фанатизм, основой которых является конфессиоцентризм и повсеместное искоренение позитивной конфессиональной самоидентификации. Условием позитивной конфессиональной самоидентификации служит, с одной стороны, самостоятельное и стабильное существование конфессиональной группы, с другой стороны, мирное взаимодействие в поликонфессиональном мире. Формирование позитивной конфессиональной идентичности предполагает, с одной стороны, воспитание уважения к своей конфессии, гордости за ее историю, обычаи и традиции, с другой – постижение многообразия поликонфессионального мира, отказ от противоположности «наше – чужое», принятие «иного» вне зависимости от того конфессиональной принадлежности, понимание непохожести и единства.

Религия, безусловно, может быть мощным интегрирующим фактором, если мы будем искать различия в ших религиях, а общие черты и принципы, общие основания и общие ценности, объединяющее начало. И только тогда межконфессиональное согласие и диалог смогут сыграть позитивную роль в жизни общества, послужить основой национальной безопасности данного государства и выступить как условие выживания в современном глобализирующемся мире.

Сегодня при формулировании государственной политики в области религии необходимо учитывать процесс, связанный с глобализацией и воздействием на население и, прежде всего, на молодежь массовой культуры, нес

ушей всебесосоциальные и поведенческие стереотипы западного общества.

Таким образом, можно сделать следующие выводы. В-первых, религиозное возрождение в Казахстане следует рассматривать как объективный процесс, оказывающий влияние на развитие духовно-нравственных ценностей различных этнических групп. В-вторых, религиозная ситуация в Казахстане имеет общую тенденцию усложнения, что, в свою очередь, может привести к росту негативного потенциала. В-третьих, активизировались процессы, связанные с попытками политизации деятельности ряда конфессий и религиозных объединений, наиболее опасной формой которой является религиозный экстремизм.

1 Иванов В., Трофимов Я. Религия Казахстана: Справочник - Алматы, 1999. С.4.

2 Глобальный диалог во имя мира // Казахстанская правда, 2011, 15 ноября.

3 Назарбаев Н.А. Критическое десятилетие. Алматы: Атамұра, 2003.

4 Назарбаев Н.А. Демократизация есть условие для национального мира, но только условие, а не гарантия // Панорама, 2000, 22 декабря, №50.

5 Нурпесова Г. Толерантность как фактор мира // Казахстанская правда, 2006, 13 июня.

Түйіндеме

Н. Сейсен - с.ғ.к., Абай атындағы ҚазҰПУ-нің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының доценті

Көпконфессионалды Қазақстан қоғамы өміріндегі діннің рөлі

Мақалада көпконфессионалды Қазақстан қоғамы өміріндегі діннің рөлі қарастырылады. Дін қоғамдық дамуға, Қазақстандық қоғамның тұрақтылығын сақтауда маңызды рөл атқарады. Бұл мемлекет тарапынан дін бірлестіктері менойластырылған қарым-қатынас орнату деген талап етіліп, сондықтан мемлекеттік-конфессионалды қатынастар Қазақстан Республикасы үшін маңызды міндеттердің біріне айналды. Өзінің тұрақты сипатына қарамастан, қазіргі кездегі Қазақстан Республикасындағы дін жағдайы бір текті емес, шешімі табылмаған мәселелер көп.

Түйін сөздер: дін, діни фактор, дін ұстану, ислам, христиандіні, мемлекеттік-конфессиялық қатынастар, тұрғындардың полиэтникалық құрылымы, конфессия, Қазақстандықтардың толеранттылығы, этникалық қатынастар.

Summary

N.B. Seisen-Dr. Ph.D, Assistant Professor of Political Science and Social and Philosophical Disciplines Department
Kazakh National Pedagogical University (KazNPU) named after Abay

The article discusses the role of religion in the life of Kazakh society multi-religious. Religion has come to play a significant role in social development, in maintaining stability of Kazakh society. This required by state building adequate relations with religious associations, church-state relations have risen to one of the most important for the Republic of Kazakhstan. In spite of its stability, the religious situation in the Republic of Kazakhstan is not so clear, many unsolved problems.

Keywords: religion, religious factor, religion, Islam, Christianity, church-state relations, multi-ethnic structure of the population, religions, tolerance Kazakhstanis, interethnic relations

УДК 316.344.34:377

СТУДЕНТТЕРДІҢ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІКТІ ДАМУ ДҮНІСІНДЕ

А.С. Айдарбекова – ал-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің, әлеуметтану және әлеуметтік кафедрасының оқытушысы,

С.М. Дүйсенова – ал-

Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің, әлеуметтану және әлеуметтік кафедрасының аға оқытушысы

Мақала студенттердің ғылыми-зерттеу қызметіне әсер ететін факторлардың анықтауға және жалпы оларды талдауға арналған. Сонымен қатар бұл мақалада студенттердің ғылыми жұмыстарының әлеуметтік факторларын классификациялау мен талдау ұсынылып, студенттердің әлеуметтік-демографиялық және әлеуметтік-экономикалық сипаттамалары көрсетілген. Олардың ғылыми-зерттеу қызметінің мотивациясы анықталған. Авторлар Қазақстандық қоғамның дамуының қазіргі әлеуметтік-экономикалық жағдайындағы жастардың кәсіби өзінің інін анықталуы мен кәсіби дайындықтың жоғары білім алудағы арттырылуына қатынасындағы өзгерістерді анықтандыруға ықпал ететін факторларды көрсеткен. Осыған орай авторлар Қазақстандық білім беру жүйесінің жағдайын, әлеуметтік-еңбек қатынасын, еңбек саласындағы мотивациялар мен құндылықтардың қартаюуына әсер ететін факторларды анықтап көрсеткен.

Түйінсөздер: ғылыми-зерттеу қызметі, шығармашылық белсенділік, ынталандыру, ғылыми-техника, мәртебе, инновация, ғылыми ақпараттар, өзін-өзі аяққындау, интеллектуалды потенциал

Студенттердің ғылыми-

зерттеу қызметінің шығармашылық белсенділік көбінесе олар студенттердің ғылыми жұмысы қалай ұйымдастырылғандығына, олардың белсенді мүшелері ынталандырудың қандай түрлері мен әдістері мен тәжірибеленетіндігіне байланысты болып табылады. Бір қатар мамандар студенттердің оқу-зерттеулік жұмысы феноменін (СОЗЖ) жоғары оқу орнындағы СҒЗЖ негізінде қарастыруды жөн санады. О.Б. Сиротининаның, М.Л. Кацтың, А.Г. Финкельдің, С.Н. Семихатовтың, Т.П. Рябованың, В.А. Гуцакидің, А.Ф. Эсауловтың және басқа да авторлардың еңбектерінде оқу үдерісінің шеңберінде студенттердің оқу-

зерттеулік жұмыстарының түрлі формалары талданады, яғни тәжірибелік және зертханалық сабақтар, курстық және дипломдық жұмыстар, арнайы семинарлар, тәжірибе (практика), далалық экспедициялар және т.б. Ал В.В. Балашов СОЗЖ «студенттердің ғылыми-зерттеулік жұмыстары оқу жұмысының құрамы» деп анықтама берген. Мұндай қызмет түрінде студенттердің оқу жұмысының маңызы мен оқу жұмыстарының іргелі жұмыстары жатады және олар міндетті түрде іске асырылады. Олар студенттердің жалпы ғылыми-зерттеулік қызметке деген қызығушылықтарында мыту үшін жасалады [1]. Студенттер аудиториялық және өзіндік сабақтарындағы ғылыми жұмыстың талдаулық, қойылымдық, ізденушілік және синтез тәрізіндегі элементтерінің ерекшеліктеріне және ұғынады. Жоғары оқу орындарында СОЗЖ-ның мазмұны мен түрлерін, оның ұйымдастыруды оптимизациялау студенттердің ғылыми-зерттеу жұмыстарының сапасын жоғарылату маңызына әсер ететін фактор болып табылатындығын бәріміз ойындайды. Бір қатар зерттеулердің саны студенттердің ғылыми-зерттеу жұмыстарын зерттеуге бағытталған. Р.Леньковтың, А.Момотаның, М.Я.Перпердің, Л.Г.Квиткинаның, П.А.Мухинаның, Е.В.Калинкинаның, О.И.Алексееваның, Ю.П.Господариктің, В.С.Кагерманьянның және басқа да көптеген авторлардың еңбектерінде СҒЗЖ-

ның әрқилық формалары мен түрлері және оның маңызы факторлары талданады [2]. В.В. Балашов СҒЗЖ-ті оқу үдерісін толықтырушы деп көрсетеді. Оқу үдерісін толықтыру - шынымен есеңсіз ғылыми-зерттеу қызметіне студенттердің ғылыми-зерттеу қызметіне қатысуымен ғылыми жұмыстары жатады, яғни оқу үдерісіне және оқу жұмыстарының шеңберін екірмейтін өздігінен жасалатын ғылыми қызметтерін жатқызсақ болады. Оқу үдерісін толықтыратын СҒЗЖ түрлерінің арасында, оларды жүзеге асыру бойынша ерекшеліктері мыналар:

1. Студенттердің жеке СҒЗЖ (ғылыми-зерттеу жұмысы) және олардың ғылыми үйірмелер мен топтардың жұмыстарына қатысуы;

2. СҒЗЖ жүйесінің топтасқан ғылыми-техникалық шаралары;

3. СҒЗЖ жүйесінің сайыстық ғылыми-техникалық шаралары.

Студенттердің оқу мен қатар қатыса алатын ғылыми-

зерттеу жұмыстары жиынтығын, жоғары оқу орнының СҒЗЖ тақырыптық жоспары бойынша жүзеге асырылатын ғылыми жұмыстар құрайды. Студенттердің ғылыми-зерттеу жұмыстарын белсендіретін факторлардың бірі оқу жоғары оқу орнындағы СҒЗЖ ұйымдастырудың түрлі тәсілдері болып табылады. Е.Володарская мен С.Лебедев жоғары мектепте ғылыми-зерттеуді ұйымдастырудың мәселелерін «Ғылыми қызметті басқару (әлеуметтік-психологиялық аспектілері)» атты мақалада қозғайды. Онда қазіргі жағдайдағы алғашқы маңызын қызыметтің іргелі басқаруы ғылыми алғашқы маңызын қызыметтің іргелі басқаруы болып табындығы жайлы жазылған. Мұнда сонымен қатар зерттеуші жұмысқа жалғымдардың бейімделуі мәселелері де қозғалған. Мақала авторларының ғылыми жұмысқа басқару мен жүйелеуді оптимизациялау бойынша ұсынған пікірлерін, студенттер қатысатын ғылыми топтарда адалығы мен қолдануға болады [3]. А.Ракитов пен Л.Романкованың «Жоғары мектеп кадрлары: жастар саясаты» зерттеуінде қазіргі ғылыми зерттеулердің инфрақұрылымдық қолдау сияқты факторларға ерекше көңіл бөлінген [4]. Авторлардың пікірінше оған кіретіндер: қазіргі ақпараттық технологиялардың бар болуы, Интернет және дәстүрлі деректер ресурстары арқылы отандық, сонымен қатар, шетелдік барлық ажетті ғылыми ақпараттарға еркін қолжетімділік; қазіргі эксперименталдық құрал-жабдықтардың бар болуы; қазіргі өндірістік технологияларға қолжетімділік, яғни ғылыми және технологиялық өндеу жасауды жүзеге асырудың қолдауы; жоғары мамандырылған, құзыретті және атақты ғылыми жетекшілердің бар болуы; қазіргі ғылыми зерттеулерді басқару мен ұйымдастыру және оның нәтижелерін енгізу және т.б. Сонымен қатар студенттердің ғылыми-зерттеу қызметінің нормативті-құқықтық базасын жетілдіру факторы да өте маңызды болып табылады. Студенттер мен жасалымдардың СҒЗЖ қолдануға бағытталған қызметті координациялауға ерекше көңіл бөлінеді. Бұл міндетті шешу ол білім беру жүйесі мен экономия

каныдамытудыаймақтықжәнежергіліктібасқарудеңгейіндежүзегеасыруқажет. А.РакитовжәнеЛ.Романкова студенттерменжасғалымдардыңҒЗЖқолдауғабағытталғанбірнешеіс-шаралартізімінұсынды. Олардыңішіндееліміздіңғылымижәнетехнологиялықбасымдықтарыменбайланысты студенттердіңғылымизерттеулеріменөңдеулерінқолдаудыңнегізгімемлекеттікбағыттарыныңтізіміндайындау; студенттерүшінгранттаржүйесінбелсендіқолдану; еліміздіңалдыңғыжоғарыоқуорындары, ғылымиұйымдарыменбірлестіктеріндемагистратурамендокорантурадаоқуүшінжағдайжасаужолыарқылытүрліаймақтардағыжастардыңакадемиялықмобильділігінкүшейту; еліміздіңжастарынатүрліғылымиұйымдардажұмысжасаууралысаналышешімқабылдауынамүмкіндікберетінбірыңғайақпараттықжүйеніжасауайқындалады [5]. СҒЗҚқызыметтежүйесінеықпалететінмаңыздыфактор, олжоғарымекептіңғылымиқызметінқаржыландырудыңтолыққандылығы, тұрақтылығыменжеткіліктілігіболыптабылады. СҒЗҚқаржыландырумәселесінғылымныңжоосекторынқаржыландыружүйесіменбірыңғайқарастыруқажет. ҚазіргітаңдағыстуденттердіңҒЗЖтартудеңгейініңжеткіліксіздігікөбінесеҚазақстандағы жоғарымекептердіңбюджеттікқаржыландырудыңтөменгідеңгейініңнәтижесіболыптабылады. В.В. Балашов әрбіржоғарыоқуорындарындаСҒЗЖжүйесіқызметініңтиімділігінарттыруүшін, студенттерменжасғалымдардыңғылыми-

зерттеужұмысықорынұйымдастырудыұсынады. Автордыңпікіріншемұндайқолдауқорларыбейкоммерциялықұйымдарстатусынжәнемаксималдысалықтықтөлемдеріниеленуімүмкін. Авторстуденттердіңғылыми-зерттеужұмыстарынмотивациялау-

дықүшейтумақсатындажоғарыоқуорындарындапәндіколимпиадалардыөткізуді, қазақстандықстуденттікол импиадаларғақатыстыруүшінқабілеттістуденттердіанықтауды, соныменқатаролардышетелдеоқуүшінашықконкурстарғақатыстырудыұсынады. Жоғарыоқуорындарының, соныменқатарстуденттердіңғылымижұмыстарыныңғылымиқызметіноптимизациялаудыңнегізгіжолдарыол: ғылымиқызметтібасқаруменұйымдастырудыжетілдіру, жоғарыоқуорындарындағығылымныңнақтыбірсалаларынмамандандыруменбірлестіру, оқытушы-профессорқұрамыныңжұмысуақытынрационалдықолдануболыптабылады. ҚазақстанныңжоғарыоқуорындарыныңғылымипотенциалындамытуменсақтауолСҒЗҚынталандырусұрақтарыншешудіталапетеді. Жоғарыоқуорындарындаосыынталандырустуденттер, оқытушылар, ғылымижәнебасқажұмысшылардыңғылыми-зерттеуқызметінеқатыстырудыңнегізгімеханизміболыптабылады. Қазақстанныңжоғарыоқуорындарындақызметістеудіңқазіргіжағдайларынабейімделген, СҒЗҚжоғарынатижегеқолжеткізуіолжоғарыоқуорындарындаСҒЗҚынталандыружүйесінқолдануғасептігінтигізуіқажет. СҒЗҚынталандырудыңәрекеттілікмеханизмінжүзегеасыру, олынталандырудыңнақтыміндеттеріменмақсаттарынанықтаудыталапетеді. В.В. БалашовжоғарыоқуорындарындағыСҒЗҚынталандырудыңнегізгімақсаттарынамыналарды:

- жоғарыбілімдімамандардыдайындаудаолардыңшығармашылықжәнеғылыми-зерттеужұмысыныңсапасымендеңгейінжоғарылатуды, оларменғылыми-техникалықкәсіпкерлікпенинновациялықбизнестіңнегіздерінигерілуін;

- СҒЗҚсаласындажоғарыоқуорындарыныңғылымижәнеәкімшілікжұмысшыларының, оқытушылардыңбектерініңсапасынжоғарылатудыжәнеәжірибесінұлғайтуды;

- жалпыҚазақстанменоныңкөптегенаймақтарыныңғылыми-техникалықдамытудыңбасымдықтарынаСҒЗҚтақырыптарынбағыттаудыжатқызады.

В.В. БалашовСҒЗҚынталандырудыңнегізгіміндеттеріретіндемыналарды:

- студенттердеғылыми-зерттеуқызметініңмотивациясынқалыптастыруды;

- студенттердіңшығармашылықмүмкіншіліктерінашуменжүзегеасыруүшінжайлыжағдайжасау, олардыңғылыми-техникалықшығармашылықтарынқолдауды;

- жоғарыоқуорындарыныңкадрлықпотенциалынтолықтыружәнеарықарайоқытуүшін, ғылыминемесеоқытушылыққызметкеқабілетібарталанттыжәнедарындыстуденттердіанықтауды;

- СҒЗҚғылыми-техникалықіс-шараларынастуденттердіқатыстырудыңнәтижелілігіменбұқаралығынжоғарылатуды;

- жоғарыоқуорындарыныңәкімшілікжәнеғылымиперсоналын, оқытушылардыСҒЗҚұйымдастыружәнеғылымижетекшілікжасатуүшінтиімдіэкономикалықжәнеәлеуметтікалғышарттарменқамтама-сызетудікөрсетті.

Соныменқатар, В.В. Балашовжоғарыоқуорындарыныңстуденттерініңғылыми-зерттеуқызметініңтиімділігіолстуденттердің, олардыңғылымижұмыстарыныңжетекшілерініңбелсендірудіұйымдастыруына, СҒЗҚжүйесііс-шараларыныңұйымдастырушылардыңдеңгейінебайланыстытәуелдіболыптабыладыдепкөрсетеді. Белсендіру

ықпалын күшейту үшін СҒЗҚ ұйымдастыру жүйесін жоспарлы жетілдіру, басқаруды жақсарту, сонымен қатар аған қатысушыларды жүйелі түрде қолдау қажет. Студенттердің ғылыми белсенділігін арттыру, ол жоғары оқу орындарында осы қызмет үшін жасалған жағдайға байланысты болып табылады. Студенттердің қызығушылықтары мен мотивтерін зерттеп, яғни анықтап білмей жатып оларға қолайлы жағдай жасау олар үшін мүмкін емес. В.В. Балашовшы ғылымның қызметінің маңызды факторы болып, ол қозғалтқыш күш жиынтығы ретінде қарастырылатын, адамдарды белгілі бір іскеталпындыратын немесе итермелейтін оның мотивациясы болып табылады деп көрсеткен. Психология ғылымындағы ғылыми шығармашылықтың мотивтерінің екі тобын көрсетеді, яғни ішкі және сыртқы. Ішкі мотивтер ол тұлғаның танып-білуге және дамуына деген сұраныстарына байланысты қалыптасады және оның ғылыми шығармашылыққа қатынасы бірінші орында болып табылады. Тұлғаның ғылыми шығармашылыққа қатынасында сыртқы мотивтер екінші орында, яғни оған ерекшелік емес, ол сыртқы ортаның қпалымен қалыптасады. В.В. Балашов қазіргі уақытта мотивацияны зерттеуде шығармашылық тұлғаларда ішкі мотивация сыртқы мотивациядан басымдырақ болып табылатындығы туралы пікірлер қалыптасатындығын анықтаған. Ішкі мотивтердің сыртқылардан басымдырақ болуы, олар адамдардың басқа мақсаттар үшін емес қызмет көздері үшін енгінін, яғни олардың жетістікке жетуінің негізгі құралы болып табылатын қатынасына байланысты туындайды деп түсіндіреді. Ғылыми қызмет жағдайында ішкі талаптарға ол жұмыс барысында, интеллектуалды табыс қаталпыну, мәселелерді табу мен оның шешуге деген ниет, санаға жұмыс беруде алынған қанағаттану мен қанағаттандыруды жатқызамыз. Жақшаның ішінде материалды қақытөлеу, мансап, болашақ қаталпыну және т.б. сол сияқты стимулдар қалады. Адамның ғылыми қызметінің негізіне, оның мотивациялық саласы ретінде тұлғалық мотивтер мен оның ғылыми еңбекке жарамдылығының маңызды сипатының жиынтығы жатады. Жоғары оқу орындарындағы оқытушылар мен студенттердің мотивациялық саласының мазмұны (төменгі 1, 2) кестеде ұсынылады. В.В. Балашовтың айтуы бойынша студенттердің ғылыми-зерттеу қызметіне сәйкес келетін білім бар және түрлі персонал категорияларына жататын жоғары оқу орындарының барлық қызметкерлері қатыса алады. Зерттеуші жоғары оқу орындарындағы СҒЗҚ қпалдандырудың қызметі мен нысандарының рөліне байланысты оларды келесідей негізгі қызмет көрсету топтарына қарай бөледі:

1. Жоғары оқу орындарындағы СҒЗҚ ұйымдастыруға жауаптылар;
2. Жоғары оқу орындарындағы студенттердің ғылыми-зерттеу жұмыстарының жетекшілері;
3. Жоғары оқу орындарында СҒЗҚ ұйымдастыруды қамтамасыз ететін бөлімшелердің жұмысшылары мен жауапкерші қызметкерлер;
4. Студенттер.

Білім беру ұйымдарындағы белсендірудің ерекше формасы оқу қызметін белсендіру болып табылады. Оқу қызметін белсендірудің түрлі формаларын жоғары оқу орындарындағы ғылыми-зерттеу қызметіне қатысуға және оқу пәндерін тереңірек оқып білуге тырысатын студенттерді марапаттау үшін қолдануға болады. В.В. Балашов студенттерді белсендірудің құралы ретінде, олардың оқудағы және ғылыми-зерттеу қызметіндегі табыстары үшін марапаттаудың келесідей түрлерін ұсынады:

- СҒЗҚ жүйесіндегі іс-шараларға қатысу және студенттердің ҒЗЖнәтижелерін сынау;
- оқуды қарай жалғастырулары және іс-сапарларға шығулары үшін ұсыныстар беру;
- жоғары оқу орнының қсқа мерзімде тәмамдауға мүмкіншілік беру;
- сынақ пен емтихандарды алдын-ала тапсыруға мүмкіндік беру;
- мүмкіндігі жоғары және дарынды студенттерді арнайы сабақтарға қатыстыру.

1 кесте. Жоғары оқу орындары студенттерінің мотивациялық саласы

Мотивтер	Мотивтердің сипаттамалары
Өзін-өзі анықтау	Жаңа білім мен дағдыларды меңгеруге, тануға талпыну; Білімнің нақты бір саласына қызығушылық, шығармашылық ізденіс; Өзін-өзі тану;
Жетістік	Шығармашылық өзін-өзі анықтауға және өзіндік дамытуға мүмкіндік беру. Табысқа ұмтылу, мақсатқа жету; Мәселені табу мен шешуге талпыну;
Туістілік	Оқудан және ғылыми қызметтен қанағаттану. Атақты ғалымдар мен және педагогтармен қарым-қатынас; Ғылыми жұмысқа қатысу.
Мәртебе	Жоғары кәсіби білім алу; Ғылымдеңгей алу; Қоғамда лайықты орынды иеленуге деген талпыныс; Жоғары ақы төлейтін жұмысқа таңдалған қызмет саласында нағыз маман болуға талпыну

В.В.Балашов студенттердің ғылыми-зерттеу қызметін белсендіруді материалдық және моральдық бөлеледі. Оның пікірінше, материалдық белсендіру ол СҒЗҚ нәтижелілігін жоғарылатуға және дамытуға әсер етеді, оның негізінде барлық оның қатысушылары материалдық қолдауға деңгей объективті қызығушылықтар жатыр. Материалдық белсендіру мынадай түрде жүзеге асады: іріктемелі шақыртықтар; қызмет ақы мен шақыртық нығустемелеу; гранттар; ақшалай сыйақылар; естелік және бағалы сыйлықтар және т.б.

2 кесте. Жоғары оқу орындарының оқытушыларының, ғылыми жұмысшыларының – СҒЗҚ жетекшілерінің мотивациялық сәлаласы

<i>Мотивтер</i>	<i>Мотивтердің сипаттамалары</i>
Жетістік	<i>Табыс қаталтыну, мақсатқа қолжеткізу; Мәселені табу мен иешу қаталтыну; Оқудан және ғылыми қызметтен қанағаттану.</i>
Өзін-өзі аяқындау	<i>Ғылыми қызығушылық, шығармашылық ізденіс; Шығармашылық өзін-өзі аяқындауға және өзіндік дамытуға мүмкіндік беру.</i>
Мойындау (құрмет)	<i>Ғылыми қауымдастықтың мойындауына ие болу; Әріптестер арасында жақсы бағыройға ие болу қаталтыну.</i>
Туістілік	<i>Атақты ғалымдар мен және педагогтар мен қарым-қатынас; Ғылыми жұмыс да жұмыс жасау; Жастар мен қарым-қатынас.</i>
Мәртебе	<i>Кәсіби өсуге мүмкіншілік; Қоғамда жоғары әлеуметтік мәртебе ие болу қаталтыну; Жоғары мектептің ғылыми потенциалының дамуына өзүлесін қосудың иет білдіру</i>

Студенттердің ғылыми-зерттеу қызметіне қатысушылардың моральдық белсендіру – ол жоғары оқу орындарының жұмысшылары мен студенттерінің СҒЗҚ нәтижелілігін жоғарылату мен күшейту формасы болып табылады, яғни олардың ғылыми жетістіктерін қоғамның мойындауы мен негізделеді. Материалдық сияқты моральдық белсендіруде СҒЗҚ барлық қатысушыларына қолданылады. Марапаттаудың негізгі түрлері ол: алғыс хат немесе мадақтау қағазын жариялау; марапаттау; құрметті атақтарын беру; ғылыми қызметтің нәтижелерін жариялау және т.б. болып табылады. Осыған байланысты, СҒЗҚ белсендіру жүйесінің қаржылай қамтамасыз ету үшін қаржыландырудың көп каналдылығының мүмкіншіліктерін, яғни бюджеттік және бюджеттік емес компоненттердің барлығын қолданғандығы. Қаржылай шығынды тек материалдық белсендіру ғана емес, сонымен қатар моральдық белсендірудің көптеген түрлері қажет етеді.

О.И. Алексееваның пікірі бойынша, студенттердің ғылыми шығармашылығының дамуы үшін мына факторлар маңызды болып табылады, яғни авторлық кәсіптің түріндегі моральдық және материалдық стимулдар, көрме ретте жиі белін ұсқаулар мен үлгілерді демонстрациялау, дипломдар мен медальдар түрінде марапаттау; баспа нәтижелерін жариялау, ғылыми-теориялық және техникалық конференцияларға қатысуға мүмкіншілік және т.б.

Л.Г. Квиткинаның пікірі бойынша, студенттердің ғылыми-зерттеу қызметін белсендіру үшін аса маңызды, ол студенттердің "шынайы" дипломдық жобалар мен жұмыс жасауы, яғни ғылым мен мемлекет үшін тиімді мәселелерді шешулері, сонымен қатар студенттердің кафедраның ғылыми жұмысына қатыстыру және т.б. болып табылады. Автордың көзқарасы бойынша СҒЗЖ жағдай жасаудың аса маңыздырағы болып ол студенттердің ғылыми құралдарының нәтижелерін жариялауға мүмкіншілік жасау болып табылады, яғни бұл біріншіден, жұмыстың толықтылығын көрсетеді, әлкінішіден, оны мойындаудың шынайы көрсеткіші бола алады, үшіншіден, студенттердің ғылыми қызметі нарықарай марапаттайды және белсендіреді [6]. Көптеген зерттеушілер СҒЗЖ дамуына ықпал ететін маңызды факторлар, ол жетекшілердің біліктілігі, зерттеудің деңгейі мен көлемі, студенттердің ғылыми қызметке еліктірушілік деңгейі, көптеген ғылыми ұйымдар мен байланыстың болуы, студенттің ғылымды насихаттау және оқу-тәрбиелік үдерісті жетілдіру болып табылады деп есептейді. Е.В. Калинин СҒЗЖ белсендірудің маңызды факторы, ол жоғары оқу орындарындағы ғылыми қызметтің экономикалық тиімділігін жоғарылату болып табылады деп есептейді. Автор жоғары оқу орындары базасында оқу-ғылыми-өндірістік кешен (ОҒӨК) жасау бастапқы бағыттардың бірі болып табылады деп көрсетеді. Бұл зерттеуді үлкейтуге, СҒЗЖ тақырыптарын кеңейтуге ықпал етеді, сонымен қатар өндірістігі аяқталған жұмыстардың тізбегін жылдамдатады. Оқу-ғылыми-өндірістік кешендерді жасау ол ғылыми жұмыстарды мақсаттық қаржыландыруды жүзеге асыруға, ғылыми құралдарды және жалпы материалдық-техникалық базаны аса тиімді қолдануға, жоғары оқу орындарының профессор-

оқытушылық құрамының ҒЗЖ қатысуын кенейтуге әсер етеді [7].

Қорыта келсек ғылым мәнсапты тандауға кедергі келтіретін негізгі себептердің арасында – еңбек қының төмендігі, зерттеуге арналған қажетті материалдық базаның жоқтығы, әлеуметтік жағдайдың төмендігін жатқызсақ болады. Білім және ғылым саясатында жаңа білім технологиясын негізгі үлгімен жанауымын дастырушылық үлгіге сүйенуге тура келеді. Тұрақты когнитивті бағытты құрумен әлеуметтік-кәсіби интеграция негізінде мақсатқа қолжеткізуді жастардың инновациялық таландыруға септігін тігісетінісіз сіз.

1 Организация научной деятельности молодых ученых студентов в высшем учебном заведении ГАУ, рук. Работы В.В. Балашов. - М., 1997.

2 Леньков Р. Момот А. Координация исследований в высшей школе // Высшее образование в России. 2008. - №4.

3 Володарская Е., Лебедев С. Управление научной деятельностью (социально-психологические аспекты) // Высшее образование в России. 2001. - №1.

4 Ракитов А., Романкова Л. Кадровые аспекты: молодежная политика. // Высшее образование в России. 2003. - №4.

5 Миронов В. А., Майкова Э. Ю. Социальные аспекты активизации научно-исследовательской деятельности студентов вузов: Монография. - Тверь: ТГТУ, 2004. - 100 с.

6 Квиткина Л. Г. Научное творчество студентов. - М., 2002.

7 Калинин Е. В. Научно-технический потенциал вузов и пути его эффективного использования. - М., 1982.

Резюме

Айдарбекова А. С. – преподаватель кафедры социологии и социальной работы КазНУ им. аль-Фараби, almira777782@mail.ru, **Дуйсенова С. М.** –

старший преподаватель кафедры социологии и социальной работы КазНУ им. аль-Фараби, sofico_d@mail.ru

Научно-исследовательская работа студентов как фактор развития творческой активности

Статья посвящена выявлению и анализу факторов, оказывающих влияние на научно-исследовательскую деятельность студентов. В ней предложены анализ классификация социальных факторов научной работы студентов, представлены социально-демографические и социально-экономические характеристики студентов, занимающихся научными исследованиями, выявлены мотивации их научно-исследовательской деятельности. Авторы статьи показали изменения мотивов получения высшего образования и преимущества профессиональной подготовки молодых людей в современном казахстанском обществе. Авторы подробно рассматривают проблемы казахстанской системы образования, сферы социально-трудовых отношений, преимуществ мотивации и ценностей в сфере труда.

Ключевые слова: научно-исследовательские услуги, творческая активность, мотивация, научная техника, статус, инновация, научная информация, самоидентификация, интеллектуальный потенциал

Summary

Aidarbekova Almira – lecture of the department of Sociology and Social Work Al-Farabi KazNU, almira777782@mail.ru

Duisenova Sofiya – senior lecturer of the department of Sociology and Social Work Al-Farabi KazNU, sofico_d@mail.ru

Scientific research work of students as the factor of development of creative activity

The article is devoted to the identification and analysis of factors influencing the research activities of students. It offers an analysis and classification of the social factors of students' scientific works, presented the socio-demographic and socio-economic characteristics of students involved in scientific research, revealed the motivation of research activities, and others. The author shows changes in the motives of higher education and the benefits of vocational training of young people in modern Kazakhstan society. The author of the report focuses on the problems of the Kazakhstan education system, the scope of social and labor relations, the benefits and values of motivation at work.

Keywords: scientific research services, creative activity, motivation, science-technology, status, innovation, scientific information, identity, intellectual potential
УДК 355.244.2

ХАЛЫҚТЫҢ ТӨТЕНШЕ ЖАҒДАЙЛАРДАН КЕЛЕТІН ҚАУІПТЕРДІ БАҒАЛАУ ӘДІСТЕМЕСІ

Ә.Т. Омарова – ал-Фараби атындағы ҚазҰУ, «Әлеуметтану» мамандығының Ph.D докторанты,
А.М. Султанова – ал-

Фараби атындағы ҚазҰУ, әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының оқытушысы

Қазақстанда ғана емес, әлемдегі табиғи және техногендісі паттағы төтенше жағдайлардың жыл сайынғы артуы, олардың масштабының ұлғаюы алаңдатушылық тудырып отыр. Әлеуметтік тәжірибе көрсеткендей, қатерлер кенеттен пайда болмайды. Көп жағдайда, оған кейбір құбылыстар, оқиғалар, процестер әсер етеді, оларды қауіптер факторының жинақталып қалуы деп атайды. Осындай қауіптердің анықтау, оларды талдау және оған негізделе отырып, қауіптің қимал деңгейіне, оның па

йдаболусерзіміне, бағыттылығына, келетіншығын көлеміне болжам жасау – қауіпті бағалаудың маңызды міндеттері.

Бұл мақалада «қауіп» түсінігінің әлеуметтанулық интерпретациясының тәжірибесі ұсынылады. Қауіп түсінігіне анықтама беріледі, олардың төтенше жағдайлардағы зерттелу мәселесі қарастырылады. Сонымен бірге, төтенше жағдайлардағы қиыншылықтар, қауіптер мен қатерлерді бағалау мәселесі бойынша жүргізілген әлеуметтанулық зерттеулер нәтижесі талданады.

Түйінсөздер: төтенше жағдай, қауіп, апат, қатерлер, катастрофа, табиғи, техногендік, социогендік төтенше жағдайлар, қауіптерді өлшеу, қауіптерді бағалау

Әлеуметтік қатерлер, басқалары сияқты қауіп факторының жиналуы нәтижесінде пайда болады. Соған байланысты, қауіп дегеніміз не? Оның пайда болуы механизмдері қандай және оқатерлердің пайда болуы мен дамуын ақалай әсеретеді?

«Қауіп» түсінігі XIX ғасырда экономика саласында пайда болған қатерлерді сипаттаудағы шаруашылықтық құқықтарда кең қолданылды. 1920 жылдары ол саяси шешімдер қабылдау саласына көшті, ал XX ғасырдың соңында «рискология» ретінде белгіленген зерттеу саласын қалыптастырды. Қазіргі ғылыми әдебиеттерде қауіпкездей соқпақалар қойылған мақсатқа жетудің мүмкіндіктерін етеріс әсерететін қатерлер ретінде қарастырылады.

Табиғи апаттан емес табиғи сипаттағы төтенше жағдайлар, сонымен бірге, онымен байланысты техногендік төтенше жағдайлар үлкен әлеуметтік-экономикалық шығын әкеледі және өркенітетін тұрақты дамуына кедергілер келтіреді. Табиғи апаттардан қашып құтылу мүмкін емес, бірақ, олардың етеріс әсерінің алдыналу шаралары негізінде азайтуға болады. Төтенше жағдайлардағы қауіпті бағалау төтенше жағдайлардың алдыналу немесе қауіпті төмендетудегі маңызды және міндетті әрекет болып табылады.

Қазақстан Республикасы өзінің территориялық көлемі және физика-географиялық және әлеуметтік-экономикалық жағдайының ерекшелігіне байланысты зілзала, сутасқыны, лайкөшкіні, сел, қауіпті метеорологиялық құбылыстар, орман және дала өрттері, әлеуметтік-биологиялық апаттар сияқты төтенше жағдайлар көп орыналады.

Қарбаластық, қауіп, қатер – төтенше жағдайлардың кешенді компоненттері болып табылады. Төтенше жағдайлардың негізгі құрылымдық-мазмұндық компоненті ретінде қауіптер қарастырылады. Қауіп – бұл төтенше жағдайдың субъективті жағы.

Қауіпке ғылыми объект ретінде әлеуметтанулық қызығушылық оның әлеуметтік мәнінің, қызметтерінің, генезисінің динамикасын зерттеумен, қауіпті өлшеу әлеуметтік параметрлерін, олардың интерпретациясын іздеумен байланысты. Әлеуметтанулық өңдеулер қаламайтын салдарларды азайту мақсатындағы әртүрлі қауіптерді басқаруда маңызды мәнге ие.

Қауіптер мәселесіне арналған әлеуметтанулық зерттеулер нәтижелері ғылыми тәжірибе деу қауақыт сұранысқа ие болмады. Әлемде болып жатқан ірі өндірістік апаттар, табиғи апаттар әлем қауымдастығы алдында табиғи және техногендік апаттармен катастрофалардың әлеуметтік салдары мәселесін қойды. Осы мәселелерді шешу қауіптерді зерттеумен олардың алдыналу негізінде ғана болатынын белгілі болды.

«Қауіп» түсінігін көптеген бір-біріне қайшы келмейтін анықтама ларымен түсіндірмелері бар, оны біз шығынды тудыратын қатер, қауіп ретінде қарастырамыз. Қауіптің әлеуметтанулық теориясында қауіпті анықсыздық жағдай ретінде (П.Бурдые, Э.Гидденс, В.И.Зубков, Н.Луман, С.М.Никитин, К.А.Феофанов, О.Н.Яницкий және т.б.) қарастыру орыналады. Мысалы, В.И.Зубков қауіпке келесі анықтама береді: «Қауіп анықсыздық жағдайындағы жүзеге асатын әлеуметтік субъектінің мақсатты бағытталған мінез-құлқы» [1].

К.Исаев қауіпті қоғамның модернизация процесімен өндірілетін қауіптер мен қатерлермен өзара жүйелі әрекеті ретінде анықтайды [2]. У.Бектің концепциясына сүйене отырып, Э.Гидденс [3] қауіп түсінігі (әлеуметтік көмірдің басты сипаттамасы ретінде) адамдардың санасында «тағдыр» түсінігіне алмастырады және қоғамда басты болып саналады деп көрсетеді.

Қауіптің салдары жағымды немесе жағымсыз сипатта болуы мүмкін, оны бағалау үшін субъектіге көптеген факторлар әсеретеді. Н.Луманның пікірінше, қауіп әлеуметтік шынайылықтың негізгі белгісі, онда әрекеттің таңдау – көптеген нұсқаулардың ішінде таңдау – болашақтың анықсыздығы болады. Сондықтан да, Н.Лукман ойынша, қауіптен еркін мінез-құлық болуы мүмкін емес [4, 196.].

Қауіп қиыншылықкелудің немесе қатер төндірудің факторы ғана емес, сонымен бірге, адамзат қауымдастығының өмірлік-әрекетінің құралы және қауіптен қашып құтылу мүмкін болмағандағы оның төтенше жағдайлардағы өзгеру және даму тәсілі болады. Сондықтан да, қауіпті азайту немесе төмендету ғана емес, оларды калкуляциялау, оптимизациялау және қауіпті басқарудың әлеуметтік технологияла-рының өндіруді қажет етеді.

Қауіптер қоғамы–

бұл катастрофалар қоғамы, ондат өткенше жағдайлар өмірдің қалыпты нормасы, ал жамандық күнделікті өмірдің нормасы болады. У. Бектің айтуы бойынша, қазіргі кезеңдегі қауіптер мен қатерлер жалпы біртұтас алдыңғы қатарлы өндірістік технологиялар өнімін білдіреді және олардың бұдан ары дамуы мен оқушы еді. У. Бек қауіпті қоғамдағы қатерлерді өлшейтін үшөлшемді бөліп көрсетеді. Біріншіден – экологиялық қағдарыстар, екіншіден, – глобалдық қаржылық қағдарыстар, үшіншіден –

трансулттық территориялық қордағы террорлық қауіптер [5]. Олай болса, қауіптің глобалдық қоғамындағы күнделікті өмірі өркеніетті процестердің глобалды салдары бар мәселелерді мойындау ретінде пайдаланылады және өмір сүреді.

Егерғалымдардың қауіп-

қатерді зерттеудегі жұмыстарына сүйенетін болсақ, қазіргі қоғам барлық параметрлері бойынша, қатерлі қоғамға ажатады. С. Ковалева қауіптің болу фазасын талдай келе, оның мазмұнына шатын белгілер бойынша оның үш типін бөліп көрсетеді: табиғи, өркеніетті және жаһандық қауіп. Әрбір типтің сипаттамасы адамның табиғатпен өз ара қатынасы қауіпін, техникалық құралдарды адамның өз ара қатынасындағы қауіптің өзіне тіндіретіндерге сияқты әлеуметтік құбылыстабылады деп көрсетеді. «Скерлік қоршаған орта тұрақсыздыққа ие, оның негізгі параметрлері болжау горизонты тарылып келеді. Бұл келесі процестермен байланысты: әлемдік экономиканың жаһандануы, әлемдік нарықтың қалыптасуы бәсекеге қабілетті қатысушылардың санының өсуіне, бұл өз кезегінде іс-әрекеттер нәтижесінің анықсыздығы факторының өсуіне әкеледі...» [7, 186.].

Жалпы қауіпшінайылық пен мүмкіндік арасындағы дихотомияға негізделетін қағдары және анықсыздық езіне пайдаланылады. Белгілі психолог О. Н. Яницкийдің пікірі бойынша қоғамдағы қауіптіліктің негізгі көрсеткіштері ілікті өндіру, денсаулыққа қауіп (қатерлер, жарылыстар, т.к.тенше жағдайлар), адамгершіліктің азаюы немесе жойылуы, жағдайдың төмендеуі және т.б. сияқты құраушыларды талдауға негізделеді [8].

Қауіп А. В. Мозговая ның ойынша субъектпен оның табиғи, техногендік, әлеуметтік тіршілік ортасы арасындағы өз ара әрекетінің өнімін білдіреді [9].

В. Вестен қауіптерді талдауда үш негізгі компонентін бөліп көрсетеді: 1) қатер; 2) қорғалмағандық (vulnerability); 3) қауіптер элементі [10].

Қазіргі уақытта қауіпті анықтаудың төрт әдістемелік амалын бөліп көрсетеді.

• *инженерлік*, статистикаға, жиілікесебіне, қауіпсіздіктің қималдылығына, «қауіптер ағашының» құрастырылуына негізделеді;

• *моделді*, жеке адамға, әлеуметтік, кәсіби топқа, және т.б. залалды факторлардың әсерету моделіне бағытталады;

• *экспертті*, оқиғалардың қималдылығын тәжірибелі мамандардың ғни, эксперттердің сауалнама-сымен анықталады;

• *социологиялық*, халықтан сауалнама алуға негізделеді [11].

Сондықтан да, халықтың қауіптерді бағалауымен сол жағдайдағы өзін-

өзі сезінуінің негізгі индикаторлары анықтау маңызды мәселелердің қатарында болып табылады.

Әлеуметтік саладағы қауіптерді өлшеуде көрсеткіштер жүйесі қолданылады, олардың көмегімен қауіптің сандық ана емес, сапалық мәнінде анықтауға болады. Әдетте көрсеткіш ретінде өз уақытында қиыншылықтарды, олардың сипатын, шығу көздерін, бағытын, масштабымен мүмкін уақыты анықтауға мүмкіндік беретіні оқиғаларды, процестерді, көріністерді, эффекттерді атайды. Олар мәні бойынша, қатерлердің белгілері, симптомдары, сигналы, олардың сапалық сипаттамасы болып табылады.

Объективті көрсеткіштерге қоршаған ортаның ластану деңгейі, ландшафттардың өзгеру деңгейін, климаттың өзгеру нәтижелерін жатқызуға болады, олардың ғылыми-

зерттеу орталықтары және қандайда бір мемлекеттің және қоғамдық мекемелермен ұйымдар жинайды.

Субъективті көрсеткіштерге қандайда бір құбылыстар, қатерлер туралы индивидтердің, әлеуметтік топтардың және қоғамның жинақталған параттарымен пікірлері жатады. Субъективті көрсеткіштер – бұл адамдар және әртүрлі қауымдастықтар арасындағы шынайы қауіптер мен қатерлердің көрінісі. Осы жерде әлеуметтанулық көрсеткіштердің орны ерекше. Біздің негізгі зерттеу алаңымызда осы көрсеткіштер арқылы адамдардың қауіпті бағалауы анықтау мақсат етіледі.

Қауіптерді бағалау бір қатар ерекшеліктерге ие:

• Адамдар қауіптер мен қатерлерді әртүрлі қабылдайды;

• Қауіптердің әрбір түрі мен типтері өзіндік ерекшеліктерге, индивидуалды белгілерге ие;

- Қандайда бір қауіптердің белгілер жиынтығының бір кезеңнен келесіге дамуында көрінеді.

Автор табиғи апатты басынан өткерген Шығыс Қазақстан облысы, Тарбағатай ауданы тұрғындарынан төтенше жағдайды басынан өткерген халықтың әлеуметтік көңіл-күйі білуге төтенше жағдайлардан келетін қауіпті сезінуін бағалау мақсатында анкеталық сауалнама жүргізілді.

Респонденттерге «Қоғамдағы төтенше жағдайлар сізді толғандырады ма?» деген сұрақ қойылды. Берілген жауаптарды талдағанда, төтенше жағдайлардың халықты өте қатты толғандыратындығын көрсетті. Сұралғандардың 82,2% -ы «Иә, өте қатты толғандырады» дес, иә, 11,5% -ы «белгілі бір деңгейде толғандырады» деп жауап берген. Төтенше жағдайлар ойландырмайтын дандардың үлесі – 8% -

ықұрады. Жалпы берілген жауаптар негізінде аяқастынан болатын экстремалдық ситуациялардың адамдар санасында үнемі орын алып отыратындығын байқауға болады.

Төтенше жағдайлар комитетінің қауіптер картасы бойынша Қазақстан территориясындағы стихиялық апаттар көп орын алатын аймақтарға Оңтүстік Қазақстан, Жамбыл, Алматы облыстары және Шығыс Қазақстан, Солтүстік Қазақстан облыстары жатады.

Қазақстанда табиғи қауіптердің кентүрлері орын алады. Атап айтқанда, жер сілкінісі, сутасқыны, орман және дала алқаптарындағы өрттер, қарлы борандар және тағы басқалары. Барлық таулы және тауға жақын аймақтарда сүкөшкіндерімен қарбасып қалу қауіптері бар. Басқаларымен салыстырғанда таралу алқабы және тигізген зияны бойынша сүкөшкіндері бірінші орындатүр. Тек қанасонғы 70 жыл ішінде олардың 600 түрі болып, олардың көпшілігі катастрофалар түрінде көрінген. Тигізген залалдары бойынша екінші орындатүрған қаркөшкіні. Жердің интенсивті түрде рационалды игермеуі сүкөшкіндерді тудырады.

Осындай қауіпті табиғи апаттардың адамдардың қаншалықты бағалайтындығын білу үшін «Қауіпті табиғи құбылыстар (жер сілкінісі, сутасқыны, дауылдар, көшкіндер, орман өрттері және т.б.) әсерімен қалыптасқан қиындықтар (тәуекел жағдайлар) сізді мазамайды ма?» деген сұрақ қойылды.

Қауіпті табиғи құбылыстар (жер сілкінісі, сутасқыны, дауылдар, көшкіндер, орман өрттері және т.б.) әсерімен қалыптасқан қиындықтардың респонденттердің көбірек мазамайтындығы сезіледі – 66,7%. Сонымен қатар белгілі бір жағдайларда ғана еске алатындар – «18,3%, тіптен де ойламайтындар – 12,7% - дықұрады.

Материалдық тұрғыдан халықтың тұрмыс жағдайына, тұлғалық жағынан денсаулығынан егұрлым көп зиян тигізген техногендік процестер болып есептеледі. Табиғи пайдалы қазба байлықтарымен жылу-энергетикалық ресурстардың үлкен қорлары бар Қазақстанда қауіпті болып есептелетін тау-кен, химиялық, мұнай өндіру, атом-энергетикалық және басқада өндіріс салаларының 363450 объектісі бар. Олар көсіпорындық және басқада апаттар, өрттер, жарылыстар, құрылыстар мен үйлердің бұзылуы, сұқоймасының ашылып кетуі сияқты техногендік сипаттағы төтенше жағдайлардың көзі болып табылады.

Өндірістік жарылыстар, таудағы кен орындарынигеру және мұнайды және газды өндіру «қолдан жасалған сейсмикалық жағдайға» жер сілкіністеріне алып келеді. Қазақстан экономикасы әлі де болса шикізаттық бағытта болғандықтан пайдалы қазбаларды өндіру, құрлықтағы және Каспий теңізінің қазақстандық секторындағы мұнайды игеруге байланысты операциялартабиғат тигізетін антропогендік және экологиялық әсерлерді күшейтуде. Бұл жағдайлар техногендік жер сілкіністерінің орыналуына жағдай жасайды.

Осы техногендік апаттар, катастрофалар респонденттердің бағалауы бойынша олардың 54,8% -ын «өте қатты мазамайтындығын», 22,2% -ы белгілі бір жағдайларда ғана еске алатындарын, 21,4% -тіптен де ойламайтындарын көрсетті.

Ал терроризм, әскери әрекеттер, әлеуметтік жанжалдар сияқты социогендік төтенше жағдайлардан келетін қауіптер сұралған респонденттердің 59,5% -н «өте қатты мазамайды», 22,2% -н «онша мазамайды», 15,9% -н «мүлде мазамайды».

Көріп отырғанымыздай терроризм, әскери іс-қимылдар, әлеуметтік жанжалдарға қатысты қиындықтарға респонденттердің реакциясы техногендік апаттармен қауіпті табиғи құбылыстарға қатысты өте қатты мазасызданатын, онша мазасызданбайтын немесе тіптен мазасызданбау сияқты жауаптар қатынастары аса қатты ерекшеленбейтіндіктерін көрсетті. Яғни, қауіптің қандай түрлерін болсын халықтың түрлі топтарының ішінде мазасызданып, үрейлене ойлайтындардың саны көбірек.

Сондықтан да, тұлғаның, жалпы қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету шараларын жасау маңызды. Қазіргі жағдайда қауіпсіз өмірлік-әрекетке дайындауды В.М.Губанов көрсеткен механизмдер арқылы жүзеге асыру қажет. Ол механизмдерге келесілер кіреді [12]:

- Тұлғадамуының әртүрлі өмірлік жағдайлардағы білімдер мен дағдыларды игеруі мен беруі;
- Экологиялық дүниетанымдық алыптастыру;
- Табиғи катаклизм жағдайындағы әрекеттерге оқыту;
- Қоғамдағы өткір әлеуметтік жанжалдар жағдайында өзін-ұстай алу мен адекватты іс-жасай алу қабілетін дамыту;
- Отанды қорғауға деген қызығушылығын алыптастыру.

13 Зубков В. И. Социологическая теория риска // В. И. Зубков. – М.: РУДН, 2003. – С. 65.

14 Исаев К. «Общественная теория риска» в условиях глобализации // Социологические исследования. 2001. – №12.

15 Гидденс Э. Устройство общества. – М.: Академический Проект, 2003.

16 Луман Н. Понятие риска // THESIS. – 1994. – №5. – С. 152.

17 Бек У. Общественная теория риска. На пути к другому модерну. – М.: Прогресс-традиция, 2000.

18 Ковалева М. С. Эволюция понятия «риск» // Социологическое обозрение. – Т. 2. – №1. – 2002.

19 Вишняков Я. Д., Радаев Н. Н. Общая теория рисков. – М., 2007.

20 Яницкий О. Н. Россия как общественная теория риска: методология анализа контуров концепции // Общественные науки и современность. – 2004. – №2.

21 Мозговая А. В., Шлыкова Е. В. «Социальная приемлемость риска» как социологическая категория // Социология: 4М. 2010. – №31. – С. 30.

22 Van Westen, C. J., Castellanos Abella, E. A. and Sekhar, L. K. (2008) Spatial data for landslides susceptibility, hazards and vulnerability assessment: an overview. In: Engineering geology, 102 (2008) 3-4. pp. 112-131.

23 Пушенко С. Л., Страхова Н. А. Методология управления рисками охраны труда на предприятиях строительной индустрии: Монография. – Ростов-на-Дону: ЗАО «Ростиздат», 2011. – С. 84.

24 Губанов В. М., Михайлов Л. А., Соломин В. П. Чрезвычайные ситуации социального характера и защита от них. – М.: «Дрофа», 2007. – С. 57.

Резюме

Омарова Ә.Т. – докторант Ph.D по специальности «Социология», КазНУ им. аль-Фараби, omarova.asem@mail.ru.

Султанова А.М. – преп. кафедры социологии и социальной работы КазНУ им. аль-Фараби, aldi_diana@mail.ru

Методология оценки риска населения в чрезвычайных ситуациях

Нетолько в Казахстане, но и во всем мире нарастает озабоченность в связи с возрастанием количества ежегодных возникающих чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера, увеличением их масштабов. Социальный опрос свидетельствует, что опасности, как правило, не возникают неожиданно. В большинстве случаев им предшествуют некоторые явления, события, процессы, которые называются накоплением факторов риска. Обнаружение таких предвестников, признаков риска, их анализ и основанное на нем прогнозирование степени вероятности самой аварии, срока ее возникновения, на протяжении, возможного ущерба и т.п. – важнейшие задачи диагностики риска.

В статье представлено описание социологической интерпретации понятия «риск». Приводятся определения рисков, проблемы их изучения в условиях чрезвычайных ситуаций. Также анализируются результаты проведенных социологических исследований по вопросам оценки опасности, угрозы риска в чрезвычайных ситуациях.

Ключевые слова: чрезвычайная ситуация, риски, катастрофа, авария, природные, техногенные и социогенные ситуации и, измерение рисков, оценка риска

Summary

Omarova A. T. – Student Ph.D in specialty "Sociology", KazNU named after Al-Farabi, omarova.asem@mail.ru

Sultanova A. M. – Lecturer, Department of Sociology and Social Work Kazakh National University. Al-Farabi, aldi_diana@mail.ru

Not only in Kazakhstan, but also around the world is growing concern about the increasing number of annually arising emergency situations of natural and technogenic character, increasing their size. Social experience shows that the danger usually does not occur unexpectedly. In most cases, they are preceded by some phenomena, events, processes, which are called accumulation of risk factors. The detection of such precursors, signs of risk analysis and based on its prediction of the probability of the risk, the timing of its appearance, orientation, possible damage, and soon – The most important tasks of diagnosing risk.

The article describes the experience of sociological interpretation of the concept of "risk". Provides a definition of the risks of their study problems in emergency situations. The results analyze of sociological studies on risk assessment, threats and risks of emergencies.

Keywords: emergency, risk, disaster, accident, extreme situation, natural, technogenic and sociogenic situations, risk measurement, assessment of risk

УДК 312+93/94

ХІХ АЯҒЫ-

XXI БАСЫНДАҒЫ ЖЕТІСУ АЙМАҒЫНДАҒА ӘЛЕУМЕТТІК ҚҰРЫЛЫМНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ (ТАРИХИ-ӘЛЕУМЕТТІК ТАЛДАУ)

Ф.М.Султанова – Абай атындағы ҚазҰПУ жалпы университеттік саясаттану және әлеуметтік

Мақалада XIX ғ. аяғы-

XX ғ. басындағы Қазақстанда, әсіресе Жетісу өңірінде жаңа әлеуметтік құрылымның қалыптасу мәселесі қарастырылады. Ғасырлар тоғысында Ресей империясы тұрғындарының сословиелік жіктелуінің маңызды сақталса да, бірте-бірте қоғамда жаңа әлеуметтік топтар пайда болды. Империяның әлеуметтік құрылымы өзгере бастады. Бұл үдеріс империяның шет аймақтары деп аталатын жерлерге де, соның ішінде Қазақстанға таралып, қазақ қоғамының әлеуметтік құрылымы өзгерді. Мұрағат материалдары, әртүрлі шолулар негізінде мақала-

да Қазақстанның жаңа әлеуметтік құрылымының қалыптасуы сараланады, аймақтар бойынша үдерістің жүзеге асу ерекшеліктері анықталынады, сонымен қатар қазақ қоғамына тән негізгі сөздіктер анықталынып, оларға сипаттама беріледі.

Түйінсөздер: әлеуметтік құрылым, сословие, мемлекет, халық санағы, бұратана халықтар, дворяндар, шаруалар, мещандар, кәсіпкерлер, көпестер, жұмысшылар

Патшалық Ресей әкімшілігінің отарлау саясатының маңызды сипаттамаларының бірі Ресей империясының әлеуметтік құрылымы болып табылады. XIX ғасырда Ресей қоғамында орны алған әлеуметтік құрылымға әсіресе Қазақстанның байырғы халқы бұратана деген атаумен белгілі халықтар қатарына қосылды. 1897 жылғы жалпы халық санағы бойынша империяның әлеуметтік-

сословиелік құрылымы ата тегінен бергі, жеке басының, лауазымдық (шендік) қызметінің жетістіктерінегізінде қалыптасқан дворян-

дардан, діни атағы бартұлғалардан, құрметті азаматтардан, мещандардан, шаруалардан, казактардан, бұратана халықтардан және шетелдер құзырындағы адамдардан тұрды. Санақ бойынша казактар мен мещандардың жартысынан көбі, сонымен қатар бұратана халықтардың барлығы дерлік шаруалардың қатарына жатқызылды. Өйткені бұл сословиелердің барлығының тұрмыс-тіршілігі, күн-көрісі ауыл шаруашылығымен тікелей байланысты болды. Нәтижесінде тұрғындардың бұл жиынтық топтары империяның барлық тұрғындарының 90% асатына уылды жердің тұрғындары деп есептелінді.

Санақта кәсіпкерлер әлеуметтік топтегі бөліп қарастырылмағанын ескеру қажет. Сондықтан мұрағат материалдары, қосымша және жаңа мақпараттарды салыстыра отырып, мақалашеңберінде сол кездегі қазақ қоғамының әлеуметтік құрылымы, соның ішінде кәсіпкерлердің жалпы саны мен үлес салмағы қандай екенін анықтауға ақпарат жасалды.

Жалпы Ресей империясындағы, соның ішінде қазақ даласындағы әрбір сословиенің құрамында кәсіпкерлік пен айналысатын бір талай адамдар болды. Осыған орай, нақты кәсіпкерлердің санын анықтау барысында барлық сословиелік топтарды қарастырып, алынған мәліметтерді кәсіпкерлер тобына ықпалдау дақолдануға жеткілікті ғуындайды. Сонымен, Ресей империясында қабылданған қоғамның сословиелерге бөлінуінегізінде XIX ғасырдың аяғы - XX ғасырдың басында Қазақстанда қалыптасқан әлеуметтік топтарды қарастырып отелік.

Жоғарыда атап өткендей, қазақ халқы Патша әкіметіне жан басына салық төлейтін бұратана халықтар сословиесінің қатарына жатты. Ресей империясының әлеуметтік-сословиелік иерархиясында олар ең соңғы орында тұрды және олардың ешқандай құқықтары болмады деген бол ады. Бұратана халықтардың біріретінде қазақтар патшаның енуіне, сонымен қатар өз орталарынан шыққан жергілікті әкімшілік-көтет әуелді болды. 1897 жылғы жүргізілген жалпы халық санағы бойынша қазіргі Қазақстанаумағымен шектес территориядағы қазақтардың саны 3392700 жетті, яғни тұрғындардың жалпы санының 81,7% құрады. Іс жүзінде тұрғындардың барлығы бұратана халықтың қатарына жатқызылды. Басқа сословиелердің үлес салмағы мен саны өте аз еді.

Қазақстан тұрғындарының ішіндесаны жағынан екінші орынды тұрған әлеуметтік топ казактар болып табылады. Н. Алексеевтің мәліметі бойынша казактардың саны тек Далалық Қазақстан территориясында ерлер мен әйелдерді қоса есептегенде бір казактарының саны 10426 адамға, орал казактарының саны 11416 адамға жетті. Егер олардың санына санақ бойынша Жетісу казак әскері орналасқан Оңтүстік Қазақстан облысы тұрғындарының 3,1% құрайтын казактардың санын қоссақ, қомақты сан шығады. 1897 жылғы қазақ аймағының қазіргі Қазақстанаумағымен шектес территориядағы ерлер мен әйелдерді қоса есептегендегі казактардың саны 24616 адамға жеткен болатын, ерлер мен әйелдердің саны шамамен бірдей болды (125282-ерлер және 120882-әйелдер).

1 кесте.

1897 жылғы бірінші жалпыхалық санағы бойынша Оңтүстік Қазақстандағы әскериказақтардың саны [1]

	облыс бойынша		
	ерлер	әйелдер	Қосаалғанда
Жетісу облысы	15850	13708	29558
Сырдария облысы	195	139	334

Қазақстанның басқа облыстарымен салыстырғанда Жетісу өңірі тұрғындарының ішінде қазақтардың саны көбірек (29558) болды. Бұны Патша әкіметінің Қазақстан өңірлерін отарлау саясатының ерекшелігі мен түсіндіруге болады.

Шаруалар Қазақстан тұрғындарының ішінде саны жағынан үшінші орынды иемденді. 1897 жылғы санақ бойынша тұрғындардың 10,7% шаруалар тобына жатты. Шаруалар тобына кірген қазақтардың саны өте аз, барлығы 1268 адам немесе шаруалар тобына жататын тұрғындардың 0,5% құрады.

2 кесте. 1897 жылғы бірінші Жалпыхалық санағы бойынша шаруалардың саны [2]

	қалаларда			уездерде			барлығы		
	ерлер	әйелдер	қосаалғ.	ерлер	әйелдер	қосаалғ.	ерлер	әйелдер	қосаалғ.
Жетісу облысы	4332	2867	7199	13876	12852	26728	18208	1579	33927
Сырдария облысы	1710	739	2449	7596	7246	14842	9306	7985	17291

Шаруалар саны бойынша алдыңғы орында Ақмола облысы, одан кейін Орал және Жетісу облыстары тұрды. Шаруалардың қоныстануы ірі көші-қонағындарының бағыттары мен толық сәйкес келеді.

XIX ғасырдың аяғы -

XX ғасырдың басындағы Қазақстан тұрғындарының ішінде саны жағынан келесі орындағы әлеуметтік топ - мешандар. 1897 жылғы санақ бойынша мешандар барлық тұрғындардың 3,3% құрады.

Мешандардың қатарына кірген қазақ тұрғындарының саны 784 адам болды, олар мен әйелдерді қоса есептегендегі мешандардың жалпы санының 0,9%.

Тұрғындардың басқа топтары -

дворяндар, құрметті азаматтар мен көпестердің саны өте аз болды және тұрғындардың әлеуметтік құрылымында олардың үлесі салмағы ешқандай рөл атқармады. Алайда, патша әкіметі тарапынан сұлтандар мен олардың әулеті недворяндар деп аталу құқығы берілгеніне қарамастан, қазақтар арасынан шыққан дворяндар санының артуына бұл жеңілдіктің үлкен пайдасы болмады. 1897 жылғы санақ тәжірибесінен кейін, дворяндар санының көрсеткіші мериан бойынша өте төмен деңгейде болды. Егер дворяндар саны бойынша Орталық Азия облыстарын Кавказбен алыстыра-тын болсақ, оның 12 есетөмен кенін байқауға болады.

Қазақстан тұрғындарының әлеуметтік-сөзсіздік құрылымын жеке облыстар бойынша қарастырып, әртүрлі аймақтардың арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарға тоқталайық.

3 кесте. Оңтүстік Қазақстан тұрғындарының әлеуметтік-сөзсіздік құрылымы [3]

Облыс	Ата-тегінен бергі дворяндар	Діни атағы бар тұлғалар	Құрметті азаматтар	Ауыл тұрғындарына жататындар	Бұратана халық	Аталған сөзсіздік иелерге жатпайтын	Шетелдер құзырындағы адамдар	Барлығы
Жетісу облысы	2511	286	23416	63485	572508	730	833	663769
Сырдария облысы	611	54	5761	17625	808450	331	2600	835432
Барлығы	8270	2090	105363	500361	3522759	2187	6718	4174748

Жалпы алғанда Қазақстан бойынша әуелінен әлеуметтік топ бұратана халық -

3522759 адамнан, одан кейін ауыл тұрғындары сөзсіздік иелері - 500361 адамнан, құрметті азаматтар -

105363 адамнан, дворяндар -

8270 адамнан тұрды. Ал Жетісу және Сырдария облыстарына келетін болсақ, көшпелі қазақ тұрғындарының саны мен пайыздық мөлшерінің тауқиындықтың азы, өйткені осы облыстарда тұратын өзбек, ұйғыр ттары өкілдеріндесанақ барысында бұратана халыққа жатқызған болатын. Бұратана халық Жетісу облысында жалпы Қазақстандағыдай тұрғындардың басым бөлігін (87,07% құрады. Кейбір жеке уездерде олардың пайыздық көрсеткіші 90% дан асты. Әлеуметтік-

сөзсіздік құрылымы иерархиясында екінші орынды шаруалар (6,2%), олардан кейінгі орынды қазақтар (3,01%), мешандар (2,99%) иемденді. Басқа сөзсіздік иелер бірлесіп отырып облыс тұрғындарының 1% азын құрады [4].

Сырдария облысындағы әлеуметтік-

сословиелік топтардың арақатынасы да дәлосындай болды. Мысалы, облыстар тұрғындарының 95,9% бұратана халық, 2,3% шаруалар мен казактар, мешандар - 1,0% [5]. Сырдария облысы Қазақстан бойынша бұратана халық ең тығыз орналасқан аймақ болып табылады. Бұл ерекшелікті аймақтың географиялық және тарихи жағдайы мен түсіндіруге болады.

Жалпы негізгі көрсеткіштер бойынша Қазақстанның жеке облыстарының әлеуметтік-сословиелік құрылымы құсас. Барлық облыстарда көшпелі қазақ халқы тұрғындардың басым бөлігін құрады. Дегенмен сол түстік облыстарда оның үлесі салмағының азаюуі дерісі белеңалғаны байқалады. Сонымен қатар, әрбір облыстың аймақтық және тарихи ерекшеліктеріне байланысты әлеуметтік-сословиелік құрылымында аздаған өзіндік өзгешеліктер де орныналған болатын.

XIX ғасырдың аяғында жұмысшылар мен кәсіпшілер тобының қалыптаса бастауына байланысты Қазақстан тұрғындарының әлеуметтік-сословиелік құрылымында нақты өзгерістердің орныналғанын байқауға болады. Бұл өзгерістер 1897 жылғы жалпы халық санағында көрініс тапты. Алайда жұмысшылар жеке әлеуметтік топ ретінде емес, үй қызметкерлерімен бір категорияға біріктірілді. Санақ нәтижесі бойынша әгергілікті тұрғындар арасынан шыққан жұмысшылар мен үй қызметкерлер саны 118.445 адамдық құрады. Бұл басақ губернияларда туып-өскен жұмысшылар мен үй қызметкерлер санынан шамамен үш есе кем. Бұл көрсеткіштердің әзіргі Қазақстан аумағымен шектес территорияға қатысты қарастыру біршама қиындық тудыратынын түсінікті, сондықтан жұмысшылар мен үй қызметкерлері санын нақтылауды біз әзіргі шекараларға сәйкестүзетулер мен жүзеге асырамыз.

4 кесте- Жұмысшылар мен үй қызметкерлерінің жеріне байланысты бөлінуі [6]

Облыс	Жетісу			Сырдария		
	Ерлер	Әйелдер	Қос. есеп.	Ерлер	Әйелдер	Қос. есеп.
Ақмола	40	12	52	14	2	16
Семей	69	10	79	9	2	11
Жетісу	14112	1347	15459	139	4	143
Сырдария	38	20	58	37385	1783	39168
Торғай	1	-	1	54	2	56
Орал	-	-	-	1	-	1

Жұмысшылар мен үй қызметкерлерінің көбі Сырдария облысында тұрғанын 4 кестеден көруге болады. Нақтырақ айтсақ, бұл облыста олардың саны 39168 адамға жеткен және олардың көбі әгергілікті тұрғындар болып табылады. Бұндай жағдай облыстың экономикалық даму деңгейімен, қалалардың көп болуымен және сол өңірде қалыптасқан тарихи дәстүрлер мен тікелей байланысты.

Ресей губерниялары, Сібір және Германиядан келген жұмысшылар мен үй қызметкерлеріне байланысты облыстардағы жағдай біршама өзгеше.

5 кесте. Жетісу және Сырдария губернияларындағы жұмысшылар мен үй қызметкерлерінің саны [7]

Облыс	Европалық Ресей			Сібір			Германия		
	Е	Ә	Қос. ес.	Е	Ә	Қос. ес.	Е.	Ә.	Қос. ес.
Жетісу	815	477	1292	408	209	617	5	-	5
Сырдария	1240	862	2102	146	79	225	4	-	4

XIX ғасырдың аяғы -

XX ғасырдың басында қоғамның әлеуметтік құрылымына тән сословиелік бөліну мен қатар, қоғамдық топтардың сословиелік бөлінуі де орныналған болатын.

Тарих сахнасынан кеткен сұлтандардың орнын феодалдардың жаңа түрі – «қарасүйек» байлар тобы басты. Алайда Ресей империясының отарлау саясатының қыспағымен XX ғасырдың басында оларда қазақ қоғамындағы өз-ықпалдарына айрыла бастады. Бұл үдеріс қазақ қоғамының мүлтік және әлеуметтік жікке бөлінуінің күшеюі мен және қоғамда белгілі бір рөл атқара бастаған ұлттық буржуазияның қалыптасуымен қатар жүрді. Егер десеяси және әлеуметтік-экономикалық жағдай қолайлы, сәтті болғанда, ондаған жылдардан кейін ұлттық буржуазияның қоғамда айтарлықтай беделге ие болуы, саяси билікті өз қолына шоғырландыруы мүмкін еді. Бірақ 1917 жылғы Қазақ төңкерісінің нәтижесінде әлеуметтік құрылымның ішкі логикалық дамуы күштеп жойылды.

Сонымен XIX ғасырдың аяғына қарай қазақ қоғамының әлеуметтік құрылымында айтарлықтай өзгерістер орныналды. Сұлтандар саяси биліктен толығымен шеттетілді, қазақ халқының феодалдық аристократиясының рөлі тек қазақ халқының шежіресінде алатын генеалогиялық қорымен шектелді. Қазақстанның тұрғылықты тұрғын

дары-

көшпелі қазақ тарауы ладамдары мен теңестірілді, бірақ ресми құжаттарда бұратана халық деп аталып, тіпті шаруалар мен салыстырғанда аз құқық тәрізінде. Ресей империясында ресми түрде қабылданған және қолданысқа ие болған осы бұратана атауынан өзгехалықты қорлайтын атауды табу қиындық тудыратыны сөзсіз.

XIX ғасырдың аяғы XX ғасырдың басындағы саяси және экономикалық үдерістер дәстүрлі қазақ қоғамының ыдырауына және Қазақстанда күрделі және әртүрлі әлеуметтік құрылымның қалыптасуына әкелді. Ұлттық бұржу азияның қалыптасуына бастауында көрініс тапқан қазақ қоғамының іштей жікке бөлінуі басталды. Соған қарамастан Ресей империясында қалыптасқан әлеуметтік құрылымда Қазақстанның тұрғылықты халқына ең соңғы орын берілді. Осы кезден бастап Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғанға дейін қазақ ұлты өз жерінде алдымен екінші сұрыптағы халыққа, кейін тіпті өз тарихи территориясында азшылыққа айналды.

1 Таблица составлена на основе таблиц (сводная составная лично-го населения обоего пола; наличное население и постоянное население 81, 82, 83, 84, 85, 86 и 87 томов Первой всеобщей переписи населения 1897 г.

2 Таблица составлена на основе таблиц (сводная составная лично-го населения обоего пола; наличное население и постоянное население 81, 82, 83, 84, 85, 86 и 87 томов Первой всеобщей переписи населения 1897 г.

3 Таблица составлена на основе таблиц (сводная составная лично-го населения обоего пола; наличное население и постоянное население 81, 82, 83, 84, 85, 86 и 87 томов Первой всеобщей переписи населения 1897 г.

4 Первая Всеобщая Перепись населения Российской империи, 1897 г. Семиреченская область, Л. VIII.

5 Первая Всеобщая Перепись населения Российской империи, 1897 г. Сырдарьинская область, Л. VII.

6 Подсчетнаш. Губернии, из которых происходят рабочие и прислуга. На основании данных первой Всеобщей переписи населения Российской империи от 28 января 1897 года. - СПб., 1905, - С. 36-49.

7 Подсчетнаш. Губернии, из которых происходят рабочие и прислуга. На основании данных первой Всеобщей переписи населения Российской империи от 28 января 1897 года. - СПб., 1905, - С. 36-49.

Резюме

**Ф.М.Султанова – доцент общегуманитарной кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая, кандидат исторических наук, sultanova_fm@mail.ru
Становление новой социальной структуры Семиреченского края в конце XIX – начале XX веков (историко-социологический анализ)**

В статье рассматривается проблема становления новой социальной структуры Казахстана, главным образом Семиреченского края, в конце XIX –

начале XX вв. Хотя на рубеже веков в Российской империи сословное деление населения все еще имело важное значение, постепенно появляются новые социальные слои общества. Социальная структура империи начинает меняться. Этот процесс распространился и на так называемые окраины империи, в том числе и в Казахстане, тем самым изменив социальную структуру казахского общества. На основе архивных материа-

лов, различных обзоров в статье прослеживается становление новой социальной структуры Казахстана, определяется ее особенности этого процесса в регионах, а также выделяются и описываются основные условия казахского общества.

Ключевые слова: социальная структура, сословие, государство, перепись населения, иногородцы, дворяне, крестьяне, мещане, предприниматели, купцы, рабочие

Summary

F.M.Sultanova – the associate professor of all-university department of political science and social and philosophical disciplines of KAZNPU of the Name of Abay, the candidate of historical sciences, sultanova_fm@mail.ru

Formation of new social structure of the Semirechensky region at the end of XIX – the beginning of the XX centuries (the historical and sociological analysis)

In article the problem of formation of new social structure of Kazakhstan, mainly the Semirechensky region, at the end of XIX – the beginning of the 20th century is considered. Though at the turn of the century in the Russian Empire class division of the population still was important, new social groups of society gradually appear. The social structure of the empire begins to change. This process has extended also to so-

called suburbs of the empire including in Kazakhstan, thereby having changed social structure of the Kazakh society. On the basis of archival materials, various reviews in article formation of new social structure of Kazakhstan is traced, is defined features of this process in regions, and also the main areas located and described state of the Kazakh society.

Keywords: social structure, estate, state, population census, foreigners, noblemen, peasants, petty bourgeois, businessmen, merchants, workers

МИФОЛОГИЯМЕН ДІН ФИЛОСОФИЯНЫҢ БАСТАУЫ РЕТІНДЕ

Ж.Қ. Мадалиева –

филос.ғ.к., Абай атындағы ҚазҰПУ жалпы университеттік саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының доценті

Мақалада дүниетанымның алғашқы тарихи формалары ретінде мифология мен діннің философияның бастаулары турғысындағы маңызды қарастырылады. Қоғамдық ғылымдардың науқымында көптеген зерттеушілер жүзеге асырған мифология мен дінді салыстырмалы-тарихи талдау негізінде дүниетуралы түсініктің нысаны формаларының ерекшелігінің анықтамалық мифология мен діннің арақатынасын, сонымен қатар философияның қалыптасуындағы олардың орнын мен рөлін мақалашең берінде анықтауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: философия, мифология, дін, дүниетаным, табиғат, адам, сенім, күдіреттік күштер, жаартушы

Қандай да бір құбылыстың мән-мағынасын, қасиетін, өзіндік сипатын түсіну үшін оқалай пайда болды, қандай құбылыстың орнын басты, оның бастапқы кезеңдерінің соңғы, анағұрлым дамыған кезеңдерінен айырмашылығы қандай деген сұрақтардың жауабын білген отамаңызды. Нақты адамдар, тұлғалар философиялық ой толғауларға әртүрлі жолдармен келеді. Алайда өткен дәуірлерде бұл адамзаттың философияға келген, философиялық дүниетанымдық қалыптастырған бір жолы бар. Ал философияның өзіндік ерекшелігін, дүниетанымдық маңызының анықтамалық жауабын білу, яғни философиялық ойлаудың бастауларына, алғашқы адамдарына, сонымен қатар мифологиялық және дінді дүниетанымға, әлемнің мифологиялық және дінді түсінігіне назар аудару философия тарихына қарастыруда қажетті болмақ. Мифология мен дінге қарағанда философия әлемнен дағды адамның орнын түсіндіруден сенімге емес, ақыл-ойдық қуатына, оның болмысты зерттеуге қабілетті болуына сүйенеді, нәтижесінде философиялық дүниетаным қалыптасады.

Жалпы дүниетаным дегеніміз дүниеге және ондағы адамның алар орнына, оны қоршаған болмысына және өз-өзіне қатынасына деген көзқарастар жүйесі, сонымен қатар, адамдардың осы көзқарастар арқылы қалыптасқан егіз өмірлік ұстанымдары, наным-сенімдері, мақсат-мұраттары, таныммен қызмет қағидалары, құндылық бағыттары. Дүниетаным қоғамдық және жеке адам санасының ұйтықсы болып табылады. Дүниетанымдық қалыптастыру – тек жекетұлғаның ғана емес, сонымен қатар белгілі бір әлеуметтік топтың, қоғамдық топтың жетілуінің елеулі көрсеткіші. Дүниетанымның негізінде адамның дүниеге көзқарасы, яғни дүниетуралық белгілі бір білім жиынтығы құралады.

Ал дүниеге жүзіндегі көптеген ұлттар мен ұлыстардың мифологиясы мен осы уақытқа дейін жеткен, қазір де әрекеттесуші діндерге келетін болсақ, олардың пайдалуы мен қалыптасуына байланысты ғылымизерттеу жұмыстары, әдебиеттер өте көп. Ол зерттеулерде адамзаттың ой-өрісінің осы көрністері жан-жақты, барлық қырынан талданып, зерделенген. Дегенмен мифология мен діннің арақатынасы қарастыруды қажет ететін мәселелердің бірі болып табылады.

Адам баласының тарихына көз жүгіртсек, мифология пен діннің бір-бірімен тығыз, терең байланысты адамзат мәдениетінің бір бөлігі екенін көреміз. Саналы жаниесінің өз өмірінің мәнімен маңызын ұғынуға, қоршаған әлемді түсінуге, тіршіліктің бастауы мен болымысына анықтауға деген ұмтылысы әр кезеңдегі ой қорту барысында әртүрлі, дербестүрдегі дүниетанымның пайдалуына әкелді. Мифология мен дін сол дүниеге көзқарастарларының бірі болып табылады.

Жалпы «мифтер» – әртүрлі халықтардың құдайлар мен батырлар туралы, адаммен ғарыштың, адаммен құдайлардың бірлігі туралы ежелгі аңыз-қикаялары; бұл өмірдің және оның жаратылысының құпияларына шұжолындағы ізденістер; бұл, ақыр соңында, дүниенің жаратылысы – құрылысы және адамның сол дүниедегі қызметі – міндеттері туралы жұмбақ сұрақтарына жауаптауға әрекеті болып табылады» [1]. Ал мифология болса, гректің дегені секізден, яғни – «mythos» – сөз, аңыз, хикая және «logos» – сөз, ілімнен тұрады және мифтердің жиынтығы дегенді білдіреді. Әлеуметтік-тарихи тұрғыдан алғанда болымыс туралы бұл көзқарастар, дүниені түсінудің жолдары адамзат өмірінің ежелгі дәуіріне, алғашқы құрылымдық құрылыс кезеңіне тән. Сол кезең үшін мифоқоғамдық өмірмен мәдениеттің аңыз, шынайы негізі болған. Ол қоғамда миф абсолюттік қиқатты жеткізуші, Ұлы кезеңнің –

бастамалардың құдіретті уақытының қасиетті тарихын баяндаушы, адамнан жоғары тұрған аян [2]. Басқаша айтсақ, ежелгі дәуір адам үшін миф уақыттың алғашқы кезеңдерінде болғаны қалғандардың шынайы көрінісі және сол уақытта дамының өзін-өзі әрекетінде басшылыққа алуы.

Адамзаттың рухани мәдениетінің ең ежелгі формасы ретінде мифтер өздері қалыптасқандықтан дәуірдегі әлемді сезінудің, қабылдаудың, түсінудің көрінісі болып табылады. Ол өз бойында кейін дамып, жеке-дарасалаларға айналғандықтан сенімдердің, білімнің саяси көзқарастардың, әртүрлі өнердің, философияның бастамаларын жинақтаған сананың әмбебап, бөлінбеген формасы. Мифологиялық дүниетанымының ерекше белгісі –

оның антропоморфты сипаты, яғни табиғат құбылыстарының жандануы, оларға адамға тән рухани және денесі еттерінің берілуі, тіпті олардың бар болуы адамзаттың өмір-тіршілігі мен тікелей байланысты деп қарастырылуы.

Болмыстың сезімдік келбеті мен нақты болмыстың арасында айырмашылықтың болмауы да дүниетанымының маңызды белгісі болып табылады. Сонымен қатар, генетизм, яғни әлемнің табиғатын, адам баласының, әртүрлі табиғи және әлеуметтік құбылыстардың шығу тегін анықтайтын мифологияның бір ерекшелігін құрайды. Кез келген адамзатқа ұымдастығы ортақ бір негізден таралғандықтан түсіндіріліп, ал табиғат құбылыстарының да бастауын сол бағытта іздестіруге тырысады. Мифологияда бүкіл табиғатта адамгершілік ерекшеліктері өмір сүретін және қандай да бір туысқандық қарым-қатынаста болатын орасан үлкен қауым ретінде қарастырылады.

Дінгекелетін болсақ, ол жаратылыстан тыс құдіретті болмыстың, діннің дамыған түрлерінде Жаратушы, Құдай түріндегі күштің, бар болуына деген сенімге негізделген дүниеге көзқарас, дүниетанымы және сол сенімге байланысты адамдардың

әрекеті [3]. Дінадамның шіркі дүниесінде оған тірек болатын және сыйынуға лайық трансцендентті және құпия күшке деген тәуелді болуы және міндетті деген сезімдердің басымдылығын жорамалдайды. Дінадамның, қоғамның Абсолюттік күшпен –

жаратушы, құдайлар, алғашқы бастама мен, түп негіз бен бірігуге, тікелей байланысуға деген ұмтылысын көрсетеді. Мифпен дінді зерттеу барысында, бір жағынан, олар бір-бірімен өзара байланысты, екіншіден, мифпен дін сәйкес және біртектес құбылыстар емендігі анықталған болатын. Олардың арақатынасына келетін болсақ, зерттеушілердің көбі, әсіресе бұрынғы зерттеушілер, мифпен дінді өзара тығыз байланыс –

тағы құбылыстар деп қарастырған. Якоб және Вильгельм Гримпен Макс Мюллердің «мифологиялық» мектебі мифті қарапайым, ежелгі дінде түсіндірген. Олардың ойынша, барша халықтардың аңыз-ертегілерінде, ежелгі мифтерде ерте дүние құдайлары туралы ой жүзеге асқан. Анимистік, яғни рухқа құлдық теориясының негізін қалаушы Э.Б. Тейлордың пікірінше, мифологияда дін секілді анимистік түсініктер негізінде қалыпта

сады (анимистік теорияның бастауында барлық тіршілік иелері мен табиғат құбылыстарының жаны бар екендігіне деген сенім жатыр. Латын тілінде anima – жандегенді білдіреді). В. Вундттың ойынша, мифтерден діннің алғашқы шарты деп қабылдауға болатын өзіндік түрді жіктеуге болады. Ал П. Эренрайх болса, тіпті діннің күрделі түрлері де мифологиядан бастау алады деп есептеген. Кенестік кезеңдегі осы мәселені зерттеушілердің көбі мифология діннің ажырамас бөлігі деп қарастырды.

Сонымен қатар XIX ғасырдың соңына қарай, мифпен діннің арақатынасы мәселесіне байланысты басқа дәуіресте қалыптаса бастады. Ол бағытты ұстанатын зерттеушілер мифті діннен бөлек, дербес құбылыс деп қарастырды, тіпті біріне бірі қарсы қойды. Мысалы Френк Джевонс мифологияны философиялық және көркемдік ойлардың қортуына қарапайым түрде қарастырды. Саломон Рейнак мифтерді қарапайым әңгімелер жиынтығы деп есептеді. Ал Эндру Ланг болса, мифологияның діннің ішіндегі, дін мен араласып кеткен және оны ластайтын магия, өтірік төл, атышулы аңыз дарағына деп түсіндірген. «Веналық этнологикалық мектептің» басшысы Шмит дкез келген мифология – күндік, айлық және т.б.

алғашқы діндегі ең басынан ешқандай мифологиялық белгілері жоқ, көкаспантәңірі туралы ежелгі ойды бұрмалаған, сол алғашқы діннің үстіне қаба тасқан, кейін пайда болған құрылым деген тұжырым жасаған. Теолог – философ Р. Бульман дінді мифологиядан бөлек қарастыруды, оның қазіргі кездегі әлем туралы түсініккесәйкес емейтін, уақыты өткен деп, нақты христиандық дінде мифологияның лауды ұсынған [4].

Ғылыми зерттеу жұмыстарында дін мен мифологияны аражігіне ажыратып, дінді одан бөлек, дербес құбылыс деп қарастырып, дінді мифологиялық түсініктерден тазартуға тырысқан бағыттан бөлек, бүлекі құбылысты басқа түрғыдан қарастырған, тіпті қарама-қарсы деген көзқарасты ұстанған бағытта болды. Олар мифті болашақтағы техникалық және ғылыми дамудың негізін болжаған, қиял-ғажайып әлемнің көрністерінде кейіпкеріне көрсете білген, адамзаттың ерекшеліктерін, еркіндігін пашеткен шығармашылықтың өзіндік көрісін деп анықтаған. Ал дінгекелетін болсақ, дін, олардың пікірінше, адамды артқа тартатын және тыл

ысымкүштердің қалыптасуына термелейтін, оларға тәуелді ететін адамзаттың рухани өміріндегі ауыр жүк. Осы тұрғыда жазылған еңбектерді көбінесе кеңестік кезеңде кездестіруге болады және олар негізінен сол кездегі жалпықоғамдық ғылымдардың барлығын айналысқан идеологиялық ұстанымды басшылыққа алған.

Сонымен қатар мифология мен діннің арақатынасын жайғай формальды, «дін көбінесе жанды, тірі мифтен ештеңе есақтап қалмайды» деген көзқарастарда бар. О.М. Фрейденбергтің пікірінше, «миф сакралдану барысында әңгімелеудің, ойды жеткізудің бөлшектенген, тәуелсіз, тұрақты бөліктеріне айналады» және өзінің түбегейлі, генетикалық мәнін жоғалтып, «күрғайды» [5].

Миф пен діннің арақатынасы мәселесіне байланысты, жалпы мифологияға қатысты зерттеу жұмыстарының ішінде, әсіресе мифтің өзіндік болымысын, мәні мен мазмұнын терең зерделеген, сонымен қатар миф пен діннің арақатынасын анықнаудағы ғылымдар философия А.Ф. Лосевтың (1893-1988 ж.) ілімін толығырақ қарастырғанымыз дұрыс. XX ғасырдың белгілі көрнекті ойшылдарының бірі А.Ф. Лосевтің шығармаларының ішінде мифті зерттеуге арналған еңбектері –

«Диалектика мифа», «Олимпийская мифология в социально-историческом развитии» және т.б. басты орыналады. Миф туралы ілім А.Ф. Лосевтың философиясының басты бағыты болып табылады. Өз еңбектерінде ол мифтің өзіндік, айрықша құбылыс деп қарастырып, оның діннен өзге шегі мен мән береді, әсіресе мифологиялық сана мен діннің сананың айырмашылығына көңіл аударады. «Көпшілік сана, сонымен қатар ғылым санада бұл ғылымдарды тым әлсіз бөледі және көбінесе бірінші орынға екіншісі қолданады» [6]. А.Ф. Лосевтің пікірінше, миф –

мәдениеттің әмбебап феномені, адамға тән өзін және әлемді танудың және түсіндірудің ерекше тәсілі. Мифтің діннен бастай айырмашылығы –

онда алғашқы бастама, күдіретті қозғаушы күш құбылыс қалыптасса да, ол тек сезіну, ұғынудың ғейінде ғана, ол міндетті түрде сенімді талап етпейді. Сонымен қатар мифтің күніеге көзқарас бөлінбеген тұтастықты қажет етсе, дін итүсінік әлемді нақты екі жаққа –

жаратылыс және жаратылыстан тыс, күдіретті және көз алдындағы әлем деп бөледі. «Миф дегеніміз діни нышан емес, себебі дін сезімнен тыс дүниеге деген сенім болып шығады және осы сенімге сай белгілі бір мораль, тұрмыс, магия, әдет –

ғұрыптар мен салтанат, жалпы культ дегенді білдіреді. Мифте сезімнен тыс еш нәрсе жоқ, ол ешқандай дінді қажетсіне бермейді, сенімдінгесенетін адамға да, оның сенетін нәрсесіне де әлдебір қарама –

қарсылықты жорамалдайды. Ал мифологиялық сана болса, бұл қарама – қарсылыққа дейін – ақпаймын, сол себепті бұл жерде сенім де емес, білім де емес, жеке сана, өзгелерге ұқсамайтын дарасананың зорлықтың зорлықтары» [7]. Нақты айтсақ, мифте қаңыз –

әңгіме, хикая, тарих емес, қоршаған әлемнің өзіндік ерекше көрнісі. Ол әлемді түсіну, түсіндіру барысында тұтастық, бірегейлік ұстанымын басшылыққа алады. Ондағы күдірет иелері адамзат өмірінен бөлек қарастырылмайды және нақты өмір сүреді деп танылады. Мифтің түсінігіндегі элементтер морфты, оның бойынан жеке тұлғаға тән қасиеттер мен адамдар қарым – қатынасындағы құндылықтар мен мақсат –

мүдделерді көруге болады. Нақты табиғат құбылыстарын бейнелейтін күдіретті күші елдері сондайлық нақты және олардың арақатынасында адам сипатта. Субъект –

объект қатынасының жоқтығы әлемді бөлшектенбеген, тұтастай қабылдаудан шығады. Ал дінге келетін болсақ, әлемнің жаратушысы жалғыз және бірегей деген ұғым қалыптасады. Ол енді екі бөлек дүниеге бөлініп қарастырылатын әлемнің күдіреттігін екізін күрайды. Күдіретті күшке деген сенім міндетті және сол сенім адам баласының тұрмыс – тіршілігін, мақсат –

мүддесін анықнадайды. Күдіретті күш табыну объектісіне, ал табынушы субъектке айналады, екі арадағы байланыс, бір жағынан мүлтіксіз көмекпен, екінші жағынан, керемет көрсету, аян беру мен сипатталады. Жалпы діннің негізінде қатынас, ең алдымен жақсылық пен жамандық қарастырылудағы қатынаспен таңдау, екі әлем – нақты адамзат әлемі және жаратылыстан тыс күдіретті әлемді байланыстыру мүмкіндігі жатыр. Бұл да біртұтастай қабылданған әлемнің күдіретті және көз алдындағы әлем болып бөлінуі. Осының бәрі миф пен діннің басты мәнін анықтайды.

Сонымен қатар, бірінші және екінші деңгейлі мифология мәселесін қарастырып өткен едік. Бірінші деңгейлі мифология дегеніміз адамның ертерек кезінде пайда болған архаикалық мифтер. Кейін келе біртіндеп шығуға тәртіпті, мазмұны күрделі мифтер құрыла бастады. Екінші деңгейлі мифология – дамығандың дері науқымды пайда болған және олардың догматикалық және доктриналық ұстанымдары мен байланысты мифологиялық құрылымдар. Олар дінгесенуші қауымның санасын танымал ұғымдармен, символдармен әсер етуге мүмкіндік береді. Дәл осы мағанада исламдық, христиандық, буддалық мифтер де ең ұғым қолданылады. Олардың негізінде желгі мифтердің элементтері, сюжеттік бағыттары болуы мүмкін. Бұл сол діндердің пайда болуының, дамуының қалыптасуына қатынасты. Бұл мифтердегі түсінік ұғымдардың сенім –

нанымтақырыбынаайналғанын, мифпендіннің байланысын көреміз. Сонымен, қоғамдамуының ерте кезеңдерінде пайда болғанадамзаттың рухани болымысының ерекше түрлері мифпендін мәні, табиғаты жағынан бөлек, дербес құбылыс болса да, мазмұны жағынан тығыз байланысты, кей жағдайда бірін-бірі толықтыратын біртұтас дүниеге деген көзқарасты некі жағы болып табылады. Дүниетанымның тарихи формасы ретінде мифология көптеген халықтардың ділінде, салт-дәстүрлерінде, өнерінде әлі де осы күнге дейін сақталынып келсе, діннің адамның, тұлғаның қалыптасуына, әлеуметтік қарым-қатынастардың дамуына өзіндік қалпы әсетүсуде екенін жоққа шынғара алмаймыз.

1 Артемьев А. Н. Дінтану. - Алматы, 2008. - 84б.

2 Мирча Элиаде Мифы современного мира. // Психология религиозности и мистицизма, - М., 2001. - 8б.

3 Жаңа философиялық сөздік. - Минск, 1999, - 569б.

4 Бульман Р. Новый Завет и мифология. Проблемы демифологизации в новозаветном провозвестии. // Вопросы философии. 1992, - №1, - 86-144б.

5 Насонова Л. И. Мифотворчество быденного сознания. // Философские исследования. 1993, - №1, - 16-54 бет.

6 Лосева А. Ф. Философия. Мифология. Культура. - М., 1991. - 91б.

7 Лосева А. Ф. Мифология. // Бестомдық философиялық энциклопедия. 3-т. - М., 1964, - 458б.

Резюме

Мадалиева Ж. К. - кандидат философских наук, доцент общегуниверситетской кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая, zhanna_madalieva@mail.ru

Мифология и религия как истоки философии

В статье рассматривается значение ранних исторических форм мировоззрения таких как мифология и религия в качестве истоков философии. Выявление особенностей этих форм миропонимания и их происхождения сравнительно-историческим путем. Мифология и религия, проведенного многими исследователями в рамках общественных наук, делает возможным определение соотношения мифологии и религии, а также их место и роль в становлении философии в данной статье.

Ключевые слова: философия, мифология, религия, мировоззрение, природа, человек, вера, сверхсущество, Создатель

Summary

Madalieva Zh. K. – PhD, associate professor of political science and university socio-philosophical disciplines in KazNPU named after Abai, Zhanna_madalieva@mail.ru

The value of spiritual values in determining of the person identity

The article discusses the importance of early historical forms of world views such as mythology and religion as sources of philosophy. Identification of the features of these forms of understanding the world view on the basis of a comparative historical study of mythology and religion, conducted by many researchers within the social sciences, making it possible to determine the ratio of mythology and religion, as well as their place and role in the development of philosophy in this article.

Keywords: philosophy, mythology, religion, philosophy, nature, people, faith, superhuman, Creator personality, society, spirituality, values, spiritual values

ӘОЖ: 22/29(574)

ДІНӘЛЕУМЕТТАНУЫНДАҒЫ ДІНДЕР ДІЖІКТЕУ: Р. БЕЛЛАНЫҢ ТЕОРИЯСЫ

Қ. К. Матжанова – Абай атындағы ҚазҰПУ жалпы университеттік саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының оқытушысы, гуманитарлық ғылымдар магистры

Мақалада дінәлеуметтануының негізгі мәселелерінің бірі ретінде діндерді жіктеу мәселесі қарастырылады. Эмиль Дюркгеймнен бастап дінәлеуметтануы ауқымында дін феноменін, діни ұйымдардың қалыптасуы мен дамуын, дін мен қоғамның өзара әрекеттесуінің тарихи тәжірибесін және т. б. мәселелерді зерттейтін тұтас бір бағыттар қалыптасты. Солардың ішінде Р. Белланегі зін қалағандіні сенімдердің эволюциялық теориясы, олусынғандіндердің типтері, оның «азаматтық дін» идеясы қазіргі кезде өзге теманыңды.

Түйін сөздер: дінәлеуметтануы, дін, рәсім, миф, символ, діни ұрып, діндерді жіктеу, тарихи діндер, азаматтық дін

Дінәлеуметтануы жеке пән ретінде XIX-XX ғасырлар аралығында пайда болды. Діннің классикалық әлеуметтанулық теориялары, ең алдымен, дінді әлеуметтік-мәдени элемент ретінде қарастыра отырып, оның әлеуметтік функциялары мен құрылымын анықтауға тырысты. Дінәлеуметтануы саласындағы зерттеушілердің – адамның әлеуметтік өмірінің маңызды өлшемі болып табылады және оның өмір сүруінің әлеуметтік жағы мен тікелей байланысты институт болып табылады деп есептеді.

Діннің әлеуметтанулық теориясын қалыптастыруға үлкен үлес қосқандардың бірі француз әлеуметтанушысы Эмиль Дюркгейм. Ол өзінің «Діни өмірдің қарапайым формалары: Австралиядағы тотемдік жүйе» деген негізінде діннің өз заманындағы түрлерін қарастыру үшін, діни феноменнің өзіндік ерекшелігін анықтайтын үшін діни сенімнің қарапайым, алғашқы түрлеріне көңіл аудару қажетті туралы пікір білдірген. Өйткені діннің жаңа түрлерін зерттеу олардың қалыптасуының тарихи жолын қарастырудан басталуы тиіс. Тек «тотемдік қоғамдағы» діни сенімнің қарапайым түрін қарастырудың неекенін түсінуге, оның пайдалану негізінен ықпалға мүмкіндік береді. Дюркгейм: «Барлық сенім жүйелері мен барлық культтардың негізінде, олардың қабілетін анықтайтын формалардың әртүрлі болуы мүмкіндігіне қарамастан, негізгі түсініктер мен ритуалды міндеттердің қандай да бір мөлшері қажеттілікпен болуы тиіс. Олар барлығында бір ғана объективті мәнге ие және бірдей функциялар атқарады. Бұлардың ішіндегі мәңгілік және адамдықты құрайтын тұрақты элементтер, олар жалпы дін туралы айтқанды білдіретіні де яны оның объективті мәзмұнын құрайды» деген пікір білдіреді [1].

Этнографтар мен антропологтардың бектерінгесуіне отырып, Дюркгейм «діни фактөзінің пайдалануын ықпал көзге көріне тін таңбасын әлі десақтаған» діннің қарапайым түрі Австралияның жергілікті тұрғындарына тән егіншілік жүйесін жасайды. Олардасақталған рулық қауымдық әлеуметтік құрылымның негізін құрайтын отбасылар арасындағы бірлік Австралиялықтарға тән тотемдік діни сенім арқылы жүзеге асады. Тотемизмнің жұмысқа алт-жоралары, бәріне ортақтау-тиімділігі мен топ ішілік интеграцияның басты факторы болып табылады. Ол әлеуметтің индивидті мәжбүрлеу және бақылау функциясын орындайды, жазбау ісі қалыптасқанға дейінгі қоғамның мәдени мұрасының тасымалдаушысына айналады, бүкіл жұмысқа ортақ көңіл-күйді анықтайды. Дюркгеймнің пікірінше, діннің алғашқы түрі тотемдік ата-бабалар туралы мифтер арқылы әлеуметтік бірлікті жүзеге асырудың тиімді тәсіліне айналды. Әлеуметтің әрбір мүшесінің тотемдік салт-жораларға қатысуы арқылы сол бірліктің нығайтатын және жеке адамның еркін жұмысқа бағындырды.

Діндердің тарихи түрлерінің дамуы барысында оның негізінде әлеуметтік бірліктің функциясы кейінгі кәсіптеген кәсіпшілік туралы түсініктер, теологиялық пайымдаулар мен күрделі салт-жоралардың артында қалып қойды. Бірақ оған қарамастан, қазіргі кезде діннің әлеуметтік функциясы өзекті және өзгеріссіз қала береді. Бұл «кең жайылған мифтер мен символдардың артында тығыз қалған діннің жаны» болып табылады [2].

Ал қазіргі кездегі әлеуметтану ғылымында қоғамдағы діндердің орны мен рөлін, олардың дамуын қарастыруға діннің сенімдерге әлеуметтанулық тұрғыдан салыстырмалы талдау жасаған ғалымдардың бірі американа әлеуметтанушысы Роберт Белла болып табылады. Ол діндерді зерттеуге бір қатар еңбектері арналған. Р. Белла Т. Парсонстың құрылымдық функционализм теориясының негізінде діндердің эволюциялық ілімін қалыптастырған болатын. Ол діндердің дамуын қарастыра отырып, олардың негізгі бестіпке бөлген [18, 70б.].

Р. Белла діни символдар жүйелерінің дифференциациялау дәрежесіне негізінде бес кезеңнен тұратын классификация ұсынған: қарапайым, архаикалық, тарихи, ерте замандық және қазіргі кезең. Белла бестіптің әр біреуіндегі символдық жүйелердің негізінде діннің құрылымы мен функциясына талдау жасаған, олардың әлеуметтік нәтижелері анықтанды және олар қолданыста болған өмірдің өзгерісін түсіндіріп, бақылаған. Дінді бестіпке бөлетіні Р. Белла әрбір діннің міндетті түрде осы бес кезеңнен өтуі керек деген тұжырым жасамаған. Сонымен қатар, едәуір ерте кезеңдер кейінгі кезең мен бірге қоғамда қатар өмір сүруі мүмкін деген пікір білдірген.

Даму дәрежесінің жүйелердің дифференциациясы арқылы түсіндіргенімен, Белла дін тарихының дінтанушы адамдардың дамуы ретінде емес, олардың тарихындағы келер ұрпаққа берілетін діни институттар эволюциясы ретінде емес, символдық жүйелердің орын алмасуы, қайта жасақталуы ретінде қарастырған.

Қарапайым діни символдық форма – ритуал және мифтен тұрады. Бұл кезеңде діни ұғымның қалыптасуына қажетті мифтер мен әрекеттерімен жоғары дәрежеде байланысады және ұйқылы-ою, арман құру типінің тұрақсыз қалыптасуы болып есептеледі. Культтік салтанатта адамдар ұйқылы-оюлыққа, арманға бой береді. Түскөріп, адамның әрекеті нағдына лабеледі, жалпы онда белгілі топтың шынайы тіршілігі мен парадигмалық мифтің збайланысты. Осы арман миф ритуалдың жаңалануына жетелейтін түсінік не оңай алып барады.

Ритуалда арман мен мифтің тіршілік-әлі құдай бола қоймаған ата-бабалар, жартылай адам-жартылай жануар кейіпкерлер арасында бөліну болмайды. Олар әлемге билік жүргізу қабілетіне ие емес және қарапайым адамға жоғары қабілетке ие бағырлық қасиетті елденген мен олар әлі табыну объектісі бола қоймаған. Әрбір іртайпа және әрбір жергілікті топта тек және онда болған мифтік жағдай категориясы мен анықталады. Р. Белла

ныңойынша,олкездеерекшедініұйымболмайды.Дінирөлөзгесаладағырөлменараласыпкеткен.Алдифференциацияғакелербосақ,жасмөлшеріне,жынысынажәнетуыстықтопқабайланысты[3].

Р.БеллақарапайымдінніңәлеуметтікнәтижесінДюркгеймгесүйенеотырыптүсіндірген:ритуалдықәрекетұйымныңтұрақтылығынныңайтадыжәнежастардытайпалықжүріс-тұрысережесінетартудықамтамасызетеді.Оныңәлемдіқайтақұруғаәсеріөтеаз.Қарапайымдіндертүбегейліжанаалыққакедергіжасайды.Бүтіндейтопәріәлеуметтікәрідінибірлікболыпесептеледі.Кейбіртоптардадіниамандар–шамандарменсикыршыларболған,алайдаолардыңболуытекқарапайымдінгеғанатәнқұбылысболыптабылмайды.

Қарапайымдіндердіңәлеуметтіккөрінісіжазуғадейінгіқоғамғағанатән емес.Өзгедінікөріністердіңдамуынабазалықфеноменретіндеолардыдіниіс-әрекеттіндеәуіркүрделітиптеріненбайқауғаболады.Қарапайымдінзұлым,мейрімдірухтар,сикырлықкүштердіңбарекендігінесенудентұрады.

Қарапайымдіндіүшнұсқағабөліпқарастыруғаболады:индивидуалдық,шамандықжәнеқауымдық.Олардыңбарлығыкүнделіктіөмірменбайланыстырылған,ешқайсысыресмилендірілмеген.Діниілім,практикажәне өнертоптыңөзгедемәденижетістіктеріменқатарұрпақтанұрпаққаберіліпөтырады.Дінибұйымдартекіртопқағанатән.

Ритуалдықактыныңбірбөлігіниндивидтіңжетістіккежетукепілдігімен,әдісіменжәнеоныңбақытыменбайланысты.Осыиндивидуалдыәрекеттердіңбарлығыәлеуметтікқұрылымдықамтитынәлеуметтікәрекетболыптабылады.Дінніңосыформасытоптыңритуалдықәрекетінеқатысуыменбайланыстыемес,діниамандардыңызметінедемұқтаж емес.Олжекебейімділігіменқажетінебайланыстытоптыңкезкелгенмүшесініңайналысуынаашықжәнерұқсат.Олтоптынөміріменбайланысты(аңшылық,жауынгерлікжәнеөзгедеритударболуымүмкін)жәнеиндивидуалдыәрекетдәрежесіндежүзегеасады.Олресмидіңніңарасындакейдеелеусізқалуымүмкін.Әлеуметтікжағынаналғандаатағаниндивидуалдықульттероншалықтыжоғарымәнгеиеемес,бірақоныелеусізқалдыруғаболмайды,себебі,индивидуалдыққауыммүшелерініңжүріс-тұрысыарқылыұйамдастырылғандінгеәсеретуімүмкін.

Р.Белланыңпікірінше,алғашқықауымдыққоғамда,діниөмірдіңбастапқысатысындаиндивидуалдылықтырөлсізқоғамныңкүрделенген,оныңдифференциацияланған,жекеадамныңавтономиясыменкүндылығыартқанкейінгізамандарғақарағандаанағұрлымтөменболды.Бүгінгіқоғамдадінжекеадамныңтандауынабайланыстыболабастады,алшіркеугемүшеболуыжекеадамныңжауапкершілігінебайланысты[4].

Қарапайымдіншеңберіндедіниаманданудыңбастыформасы–шамандыққалыптасабастады.Бұлтипкөптегенқоғамдардатаралған.Шаман–бұләлінағыздіниаманболақоймағанадам.Олзсіқалағанжағдайдабелгілібірәрекеттіжүзегеасыраалады.Шамандықресмикөпшілікалдындағықайраткерретіндеабыздыққалғашқықадамболыптабылады:олиндивидпентопқабелгілібірсыялуарқылықызметкөрсетеді,өзініңерекшеқабілетімен,күшімен,аруақтарыменөзгелерденерекшеленетін,жекелегенадамдарменжанұяларғапайдаәкелетінадамретіндеқаралады.

Кейінірекқарапайымдіндердеқауымдықультретіндетүсіндіругеболатыннемеседініңэволюциясыныңкейінгікезеңдеріндекөріністабатынпрактикапайдаболады.Бұлжағдайқоғамдағыиндивидтіңмәртебесініңөзгеруіменбайланысты,бүлкүнделіктіөмірдіңтолықциклі.Бұндадінирөлдерқоғамдағыжекеадамдардыңортқрөліненерекшеленбеген.Осындайәрекеттүрінжүзегеасыратынтотпартабиғибірлестіктер–жанұя,туыстықнемесежерлестіктотпар,жасқанемесежынысқабайланыстыбірлестіктерболыптабылады.Жанұялықкультболуымүмкіннәрсеерекшекелбетпенформағиеемес.Бұлжанұямүшелерініңмаңыздыжағдайларынайқындайтынәрекеттер,олардыңбірлігініңсимволыболыптабылады.ОсыжағдайдаДюркгеймніңқоғамдіниитабынудыңсубъектісіменобъектісіболыптабыладыдегентезісіқуатталады.Белгілібірқоғаммүшелерініңбіріктірушісимволырәсімдер«жоғарыкүштерге»дегенбағытынжоғалтады.Сонымен,анағұрлымқарапайымтұрғыдағыдінөмірдіңөзгедөбөліктеріменжәнеқоғамәрекеттеріментығызбайланыстыболған.

АрхаикалықтүрдегидінгеАфрика,Полинезият.б.өлкелердегінеолитдәуіріндегидіндерді,соныменқатар,қолдәуіріндегидіндеріжатқызуғаболады.

Қарапайымдінненархаикалықдінгеотүтіріәлеуметтікжағдайлардаәртүрліжүзегеасады,алайдаолардыңортқкнегізі–

қоғамныңәлеуметтіктұрғыдажіктелуі.Құдайлар,абыздар,ғибадаттаржәнеқұрбандықшалу,құдайғаайналғаннемесеалғашқыдінбасыболғанпатшалықбиліккешеніндегікульттүріндегидіниәрекеттерұйымыпайдаболад

ы. Қарапайым діндерге тән мифтер мен ритуалдар кешені архаикалық діндер құрылымында сақталады, бірақ ол жанатүрмен дамытылады және жүйеленеді.

Әлеуметтік дифференциация жүзеге асуының біртүрі ерекше маңданған әлеуметтік топтегі деабыздық тың қылыптасуы болып табылады. Сенімдер мен ритуалдардың, құрбандық шалу және өзге діни әрекеттердің құрделенуі суіненосы жұмыстың маңдарына деген қажеттіліктің, дін қызметкерлері текосы жұмыспен ғана айналысты. Бірақ абыздар пайда болысымен осы текте діни ұйымдар бірден пайда бола қойған жоқ.

Дін символдық жүйертегі де архаикалық діннің қарапайым діннен айырмашылығы адам мен құдай арасындағы арақашықтың құрделенуі мен ерекшеленеді. Р. Белла қарапайым діндегі өтпелі мифнақты, айқын, профандықтан қасиеттіліктер ерекшелетін, анық белгілеген, космологиясының дәуір жүйеленген түрге айналды. Құдіретті мифкейіпкерлері дәуір жүйеленген құдайлар кешені құрады. Бұл кезеңде қарапайым діндер өмір сүруін жалғастырады, бірақ олар әлеуметтік жіктелген қоғамдағы діннің жаңа функциялық шарттарына жауап берді, - деп тұжырымдайды [5].

Тарихи дінде діни адам үшін жоғары құндылық ретінде қаралатын шындықтан мүлдем бөлек сала – трансценденттік түсінік айқын байқалады. Бұл дін тарихындағы шешуші бетбұрыс: осыдан бастап құдай әлемге қарсы қойылды және әлем өзіндік құндылығынан айрылды. Тарихи діндер – бұл әлемді теріске шығару, әлемді мойындамаудің. Бұл дәуір «құтқарылуды дәуірі» болды. Күрделі өзгерістер кәлемге деген және адам өмірін түсінуге деген көзқарасты ғана емес, діни өмірдің ұйымдасуына да әсеретті. Дәл осы сатыда өзге де әлеуметтік формадағы ұйымдар да ерекшеленетін адамдардың діни ұйымдасуы пайда болды, шіркеу қалыптасты.

Тарихи діндер – иудаизм, буддизм, индуизм, конфуциандық, христиандық, ислам. Осы аталғандардың барлығы бір эволюциялық сатыға жатады десекте, олардың пайда болу шарттары әртүрлі болуына байланысты түрліше қалыптасқан.

Тарихи діндердің ортақ белгілері:

1. Әлемді жаратушы, оны басқарушы, теңдесі жоқ бір құдай идеясы;
2. Универсалдық: олар белгілі бір өлкеге немесе бір тайпа мен топқа тән емес.
3. Діни әрекеттердің барлығы бәрінен бұрына заңтан құтылу үшін жасалынады. Ал қарапайым дінде діни әрекет белгілі бір ұйымды орындамаған жағдайды түзеу үшін ғана жүзеге асырылады.
4. Діни ұйымның өзге әлеуметтік ұйым формаларынан бөлінуі, көпнемесе аз мөлшерде өзге құрылымдардан тәуелсіз болуы, яки, мемлекеттік құрылым діни иерархия шеңберінде қалыптасты [6].

Ерте замандық дін. Реформация дәуіріндегі протестантизм және өзге де қозғалыстар діни әрекеттің негізгі саласы ретінде жаңасатығы әсерлі жасады: бақытқа жетуді дүние денбезуден емес, дүниелік әрекеттің нақортасын аніздеген жөн. Дүниеде әрекетте тұр құдайды дәріптеудің маңызды құралына айналды. Егер бұрын жаратушының заңын сақтау, құдіретті жүйеге байланысты іс-әрекеттерге қатысу немесе құдіретті күшпен тылсым байланысқа мән берілетін болса, енді адам мен жаратушы арасында сенімнен басқа байланыстырушы болмау керек. Ең бастысы, сенім – адамның құдіретті күшпен жеке байланысы. Жаратушының сөзі әрбірадамға және барлығына бағытталған, әрбірадам оны өз санасымен түсінеді. Шіркеулік иерархияға енді «барлық адамның құдіреттілігі ұғымы», яғни жеке адам өз өмірінде «дұрыс әрекетімен» және дінді дәстүрді сақтай отырып, өзін толық жаратушыға бағыштауға ауысады. Діннің қоғамдағы рөлі артады. Ерте замандық діндер тарихи діндердің символдық құрылымының науқымын да діни уәждеменің барлық мүмкіндіктеріні осы дүниені өзгертуге бағыттады. Соның нәтижесінде экономика мен саясатта, білім мен ғылымда, құқық саласында үлкен өзгерістер жүзеге асты.

Қорыта айтқанда, бұл кезең зайырлық дүниетанымының қалыптасуына, адам өмір сүруіне қажетті экономикалық, саяси, ғылыми-білімдік, құқықтық мәселелердің дамуына жол ашты.

Қазіргі замандің. Бастамасына ғартушылық деизмге, ақыл шеңберіндегі Кант дініне жатқызуға болатын қазіргі дін дамудың жолына түскен индивидуализм мен сипатталады: сенімді ұстанушы діни ұйым емес, жеке адам болып табылды. Жеке адам символдық жүйелерді бақылауды, діни догмаларды түсіндіруді, өз тағдыры үшін және өмірдің мәнін іздеу барысындағы жауапкершілікті өз мойнына алады және ол осы мәселелерді шешуде тек бір діни ұйымға қатысты болуымен шектелмейді. Қазіргі дін дүниені жоғарғы деңгейде және жаңаша түсіндіреді, тарихи және ерте заманғы символдық құрылымдарына күмәнмен қарайды, әсіресе, оларға тән дүние мен бұл дүниелікті үйлестіретін дуализмге күмәнмен қарайды. Р. Белланың пікірінше, қазіргі кездегі қоғамдағы діннің құрылымы мен функцияларының өзгергені нақты сипаттау мүмкін емес, өйткені ол өзгерістер өтпелі және дінді оның үйреншікті түрлері мен салыстырғанда тіпті ұқсамайтындай қылады. Сондықтан, біздің дін ретінде қарастыратын құбылысымыздың діндеуі бола ма? [7]. Р. Белла көптеген дамыған елдерде ерте заманғы діндерден қазіргі замандың діндерге өту үдерісі жүзеге асуда деп көрсетеді. Оны түлғалық мәнді, этикалық бағдарларды іздеу, шіркеуге қ

тыстыболуғақарағандажекежауапкершіліктіңартуынанкөругеболады.Осығанорайдінніңәлеуметтікфункцияларыныңмаңызыартады:дінқоғамныңмәдениетінжетілдіружәне тұлғаныңқұндылықтыжүйесіндамыту мәселелеріменайналысатынболады.Р.Белланыңайқындауыбойынша,дінніңжанатипінеиндивидуалдықжәне тұлғалықсипаттән.Бірақоныңәлеуметтікжәне саяси келбетідебар.

Р.Беллажоғарыдақарастырылғандініңбестипіменқатарқазіргікездегіқоғамдағыдіндердіңкөптүрлілігінебайланыстыжаңаұғым-азаматтықдінұғымыненгізеді.Азаматтықдінқоғамдағыдіниөмірдісипаттау үшінжәнеқоғамныңдінітұрғыдабірлігіннегіздеу мақсатындақолданылады.Ол «ұлттықсенімге» жақын, жалпыға ортақ «күдіретті» нәрселердің болуыменбайланысты.Олжеке адамныңөмірініңмәніндеудеқоғамдағыбардіндердіңешқайсысықанағаттандырмайтынтоптыңболуыменбайланысты.Олбірте-біртеұлғайыпкележатқанөзіндіктанымденгейіжоғарыжәнедінидогмалардантысойлаужүйесінқажеттетінікпалдытоп.«Азаматтықдін»-американқоғамыныңбарлықмүшелерінолардыңдінижәнеконфессионалдықұстанымдарынақарамастанинститутталғансимволдарменсалт-дәстүрлердіңнегізіндебіріктіретіндіні.Бұл американдықөмір салтыныңдіниөлшеуүлгісіболыптабылады.Оны американдықұлттыныңерекшелігі, «ұлттықбірлік», жалпыұлттыққұндылықтардыңқалыптасуынанкөругеболады[8].

Жалпыалғанда,Р.Беллаұсынғандіндердіңбестүрлітипіқазіргізаманғықоғамғатән діндердіңкөптүрлілігіменолардыңқоғамдағыәлеуметтік институтретіндегіатқаратын функцияларыныңөзгеруіменбайланысты.Қазіргізаманғыамериканқоғамындағыдіниүрдістізерттейотырып,Р.Белладіндердіңдамуын дінижүйелердіңдифференциациялануымен-бөлінуіменбайланыстырады.

1 Дюркгейм Э. Элементарные формы религиозной жизни, Классики мирового религиоведения - М., 1998, Т.2 - С.176.

2 Там же, - С.203.

3 Белла Р. Религия как символическая модель, формирующая человеческий опыт // Религия и общество: Хрестоматия по социологии религии, - М., 1996, - 774 с.

4 Там же, - С.115.

5 Там же, - С.121.

6 Гараджа В. Социология религии. - М., 2005, - С.87.

7 Там же, - С.179.

8 Белла Р. Социология религии. / Американская социология сегодня. Проблемы, перспективы, методы. - М., 1972, - с.272.

Резюме

Матжанова К.К. – преподаватель общеуниверситетской кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая, магистр гуманитарных наук, karla.rnd@mail.ru

Классификация религии в социологии религии: теория Р.Белла

В статье рассматривается проблема классификации религии как одна из основных проблем социологии религии. Начиная с Эмиля Дюркгейма в рамках социологии религии сложились целенаправленные, изучающие феномен религии, становление и развитие религиозных организаций, исторический опыт взаимодействия религии и общества и т.д. Среди них эволюционная теория религиозных верований, разработанная Р. Беллом, предложенные им типы религии, его идея «гражданской религии» очень значимы в данное время.

Ключевые слова: социология религии, религия, ритуал, миф, символ, религиозный культ, классификация религии, историческая религия, гражданская религия

Summary

Matzhanova K.K. - teacher of political science and university of socio-philosophical disciplines in KazNPU named after Abai, Master of the Humanities, karla.rnd@mail.ru

Classification of religion in religion sociology: theory R. Bella

In article the problem of classification of religion as one of the main problems of sociology of religion is considered. Starting with Emile Durkheim within sociology of religion there were whole directions studying a religion phenomenon, formation and development of the religious organizations, historical experience of interaction of religion and society, etc. Among them there is an evolutionary theory of religious beliefs developed by R. Bell, the religion types offered them, his idea of "civil religion" are very significant at present.

Keywords: sociology of religion, religion, ritual, myth, symbol, religious cult, classification of religion, historical religions, civil religion

УДК 316.36

ОТБАСЫМЕННЕКЕ: СОЦИОЛОГИЯДАҒЫ ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ДАМУ ТАРИХЫ

С.Ж. Иманбаева–Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті

Қазіргі кездегі отбасы мәселесі қоғамда болып жатқан барлық үдерістің себебімен салдарын әтижесі. Отбасыдағдарысы нағалымдар ерекше көңіл бөлгенде олар, бұрынғыдай, оны әлеуметтік институт ретінде қарастырады, бұндай зерттеудің қоғамда зор маңызы бар. Әлеуметтік институттардың негізін қалаушы ретінде отбасы өзінің дамуы барысында бүкіл қоғамдық алыптасуға дәсерет еді. Демек, отбасы барлық әсеретуші әлеуметтік құбылыстардың палың қарқынды қабылдап қана қоймай, өзі десолық палетуді анықтап және оны дамытады. Отбасы өміріндегі болып жатқан маңызды үдерістерді талдамайынша біртұтас қоғамдық көмірді түсіну мүмкін емес. Қазіргі уақытта отбасының прobleмаларын теориялық тұрғыдан зерттеу мен әртүрлі ғылыми пәндер айналысады, олардың әрқайсысының мақсаты, тұтас алғанда отбасы мен кені зерттеудегі өзіндік пәндік ерекшеліктері мен анықталады. Бұл мақалада қазіргі заманғы көзқарастар мен әдебиеттерді талдай келе, отбасы әлеуметтануын теориялық зерттеудің пәндік ерекшеліктері мен қатар әртүрлі дәстүрлерін бөліп көрсетуге болатын кейбір тұжырымдар берілді.

Түйін сөздер: отбасы әлеуметтануы, әлеуметтік институт, әлеуметтік топ, әлеуметтік өзгеріс, құндылық, неке

Отбасы өзінің дамуы барысында бүкіл қоғамдық қалыптасуға дәсерет етіні сөзсіз. Демек, отбасы барлық әсеретуші әлеуметтік құбылыстардың палың қарқынды қабылдап қана қоймай, өзі десолық палетуді анықтап және оны дамытады. Отбасы өміріндегі болып жатқан маңызды үдерістерді талдамайынша біртұтас қоғамдық көмірді түсіну мүмкін емес. Әрқоғамдық ғылымның отбасы мен кені зерттеудегі мақсаты оның жалпы зерттеу пәніне байланысты. Сонымен қатар, әрғылымның науқымында зерттеудің негізгі бағытына тап көрсетуге болады: отбасы мен кенің тарихын зерттеу; заманауи отбасы мен кенің талдау.

Г. Кристенсен [1] отбасы мен кені зерттеу үдерісінің дамуы барысын үш кезеңге бөледі: 1) теологиялық (антика дәуірінен ХІХ ғасырдың ортасына дейін); 2) философиялық-метафизикалық (ХІХ екінші жартысынан ХХ ғасырдың басына дейін); 3) позитивистік және ғылыми (ХХ ғасыр). Енді осы кезеңдерді қарастыратын болсақ:

Бірінші кезеңде (антика дәуірінен ХІХ ғасырдың ортасына дейін) отбасы қоғамның бастапқы микроүлгісі ретінде қарастырылады. Онда әлеуметтік қатынастар отбасылық қатынастардан шығарылды. «Неке» және «отбасы» ұғымдары мен дәстүрлер, синонимдер ретінде пайдаланылды. Бұл некені ежелден сөзсіз, қажетті, тұрақты құбылыс деп түсінуге байланысты. Некесіз қарым-қатынастар отбасына қатаң түрде қарсы қойылды. Неке мен отбасы біртұтас, ал бір ғана неке өмір бойы ғажайып саналды. Отбасылық өмірді ұйымдастырудың негізгі түрі моногамды отбасы болды. Одай отбасы кең қанат жайған отбасы деп танылған, қоғамның бастапқы үлгісі деп қабылданды. Ол кезеңде отбасы мен некеге қатысты көзқарастардың, мифология, философия тұрғысынан қалыптасты. Ежелгі рим және ежелгі грек отбасын атан ерекшеліктері – адамның үстемдігі. Ерада үстемдік ететін отбасы бастапқы, алғашқы қоғамдық ұйым деп есептелінді. Бұл тұжырымдар кейін «патриархалды теория» деген атқа ие болды.

«Патриархалды теория» Орта ғасырда, Қайта Орлеу дәуірінде, Жаңа заман кезінде үстемдік етті. Ерада басы болып есептелетін отбасын қоғамның негізгі ұйымы деген көзқарасты көптеген ойшылдар (Аристотель, Ж. Ж. Руссо, О. Конт және т.б.) ұстанды. «Патриархалды теорияның» шексіз үстемдігі ХІХ ғасырдың бірінші жартысында қамтылды. Бірақ ұлы географиялық қаналықтар мен Американың колониалдық игеру кезінде басталған жаңа дәйектердің науқ. И. Семеновтың айтуынша «неке мен отбасы мәселесіне қатысты теориялық құрылымдарға тікелей және жанама түрде бірте-бірте әсер ете бастады» [2].

XVIII-

ХІХ ғасырдың бірінші жартысында авторлары адамдар арасындағы бастапқы ретсіз жыныстық қатынастар идеясын ұсынған, біршама қайшы дәлелдер келтірілген бірі қатар еңбектер пайда болды. Мысалы Дж. Миллар ежелгі алықтар дәстүріне қарым-қарынастың аналық ретін және әйелдердің жоғары әлеуметтік жағдайын түсіндіру үшін кейде қарама-қайшы дәлелдер ұсынады [3] «Миллар кейде жыныстардың ретсіз қатынасын суреттейді, кейде отбасының заманауи түрін өте алшақ жатқан некетүрі болғанын айтады». Семеновтың пікірінше, [4] Д. Иениш 1801 жылы адамның қоғамның кезінеған атан «қауымдық некеден» хайуандық-адамдық кезеңді сипаттайтын промискуитетті бөліп қарауға тырысқан. Иениш «қауымдық некені» әйелдердің жоғары әлеуметтік жағдайымен байланыстырған.

Бахофен тұжырымдамасының [5] дәлеліне ежелгі дәуірдің классикалық әдебиетінен алынған көптеген үзінділерден табылды, ал ерада мен әйелдің қоғамдық қорынының өзгергенін дін табиғаты арқылы түсіндіруге тырысып, Бахофен «Ана құқығы» еңбегінде төмендегі тұжырымдарды ұсынады:

1. Адамдар да басынан бастап ештеңе мен шектелмеген жыныстық қатынастар болды (гетеризм);

2. Бұл қатынастар нақты түрде ескінінің мекенінің тауға мүмкіндік бермейді, сондықтан баланың тегі барлық желгі халықтарда болғандай, анасына байланысты, аналық құқық негізінде анықталды;

3. Әйелдер ана, жас ұрпақтың жалғыз нақты белгілі ата-анасы ретінде әйелдердің толық үстемдігіне дейін жеткен («гинократия») өте жоғары дәрежедегі сый-құрметке ие болды;

4. Әйел тек біреректікі болып табылатын бір некеге ауысу ежелгі дини ережені бұзу болып табылды (ол әйелге деген басқа еркектердің құқығын бұзу). Құқықты бұзу ақтауды талап ететін емес әйел белгілі бірауақыт аралығын да басқалардың да иелігінде болуға міндетті деген шарт орындалатын төлем төлеу арқылы жүзеге асты;

5. Гетеризмның нормина аналық құқық негізінде құрылған жеке неке мен отбасы келді.

Бірақ Бахофен бірінші болып «ежелгі классикалық әдебиеттің түрлерінде еркектер де және азия халықтарында бір некелікке дейін ондай жағдайдың, яғни теке радамға бірнеше әйелдер мен жыныстық қатынастарға үскен емес, сонымен бірге әйелдер де бірнеше еркектермен сондай қатынаста болғанына көптеген дәлелдер тапса да» [6] Дж. Леббоктың «Өркениеттің пайда болуы» (1870) [7] «Неке, тотемизм және дін» (1911) еңбектерінде патриархат және отбасының тарихи даму идеялары арықарай қарастырылды. Леббок «қауымдық» және «коммуналдық» некені некелік қарым-қатынастардың неғашқы түрі деп қарастырады. Одан әйелдердің ұрпақтудың арқасында экзогоamia пайда болды. Матриархат теориясы (И. Я. Бахофен, Д. Ф. Мак-Леннан, Дж. Леббок) патриархат теориясының өкілдері тарапынан: Г. Мэн, Э. Тайлор, К. Штарке, Э. Гроссе, К. Каутский, Э. Вестермарк [8] сынға алынса да, ғылымдағы басты теория ғайналды.

Америка зерттеушісі, тарихшы және этнограф Л. Г. Морган өзінің «Отбасы туыстық және қасиеттік жүйесі», «Көне қоғам» [9] деген еңбектерінде адамзат тарихындағы отбасы проблемасына өзгеше көзқарас білдірді. Ол өзін із зерттеуінде отбасы-неке қарым-қатынасының эволюциясына, тарих қастихиялық көзқарастың ұғысына қарап, көңіл бөлді. Морган адамзат тарихында үш кезеңді бөлді: жабайылық, мәдениетсіздік және өркениеттілік. Ол, Ч. Дарвин ілімінің қалымен, адамзат дамуының алғашқы сатысы орда болды деген қорытындыға келеді. Содан сонының нормина өзінің туысқандары мен топтық неке негізделген қантуыстық отбасы келді. Келесі даму сатысы – пунуалдық отбасы. Мұнда некеға алармен інілердің әйелдері мен тобын немесе әпкелермен сінділер күйеулері мен тобын қамтиды. Морган осындай некені Солтүстік Америка үндістерінің ішінен байқаған. Пунуалдық отбасының нормина жеке жұптық неке негізделген жұп отбасы келді. Одан кейін біреректің бірнеше әйел мен некені негізделген патриархалдық отбасы келді. Соңғы саты – бір некелік (моногамия).

Мысалы Б. Малиновский [10] «Морган және оның жақтастарының фантастикалық-қиял-ғажайып теорияларын» жоққашығарады. Прimitивті халықтардың тікелей бақылау нәтижесінде алынған мәліметтерге сүйеніп, Малиновский промискуитет пен топтық некенің болғандығын жоққашығарады, мәдениеттің бастамасы ретінде патриархалдық отбасын жақтайды. Табиғи және әлеуметтік кәлемдердің салыстыра отырып, зерттеуші төмендегідей шешімге келеді: әлеуметтік қатынастарда адамдыққа дейінгі тобырлықтан шығаруға болмайды. Адамдар өздерінің жануарлар әлеміндегі татектерінен қабылдаған (бірақ көшірметүрінде емес) жалқы байланыстардың дамуынан әлеуметтік қатынастар шығады. Б. Малиновский атап өткендей, мәдениет адамдық қатынастардың жаңа түрін – жануарларда жоқ институт – отбасын қалыптастырды, сонымен оның жоюдың үлкен қауіпі – инцестпен авторитетке қарсы шығуды алды – алақорсетті.

Сонымен қатар, Морган өзілімі арқылы отбасы мен некенің пайда болуы мәселесі мен көптеген ғалымдардың ызықтырды. Олардың ішінен Ф. ЛеПле, П. Срокин, М. М. Ковалевский, П. Л. Лавров, Н. Н. Михайловский, В. В. Сокольский және т. б. атап өтуге болады. Бірақ Л. Г. Морганның еңбегіне өте адал және жоғары бағаны марксистер берді. Ф. Энгельстың «Отбасы, жеке меншік және мемлекеттің пайда болуы» (1884) [11] еңбегі Л. Г. Морганның «Ежелгі қоғам» еңбегіне толық негізделген және марксистік тарихи ғылымның қалыптасуында ерекше рөл атқарды. Энгельстың пікірінше Морганның басты жетістігі – оның алғашқы қауымдық құрлыстың тарихи дамуының негізгі заңдылықтарын түсіндіруге қажет төте көлемді, нақты тарихи деректерді жинап және оны талдағанында. Кітапқа кіріспеде, отбасылық түрлердің нақты талдаудан бұрын, Энгельстарихты материалистік тұрғыдан түсінудің мәнін ашып көрсетеді. Америкалық антрополог жинақтаған этнографиялық мәліметтер, автордың ойынша, некенің үш негізгі түрінің адамзат дамуының үш басты кезеңіне – жабайылық, варварлық және өркениеттік кезеңдеріне сәйкес кенін дәлелдейді. Сондықтан Энгельстың «Отбасының, жеке меншіктің және мемлекеттің пайда болуы» еңбегі нақты тарихи материалды талдау тарихи материализм концепциясын қолданудың көрнісі болып табылады. Дегенмен, Энгельс Морганның жетістіктерін бір келкі бағаламайды. Бір жағынан, ол «өзінше тарихты материалистік тұрғыдан түсінуді ашты» десе, екінші жағынан –

өзінің дүниетанымы Л.Г. Морганның дүниетанымынан оның тарихты түсінуінен өз түсінігі өзгеше, сәйкесемес деп көрсетеді.

XX ғасырдың 20-

30 жылдарында отбасы мен неке мәселесіне қатысты ресейлік әдебиетте бірнеше бағыт қалыптасты. В.А. Адольф, К.Н. Ковалев, А.С. Сосновский, С.Я. Вольфсон және т.б. өзеңбектерінде, бір жағынан, алғашқы қауымдық құрылыстан пролетариаттың диктатурасы мен коммунистік қоғамға дейінгі дамзат қоғамының түрлерінің негізгі кезеңдерін қарастыруға тырысса, екінші жағынан отбасы-неке мәселесін талдау коммунистік партияның практикалық іс-әрекетін теориялық, идеологиялық жағынан қамтамасыз ету мен тығыз байланысты болды.

Е.А. Преображенский, К. Каутский, А.М. Коллонтай, А.В. Луначарский және т.б. қалыптастырған екінші бағыт отбасылық-некелік өмірдің бұрынғы формаларын сынауға және жаңадан қалыптасатын отбасылық-некелік қарым-қатынастар мен моральдық ұстанымдарды болжауға тырысты. Батыс еуропалық әдебиетте отбасын зерттеудегі әлеуметтік бағытты Э. Дюркгейм, М. Вебер, Ф. Мюллер-Лизра, У. Гудселла, К. Циммерман, Ч. Кулидың еңбектері айқындады. Бұл еңбектері ойтүріндегі сіз балардан отбасына қатысты тарихи басқару жағын атолық ауысуға негіз болды.

Ф. Ле Племен Э. Энгельдың отбасылық әлеуметтану саласының негізін қалаушылар деп таниды. Ле Пле бірінші і болып бюджетті талдауді сін қолдану арқылы отбасына қатысты әлеуметтік зерттеуді жүзеге асыруға ұмтылды, ал Энгель отбасының кірістері менен бірінші материалдық қажеттіліктерді өтеу шығынына арасындағы тәуелділікті тұжырымдады. Ф. Ле Пле [12] бақылау тәсілін және өзі ашқан нысанды сипаттаудың монографиялық әдісін қолдана отырып, қоғамдық құрылымның базисі жеке өмірдің идеялары, ұстанымдары және мекемелерінде заңдармен салыстырғанда жоғары дәрежеде қамтылған, яғни қоғамдық саланы жеке өмір сипаттайды, ало тбасы мемлекеттің негізі болып табылады деген тұжырым жасады. Ле Пле отбасының негізгі түрлерін қалыптастыруға ұмтылды: патриархалды (famille patriarcale), тұрақсыз (famille instable), тұрақты немесе тұпкілікті (familles oucheou stable). Топтастырудың негізі болып жасұрпаққа мүрарегінде мүлік беру ұстанымы алынды.

Бірінші түрде (патриархалды отбасында) индивидқа ұымға тәуелді, отбасы біртұтас және бірегей бірлік ретінде әрекет етеді. «Патриархалдық өмірдің жағымды және жағымсыз жақтары да дәстүр рухынан тарайды, оның мәні – үлкендердің авторитеті, экстенсивті жұмыс, жеке ұсыныстың жоқтығы, жеке бастың өмірінде топ мүддесінің жеке мүддесінен жоғары тұруы» [13].

Екінші түрде (тұрақсыз отбасында) үйленген ұлдары ата-анасының үйінен бөлек тұрады және әрқайсысы әкесінің мүлкінен тең ұлес алады. Мұрагерліктің бұндай түрі, Ле Пленің байқауынша, индустриализация және урбанизация үдерісі белең алған қазіргі заманға тән. Автордың ойынша, бұндай жағдай әлеуметтік тұрақсыздыққа, жеке ұсыныстың жоқ болуына, өзгерістерге жақын болуға, мемлекеттің түлғадан үстем тұруына әкеледі.

Үшінші түрде (түпкілікті түр) барлық мүлік көбінесе әкесінің амандығын жалғастырушы бір мұрагердің қолына өтеді. Бір ғана мұрагердің болуы басқа балаларды ата-анасының үйінен бөлек шығаруды қажет етеді. Олар өмірлерінің сәтсіз кезінде өздеріне қамқорлық көрсететін (patronage), ата-

анасының шаңырағына қайта оралып, қозғалыста болады. Ле Пле ұсынған әлеуметтік қатынастарды өлшеу және қарастырудың индикаторын іздеу тәсілі отбасылық заманауи әлеуметтануда жан-жақты дамыды.

«Функционализмнің» негізін қалаушы Э. Дюркгейм [14] отбасын атн бірлік пен бірлестік механизмі ретінде ұгетікелей әсеретті. Оло тбасылық өмірде отбасының әр мүшесінің ала рорынына көңіл аудару керек деп түсіндірді. Сонымен қатар, олу рбанизацияның әсерінен отбасы бір қатар маңызды функцияларын жоғалтатынына, некенің еріктілігінен отбасының тұрақты болуы азаятынына, отбасылық бірліктің төмендеуітіні көңіл аударатырып, отбасын туыстардың кең шеңберінен тартоп –

«жұбайлық отбасына» дейін шектейтін «контракция» (қысу) заңын тұжырымдады. Отбасылық әлеуметтануға бірінші деңгейлі топтар мен екінші деңгейлі қоғамдық институттардың айырмашылығын негізген Ч. Кулидың [15] «әлеуметтік топтар» теориясы көп әсеретті.

Сонымен отбасылық-некелік қарым-

қатынастарға деген көзқарастардың дамуының екінші кезеңінің жетістіктері мен ерекшеліктері қысқаша асынд айқоз қарастарға тоқталдым. Бұл кезеңнің басты ерекшелігі –

XIX ғасырдың екінші жартысының басында ғалымдар отбасылық-некелік қарым-қатынастарға байланысты субъективті көзқарастар мен олар білдірді, ал ғасырдың аяғында отбасылық-некелік қарым-қатынастардың нақты-тарихи, әлеуметтанулық және басқа мәселелеріне көңіл аударды.

Үшінші кезеңде (XX ғасыр) отбасы және жұбайлыққа қатысты көптеген еңбектер пайдаланды; сонымен қатар некелік қарым-қатынастардың түрлері мен формалары, кезеңдеріне (өз жұбайынтандау, ажырасу және т.б.) байланысты эмпирикалық мәліметтер жинау жүзеге асырылды; отбасы теориясы үшін маңызды отбасын құру, отбасылық-некелік қарым-қатынастардың тұрақтылығы мәселелері зерттелді; отбасының өзгеруі үдерістерінің теориялық концепцияларын жан-жақты дамыды.

XX ғасырдың бірінші жартысында Ле Пленің эмпирикалық бағытынан негізделген зерттеу бағыттары көбірек болды. Сонымен қатар отбасының әлеуметтік мәселелеріне қарай ауысуда байқалды.

Отбасының өзгеруі мәселесі Батыста XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы ірі экономикалық дағдарыспен сәйкес келді. Бұл кезеңде отбасының өзгеруі үдерістерінің әлеуметтік маңызын түсінуге аса бастады.

Бұл кезеңде жарық көрген еңбектердің ішіндегі маңызды жұмыстардың бірі У. Огборнның «Өзгерістегі үй» еңбегі (1929). Огборнның ойынша әлеуметтік өзгерістердің негізінде техникалық қаналықтар түр. Сол әлеуметтік факторлар, Огборн дәлелдеуге тырысқандай, отбасының алты маңызды функциясының бесеуінің отбасынан тыс жағдайда жүзеге асуына ықпал етті. Бұл жағдайды ол «отбасының өз функцияларының жоғалтуы» деп атады. Огборнның отбасының функционалды келбетінің өзгеруі туралы ойы жақсы қабылдан- ды және әртүрлі концепциялар ауқымында дамыды. Мысалы, К. Циммерман «Отбасы және өркениет» (1947) кітабында отбасылық өзгерістерді отбасының дезорганизациясы деп қарастыруға тырысты.

Отбасының дағдарысына аналар мен балалардың, жұбайлардың дағдының әлсіреуі және отбасылық шаруашылықтың ыдырауы деп түсіндіретін П. Сорокиннің өзіндік концепциясы «Ресейдің қазіргі жағдайы» (1922) [16] еңбегімен «Қазіргі заманғы отбасының дағдарысы» (1916) мақаласында берілді. Жұбайлар дағдының ыдырауының, әлсіреуінің дәлелі ретінде Сорокин бір қатар эмпирикалық мәліметтерді келтіреді: ажырасудың үлесті салмағының тез өсуі; некеде тұрған балалар санының азайуы; әйелдер мандипациясы; неке институтының зайырлы сипаты. Отбасының бұзылуын көрсететін бұл жоғарыда келтірілген әлеуметтік мәдени факторлар Сорокиннің ойынша, әрдайым өсетүсінде. Ең алдымен, отбасылық функциялардың өзгеруіне байланысты «ата-ана-бала» қарым-қатынастары маңызды өзгерістерге ұшырайды. «Қазіргі кездегі отбасының дағдарысы» мақаласында Сорокин былай деп көрсетеді: «ата-аналар және балалар қарым-қатынасындағы бетбұрыс ата-ананың қамқорлығының төмендеуі және оның қоғам мен мемлекет тарапынан көрсетілетін қамқорлық пен ауысуын, отбасының оқытушылық, тәрбиелік рөлінің бірте-бірте жойылуы және олардың қоғам мен мемлекеттің басуын білдіреді» [17]. Капитализмнің дамуына байланысты отбасы, Сорокиннің пікірінше, біртұтас шаруашылық бірлік болудан қалады. Экономикалық дамудың әсерінен «жабық натуралды шаруашылықтың» барлық мәні жойылады. Барлық мүшелері қоректену, азық-түлік дайындау, қомақты шаруашылық қалыптастыру жұмысы мен айналысатын «үй-ошақ» бірте-бірте жойылады. Бірақта, Сорокин отбасының дағдарысының толық «күйреуі» емес деп есептеген: «Бұзылу... тезді жүзде және болашақта да осы бағытта жүретін шығар. Иә, ол жалпы отбасының жойылуына әкелмейді. Отбасы жұбайлар дағды және ата-аналар мен балалардың дағды ретінде мүмкін қалады, бірақ олардың түрі басқа болады» деген пікірде болды. Дәстүрлі отбасының ыдырау үдерісінде ең алдымен отбасының жан-түрлерінің пайдалануымен байланысты өміршең белгілердің бар екендігіне Сорокин сенімді. Ал, үдерістің өзіндік отбасының жаңа форматы ретінде әрекет етуіне жағдай жасалған жағдайдың созылады. Эволюциялық бағытпен функционалды түсіндіруді біріктіру XX ғасырдың алғашқы он жылдығында Сорокин отбасының жағдайының жалпы өзгеруінің бір кезеңі деп жан-жақты суреттеуге, функцияларын талдауға мүмкіндік берді. Кейінгі жылдарда Сорокин отбасы мәселелерін зерттеуді жалғастырды. Бірақ қазіргі қоғам мен мәдениеттің ортақ дағдарысы, соның ішінде отбасының дағдарысы – үлкен үдерістің бір бөлігі ғана деген жалпы түсінігі өзгерді: цикльдік өзгеріс, интеграция және дезинтеграция – негізгі әдістемелік және түсіндірмелік құстанымдар болды. «Дағдарыстан шығудың жолын Сорокин өзі отбасының дәстүрлі түріне қайтып келу, бірақ тарихтың жаңа айналымында қайтып келуді деп түсінді. Ескі түрді салыстырмалы түрде алғанда «жаңа» мазмұн мен толтыру, яғни адамзатты «моральдық тұрғыдан қалпына келтіру» әдісі болады. Бұл тұжырымның мәнін «Отбасы – кішкентай шіркеу» деген афоризм бәрінен жақсы ашады. Міне осындай одақ адамзатты жалпылама дағдарыстан құтқарады» [18].

1945 жылы чикаго мектебінің өкілі Э. Берд жесстың (Г. Локпен бірлескен) «Отбасы» [19] деген кітабы жарық

ы. Мысалы, Парсонстың отбасы ішіндері бөлінуді туралы тезісі көп күмәнт ұяды. Бұл жағына алғанды айтсақ, Ботттың зерттеулері маңызды рақсана лады. Ботт жұбайлары арасындар бөлінген не меса ортақ, ұқсас болуы мүмкін, олардың рөлдерінің бөлінуі көптеген факторларға байланысты деді. Рөлдердің неғұрлым теңірек бөлінуіне кететұрғаннан кейін, күйеуі мен әйелі де бұрын өмір сүрген жерде, отбасының да оған ары қарай тұруына байланысты. Бұл жағдайда күйеуі мен әйелі де бұрынғы әлеуметтік байланыстарымен қарым-қатынастарды сақтап қалады. Күйеуі мен әйелінің кейбір ортақ міндеттері, қызығушылықтары мен шешімдері бөлсе және көп уақытты бірге өткізсе, онда ортақ рөлдер пайда болады. Парсонстың үлгісі отбасылық өмірдің төрт–дәстүрлі (классикалық – үлкен отбасы), әлсіз, шектелген нуклеарлы, өзгерген үлкен отбасы не меса салыстырмалы түрде әлсіз нуклеарлы отбасылар коалициясы үлгілерін ұсынған Е. Литвакқа таңсыңға алды. Отбасылық өмірдің үлгілерінің бұл топтама-сын пайдалана отырып, Литвак Парсонстың үлкен отбасының қазіргі кездегі демократиялық индустриалды қоғамға сәйкес не меса деген тұжырымын жоққа шығарды және өзгерген үлкен отбасы біршама кең тараған және қоғамда маңызды рөл атқарады деп көрсетті.

Сонымен қатар, біз урбанизация мен ғылыми-техникалық төңкерістердің әсерінен отбасы мүшелерінің нормативтік қағидалары мен құндылық бағдары өзгергені нескеруіміз керек. Жоғары дәрежедегі әлеуметтік мобильділік, тұрғылықты өрынын, жұмысын жиі ауыстыру және т. б. құбылыстар жеке қарым-қатынастар мен байланыстардың тұрақсыз, олардың қысқа мерзімді, сенімсіз болуына әкеледі. Американдық әлеуметтанушы О. Тоффлер жазғандай, «супериндустриализмге жақын даған сайына адамдардың бір-біріне деген қарым-қатынасы бірте-бірте тұрақсыз, уақытша сипатқа ие бола бастайды. Адамдар бірте-бірте жоғарылай түсетіне кпінмен, тоқтаусыз заттар мен орындар секілді біздің өміріміз арқылы өтеді. Біз көбіне е, бізді қоршаған адамдар мен үстірт, іскерлік қарым-қатынастарға түсеміз» [20]. Тоффлер АҚШ және бір қатар европалық елдердегі отбасылық өмірдің тәжірибесіне сүйене отырып болашақтың отбасын болжауға тырысады; болашақтағы мүмкін болар отбасы түрлерін көрсетеді. Ол ғылымның ары қарай дамуына болу және әке болу ұғымдарына қатысты мәселені күрделендіретүседі деп не деді. Бірақ, ол халықтың көпшілігі психологиялық күрделі мәселелерді көп жағдайда шеше алмайтын, отбасының нұйреншікті түрінен өз бақыттарының деуін жалғастыратынын мойындайды.

Дегенмен, біз үшін отбасының өмірлік құндылықтардың, түсініктердің, қоғам мен өзара қарым-қатынастардағы ұстанымдардың белгілі бір бірлігімен біріккен, адамдардың қауымдастығы ретінде қарастыру маңызды болып табылады. Аталмыш тәсілдің өзектілігі, бізге бір жағынан, отбасында кейін бізге ақпарат іріктеудің нөлше мдеріне айна алатын, олардың формаларының біреуіне басымдық беруге мүмкіндік жасайтын, құндылықтық бағдарлардың іргетасы қаланатындығынан көрінеді. Екінші жағынан, отбасы мәдени құндылықтардың сақтаушысы ретінде сипатталады, олардың қызметі мен рухани қызмет түрлерінің де мәдениетті байытып, оны жас құрп аққа беріп отырады.

1 *Handbook of Marriage and Family*. – Chicago, 1967. – С. 10.

2 Семенов Ю. И. *Происхождение брака и семьи*. – М.: Мысль, 1974. – С. 8.

3 Millar J. *Moeurs des sauvages americains, comparees avec les moeurs des premiers temps, vol. 1-27* – Paris, 1724.

4 Семенов Ю. И. *Происхождение брака и семьи*. – М.: Мысль, 1974. – С. 8.

5 Бахофен И. Я. *Материнское право. Исследование гинекологии древнего мира на основе его религиозной и правовой природы*. – Штутгарт, 1861. // См.: Энгельс Ф. *Происхождение семьи, частной собственности и государства*. – М.: Политиздат, 1970. – С. 308.

6 Энгельс Ф. *Происхождение семьи, частной собственности и государства*. – М.: Политиздат, 1970. – С. 308.

7 Леббок Дж. *Происхождение цивилизации и первобытное состояние человека. Духовное и общественное состояние диких народов*. – Лондон, 1870. // См.: Энгельс Ф. *Происхождение семьи, частной собственности и государства*. – М.: Политиздат, 1970. – С. 309.

8 Вестермарк Э. *История брака*. –

М., 2001; Каутский К. *Размножение и развитие в природе и обществе* / Под ред. Д. Б. Рязанова. – М., 1923; Тайлор Э. Б. *Первобытная культура*. – М., 1989.

9 Морган Л. Г. *Древнее общество или исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации* / Перевод санг. под ред. М. О. Косвена. – Л.: Изд-во Института Народов Севера ЦИК СССР, 1935. – 350 с.

10 Малиновский Б. *Научная теория культуры*: пер. санг. – М.: О. Г. И., 2000. – 205 с.

11 Энгельс Ф. *Происхождение семьи, частной собственности и государства*. – М.: Политиздат, 1970. – 238 с.

12 Ле-Пле Ф. *Основная конституция человеческого рода*. – М., 1897.

13 Голод С. И. *Семья и брак: историко-социологический анализ*. – СПб.: Петрополис, 1998. – С. 34.

14 Дюркгейм Э. *Самоубийство: Социологический этюд*. – М.: Мысль, 1994. – 399 с.

15 Кули Ч. *Первичные группы* // Американская социологическая мысль: Тексты / Под ред. В. И. Добренькова. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 496 с.

16 Сорокин П. А. Современное состояние России. – Прага, 1922.

17 Сорокин П. А. Кризис современной семьи (социологический очерк) // Вестник МГУ. – Сер. 18. – Социология и политология. – 1997. №3.

18 Голосенко И. А. Социология Питрима Сорокина. История буржуазной социологии первой половины XX века. – М.: Наука, 1979. – С. 56.

19 Burgess E., Locke H. The Family. – New York, 1953.

20 Тоффлер О. Столкновение с будущим // Иностранная литература. – 1972. – №3. – С. 234.

Резюме

Иманбаева С. Ж. - Казахский государственный женский педагогический университет

Семья и брак: социологическая теория и история развития

В данной статье рассмотрены особенности теоретического исследования семейного социума, а также теории, которые выявлены с помощью анализа современного видения литературы. Текущие семейные проблемы создают современную социальную тенденцию и являются причиной и следствием этих течений. Как и раньше, кризис семьи привлекает внимание ученых, эта проблема рассматривается как социальный институт и исследование такого рода очень важно для общества. Семья, как основной социальный институт, влияет на все социальные формирования. Семья не только активно воспринимает все социальные явления, но и определяет их развитие. Пока не будут анализироваться все важные процессы в жизни семьи, невозможно понять социальную жизнь. На сегодняшний день, проблемы семейной жизни являются объектом сразу нескольких научных дисциплин. Целью каждой из этих дисциплин, в целом является выявление особенностей при исследовании семьи и брака.

Ключевые слова: Социология семьи, социальный институт, социальная группа, социальное изменение, ценности, брак

Annotation

Imanbaeva S. Zh. - Kazakh State Women Pedagogical University

The family and marriage: sociological theory and history of development

This article dealt with especially the theoretical study of family and society and with different theories that are identified through careful analysis of the current vision and literature. Thus, the current family problems create social trends and are a cause and consequence of these trends. As before, the crisis in the family attracted attention from scientists, the problem is seen as a social institution, and such studies are very important for the society. The family as a main social institution during its development affects all social formations. The family is not only actively treats all social phenomena, but also identifies and develops them. Until analyzed all important processes in the family, it is impossible to understand social life. To date, the problems of family life are analyzed from a theoretical point of view, several scientific disciplines. The purpose of each of these disciplines, as a whole is to identify features in the study of marriage and family.

Keywords: Sociology of family, social institution, social group, social change, values, marriage

ӘОЖ 1:338.22(574)

КӘСІПКЕРЛІК МӘДЕНИЕТТІҢ САЛАЛЫҚ ТҮРЛЕРІНДЕГІ КОММУНИКАТИВТІК БАЙЛАНЫС

А.Т. Әбдіраманова – Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университетінің аға оқытушысы, философия ғылымдарының кандидаты

Мақалада кәсіпкерлік мәдениеттің салалық түрлеріндегі қарым-қатынас мәселесі талданады. Мәдениеттің мазмұны мен мәдениеттің асмаудағы коммуникативтік (қарым-қатынастық) құралдар арасындағы алшақтық айқындалады. Кәсіпкерлік мәдениетке мейлінше күшті қыпалетіне кешіле тәуекел және кері байланыс талқыланады. Осы өлшемдерге сәйкес мәдениеттің мынадай түрлері ерекшеленді: сауда мәдениеті, саудагерлік мәдениет (пайдалы сауда жасау мәдениеті), әкімшілік мәдениет және инвестициялық мәдениет.

Тірек сөздер: ақпарат, кәсіпкерлік, кәсіпорын, коммуникациялық мәдениет, құндылықтар, мәдениет, бизнес, шаруашылық, сауда

Жаңа ғасырмен жаңамынжылдықтың бастауында постиндустриалды ақпараттық қоғамға өту барысындағы трансформациялық процестер нәтижесінде ігі аламдық өзгерістер мен әлемдік күрдістерден қазақстандық қоғам да тыс қала алмады. Біздің тәуелсіздігіне ширек ғасыр толып отырған мемлекетіміз экономиканы басқарудың жоғары деңгейіне нәтижесінде нарықтық тетіктеріне өте отырып, халықаралық экономикалық жүйеде өзіндік қайықты орнынтауға ұмтылуда. Тәуелсіздіктің таңы атқан тұста қазақстандық өкімет экономиканы нарықтық рельске көшіріп қайта құру үшін қажетті бір қатар маңызды шараларды ақтарды: мемлекеттік меншікті жеке шелеңдіру, қаржылық, несиелік саясат, құнды қағаздар нарығын құру, жалпы нарықтық инфрақұрылымды қалыптастыру. Өтпелі қоғамда жалпы экономиканы сауықтырудың және дағдарыстан шығудың алғашқы қадамы кәсіпкерлікті дамыту болып саналды. Сондықтан да өкімет кезек күттірмейтін шаралар қатарына кәсіпкерлік қызметті қолдау, шағын және орта бизнесті дамыту мәселелерін қойды [1, 26.]. Алайда, өтпелі кезеңге тән ерекшеліктерге орай, елімізде кәсіпкерлік белсенділікпен ортатартып қалыптасуы қалаға

ндеңгейдентөменеді. Мұныңбастысебепте-рініңбірі– фирманыткелейбасқарудеңгейіменаймақтықбасқарудеңгейініңжәне мемлекеттікдеңгей-декамтылғанкәсіпкерліктібасқарудынтұстасжүйесініңжоқтығы, сондай-ақжекесалаларда(кластерлік)кәсіпкерліктідамытудықамтамасызетудіңтиімдітетіктерініңжоқтығыменқатар[2,3-4бб.], кәсіпкерлікмәдениеттіңтөмендеңгейдеқалыпқоюы. Сондықтанкәсіпкерлікпенмәдениеттіңарақатынас ыәлікүнгедейінкүнтәртбінентүспейотыр.

Кәсіпкерлікмәдениеттуралыайтқанда, мәдениеттіңмазмұныменмәдениеттіасмалдаушыкоммуни- кативтік(қарым- қатынастық)құралдарарасындағыалшақтықтыңғаруғаболады. Дегенменонызерттеубарысындакоммуника тивтікқұралдарсенімдерменкүндылықтартуралытүсініктіұғынудыңнегізінкұрайды. Өкінішкеорай, нақтыжа ғдайанағұрлымкүрделі, мәдениеттіңбелгілерінанықтаудабірқатарқиыншылықтарғадушарболамыз.

«Ақпараттыңқұралыақпарат»депМаршаллМак- Моэнайтпақшы, қолданылатынқолммуникацияқұралыменхабардыңбір- біріненайырмашылығыаз, өйткенікөпжағдайдакоммуникативтікқұралшынмәніндеақпараттыбілдіреді. Шын дығындаәртүрлікоммуникативтікқұралдардықолданубарысындаәртүрліақпараттарпайдаланылуыүмкін. Мысалы, біркәсіпорындатүсініксізциркулярформасындаайтылғанмәліметтүрліпікірлертуғызуыүмкін.

Мәдениетбірмезгілдеәрінеәтиже, әріпроцессболаалады, оладамитұтастықтықалыптастырадыжәнеоныме нбіргеосыменбайланыстыөзараәрекеттіңнәтижесіболыптабылады. Мысалы, ұжымдасырткөзгебайқалақойм айтынкелісімніңнегізіндепікірталастарашықжәнеәтижеліөтеді. Бір- біріменашықәңгімелесубарысындақалжындакемшілікболмаса, жиналыстыңнәтижесінайқынағаруғаболад ы. Сұхбаттасудыңқолайлыжағдайыбарысындақауымдасыпжақсынәтижегеқолжеткізугеболады. Сондықтан нәтижеменпроцессбір-біріненажырағысызбірегейболыпкөрінеді.

Субъективтіқабылдаудыңспецификалықформасыэтноцентризмді, дәлірекайтқанда, өзмәдениетіндіғанаб арлығыүшіншешушідепесептеуменөзгелердіңәрекетінтеқосықырыменбағалауүрдісінбілді- реді. Мысалы, біреушененіктіқаппаратжұмысыныңформасыменжәнеәдістеріменкеліспей, оларды«еркінэк ономика»тұрғысынанқарастырса, олөзгемәдениденгейгежатқандықтанқалыптасқанжағдай- дыөзгертеалмайды. Психотерапиядағыдәрігерменпациенттіңарасындағысұхбатсекілдімәдениеттітанымал у үшінзерттеушісолкәсіпорынныңдүниетанымын, ойлаустеротипін, күндылықтаржүйесінигеруітіс. Мүнд айтәсілқөбінеалғашқықауымдықмәдениеттізерттеубарысындаантропологиядақолданылады.

Кәсіпорындағыбасшылықпенменеджмент, коммуникацияныңтүрлері, ондағыойынережелері, аңыздар, ғұ рыптар, рәміздер, тілменжүйетуралыәдебиеттербіршамажеткілікті. Сондықтанбізоғанкөптоқталмайкәсіпке рлікмәдениеттіңсалалықтүрлерінқарастырайық.

Кәсіпкерлікмәдениеттіңкөптүрлілігіадамәрекетіменөндірістіңалуантүрлілігіменсипатталады. Саудакон церніменқұрылыскәсіпорныарасындағы, жылжымайтынмүліксатуменайналысатынмаклеркеңселерменқам тамасызетукәсіпорындарыныңарасындағыайырмашылықтаркөзгекөрнекіжәнееркімгедетүсінікті.

БатыстықзерттеушілерДилжәнеКеннедикәсіпкерлікмәдениеттүрлерінеқатыстымынадайқарапай- ымүлгіұсынады:

Тез <i>Керібайланыс</i>	Саудамәдениеті	Саудагерлікмәдениет /тиімдісаудажасаумәдениеті/
	Әкімшілікмәдениет	Инвестициялықмәдениет
баяу	үлкен	
кіші		
тәуекел		

Сурет1–Спецификалықсалалықмәдениеттіңсхемасы

Бұлжердемәдениеткемейліншекүштіықпалететінекіөлшемпайдаланылады: тәуекелжәнекерібайланыс. Қ андайдабіршешімніңнемесенақтыәрекеттіңбойында, объективтіжәне субъективтітәуекелбар. Бұлжерде, енал дыменнарықтыңқызметіменбаланыстытәуекелшілшешімдерменәрекеттербастымағынадаболады. Қабылда нғаншешімдұрысболдыманемесенақтыәрекеттіімдіболдыма, бұлқашананықталады? Бұлжердебелгілібірме

рзімішіндетабыстарменсәтсіздіктертуралырыноктанақпараттүсетінуақытұғынылады.

Осыөлшемдергесәйкесмәдениеттіңмынадайтүрлеріерекшеленеді:саудамәдениеті,саудагерлікмәдениет(пайдалысаудажасаумәдениеті),әкімшілікмәдениетжәнеинвестициялықмәдениет.

Саудамәдениетітезкерібайланыспенжәнекіші(аз)тәуекелменсипатталадыда,еңалдыменсаудаұйымдарында,өткізумекемелерінде,компьютерөндірушілерменавтомобильсатушыларда,жылжымайтынмүліксатушымаклерлерменқаржымаклерлерінде,тауарлардыүйгеәкеліпсатуда,сондай-ақұсақ-түйексаудасындадамыды.

Мұндағытабыссатыпалушылардыңсанынажәнесаудажасаудыүнеміізвестірудегіжігерліккебағынышты.Жекелепсаудажасаубүліккәсіпорындыбанкроттықкәкелмегендіктенмұндағытәуекелдіңкөлеміүлкенемес.Оныңүстінеахуалқысағананауақыттыңішіндерыноктаненіңөтіп,неніңөтпейтіндігінаңғаруғаболатындығыменжеңілдетіледі.

Қызметкерлерәдетте,эксперименткебатылкірісетінжас,белсендіадамдарболады.Оларішкіруханибайлығытереңболмағанымен,сырттайартымды,ашық,адамдарменәзіл-қалжыңдасаотырып,шешендіктішеберқолданаалады.Оларкөбінесатыпалушыменбетпе-бетқалатындықтан,оларғаұжымқызметкерлерініңқолдануыәрқашандамаңызды.Саудамәдениетісаласындағықызметкерлербарлықжағынаналғандаұжымдықойындыжақсыжүргізеді,күрделіемесшешімдердітезқабылдауғабейім.Ойланыпбасқатырғаннангөрі,оларпрактикадасынапкөрүгетырысады.Әрекететугедегенұмтылысаньккөрінеді.

Бір-біріментығызқатынас,пікіралмасуаудамәдениетісаласынұжымшылдықпенжолдастықрухындағыкоммуникативтісипатыменерекшелендіреді.Сондықтанқызметкерлердіңөткізіпотыратынәртүрлішараларыбірігіпкөңілкөтеруменастасыпжатады.Жарыстар,кездесулер,жиналыстар,семинарлар,экскурсиялароларүшінүлкенмәнгеиеболады.

Табыстәуекелменемес,өткізудіңкөлеміменөлшенеді.Табыскакенелуміндеттітүрдетойланады.Қаржылықынтабұлқызметкерлерүшінүнеміалдыңғыорындаболақоймайды,командағадегентиесілікитермелеушіліктіңмаңыздыфакторынаайналды.

Саудамәдениетісаласыныңкүшікөпнәрсенітезарадақозғалысқакелтіруіменсипатталады.Бірақсоныменқатар,кейбіркемшіліктердекездеседі.

— сандықмөлшерсападанасыптүсіпжатады.Сатуғадегенкүштіұмтылысонанкейінболатынсалдарларғакөңілбөлудіжойыпжібереді;

— жеделтабысқажетусананыжаулапалады.Кейдебірсәттіқтабыстыңрыноктыжоғалтуғанемесекәсіпорынныңбірте-біртеғадарысқакелумүмкіндігіескерілмейді;

— қызметкерлеркөбінеөздерінкәсіпорынменемес,еңалдыменұжымменбайланыстырады.Бұләсіресе,қамсыздандыруісіндетұтасұжымныңбірұйымнанекіншісінекөшуіненанғарылады.Егерғадарысқадушарболса,қызметкерлердіңбүлмәселелергешыдаптұруғатөзімділігіжетпейді;

— саудасаласындақызметкерлерқартаймайды.Мамандаралмасыпкетуініңжоғарыдеңгейікәсіпорынқызметкерлерініңорташажасшамасынжасартады.Осығанорай,кәсіпорынмәдениетіалғаитермелейтінадамдарданайрылуыүмкін.

Саудамәдениетісаласындағыосыпроцестердібаяулатуға,үстіртжәнеасығысшешімқабылдауданаулақболу үшінқызуқызметкерлердіңұмтылысынбәсеңдетугебайланыстыкенестерберісіпотырады.Мысалыүшін,ИБМфирмасыныңқабырғасындағы«Ойлан!»дегенүндеусапаменбелсенділіктің,тұрақтылықпенөсімніңарақатынасынбекітугеарналған.

Пайдалысаудажасаумәдениетінде(саудагерлікмәдениетте)сәттіжәнесәтсізкәсіпорындардағытезкерібайланысжәнеорташажәнежоғарыдеңгейдегіқаржылықтәуекелорыналадыжәнебүлмәдениеттіңтүрікүндыққағадармен,төлемқұралдарымен,шикізатпенжәнет.б.саудажасағандакездеседі.Оныңэлементтерінсән,косметика,кәсібиспорт,жарнама,кәсіпорындардықаржыландырусияқтысалалардананғаруғаболады.

Берілгенмүмкіндіктіжеделпайдалану—

негізгістратегия.Мұндатезсаудажасаудыжәнеакшанытезалудыұнатады.Саудагерлікмәдениетсаласыіскерадамныңсубмәдениетінеқолайлынегізболыптабы-

лады:адамөзшешіміндеқатаңболады,үнеміөзгелерменбәсекегетүседі,агрессивтімінезқалыптасады.Сезімталдықпенэмоционалдықтыкөрсетугеболмайды.Адамдарбір-біріменөтетезжәнеқысқағанасөйлеседі.Мұныңмысалынбиржадақолданылатынқысқарепликаларменымтілі

ненкөруге болады.

Ұжымның ішіндегіынтымақтастық барынша шартты. Қызметкерлер ұжымдық ойынды өз дәрежесінде ойнамайды. Қызу әрекет пен бәсекелестік жүгі адамдардың тұрақты және естияр топтарының қалыптасуына ықпал етпейді. Кез-

келген саудагерлік істің мақсаты пайда табу болғандықтан қызметкерлер қаржылық табысты сыйлық, марапаттау және түскен пайданың үлесін түрінде күтеді. Байлықты біртүнде жасауға және онан айрылуға болады. Әдетте американдықтар да былай деп айтты: «Таңатса, доллар болады» немесе «жаңа ойын, жаңа табыс».

Саудагерлік мәдениет саласында табыс те қалай ғана емес, жекетұлғамен «жұлдыздарға» табынушылық қарқынды келеді. Қазіргі уақыттағы менеджменттің әдіс-тәсілдері ғұрыпқа (ритуал) айналып бара жатқандай. Саудагерлік мәдениет сахнасындағы ойыншылары ырымшыл болып келеді. Мұндай мәдени ортада ырымшылдық, пайда күнемдік, агрессиялық бағаланады. Сәтсіздіктер мен олардың себебтері ритуалы айтылмайды. Бұл жағдайда, әрине, күшті мәдениет болмайды, өйткені мұра етіп қалдыратын дайқұндылық жоқ.

Мәдениеттің мұндай формасын тек ойыншының құмарлығымен ғана түсіндіруге болады, өйткені саудагерліктер бүкіл өмір бойы тәуекел мен серік болуға мәжбүрлейді. Құнды қағаздар мен айналысатын кәсіп саудагер күні бойы мазасыздық күй кешеді. Оның көңіл-күйі акциялардың курсының өзгерісімен байланысты, ало өзгерісті алдын-ала болжау қиын.

Әкімшілік мәдениет баяу кері байланысты және тәуекелдің кіші деңгейінде орналасады. Мәдениеттің бұлтүр іқоғамдық қызмет көрсету ұйымдарында, жолға қойылған және қорғалған салалардағы кәсіпорындарда, ірі әкімшілік фирмаларда, көбінесе қандыру жүйелерімен банктер де кездеседі.

Бұл ұйымдар стратегиялық тұрғыда қызмет көрсетуге, сервиске бағытталғандықтан өзіндік сақтанудың қуатты түрдістерімен және күшті өзіндік дамуды динамикасымен ерекшеленеді.

Мұндағы қызметкерлер тиянақты және салмақты, сонымен бірге сақ, жауапкершілікті, бағынышты және бейімделу қабілетіне ие болып келеді. Шешімдер ақылмен таразыланады, оны қабылдауға бірауақыт кетеді және оның өзінде бұл шешімдер барлық жағынан сақтандырылады. Әкімшілік мәдениет саласындағы қарым-қатынас сатылық баспалдақпен (иерархиямен) сипатталады. Жұмыс барысында қызметкерлердің көңіл-күйінде қуаныш көп бола бермейді, өйткені кері байланыстың деңгейі төмен.

Негізінде неістеуден гөрі, қалай істеуге көбірек көңіл бөлінеді. Алдыңғы орында – форма, ал нәтиже онан кейін орналасады. Нәтиже мен оны бағалаудың арасында байланыс жоқтың қасында. Қызмет бойынша көтерілу белгілі бір жасқа жеткеннен кейін ғана іске алады. Ішкі мәселелерге бағытталған мұндай күшті бағдармына дайы бір қатар ғұрыптардан көрінеді:

– барлық мәселелер бойынша хаттама жазбалары жасалынады;

–

қажетті жағдайда өзіндік насыздығын дәлелдеуге мүмкіндік беретін құжаттарды сақтаудың жақсы жүйесі жолға қойылған;

– нәтижеге қарағанда процедураның үлкен мәні бар;

– ақылды бұйрықтарда, мәні жоқ бұйрықтарда тегі сорындалады;

– қызметкерлер ұсақ-

түйе қоқиғаның өзі түгелімен қайта бағаланатын жасанды түрде оқшауланған әлемде өмір сүреді. Сыртқы әлеммен байланыс жоғалады;

– өзіндік бағалаудың титулдар үлкен мәнге ие болады: олар ақшадан маңыздырақ.

Әкімшіліксіз шәһәр сенің басқарылмайтынын әркім білгенімен әкімшілік мәдениет барлық жерден аразылықпен ұштасып жатады. Ол бюрократизммен, авторитаризммен, абсурдпен, тиімсіздікпен байланыстырылады. Өзгесалалардағы мәдениетпен салыстырғанда бұл мәдени ортаның қызметкерлері үшін дивидендпен және тауармен көрінетін табыс алдыңғы орында емес. Мекемедегі қуанышты кездесулердің себебі – оның сыртқы табыстары емес, оның қызметкерлерінің қызметіндегі маңызды кезеңдер: мерей тойлар, қызметтік жоғарылау, туған күндер және т.б. Мақсат қажеттен гөрі қызметкерлердің өзі тойлатудың себебі болып табылады.

Инвестициялық мәдениет мұнай компанияларында, инвестициялық банкілерде, құрылыста, өндіріс құралдарын өндіру салаларында көбірек байқалады. Ол болашаққа бағдар ұстанумен және тәуекелдің жоғары деңгейімен сипатталады. Ірі капиталенгізіліп қойғанымен бірауақыт бойы бұл шешімнің дұрыс, дұрыс еместігі күмәнді болады.

Қызметкерлер жинақы, сақ, төзімді және шыдамды жұмыс істейді, өйткені олар кері байланыстың төменгі деңгейіне емес оның мүлдем жоқ жағдайында ұсақ жұмыс істеуге көндігеді. Жетекшілік қызметтегілер тек өзінің болашағына емес, өз кәсіпорнының да перспективасын тәуекелгетігеді. Жоғарыдан қабылданған шешімді

ермұқияттексеріледі. Қателік жіберуге болмайды. Тәжірибе үлкен мәнге ие болады, дегенмен жаңа идеялардың да іске асырылу мүмкіндігі жоғары. Шешім қабылдайтын органдар беделмен кәсіби білімге құрметпен қарайды. Бір рет қабылданған шешімдермен келісімдер өз күшінде ұсталады.

Қызметкерлер жиі пікір алмасады, барлық мәселелер талқыланады. Біріккен жиналыстардасыпайылық сақталынады, өзара бағыныштылық анық аңғарылады. Белгісіздік жағдайында қабылданған шешімдер адамдардың ниетіне ықпал етеді. Кәсіби өсу сонымен сипатталатын бедел жинау процесі капитал құюмен әселесі сияқты ұзақ мерзімді қамтиды. Инвестициялық мәдениетте қызметкерлерге төзімділік қажет және оларға ие. Жылдамансап қажет мұнда жоқ.

Бұл мәдениет ғылымның дамуымен маңызды жаңалықтардың ашылуына ықпал етеді. Бірақ ол тебәяуіске асырады. Осындай ұзақ мерзімді негізге ие бола отырып, бұл мәдениет қысқа мерзімді конъюнктуралық өзгерістермен және соған байланысты туындайтын жойылма мәселерімен қиындыққа душар болады. Өнімдер ментабыс жай өскенімен, ол сенімділікпен сипатталады.

*1 Қазақстан Республикасы Президенті. Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаумен белсенділендіру күшейту бойынша шаралар туралы: 13 наурыз 1997 жылғы Жарлығы // Егемен Қазақстан. - 1997. - 13 наурыз.
2 Сәбден О., Тоқсанова, А. Шағын кәсіпкерлікті басқару. - Алматы: Білім, 2002. - 304б.*

Резюме

А.Т.Абдираманова –

старший преподаватель Кызылординского государственного университета имени Коркыт ата, кандидат философских наук

Коммуникативная связь в отраслевых сферах предпринимательской культуры

Статья анализирует коммуникативные отношения в отраслевых сферах предпринимательской культуры. Выясняет различия между содержанием самой культуры и поведением носителей культуры через коммуникативные средства. Рассматриваются два критерия, непосредственно влияющих на предпринимательскую культуру – риск и обратная связь. В связи с этим параметры выделяются такие виды культуры, как торговая культура, пользовательская культура, административная культура, инвестиционная культура.

Ключевые слова: бизнес, информация, коммуникативная культура, предпринимательство, предприятие, хозяйство, ценности

Summary

A.T.Abdiramanova – Senior Lecturer at Korkyt Ata Kyzylorda State University, Candidate of Philosophical Sciences.

The communicative communication in industrial areas of entrepreneurial culture

The article analyzes the communicative relationships in the industry areas of entrepreneurial culture. It turns out the difference between the content of the culture and behavior of a culture through the means of communication. We consider two criteria that directly affect the entrepreneurial culture – the risk and feedback. In connection with these options there are included such types of culture, as a trading culture, custom culture, administrative culture, the culture of investment.

Keywords: business, information, communicative culture, business, enterprise, firm values

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕ РІ СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ

УДК 94(430.131)

КИСТОРИИ ИСЧЕЗНОВЕНИЯ ГОСУДАРСТВА ГДР. ПОГЛОЩЕНИЕ (ANSCHLUSS) КАК ВОССО ЕДИНЕНИЕ

Р.Б. Абсаттаров – член-

корр. НАН РК, доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им. Абая,

И.А. Рау –

доктор философских наук, профессор Академии ведущих кадров Бундесфера (Гамбург), почетный доктор АНА Зербайджана

Статья рассматриваются вопросы объединения ГДР и ФРГ, которые еще недостаточно изучены в политической науке. В статье рассматриваются предпосылки воссоединения Германии и показаны причины развала, крушения системы социализма в Восточной Европе и СССР. Вместе с тем, уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: ГДР, ФРГ, Германия, государство, социализм, капитализм, Восточная Европа, НАТО, Варшавский пакт, партия, СССР, объединение, политика

Многие наблюдатели внутри и вне ФРГ сегодня считают невероятным событием тот факт, что гражданка бывшей ГДР Ангела Меркель только через двадцать лет после присоединения этой республики к ФРГ заняла место Гельмута Коля как шеф Христианско-Демократического Союза (CDU). Сама Меркель в интервью Арно Луиком (Luik) полагала, что «Ещё более невероятными являются факты прекращения холодной войны и падения стены!» [1]. Никто не ожидал, не планировала падения Берлинской стены. Этому падению прешествовали не менее «чудесные» события: в ноябре 1989 г. начался частичныйнос стены; 9.11.1989 г. проходывстенебылиоткрыты; 1.7.1990 г. былприостановленпограничныйконтроль; внутригородскойотрезокстеныофициальнопрекратилсвоёсуществование30.11.1990 г. Вполнеповседневыми, ввсенедраматичнымивыглядятвоспоминанияАнгелыМеркельобизвестии-стенаначинаетсноситься. Ведьона-дочьпростестанскогосвященника, кандидатфизическихнаук, политикойдоконца1989 годанезанималась. Навопрос, каконапережиланачалопадениястены, будущийканцлерГерманиивотвечала: «Самымчудеснымобразом. Ябылаксауне. Туда, впаркеимениТельманавБерлине, явсегдаходиласподругамипочетвергам. Ипозднимвечеромнамногочисленнымивосточноберлин-цампрошлавЗападныйБерлин[2].

ВновойформепроявилосьпротестноедвижениевЛейпциге9октября1989года. Этобыливечерниепротестантскиебогослужениявкоторомпринималиучастиене менее70000горожан. Этобылзамаскированный, новсемпонятныйпротестпротивгосударственно-политическойсистемаГДР. Вооружённаяслезоточивымгазomioгнестрельныморужием/18патроновнакаждогополицейского/Народнаяполиция(Volkspolizei)невступилавдействие.

Выдающееся мужество проявили местные церковные руководители. ТакиепасторыкакХристианФюрер(Fuhrer) проповедовали свободно, по своему разумению, не позволяли себя цензуровать со стороны местных руководителей Социалистической Единой партии Германии (СЕПГ) и глав городских районов. Мирному исходу этих богослужений послужили обращения деятелей культуры, например Курта Мазура (Masur) - известнейшего дирижёра - и даже трёх районных руководителей СЕПГ к властям организаторам богослужений, недопустить насилия.

Массовые протестантские богослужения происходили в меньших масштабах в 1981 и 1983 годах. 1988/89 год был знаменован так называемым "кризисом выездов" (Ausreisekrise) из-за изменившейся политики Венгрии и Чехословакии к желающим выехать из ГДР. 2 мая 1989 г. началсяснопограничныхукрепленийиогражденийнаавстрийско-венгерскойгранице. Этопривелокначалулета1989 г. к массовому бегству молодых граждан ГДР. Министр иностранных дел Г. Хорн (Horn) Венгрии официально открыл 1.09.1989 г. границы для свободного выезда. Неофициально граница была открыта уже 19.08.1989 г. когдатакназываемый «Паневропейский союз» организовалувенгерско-австрийскогопограничногогородаШопрон(Sopron)«Пикникпримирения», результатом которого был переход 661 гражданина ГДР через границу в Австрию.

Созданный в 1989 году «Новый форум» поддерживал гражданско-протестантское мирное неповиновение властям. Осенью 1989 года массовые демонстрации в Лейпциге стали средством выдвижения самых различных требований: митингующие ужене молились, а требовали немецкой марки, национального единства, конца государства правления одной партии, свободные выборы, свободы путешествий и смены гражданства, чистого воздуха и много другое [3]. Слияние процесса исхода населения организованные группымигражданского неповиновения и появившимися оппозиционными партиями в течение полугодия разрушили политическое основание социалистического государства.

Первого декабря 1989 г. Народная палата ГДР отменила пункты ведущей роли СДПГ в Конституции страны. Многие численные и тяжёлые обвинения в коррупции и использования служебного положения в корыстных целях в адрес ведущих политиков СДПГ и государства в октябре 1985 г. привели к первоначальному обновлению Политбюро. А 03.12.1989 г. Центральный Комитет Политбюро этой партии в полном составе вышел в отставку. На чрезвычайном съезде партии (8./9. и 16./17.12.1989) партия приняла новый статус и наименование СДПГ -

Партия Демократического Социализма. А с февраля 1990 года она стала называться просто ПДС, т.е. Партия Демократического Социализма. В партии произошли под руководством Грегора Гизи (Gysi) [4] - активного немецкого политика и по сей день, радикальные демократические преобразования.

Шестого декабря 1989 г. посты председателя Государственного совета и министра обороны покинул Ойген Кренц (Krenz) [5], Совет Национальной обороны был распушен. Для контроля над правительством, которое време

новоглавлял М. Герлах (Gerlach), представители оппозиционных групп организовали центральный «Круглый стол». Среди прочих в этих группах были представлены: Новый форум, Демократический прорыв, Социал-демократическая партия, представители церкви и др. Им удалось установить достаточно эффективный контроль над правительством.

Об этом говорят результаты выборов от 18 марта 1990 г. 48,1% избирателей отдали свой голос «Альянсу за Германию» («Allianz für Deutschland»), тесно связанного с партией Гельмута Коля-Христианско-Демократическим Союзом. Правящая партия СДПГ получила 21,8%; ПДС-16,3%; Партия либералов-5,3%, а объединённая группа правозащитников-лишь 2,9%. Эти первые свободные выборы фактически стали плебисцитом в пользу возможно более скорого «присоединения» ГДР к ФРГ.

Рассмотрим теперь более внимательно общие причины и условия исчезновения ГДР. То, что существовавший социализм уступал современному капитализму как в области экономики, так и в развитии индивидуальных и коллективных свобод, было осознано подавляющим большинством населения страны только в 1989 году. К этому времени поддержка и военная стратегическая паритетность между СССР и его союзниками, с одной стороны, и США с странами НАТО-с другой, было уже не под силу экономике вместе взятых социалистических стран. На это рассчитывалась безостановочная нараставшая гонимостью вооружений тогдашний президент США Рональд Рейган (Reagan) и оказался прав. А Михаил Горбачёв заявил на XXV съезде КПСС в 1986 году, что экономика лагеря социализма перенапряжена гонимостью вооружений и надо что-то предпринять для её приостановки или, даже, прекращения [6]. Но не только гонимостью вооружений, но и продолжавшийся кризис цен на нефть способствовал ослаблению экономики социалистического лагеря. Неудивительно, что осознание экономического поражения социализма всё более распространялось и укреплялось в сознании населения социалистических стран восточной Европы.

Недостатки государственной, централизованной экономики дополнялись многообразными запретами, мешавшими появлению и развитию малых форм частной собственности. Последняя могла быть путём повышения благосостояния значительной части населения, от душиной для освобождения парасоциальных недовольства, но не дальновидность, идеологическая закостенелость тогдашних руководителей соцстран помешали использовать этот потенциал стабильности. Из этого один из факторов потери идеологии ограниченной лояльности большинства граждан соцстран к своему государству и руководящей партии буквально за одну ночь. Но и сказанное не вполне объясняет поражения социализма в ГДР и во всей Европе: в других частях мира дела социализма обстояли не лучше, но он сохранялся.

Мирное и быстрое отмирание социализма в странах бывшего Варшавского пакта имело, кроме общих, и специфические причины, многие из которых неповторимы. Это относится к соотношению воздействия военной силы (её угрозы) и «мягкой» политико-пропагандистской и идеологической силы с стороны Запада на Советский Союз в последние десятилетия его существования. И сегодня ещё среди политологов идут дискуссии о том, какая из этих сил оказалась решающей в быстром крушении социализма в Европе.

Было ли это крушение результатом твёрдой, непрекращающейся политики гонимости вооружений (в том числе и космических), не имевшей уже военного смысла, и перенесения угрожающих СССР вооружений (в том числе и мощных носителей ядерного оружия) в Европу (hardware политика)? Или оно было, главным образом, результатом идеологического наступления Запада (особенности после Чернобыльской катастрофы, которая, показала, мол, уже не военная ядерная опасность социализма, угрожающая всему миру), расширяющейся политической пропаганды и политики конвергенции с стороны Советского Союза, усилившейся после объявления перестройки (1986 г.) и «нового» мышления? Действовали оба фактора: первый в период многих десятилетий деградации социалистического хозяйства и строя, второй - в последние годы его существования.

Уже в начале «холодной» войны Джордж Ф. Кеннан (G.F. Kennan) [7] отметил: «Если когда-либо что-либо произойдёт, что разрушит единство влияния партии как политического инструмента, советское общество может быть в значительной степени превращено в слабое и убогое общество» [8]. Анализ этого крайнего политико-экономического явления, как показала история, верным. Однако распуск СССР на год или два ранее, чем это произошло на самом деле, много осложнило бы объединение Германии или сделало бы его невозможным. Остановимся на этом тезисе более подробно.

Напомним, что распад СССР в 1991 году был, кроме вышеуказанных причин, результатом провалившегося Московского августовского путча и поражения Генерального секретаря КПСС Горбачёва в борьбе против нового руководителя России Бориса Ельцина. Слишком рано (1989, 1990 гг.) распавшийся на многие националь-

ные государства Советский Союз лишил бы немецкое руководство надёжного партнёра для переговоров и гарант выполнения договорённости. Относительно простой путь договорённости между державами-победителями во Второй мировой войне тот, как Германия объединится в конфедерацию или в единое национальное государство, мог и не реализоваться. Известно признание французского президента Франсуа Миттерана (Mitterrand), что даже в Германии ему милее, чем одна: оно опасался резкого усиления влияния объединённой Германии в Европе. И, добавим мы, незря опасался, хотя Евросоюз существенно ормозит это влияние. Если бы самороспуск СССР произошёл ранее 1991 года то процесс обсуждения объединения Германии наверняка сопровождался бы многими ветостороны ряда стран Восточной и Западной Европы. И наверняка этот процесс продлился бы на годы, если бы вообще осуществился в нынешней форме.

Но, к счастью, переговоры по воссоединению стали примером политического искусства достижения возможного (со стороны ФРГ и всего Запада: ведь Горбачёвничего существенного, даже письменных гарантий не распространения НАТО на Восточную Европу, не получил). На руководство ГДР давил непрекращающийся отток населения на Запад. С другой стороны позиции СДПГ рушились на глазах, а другие участники переговоров со стороны ГДР: правительство Модрова [9] плюс «Круглый стол», после выборов правительства де Мизьера (de Maiziere) [10] и др. играли ничтожную роль. Но сторонники этих организаций и по сей день считают себя такими участниками переговоров, без которых, мол, объединения не произошло бы. Помните как Франция, которая то же считала себя победителем над фашистской Германией! На деле дело объединения Германии, а фактически присоединения (Anschluß) ГДР к ФРГ, решили совместно ранней весной и летом 1990-го года СССР, США и ФРГ. И позже это согласие было подтверждено министрами иностранных дел держав-победителей с участием некоторых третьих стран (Польши, например), которые хотели бы пообидеться.

Многие дополнительные факторы способствовали быстрому разрешению проблемы объединения. Например, фактор Горбачёва, который в двух, по крайней мере, смыслах способствовал мирному поражению советского социализма. Он решил выступить против военной, несвязанной с защитой собственной страны, интервенции вне СССР. Это тот отказ от агрессивных акций вне Советского Союза лишил руководителей социалистических стран-

сателлитов гарантий сохранения своей власти. Без Горбачёва не было бы новой внешней политики СССР. Горбачёв выдвинул Гельмуту Колю 15.07.1990г. в Москве идею «Совместного Европейского дома», которая весьма способствовала сближению СССР и ФРГ. Из неё, правда, ничего не вышло [11].

Даже весьма хитроумному Горбачёву не удалось поставить клин между Европой, прежде всего ФРГ, и США: и уж на бы работу более тонко чувствующего мирового уситуацию политика. Горбачёв удачно не договорился о участии объединённой Германии в НАТО. Эта неудача наряду с внутренними политическими обстоятельствами в СССР привели к тому, что через пол года после объединения Германии Горбачёв потерял свой высший партийный пост, а через год после этого и пост первого (и последнего!) президента СССР.

Появление объединённого немецкого государства было связано с кратким существованием window of opportunity (окна благоприятных возможностей). Окно это было открыто до тех пор, пока существовал единый Советский Союз и сохранялось решающее воздействие его центральной власти на внешнюю политику. Другой составной частью окна было преобладающее убеждение указанных выше "родителей" объединения большинства стран Западной и Восточной Европы в том, что новая, большая Германия не породит нового духа немецкого национализма, национального превосходства. Это убеждение подкреплялось тем, что тогдашний канцлер ФРГ Гельмут Кольт национализм некогда замечен не был. Он же обещал «точным» немцам за несколько лет превратить их республику в «цветущие ландшафты» («blijhender Landschaften»). Обещание выполнено не было: многие регионы бывшей ГДР, например земля Мекленбург-Передняя Померания (Mecklenburg Vorpommern) буквально обезлюдили, молодая часть населения массово переехала в федеральные земли западной части ФРГ. Местами этот процесс продолжается и сегодня: в западных федеральных землях ФРГ есть работа, множество университетов и заметное более высокое качество жизни [12].

Хотя страны восточной Европы и опасались возрождения немецкого национализма, сами они интенсивно использовали национальный вопрос в преодолении социалистического режима. В Польше, Венгрии, Чехословакии перевороты совершались главным образом под флагом борьбы с чужеземным (русским) господством, хотя и экономическая несостоятельность социализма сыграла свою роль. И, конечно же, перспективы присоединения (идеологического, культурного, экономического и политического) к Европе были для таких стран одним из притягательных факторов [13].

С технической точки присоединение ГДР в 1990 году к европейскому экономическому пространству следствием немецко-немецкого Валютного союза (Währungsunion). Заключённый 01.07.1990г. Бонне Валютный союз между ФРГ и ГДР сопровождался появлением признаков экономического исо-

циальногоединения. Этобылаважнейшаяпредпосылкабудущемуобъединениюдвухгосударств[14].

1 ArnoLuik. *WermTeufelsindSienun?* (Актовытакие, чёртвасноберу?)? München2009, 50. *BlatterfurdeutscheundinternationalePolitik*, 2009, N10, S.83.

2 ПолноеинтервьюсМеркельсм. в: ArnoLuik..., S.50-65.

3 AlbertO. Hirschman. *Abwanderung, WiderspruchunddasSchicksalderDeutschenDemokratischenRepublik* (Исход, противоречиеисудьбаНемецкойДемократическойРеспублики). Гп: «Leviathan», 1992, N3.

4 ГрегорГизи (1948-ж.ж.ивакивенкурлика!), адвокат, сдекабря1890поянварь1993годы-председательПДС, соктябрь1990поиюль2002годычленБундестага, законодательногоорганаФРГ (1998по2000год-председательфракциилевых/«DieLinke»/вБундестаге), занималмножестводругихответственныхдолжностей, выдающийсяораториполемист, неоднократноподозревавшийсявсвязяхсгосударственнойслужбойбезопасностиГДР. Доказательствничегонеудалось.

5 КренцОйген (1937-2014), учитель, с1983года-членПолитбюроСДПГ, секретарьЦКновопросамбезопасностикадровойполитики, какГенеральныйсекретарьСДПГи председательГоссовета(октябрь-декабрь1989г.) безуспешнопыталсясохранитьвластьсвоейпартииГДР, вянвареединаяпартияСДПГ-ПДСисключилаегоизсвоихрядов. В1995годуКренцвместесдругимбывшимчленампоследнегоПолитбюроСДПГбыли обвиненывмолибухизмивсудепопыткахубийствив1997годуосужденынадолголетниесроки. Кренцбылдоочноосвобождёнпосостояниюздоровьяв2003году.

6 Выразилонэтимысливодостаточнопространнойформе: «Wiersindheutemachtiggenung, umjedendieLustaufeineAggressionzunehmen. DasverstehtmanindenUSA. ManistsichdieserTatsachevollbewusst, willunsabernichtausdemWettrustenenlassen, dadieEntspannunggewaltigeRessourcenfurdasWachstumdesSozialismusfreisetzenunddessenstrategischenPotentialverstarkenkonnte... DasZieldieserPolitikistklar-wirsollenimWettrustenzermirtirbtwarden». («Мысегоднядостаточносилныстем, чтобылюбогоотнятьжеланиеагрессиипротивнас. ЭтопонимаютвСША. Этотфактвполноесознают, но намосвобитьсяотгонкивооруженийнедаютпотому, чторазрядкавысвободитгромадыресурсыдляростасоциализмаиусиленияегостратегическогопотенциала... Цельэтойполитикиясна-мыдолжныбытьизмотаныгонкойвооружений»). В: MichailGorbatschow. *Gipfelgesprache* (Беседынавысшемуровне). Berlin1993, S.188.

7 КеннанДжорджФрост (16.02.1904-2003), американскийдипломатисторик. 1944-1946советникамериканскогопосольствавМоскве, руководитель (1947-1949) штабапланированиявминистерствеиностранныхделСША, 1952-1953-ПосолСШАвМоскве, с1956г. - профессорвПринстонскомуниверситете.

8 Mr. X. (aliasGeorgeF. Kennan). *TheSourcesofSovietConduct* (Источникисоветскогогоруководства). In: "ForeignAffairs", 1947, №7.

9 МодровГанс (1928-2002)-многолетнийчленСДПГнавысокихпартийныхпостах. Сфевраля1990г.-почётныйпредседательПартиидемократическогогосоциализма/ПДС/, пришедшейназаменуСДПГ. Сноября1989поапрель1990годы-председательСоветаминистровГДР. В1990-1994годахон-членБундестага-законодательногоорганаФРГ. Вавгусте1995годаЗемельныйсудДрезденаосудилегозаподтасовкурезультатовкоммунальныхвыборовв1989годучетырёхмесячнумунаказаниюусловно. Высоко, каквидим, были оцененыегозаслугипередФРГ.

10-МизьерЛотарде (1940-2913)-юристиполитиквпартииХристиански-Демократическийсоюз(ФРГ). Однакоже, с1986года-заместительпрезидентаСинодаЕвангелическихцерквейГДР. И, какнадобылополагать, сталсдекабря1989годапредседателемХристианско-ДемократическогогосоюзаГДР. Сноября1989поапрель1990г. заместительПремьер-министраГДР, многоспособствовавшийобъединениюГермании. В1991годувышел, наосновверяда"тёмных" обвинений, какчленБундестагавотставку.

11 -Горбачёвговорилпозже: «ЯставилнашиотношениясГерманиейнаоднуступеньсотношениямисоветско-американскими». ЕслиМихаилСергеевичбылискренен, тоэтодополнительногоговоритоегополитической«гениальности»: весФРГиСШАвмеждународныхотношенияхитогдабылсовершеннонесопоставим. См.: MichailGorbatschow. *Gipfelgesprache*. Berlin1993, S.165; MichailGorbatschow. *Wieeswar. DiedeutscheWiedervereinigung* (Какэтобыло. Немецкоеобъединение), Berlin1999; *GesprachGorbatschowsmitMarionGräfinDonhoff* (БеседаГорбачёвасМарионграфинейДёнхофф. КтообъединилГерманию?). «WereinigteDeutschland?». In: «DieZeit», 02.09.1999. Выходит, чтоГорбачёвобъединил, авсеостальныеобъективныефакторы, позволившиеэтомусобытиюпроизойти, малозначительны.

12 -OttoKallscheuer. *HannahArendunddieBerlinerRepublik* (Ханна. АрендиБерлинскаяреспублика). In: «Blatter», 1997, N10, S.1257-1267.

13 -TimothyGartonAsh. *Mitteleuropa? Aberwoliegtes?* (ЦентральнаяЕвропа? Агдеонанаходится?) In: «Transit», 1998/1999, N16.

14 -WinklerN.F. *DerlangeWegnachWesten* (ДлиннаядороганаЗапад). 2Bde. München2000; PolsterW. *EuropaischeWahrungsinintegration* (Европейскаявалютнаяинтеграция). Marburg2002.

Түйіндеме

Р.Б.Әбсаттаров–ҚРҰҒАкорр.-

мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ саясаттану және әлеуметтік философиялық пәндер кафедрасының меңгерушісі, absat41@mail.ru;

И.А.Рау-

философия ғылымдарының докторы, Бундесфердің (Гамбург) жетекші кадрлар Академиясының профессоры, Әзербайжан ҒА құрметті докторы, ViktoriaRau@gmx.de

ГДР жоғалу тарихына. Жұтылу (anschluss) қосылу ретінде

Мақалада саяси ғылымдарда жетекізерттелмеген ГДР мен ГФР бірігуі мәселелері қарастырылады. Мақалада Германияның қосылуының алғы шарттары қарастырылады және Шығыс Еуропа мен КСРО-ғы социализм жүйесінің күйреуі, ыдырау себебтері көрсетіледі. Сонымен қатар, пікірталасты дыратын сұрақтарға дәлелдер келтіріледі.

Түйін сөздер: ГДР, ГФР, Германия, мемлекет, социализм, капитализм, Шығыс Еуропа, САА (НАТО), Варшава пакті, партия, КСРО, бірігу, саясат

Summary

R.B. Absattarov-

member correspondent NANRK, Doctor of Philosophy, professor, head of the department of political science and social and philosophical disciplines of KAZNPU of Abay, absat41@mail.ru;

I.A. Rau is the Doctor of Philosophy, professor of Academy of leaders

Bundesfer's (Hamburg) shots, honourable doctor of AN of Azerbaijan, ViktoriaRau@gmx.de

To history of disappearance of the state of GDR. Poglashcheniye (anschluss) as reunion

The article addresses the issues of unification of GDR and the FRG which is still insufficiently studied in political science. The article discusses the prerequisites for the reunification of Germany and the causes of the collapse and crash of the socialist system in Eastern Europe and the USSR. However, article also focuses on the discussion questions.

Keywords: GDR, FRG, Germany, government, socialism, capitalism, Eastern Europe, Western Europe, NATO, Warsaw Pact, party, USSR, union, policy.

**ЖАСҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ
ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ**

УДК: 021.1

АҚПАРАТ КЕҢІСТІГІНДЕГІ КІТАПХАНА МӘДЕНИЕТІ

А.Байдарова– Абай атындағы ҚазҰПУ 6М020400-Мәдениеттану мамандығының 2 курс магистранты, Ғылыми жетекші: **Әбсаттаров Р.Б.**– ҚРҰлттық Ғылым Академиясының корр.- мүшесі, ф.э.д., проф.

Мақалада «ақпараттық мәдениет» ұғымын атүсініктеме бере отырып, оның кітапхана іс саласындағы жетістіктері, яғни кітапханада жаңа инновация түрлерінің қарқынды дамып, қолданылып жатқаны жөнінде айтылған. Жаңа ХХІ ғасыр – ақпарат және жаңа технологиялар ғасыры. Сондықтан кез-келген оқырман, кез-келген тұлға жаңа ақпа-

раттық технологияларды меңгеріп, кең көлемде ақпаратты тұтынуға құқылы. Ақпараттық қоғамдағы жанатехнологиялар кітапханасаласында мытатын бірден-бір жол болып отыр. Қоғамға жанатехнологияларене бастауы кітапханасаласының одан әрі дамып, жетілуіне зор үлесін тигізетіні сөзсіз. Кітапханада ақпараттық білім беру шаралары оқырмандардың қажеттілігін ету үшін даған көптеген күрделі тақырыптарға қолжеткізуде маңызды рөл атқарады.

Түйінсөздер: ақпараттық мәдениет, ақпараттық ресурс, интернет желісі, электрондық ақпарат, технологиялар, инновация, библиоқеруен, буккроссинг, онлайн конференция, виртуалды саяхат

Қоғамның ырғақты дамуы үшін қажетті алғышарттар сан-алуан. Оған экономиканың ұйымдастырылуы, әлеуметтік-қоғамдық қатынастар, саяси құрылым, геосаяси жағдай, демократия мен заңдылықтың сақталуы, табиғи-климаттық ерекшеліктер, мәдени-ағарту мекемелердің қалыптасуы – бәрі тікелей әсер етеді. Осынау алғышарттарда мәдени-ағарту мекемелерінің ішіндегі кітапханалардың алар орны айрықша. Халқымыздың рухани, мәдени ой-санасының қалыптасуы мен дамуында кітапхананың атқарар рөлі ерекше. Кітап білім байлығы ғана емес, рухты оятатын, ой-сананы өсіретін қымбат қазына, кітапханасол қазынаның алтын діңгегі.

Кітапхана ісі еліміздің мәдени саласы ретінде ақпараттық білім беру және мәдени ағарту қызметінің жемісі болып табылады. Жаңа мыңжылдықта кітапхана ісі қайта жанданып, мәдени мекемелер арасында жоғары дәрежеге еіе болып, мәртебесі биіктей түсуде [1, 226].

Қоғаммен жеке адамның ақпараттық мәдениетінің өсуі адамдардың үздіксіз білім алуына қажет етеді. Адамдардың ой-өрісін дамуы олардың ақпаратты пайдалану мүмкіндігіне байланысты. Біріншіден, ақпараттық мәдениет жеке адамның әлеуметтік қорғаныс құралы міндетін атқарады. Екіншіден, ақпараттық мәдениет қоғамды адамның теріс әрекеттерінен қорғау құралы болып саналады. Ақпараттық және тәрбиелік қызмет көрсетудің ортақ мақсаттары оқырмандардың ақпараттық мәдениетін қалыптастыру, рухани өсіп жетіл у, шығармашылық қызығушылығын арттыру болып саналады.

Ақпараттық мәдениет – адамзаттың ақпараттық кеңістікпен бірігуі, оған еркін қолжетімділігі және игеруі үшін құрылған баршаға ортақ режелердің, талаптардың, заңдылықтардың, қағидалардың жүйеленген жиынтығы [2, 386].

Қазіргі кезде «ақпараттық мәдениет» түсінігіне анықтама көп. Мысалы, И.Г. Хангельдиева былай деп жазды: «Ақпараттық мәдениет – адам қызметінің жалпы адамзаттық рухани құндылықтарды басым түрде қамтитынақпараттарды алудағы, беру дегі, сақтаудағы және пайдаланудағы сапалық сипаттамасы». Е.А. Медведьева басқалай анықтама ұсынады: «Ақпараттық мәдениет – адамның ақпараттық кеңістікке еркіненіп, оны қалыптастыруға және ақпараттық қарым-қатынасқа қықпал ететін білім деңгейі» [3, 326].

Э.Л. Семенов болса, бұған өзге жағынан келеді: «Ақпараттық мәдениет – ақпараттық қызметтің мүмкін болатын барша түрлерін: алу, жинақтауды, сақтауды және кез-келген ондеуді жүзеге асырып, осының негізінде сапалық жағынан жаңа ақпарат жасауға, оны беруге, іс жүзінде пайдалануға мүмкіндік беретін адамның, қоғамның немесе оның белгілі бір бөлігінің сапалық жетілудеңгейі». Осы тұрғыда Б.А. Семенов кердің анықтамасында келтіруге болады: «Ақпараттық мәдениет – өркениеттің даму кезең-дерінде кез-келген қызмет аясы маманының қолы жететін ақпараттық мүмкіндіктердің жиынтығы» [3, 326].

Ақпараттық мәдениетті қарым-қатынас аясында қарастыратын болсақ, анықтамалардың басым бөлігі білімінің, іскерлікпен іздестірудеғысын, ақпараттың іріктеу менталдаудың, демек, ақпараттық сұранысты қанағаттандыруға бағытталған ақпараттық қызметін бәріне қамтиды. Мұндай қарым-қатынас өркениеттің дамуымен бірге білімі жоқ, өздері мен білім алып, қайта оқи алмайтына адамдарды адамға алайықты өмірағысынанығыстырылып шығарытылатындығы мен түсіндіріледі. Егер, бұрын әлеуметтік теңсіздіктің себептері адамның шығу тегі мен және азamatтық құқықтарының, меншік және табыс өлшемдерімен, қоғамның әлеуметтік құрылымындағы жағдайларымен байланысты болып келсе, қазіргі келудің негізгі факторы ақпараттық мәдениет деңгейі болып отыр [3, 336].

Жеке адамның ақпараттық мәдениетінің дәрежесі бір қатар келісілген көрсеткіштерге қатысты:

- ақпараттық ресурстарды пайдалану білімі (анықтамалық іздеу аппараты, Интернет жүйесі, библиографиялық және рефераттық басылымдардың анықтамалық ақпараттары және т.б.);

- оқуға арналған деректемелерінің іріктеудің ерекшеліктері; • оқудың тиімділігі.

Кітапханалар оқырмандарының ақпараттық мәдениетін қалыптастыру мақсатында:

- библиографиялық дәстірумен әдебиеттер мен жұмыс жасау әдістері бойынша жеке кеңестер беру;
- өзіндік ақпараттық мәдениетті дамыту және жетілдіру үшін әлемдік ақпарат жүйелерін пайдалану туралы дәрістер, топтық кеңестер, әңгімелер өткізу;
- дәстүрлі және электрондық ақпарат ресурстарын пайдалану туралы тәжірибе сабақтарын өткізу.
- әртүрлі әдебиеттердің ұсыныстық көрсеткіштерін шығару (оқу жоспары, жадынама, кітапханалық-ақпараттық қызмет туралы сілтемелер, нұсқаулар, әдістемелік ұсыныстар т.б.).

Ақпараттық қоғамдағы жаңа технологиялар кітапханасаласында мытатын бірден-бір жол болып отыр. Қоғамға жаңа технологиялар ене бастауы кітапханасаласының одан әрі дамып, жетілуіне зор үлесін тигізетіні сөзсіз.

Бүгінгі күнде кітапханаларда оқырман белсенділігі мен мәдени қолданысын арттыру бағытында тиімді дәстүрлік қызмет тәсілдері мен қатар инновациялық жұмыс түрлерін қолдануда. Мысалы: •

флэш-моб;

- *библиокеуен;*
- *импровизация кеші;* •

әдебиеттер нисаж;

- *әдебиет караоке;* •

памфлет кеші;

- *репортаж кеші;*

шегілмеген құпиялар кеші;

- *библиотерапевтік сағаттар;* •

буккроссинг;

- *онлайн конференция немесе вебинар;* •

онлайн кештер;

- *виртуалды саяхат.*

- *Флэш-моб (флэш-моб, тосыннан жиналып тез тарқайтын көпшілік адамдар тобы).* Флеш-

мобтың мақсаты –

кітап оқудың рөлін тосыннан жиналған көпшілікке түсіндіру және кітапханаға оқырмандарды тартудың бірден-бір жолы. Бұл шараны өткізу үшін оның бағдарламасы, мақсат-міндеттері мен бағыттары белгіленеді. Оған кітапханашылар және белсенді оқырмандар жұмылдырылады. Жеті-сегіз адамнан жасақталған, қолдарында көпшілік шараға байланысты үндеуі арқылы көпшілік назарына аударылады.

• *Библиокеуен.* Бағдарламасы, жүру бағыттары және топтың мүшелері белгіленеді. Белгіленген күні, жұру бағыты мен мәдениет, кітапхана, мектеп және т.б. орындардың көрнекті жерлеріне үндеулерілініп, дайындалған айд-көрсетілімдер, фильмдер көрсетіліп, зияткерлік ойындар өткізіледі.

• *Импровизация кеші.* Шараға қатысушы-оқырмандардың өздерінің қызығушылық танытқан тақырыптары (әдебиет, өнер, музыка және т.б.) бойынша еркін диалогты түрде әңгімелесуі.

• *Әдебиеттер нисаж.* Көптеген ақын-жазушылардың шығармашылықтарында белгілі мәдениет, әдебиет, өнер қайраткерлеріне арналған «Әдебиет портреттері» (мысалы, М.Цветаеваның А.С.Пушкин, А.Ахматова, А.Блок, В.Маяковский туралы) немесе Қ.Бекхожиннің, Х.Ерғалиевтің Тәжікстан туралы, С.Жиенбаевтың Қырым жөніндегі, Т.Айбергеновтің «Маңғыстау мұнаралары» топтамалары бар. Қатысушылар екі топқа бөлінеді, бірінші топқысқа аңдатпатуінде автордың өлеңіне немесе шығарма өтінінін үзінді келтіреді. Екінші топ автордың өлең-жөнін, қандай шығарма оқылғандығын анықтауы қажет. Әдебиеттер нисаж-дың 2-кезеңінде ойыншыларға ұсынылған шығармалардан үзінділер жазылған авторы көрсетілмеген «поэзиялық ашық хаттар» таратылады. Оқырмандар ашық хаттар көрсетілген шығарма авторын анықтауы қажет.

• *«Әдебиет караоке».* Музыкалық сүйемелдеу арқылы өткізілетін мәнерлеп оқу байқауы. Музыкалық сүйемелдеу оқылатын шығарманың ритміне, өлшеміне, көңіл-күйіне сәйкес келуі тиіс.

• *«Памфлет кеші».* Кеште көкейтесті публицистикалық туындыны (азаматтық, әлеуметтік-саяси) насихаттау түрі. Памфлет түрлік көркем жанрларда (пьеса-памфлет, роман-памфлет) болады. Памфлет кешінің мақсаты – адам өміріне зиян келтіретін (маскүнемдік, нашақорлық және т.б.) әдеттерді көріністер арқылы айыптау. Осы кеште бос ақыттары өздерінің қызығушылығына сәйкесті імді өткізетін адамдармен кездесу, әңгімелесу. •

• *«Репортаж кеші».* Бұл шарателедидар және радио хабарлары сияқты репортаж-интервью түрінде өткізіледі. Жүргізуші-репортер – қатысушыларға дайындалған сұрақтарды (алдын-

алатаныстырылған) бірнеше адамға қойып, жауап берушілердің көзқарас, пікірлері ортағасалынады. Берілген жауаптарға түсініктемелер береді. Жауаптарды маман саралап, ортақ тұжырымдама мен қорытынды жасайды. Кітапханашы репортаж кешінің тақырыбы бойынша көрме ұйымдастырып, оған шолу жасайды. •

«Шешілмеген құпиялар кеші». Кештің мақсаты –

қоршаған ортаның құпия сырлары, ғылыми жаңалықтар және жаратылыстану мәселелеріне (жорамалдар, болжамдар, медицина, табиғат, психология, тарих, телепортация т.б.) көңіл бөлу.

• «Библиотерапевтік сағаттар». Библиотерапия – кітап арқылы емдеу (гректің *biblion* – кітап және *therapeia* – емдеу) мағынасын білдіреді. Библиотерапия – жалпы медицина және психотерапия дәрігерлерінің кұрал ретінде оқуға іріктеп алған материалдарды пайдалану арқылы адамның сауығуына, психологиялық жағдайының тұрақтануына кітап оқу арқылы әсер ету.

• «Буккроссинг». Кітап пен оқырман арасында жақын да тұрғын жолы. Ағылшын тіліндегі «буккроссинг» сөзі тұрақталмағандықтан кітаптың назат етілуі немесе «кітаптың айналыста жүруі». Аталған қозғалыстың мәні: кез келген адам өз оқып шыққан соң белгілі бір кітапты жұрт көп жүретін жерде әдейі «ұмытып» кетеді; оны басқа бірадамалы поқиды, оқып болған соң, олдасол жерде «ұмыт қалдырады», сойтіп кітап үшін шіадамның қолына тиеді, осылайша жақсы кітап «саяхат қашығып», елгетарала береді.

• *Онлайн конференция немесе вебинар*. Мақсаты екі интернет-аудиторияның бір-бірімен Интернет жүйесінің коммуникациялық бағдарламалар кұралдары арқылы тікелей сұхбаттасу мүмкіндігі. Кітапхана жұмысында көпшілік шаралар өткізуде кеңінен қолдануда.

• *Онлайн кештер*. Әдебиеттің насихаттаудың ұтымды жолы. Кештердің тақырыбы мен мазмұнына қарай: кезде сүекеші, танымдық кеш, әдеби музыкалық кеш және т.б. өткізуге болады.

• *Виртуалды саяхат*. Қашықтан пайдаланушылардың кітапханаларды, мұражайларды, тарихи және көрнекі орындарды таныстыруға арналған 3D бейнебаян түрінде әдейіндалған танымдық, деректік экскурсия. Сонымен қатар, кітапханаларда инновациялық жұмыстың көптеген түрлері – диалог-шоу, ойын-саяхат, слайд-шоу, медиа-таным, экспресс-тренингтер, онлайн-тестілеу, коллоквиум, веб-викториналар т.б. өткізіледі [4, 956].

Қызмет түрінің қайсысы болмасын, барлығы пайдаланушылар сұранысына қанағаттандыруды көздейді. Қазіргі заманғы аса зор өзгерістер кітапханалардың жаңаруына белсенділік күшейтіп, оларды білім беру үрдісіне кеңінен қатысуға, өздерінің қызметін кеңейтуге, ақпараттық ортаның толыққанды мүшесіне айналуға ұмтылдырады. Жаңа білім көзі ақпаратты таратушы және жетілдіргіштердің қалыптасуына ықпал етуші кітапханашылық қызмет көрсету бүгінгі кітапханалардың әлеуметтік миссиясына айналды. Өйткені, көптеген оқырман дарақпарат әлеміне өз жолының кітапхана арқылы тауып отыр. Болашақ жаңа ақпараттық технологиялар мен толық жабықталған қазіргі заманғы кітапхана сөз қоғамымыздың өркен-деуі мүмкін емес.

1 Есіркепова Г. Ақпараттық қоғамда кітапхананы дамыту // Кітапхана әлемі. – 2011. – №3.

2 Кәдірбайқызы Ә., Кенжалиев Ж. Қазіргі кітапхана терминдерінің жинағы. «Кітапхана ісі» сериясынан. – Алматы: Мектеп, 2011. – 320 б.

3 Нұрахметова К. Ф. Жалпы кітапхана тану: Оқу құралы. – Алматы, 1998. – 60 б.

4 Кітапханашының қамалығы. І бөлім / ҚР Ұлттық кітапханас; құраст.: Г. А. Маханбетова, А. Қ. Байдарова, Р. Н. Биезиева; ред.: Г. Т. Рахимжанова, жауап. ред.: К. К. Қошпаева. – Алматы, 2015. – 144 б.

Резюме

Байдарова А. К. – магистрантқа 2 курс апспециальности 6M020400-Культурология, lady_bai@mail.ru

Научный руководитель: **Абсаттаров Р. Б.** – член

корреспондент Национальной Академии Наук РК, доктор философских наук, профессор кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им. Абая.

Культура библиотек в информационном пространстве

В статье даётся пояснение понятию «информационная культура» и рассматривается роль библиотек в её развитии, то есть во внедрении и использовании инновационных технологий в библиотеках. XXI век – век информации и новых технологий. И любой пользователь имеет право владеть новой технологией, обширно пользоваться информацией. Новые технологии в информационном веке – один из путей развития библиотеки. Информационно-образовательные мероприятия играют высокую роль в удовлетворении разносторонних, различных читательских запросов и потребностей.

Ключевые слова: информационная культура, информационный ресурс, интернет, электронная информация, технологии, инновация, библиокараван, буккроссинг, онлайн конференция, виртуальная путешествия

Summary

Baidarova A. K. – 2-nd course master by the specialty of 6M020400- Cultural Studies, lady_bai@mail.ru

Scientific supervisor: **Absattarov R.B.** –

corresponding member of the National Academy of Sciences of the RK, doctor of science (philosophy), professor at the chair of political studies and social-philosophical disciplines of the KazNPU after Abai.

The culture of the library in the information space

There in the article is given the clarification of the notion “informational culture” and there is considered the role of the libraries in their development, that is the inculcation and the use of innovative technologies in the libraries. The XXI-st century is the age of information and modern technologies. And any user has the right to master the new technology and widely use information.

The modern technologies in the information age is one of the ways for the development of the library. The informational-educational activities play a high role in the satisfaction of the multiple and varied reader requests and requirements.

Keywords: information culture, information resource, the Internet, electronic information technology, innovation, bibliokaravan, buk crossing, online conference, a virtual journey

УДК: 792.07

ТЕАТРСАХНАСЫНДАҒЫ АКТЕРШЕБЕРЛІГІНІҢ ЦЕРЕКШЕЛІГІ МЕН ҚАЛЫПТАСУ ЖОЛЫ

Л.Ә. Аманкүлова – Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің аға оқытушысы

Мақалада өнердің қарашаңырағы, киелі мекені – театр сахнасындағы негізгі тұлға – актер және оның кәсіби шеберлігінің шындығындауы жайлы айтылған. Сахнадағы актершеберлігін шындығындау үшін театр өнері саласының әр қилы ағымдарына басаназарау дарған жөн. Ең әуелі Аллаһ берген талантпен оны әрі қарай дамыту үшін еңбектену шарты басты орынды алады. Осы бағытта актерды «кәсіпқойлық өнерге» баулу үшін таптаурындылықты жоғалтпай сахнамен көрермен арасына кейіпкер жандылық және кейіпкер сындылық талпаңды толық жеткізіп, сахнаның сәні мен сазына жарландырату су керек. Қазақ театрында да жан-жақты білімді де, биік мәдениетті мамандар даярлау жолындағы басты мақсат – актер өзіншеберлігін шындығындау үшін шыншылдық, сыншылдық, білім құмарлық, күштарлық қасиеттерін өткірлеуі тиіс. Ол өнер мәселелері жөнінде көп оқып ізденіп, сахнашы ғармашылығына қатысты дәрістерге, баяндамаларға, ғылым мәжілістерге ынталымен қатысуға міндетті.

Түйін сөздер: өнер, театр, рухани мәдениет, сахна, қойылым, көрермен, актер, кейіпкер, әсемқимыл, ым-ишара, сезім, шабыт, кәсіби шеберлік, репертуар, ұжым

Театр – жержүзі ұлыларының тудырған ұлышы ғармаларын қауыммен қоғамалдындатеренталдап, түсіндіріп беретіне леуметті қаудитория. Әлемді қалыптардың қауырсын қаламынан қашалып, өмірге келген кейіпкерлердің кемел ойы мен асыларманын жырлайтын көркемдік мекеме. Өнердің қарашаңырағы, киелі мекені – театр сахнасы. Театртіршілігі саналуан десекте, негізгі тұлға – актер. Ал, актерлық кәсіп – өмір мектебінен негізделген. Актер сомдаған кейіпкер бейнесі өмір айнасына айналдырар болсақ, сола актер жоғарғы сатыдағы биологиялық құрылымынан тұратын табиғатісі. Адам ата мен хауа анадан жаратылғана да мортқа құбылыс, өзгеше болмыс [1, 566б].

Актер өнер реформалары жайлы біршындыққа көз жеткіземіз. «Рөл жасау үстінде актер тек ішкі тебіренісін ғана емес сыртқы қимыл-қозғалысты да көрсетуге міндетті», дейді К.С. Станиславский. Әрине, сахна заңдылықтың бір-біріне нажырамайтын дай бірадамның бойына бітетіне абзал қасиеті кенін және бөліп жарудың қажеттілігі жоқтығын сахна саңлақтары дәлелдейтүсті. Сыртқы қозғалыссымбаттылық пен сұлулық, іс-әрекет, ым-ишара сыт. Бәрекеттердің барлығы ішкі ой тебіренісінен өрбитін сырлы сезім сыртқы иірімдері кенін дәлелдеудің қажеттілігі туады [2, 212б].

Әсемқимыл – актершеберлігі мен сымбаттылық сипаты. Ол сахнадан «актер рухының тіршілігін» әсемүлгі десомдау үшін қажет. Алайда, кәсіпқойлық өнерді мойындай қоймайтын кейіпкер жандылықсыз рухани тіршілік те болмайды. Кейіпкер – жандылықтумайынша рухтіршілігін бейнелейтін әсемқимыл үлгісін өз мәнісін жоғалтпайды. Сөйтіп, ол өз бетінше өмір сүріп, сезімге емес, сөзге ғана қызмет етеді. Ақиқатына келгенде әсемқимыл рөлінің аса маңызды зор. Әсемдік қимыл – әртістік шығармашылық сезімнің көркемдігін сомдайтын тұлғасымбаты.

Әлемдік театрлардың игілігіне айналған «Станиславский жүйесі» бойынша әркезеңіне тоқталар болсақ, актерға қажетті қазыналар мен мұнда лайды. Сахнадағы актершеберлігін шындығындау үшін театр өнері саласының әр қилы ағымдарына басаназарау дарған жөн. Ең әуелі Аллаһ берген талантпен оны әрі қарай дамыту үшін еңбектену шарты басты орынды алатыны бәрімізге белгілі. Осы бағытта актерды «кәсіпқойлық өнерге» баулу үшін таптаурындылықты жоғалтпай сахнамен көрермен арасына кейіпкер-

жандылық және кейіпкер сындылық талаптарды толық жеткізіп, сахнаның сәні мен сазына жарландырату сүкерек [2, 213б].

Театр сахнасындағы актер шеберлігі жоғарғы деңгейге жетуі үшін ең уәлі театрдың жұмысқа көнер ордасы екенінен стәншығармаған жөн. Көрерменге оятастар көркем шығарманы сомдау барысында «адамжанының тіршілігі» мен «адамтәнітіршілігінің» бірлігін бөліп жармай, жарасымды жеткізе білу осы арқылы сахнадағы қойылымның «саналылық пен санасыздық» айырмасын ашу үшін, киелі күш «егерде» мен «ұсынылған тосын жағдайдан» жолтауыпшыға білуі шарт.

Сахнадағы актер шеберлігін дамытудың тағы бір тамаша жолы, ол қимыл-ісеркіндігі мен қимыл әрекетке арқау болған көкейкесті мақсат болып есептеледі. Өйткені, театр сахнасындағы актер қоғамдағы болып жатқан әралуан жағдайларды бәріне хабардар болу арқылы жақсылық пен жалғандық жалғасқан май даналаңында өте білімді, әдепті сезімтал бола білуге талабынан да шығуы керек. Сезімтал актер ғана көрерменді баурай алады.

Сезім –

актер талантындағы ең таласты меженің биігі болып саналады. Сахнада бейнелейтін образға еліктемей өзінің бітім болысымен, табиғилығы менойнай біліп, сәтті жетістікке ие болатында актер бар. Кәсіби актердің кездейсоқтыққа ұрынбауы, барлық спектакльдерде бір келкі болуы қажет. Өйткені, оның бойындағы барлық қимыл-әрекет бір жүйеге дағдыланып қалыптасқан. Актер күн сайын рөлге жаңа ырғақ, жаңа бояу қосып отыруы керек. Оны сезу, шыңдалуы жок.

Шабыт актер талантындағы сахналық қабілетінің есаыру жолындағы биіктік деңгейін анықтайды. Зор қуаныш сыйлайтын шабытты ойын кезкелген актердың арманы. Шығармашылық міндетіндегі табысты есаырудағы әртісті баурап алатын шабыттың күштеніп зорлаудан, қысылып қымырылудан босатады. Сахна төріндегі табыстың көзіеркіндік актер бойына барынша рахаттану сезіміне геді. Шабыт жағымды әсерлердің қайнар бұлағы [3, 362б].

«Шабыт дегеніміз – бұлақтарға қанат бітіретін көтеріңкі көңіл-күй» –

деген театр, кино майталманы А. Әшімов зерделесізінде. Бұның салмағы зор. Шабыт жағдайы әртістің барлық шығармашылық күшін барынша жұмылдыра білуімен, айқын мақсаттануымен, рухани жағынан да, күшқуат сипаты жағынан да белсенді көрінуімен өлшенеді.

Шабыт дегеніміз – ықылас –

ниеттің барлық физиологиялық аппараттар біріге отырамық қыртысы қызметінің жағдайын бір мақсатқа баратын және дайындайтын айрықша, ең жоғары, барынша жетілген және ерекше түрінің көрінісі. Шабыт мидағы қағысқалған, ұмытылған несанадан тыс көптеген әсерлердің, ойлардың, әсерленушіліктің салдарынан пайда болғандүниелерді оятып, оларды шығармашылық сұрыптау талқысына түсіруі осыментүсіндіріледі.

Қазақ театрында да жан –

жақты білімді де, биік мәдениетті мамандар даярлау жолындағы біздің алға қойған мақсаттарымыз актер өзінің шеберлігін шыңдау үшін шыншылдық, сыншылдық, білімқұмарлық, құштарлық қасиеттерін өткірлеуі тиіс. Ол өнер мәселелері жөнінде көп оқып ізденіп, сахнашығармашылығына қатысты дәрістерге, баяндамаларға, ғылым мәжілістерге ынтамен қатысуға міндетті.

Актер алдында екі күрделі міндет тұрады: образ жасау, яғни басқа адам өмірін бастан өткеру және сол бір мезгілде көрермен алдында, сахнада өтетін психологиялық шығармашылықтың қиын жағдайын кәсіби деңгейде көтеріп, қызмет атқару. Өзінің жүріс-тұрысын сахналық еркіндік қалыпқа келтіру үшін актерге өмірді зерттеп білуі, адамның табиғи-биологиялық өмірінің заңдылықтарын түсінуі, сондай-ақ, оларды сахналық шығармашылық процесте қолдана білуі керек [3, 363б].

Актерге қарақұш үнемі керек болмаса да, ептілік, қағылезділік, жылдамдық, сенгіштік, икемділік, ырғақ, сезімталдығына уадай қажет. Ол үшін актердың бойына бейімделу, жүріс техникасына назараудару, сенімі берік болғаны жөн.

Актер үшін заттың барлық саласы және қасиетінің ерекше мәні бар. Заттық жұмыс істеу –

актер қимыл қозғалысын тәрбиелеудегі ерекше кезеңнің бірі. Затпен жұмыс істеу сахналық көріністе пайыммен ойналған кезде актердің қиялынуы шатап, тапқырлығында мытады. Рөлдің жоспары бойынша енген затты шебер пайдаланудағы сынқалыптастырады, байыпты дәлелді қимыл-қозғалыспен қылықты бауғасептігін тигізеді [4, 25б].

Театр мұраты – көрермендер көңілінаулайтын сайқымазақдүниетудыру емес, оларды тәлім-тәрбиеге баулитын, ізгілікке, әдептілікке тәрбиелейтін, еңбеккешабыттандыратын рухани қазынасы мол өнер туындысын сомдап шығару. Сондықтан да актер қоғамдық әдепті басшылыққа ұстай отырып, моральдық әдебімен шығармашылық әдебін қатаң сақтауына, солақтерлық өнер арқылы көрерменге өнегелі қалдыратын қабілет

кеушастыраалуыартықболмайды.

Сахналық әрекетті тіршіліктің кілтін біліп, саналық зейінмен тәрбиелеп, психологиялық қозғаушы күш ретінде сеніммен сезімшындығына ұластырып, қиялмен елестету арқылы тебіреніс зердесі оятып, тілше берлігі, сөз көркемдігін дамытып, сахналық қарым-қатынас елшем-ырғағын әмқисынмен сабақтастыққа жалғап, сахналық дәлелдеменің негізі болған көңіл-күйі мен аңғарландырып, актерше берлігін дамытуға күш салған жөн. Міне, жоғарыда айтылған барлық талаптар мен заңдылықтар актер бойында көрініс тапса, шеберліктің шыңдалғаны деп айту артық болмас еді.

1 *Театр өнері // Қазақстан тарихы: көне заманнан бүгінге дейін. 5 томдық. - Алматы: Атамұра, 2010. - 5-т. - 565-568 б.*

2 *Сейтметов, К. М. Актерлік өнердің тууы мен дамуы кезеңдері // Қ. А. Яссауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университетінің хабаршысы. Қоғамдық ғылымдар сериясы. - 2001. - №1. - 212-216 б.*

3 *Жақсылықова, М. Актерлік өнердің кейбір мәселелері // ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы = Вестн. КазНУ. Сер. филологическая. - 2009. - №7/8. - 361-364 б.*

4 *Жұмаділова, С. М. Актерлік шеберлік арқылы педагогикалық шеберлікті дамыту // Қазақстан кәсіпкері = Профессор Казахстана. - 2006. - №6. - 25-26 б.*

Резюме

Аманкулова Л. А. – старший преподаватель КазГосЖенПУ, madeniet14@mail.ru

Особенности и путь развития актерского мастерства на сцене театра

В статье говорится оактере-герое театра и развитии профессионального мастерства. Чтобы развить мастерство актера, надо обратить внимание на разные ракурсы театра. Главными задачами актера является талант, который дал Аллаху один процент, и трудиться на девяносто девять процентов. Актерское искусство, искусство создания сценических образов (ролей) в театральныи других зрелищныи представлениях; вид исполнительского творчества. Актерское искусство – это профессиональная творческая деятельность в области исполнительских искусств, состоящая в создании сценических образов (ролей), вид исполнительского творчества и исполняя определенную роль в театральном представлении, актер как бы подбляет себя лицу, от имени которого он действует в спектакле. Путем воздействия на зрителя во время спектакля создается особое игровое пространство и сообщество актеров и зрителей.

Ключевые слова: искусство, театр, духовная культура, сцена, спектакль, зритель, актер, герой, красивое движение, мимика, чувство, вдохновение, профессиональное мастерство, репертуар, коллектив

Summary

Laila Amankulova - Senior Lecturer, KazGosZhenPU, madeniet14@mail.ru

The peculiarities and the way of development of actors' mastery at the stage of the theatre

There in the article it is narrated about the actor – the hero of the theatre and the development of the professional mastery. In order to develop the mastery of the actor, one has to pay attention upon the different aspects of the theatre. The main tasks of the actor is his talent which the Almighty gave him for one percent but he has to work hard for the remaining ninety nine percents. The art of acting, the art for creating scenic images (the roles) at the theatre and other professional spectacles; a special kind of performing creativity. The art of acting is a professional creative activity in the sphere of performing arts consisting of the creation of scenic images (roles), the kind of performing creative activity by performing a certain role in the theatre staged play, when the actor identifies himself with the person, on behalf of which he acts in the play. By influencing the spectator during the play there is created a special performance space and the community of actors and spectators.

Keywords: art, theater, spiritual culture, stage, performance, spectator, actor, character, beautiful movement, facial expression, feeling, inspiration, professionally looking skill repertoire, the collective

КӨНЕТҮРКІЛЕРДІН ДӘСТҮРЛІ ДҮНИЕТАНЫМЫНА ҚАТЫСТЫ НЕГІЗГІ АТАУЛАРМЕН ҚАЗІРГІ ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНДАҒЫ РЕЛИКТЕРІ

Жумабай Жазгул – Абай атындағы ҚазҰПУ,
Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының 2 курс магистранты,
Ғылыми жетекші: **Ғ.Х.Халидуллин** – т.ғ.д., профессор

Көнетүркілердің дәстүрлі дүниетанымында бірінші Теңірі>Тәңірі, екінші - Kisi o yuli>Кісіұлдары (адам баласы), үшінші - Jer>Жер. Аталмыш үш категория бар екендігі, оларға байланысты атаулар мен ұғымдар қазіргі түркі халықтарының наным сенімдерінде барынша сақталғандығы байқалады. Көнетүркілердің дәстүрлі дүниетанымының тарихи сабақтастықтары мен реликтері қазіргі түркі халықтарының дүниетанымы мен наным-сенімдерінде, салт-дәстүрлерінде кеңінен байқалады. Атап айтқанда, қазақ, қырғыз, алтай, хакас, тыва, якут, чуваш, шор, башқұрт және басқа түркі халықтарында дәстүрлі түркілік дүниетанымының дері әртүрлі дәрежеде сақталынған, қазірге дейін кейбір жосын-жоралғылары жалғасын тапқандығы, ежелгі реликтері бар екендігі қазіргі атаулардан анық көрінеді.

Түйін сөздер: түркітану, мәдениеттану, әлеуметтік философия, дәстүрлі дүниетаным, түркі халықтары, көнетүркі жазба ескерткіштері, көнетүркі байырғы атаулар, ұғымдар, реликтер, дүниетанымдық категориялар, этностар, этносимволдар, синкретизм, шаманизм, Тәңірішілдік

Көнетүркілердің дәстүрлі дүниетанымының тарихи сабақтастықтары мен реликтері қазіргі түркі халықтарының дүниетанымы мен наным-сенімдерінде, салт-дәстүрлерінде кеңінен байқалады. Атап айтқанда, қазақ, қырғыз, алтай, хакас, тыва, якут, чуваш, шор, башқұрт және басқа түркі халықтарында дәстүрлі түркілік дүниетанымының дері әртүрлі дәрежеде сақталынған, қазірге дейін кейбір жосын-жоралғылары жалғасын тапқандығын, ежелгі реликтері бар екендігін атап өткен абзал.

Көнетүркілердің дәстүрлі дүниетанымын біз, көнетүркі жазба ескерткіштері деректеріне сүйеніп, негізгі үш категория бойынша саралауды жөн санадық. Атап айтсақ, біріншісі - Теңірі>Тәңірі, екіншісі - Kisi o yuli>Кісіұлдары (адам баласы), үшіншісі - Jer>Жер. Аталмыш үш категория өз-ара өтете ғыз байланысты әрі себеп-салдарлары мен ұштасқан ең басты ұғымдар жүйесін құрайды деп санаймыз.

Осы мақалада айтылатын көнетүркі дәуірінің тілдік материалдары мәдениеттанушылық, тарихи-деректанулық, тарихи-салыстырмалы, диахрондық-синхрондық талдаулар, археографиялық, мәтінтанулық және басқа әдіс-тәсілдер кеңінен қолданылады. Зерттеуде түркі жазба ескерткіштері мен археологиялық ескерткіштер, алуан түрлі табылымдар, этнографиялық бұйымдары, ғұрыптары сараланып, дәстүрлі дүниетаным жүйесінің негізгі категориялары, ұғымдары мен атауларының этномәдени зерттеулері жаңаша қарастырылды. Көнетүркілердің дәстүрлі дүниетанымдық наным-сенімдерінің мәдени зерттеулері мейлінше жүргізілді.

Жалпы осы тақырыпты туралы кеңінен айтсақ Көнетүркілердің дәстүрлі дүниетанымы ежелгі хұннулар дәуірінен бастау алады. Сол кезеңдерден бері ұласып сабақтасақ алып тасқан архаикалық сонау дүниетанымдық категориялары көнетүркі дәуірінде де өз жалғасын тауып дүниетанымдық әрі саяси-әлеуметтік, идеологиялық, этникалық айрықша мәнге ие болды. Одан Тәңірдің, Жердің, Кісінің (Адамның), Ата-баба аруақтарының тылсым күштері мен қасиеттік иелері түркілер үшін айрықша маңызды категориялар мен ұғымдарға айналды, сол негізінде түркі қоғамының алуан түрлі салт-дәстүрлері мен жосын-жоралғылары қалыптасып, күнделікті өміртірішілік теберік бекем орнығып бекіді деуге әбден болады. Көнетүркі жазба ескерткіштерінде түркілердің дәстүрлі дүниетанымына байланысты көптеген атаулар мен ұғымдар бар екендігі, олардың ішінде үштік құрылымы Теңірі>Тәңірі, екіншісі - Kisi o yuli>Кісіұлдары (адам баласы), үшіншісі - Jer>Жер категориясы ең басты екендігін аңғарылады. Аталмыш үш категория мен оның ұғымдары, тиісті атаулары, түркі халықтарында кеңінен таралғандығы байқалады.

Тәңірі категориясына байланысты атаулар көптеп кездеседі. VIII-IX ғасырлардағы көнетүркі жазба ескерткіштерінде аталмыш категорияға байланысты, әсіресе Тәңірі атауына қатысты мына сөз, сөз тіркестері жиі кездеседі. Олар: Теңірі>Тәңірі, Үзе Көк Теңірі>Үзе Көк Теңірі, Түрүк Теңірі>Түрік Теңірі, Теңірітег>Теңірітег, Теңірітег Теңіріде болмуш>Теңірітег Теңіріде болмыш, Теңірітег Теңірі аратмиш>Теңірітег Теңірі аратмыш, Теңірі ағил қаду қиүн>Теңірі арыл қаду күчүн, Теңірі күш бер түкү күчүн, Теңірі биліг бер түкү күчүн>Теңірі биліг бер түкү күчүн, Теңірі Ел берігме>Теңірі Ел берігме, Теңірі Елім>Теңірі Елім, Теңірі аң қатемі шерінс>Теңірі аң қатемі шерінс, Теңіріде қут>Теңіріде күт, Үзе Теңірі басмасар>Үзе Теңірі басмасар, Теңірі, Јербұлғақ күн күчүн, Үзе Теңірі ерікліг>Үзе Теңірі еріклігі, Теңірі ідек күнке>Теңірі ідек күнке, Теңірі кен>Теңірі кен, Өд Теңірі асар>Өд Теңірі асар, Теңіріде қут>Теңіріде күт, Те

ñiriüçdi>Теңіріүчты, Теңірікергекbolti>Теңірікергекболты, Теңіритutdi>Теңіритүтды, Теңіритegim-
Теңіритегім, Теңіриquli>Теңіріқұлыжәнебасқа[1].

"Тәңірі" атауы қазіргі түркі халықтарын дасолбайырғы көнетүркілік тұлғасын дасақталынған. Мысалы, алта
йша-Тәңрі, әзербайжанша-Таңг(танры), башқұртша-Тәңрі, бұлғарша-Таңгра, қазақша-Тәңір, қалмақша-
Теңгр, қарачай-балқарша-Тейри, құмықша-Тәңгири, қырғызша-Теңир, өзбекше-Таңгрі, татарша-
Тәңрі, түрікменше-Тағгу(таңры), түрікше-Таңг(танры), тываша-Тәңрі, ұйғырша-Тәңрі, чувашша-
Тура, якутша-Таһара, моңғолша-

Tengri>Тәңгертұлғасында кездеседі[2;3]. Аталмыш атаудың қазіргі түркі халықтарының барлығын дасақталан
ып қалғандығы, көнетүркілік дәстүрлі дүниетанымындағы "Тәңірі" категориясының беріктігін дәлелдейді. Сон
ымен қатар, көнетүркі жазба ескерткіштерінде аталған Тәңірінің "көктегі, жаратқан, құт берген, күш берген, жар
ылқаған, Ел берген, біліктілік берген, тағдырды жасаған, ұшып кеткен" сынды ұғымдарына ғаруға болады[4]

Тәңірі-

көнетүркілердің дәстүрлі дүниетанымының негізгі бірінші категориясы. Ол ең көп аталатын әрі қастерленетін, к
иелі ұғымның бірі. Ол бірлікті, даралықты білдіреді. Басқаша айтқанда "көптәңірі" деген ұғым түркілерде жоқ, бо
лмаған. Тәңірі-

жалғыз, дара деген сөз. Тәңір деп түркілерде көк аспан кеңістігін, ғарыш әлемін (космосты), соның тылсым күшін,
ерекше киелілігін меңзеп айтқан.

Аладам (Кісі) категориясы байланысты атаулар Көнетүркі тілінде адамды Kisiyüli>Кісіұлдары (адам балас
ы) деп атаған. Kisiyüli>кісіұлдары, қазіргі түсінік бойынша "адам баласы, адамдар", көнетүркі тілінде "кісіұлы"
дегені "мешін, маймыл", "аңхайуан" сындыларға ұқсамайтын дәрдің ұрпақтары дегенге, "кісі атаулының" бала
лары дегенді меңзейді. Қазіргі түркі тілдерінде "Кісі" атауы алтайша-кіжі, әзербайжанша-инсан, башқұртша-
кіші, інсан, адам, қазақша-кісі, адам, қалмақша-һүн, қырғызша-кісі, адам, өзбекше-інсан, адам, татарша-
кіші, інсан, адам, түрікменше-інсан, адам, түрікше-інсан, кіші, тываша-кижи, ұйғырша-інсан, якутша-
киһитұлғасында кездеседі[3.392-393]. Бұдан "адам, інсан" атауы араб-
парсы тілдерінен түркі тілдеріне енгендігі айқын байқалады.

Көнетүркі жазба ескерткіштерінде "Kisiyüluqorölgelitörümış-
кісіұлы бәрі өлгелі туған еді" деп кездеседі. Бұл ретте түркілердің дәстүрлі дүниетанымы түсінігінде Жердегі адамн
ың тірлігі мәңгілік емес, оның өлетін табиғаты бар деп есептегенін байқауға болады.

Байырғы түркі қоғамы аталық, сүйектуысқандықтарға негізделінген адамдардың мәртебісі биік әлеуметті
қоғам болып табылады. Сол себептен, зерттеушілер түркі қоғамын "патриархалдық, феодал-
дық" типте болғандықтан қарастырады. Ал көнетүркі ескерткіштерінде аталатын туыстық қарымқатынастары ата
уларынан туыстық жүйесінің маңызды бір бөлігі екендігін байқауға болады. Мысалы түркі қоғамында ер-
ер, еркек, ерадам, батыр деген мағынада айтылған, ал өг>өг-
ана, шеше, ("өгей ана дегендегі өгейдің өг+ "ана" деген мәнді байырғы тұлғасы екендігін ғаруға болады) деген м
ағынада айтылған. Сондай-

ақ, игоуul>ұрыоғұл, ұл, еркек бала, ер бала, qizoуul>қызоғұл, қыз, әйел бала. Түркі қоғамындағы туыстық атаулар
ыеü>ечү" атабаба", ара>апа" атаұлкендер, ақсақалдар", аqan>ақан" әке", ini>іні, еш>еш" сүйектес, қандастар", "ә
йел", jigen>йіген" жиен", ködügü>көдеге" күйеу", kelin>келін, еken>енелер, siñli>сіңлі, qadaş>қадаш" қарындаст
ар", qunçuy>күнчүй" қызқырқын", kiñ>күң, qul>құл және басқаларды көреміз.

Qaуan>қаған. Түркі қоғамының әскерисаяси билік жүйесінің жоғарғы лауазымды тұлғасы. Qatun>қатун. Қ
ағанның зайыбының атауы.

El>ел. Мемлекет, ел деген мәнде айтылған. Басқаша айтқанда, қаған мен билік жүйесі бар, өзге мемлекеттерге т
әуелсіз, еркінел.

Beñgüel>беңгүел. Түркілердің дәстүрлі дүниетанымы бойынша кемелденген ел мемлекеттің ұрпақ-
тан ұрпақ қасабақтас білетін берік бекем бола алатынырымжосындық қармандаған атауы. Күлтегін, Білге қаған,
Тонықұк ескерткіштері мәтіндерінде былай делінген: «Түрік халқы үшін –
қызылқанымды ағыздым, қаратерімді төктім, күндіз отырмай соғыстым, түнде ұйқысыз жорыттым, Өтүкенде...
Мәңгілік Ел орнатып отырсақ» делінген.

Oq>Оқ. Түркі қоғамындағы ең кіші рулық бірліктің атауы.

Oуış>оғұш. Түркі қоғамындағы рулық туысқандықтардың атауы.

Budun>бүдүн. Түркі қоғамында жалпы халықтың атауы. Tүrikbudun>Түрүкбүдүндеп те ерекше атайды.

Qam>қам. Көнетүркілерде "бақсы", "Тәңір-Кісі-

Жер" үш категориясының қарымқатынастары мен тылсым байланыстарын сезіп түсінетін, олардың құпия сырла
рын білетін, тумысынан "құты" бар, болашақты болжай алатын ерекше қасиетті адам деген сөз. Көнетүркілердің
дүниетанымында Тәңір мен тіл десетін, аруақтар мен сөйлесетін бақсылар болды. Оларды алтай, тыва, хакас халы

қтарында қазірге дейін "хам, кам, қам" дейді. Көнетүркі тілінде қам > кам деп атайтын.

Қазақ тілінде осы "қам" атауы "елдің қамынойлау", "малдың қамы", "қамынойлады" тұлғасын дасемантикалық көзгерістерімен сақталынған байқауға болады. Кейбір зерттеушілер қазақ тіліндегі "қамшы" (қайыстан өрілген тобылғы саптықару), "қамығу" (қайғылану, шерлену) сөздерімен де қам сөзінің төркінін байланыстырады.

Қайткен күнде де байырғы қам > қам атауы қазіргі түркі халықтарында сақталынғандығын байқауға болады. Ал моңғолша қамды ғни бақсының böge > бөө, әйел бақсының идиуан > удган; тұңғыстілдерінде бақсының sam + an > шаман дейді. Осыдан барып шығыстан ушылар Тәңірлік танымды "шаманизм" деп те атап кеткенеді.

Кісі ұлдары (адам баласы) категориясына қатысты киетотемдік ұғымдар мен атаулар бар. Олардың бірі ата-бабаларуағы. Көнетүркілерде ата-баба дегенді есі-ара > ечү-апа деп атады. Ал қайтыс болған адамдардың жанын, рухын көнетүркі тілінде деп атағаны белгісіз. Дегенменде, көнетүркілік дәстүрлі дүниетанымында қазіргі түсінікпен, ислам, христиан, будда дүниесіне қарағанда тұлғалардың жолы менің найтқанда "аруақ" (өлген адамның рухы) дегенге ұқсас ұғым "құт" деген сөз болды. "Аруақ", "рух", "жан" деген ар-абша ұғымдарды қазіргі түркі халықтарында мынадай сөздер білдіреді. Олар: тын, құт, жұла, сүне, сүр, сүс, үзүт, ж ел салқын (желаруағы), сүрнү [5.30]. Алтайлықтарда тын (тыныс, "жан"), айлық күндүйер (айлық күнді жерге келгені, туғаны), тынүзелді (тынысы үзілді, қайтыс болды) деп кездеседі. Ал, моңғол тілінде оңгун > оңгон "жан", сүг > сүр "құт, сүс, айбар", сүг > сүг "аруақ", сүнесү > сүнесү "адам денесіндегі билеуші зат", "өлген сон денені кетіп қала тын құт" деген мағынада сақталынған [6.13-14]. Бұл қазақтарда сұлдер (адамның жүдеп жадаған кейпі), сүрең (кескін, кейіп, өң), сүс (айбар, қаһар, ызғар), сүйе к (адамның қанқасы) сөздерімен мағыналас әрі төркін дес.

Көнетүркілердің ата-бабаларына руағын атабынып, асберетіндігі туралы қытай жазбаларында деректер бар. Ал, көнетүркілердің ас беру, жоқтау жосындары болғандығы анық. Көнетүркілерде уоғ > "йоғ" деп дәстүрлі дүниетанымы бойынша қайтыс болған тұлғаларға арнап жоқтау жосын-жоралғыларын жасауды, ғұрыптық салттарды орындауды атаған. Уоертүртүмүз-йоғ жасадық, уоуламис > йоғламыс "жоқтау жосының жасадық" деген атаулар сол дәстүрдің болғандығын дәлелдейді. Сонымен қатар, көнетүркі тілінде кездесетін бірсыпыра атаулар бар.

Уоу > Йоғ. Көнетүркі ғұрыптық кешендерінде ат қарылған жосын-жоралғылардың жалпы атауы. Осы кешендерде азатұту, ас беру, жылдығын беру немесе аруаққа бағышталған сый-құрметтері үшін қоғамдық-әлеуметтік керекше маңызды уоуі > йоғұ-жоқтау ғұрыптық жосын-жоралғылар ат қарылған. Елетмішай бғүбітік асы мәтінінде «Bilge ата сүмі уоуің алу уоуің ің қауант ім – Білге Ата чымының уоғун, асын жасап өткіздім» деп кездеседі. Уоүсі > йоғчы. «Жоқтаушы, жоқтау айтушы, көңіла йтушы». Түркілердің дәстүрлі дүниетанымы бойынша әлікті жөнелту салтында міндетті түрде жоқтау айтылады. Оған арналған ас беру рәсіміне күллі ел жұрт болып жиналып құрмет көрсетеді. Осы салтына қатысушыларды "йоғчы" деп атады. Уоертүртүмүз-йоғертүртүміз > «жоқтау жосының атқардық». Түркілерде әлікті жөнелту жалпы жосын жоралғылары ат қарыла тын салтты осылайша атайды. Сіүітсі > сығытчы. «Сықтаушы», жоқтап, жылап, көрісайтушы. Түркілерде Тәңіріге ұшып кеткен, қайтыс болған тұлғаға арнап азатұту, жоқтау жосындары ерекше орын алғандығы байқалады.

Жер категориясына байланысты атаулар Көнетүркілердің дәстүрлі дүниетанымының бір қыры, үшіншісі категориясы-

Жер > Жер. Көнетүркілердің дәстүрлі дүниетанымының келесі үшінші категориясы "Жер" ұғымы мен оған байланысты атаулар. Көнетүркілерде жер жұмыр болған, оның төрт бұлың, төрт бұрышы, жердің төрт тарапы болғандығы санайтын. Түркілер үшін илгері үн рекінтоуысиқ > илгері алдыға күнтоғыс, күнтумысы, күншығыс, қуі үгкері күнбатыс > құрығарүкері күнбатыс, кейін күнбатысы, беріе > беріе, оңқол жақ, күнортасы > күнортасы, оңтүстік, жіріа > йырыа, солқол жақ, күнортасы > күнортасы, солтүстік деген ұғымдар бар.

Қазіргі түркі тілдерінде "Жер" атауы алтайша-йер, әзербайжанша-йер, башқұртша-йір, қазақша-жер, қырғызша-жер, өзбекше-йер, татарша-йір, түрікменше-йер, түрікше-йер, тываша-чер, ұйғырша-йер, якутша-сиртұлғасында кездеседі [3.984-

985]. Бұдан "жер" атауы түркі тілдерінде толық сақталғандығы айқын байқалады.

Iduqjer > ыдүкйер. Ұйық жер. Жер ұйық деген атаудың байырғы тұлғасы. Id-ие, ки деген мәнде айтылады. Жердің иесі деген мәнде кеңінен қолданылды. Jersuw > Йерсуб. Жерсу. Бұл тұрақты тіркестер түркілерде жиі қолданылады. Tүrik Iduqjer isub > Түрік ыдүкйерісуы. Түрік Ұйық (киелі, иелі) жерісуы. Түркілердің Жер ұйығы, киелі де иелі озен сулары деген ата-бабалық меншіктілікті білдірген атауы [7.116].

Ötüken > Өтүкен. Көнетүркілердің атақонысы, шұрайлы да қасиетті негізі мекені осылай аталды. Умау > Ұмай. «Ұмай». Жер категориясына қатысты, жер әлемін атағы бір ұғым Ұмай туралы ұғымы. Көнетүркі жазба ескерткіштері мәтіндерінде Ұмай туралы бірсыпыра деректер бар. Ұмай деген көнетүркілер-

дің Тәңірілік дүниетанымында Жер әлемінің, жердің этносимволдық жалпылама атауы. Тоныққескерткішімәт інінде: Teñiri Umay İdujersubbasabertierinç, neketezerbiz-

"Тәңірі, Ұмай Ыдұқ Жерсу, бізге бердіғой, неге қашқаймыз" деп кездеседі.

Тәңір жарылқаушы данигі жақсыныгіледі, оған табынып тәңірдің қисіде, иесіде құсқабаланды. Шын мәнісінде байырғы түркі дәуірінде қыран құстың қырағылығы, алғырлығы, көктағылығы ерекше мән мағынаны білдірді. Оған сай этномәдени үрдістері қалыптасып дәстүрлі ұғымдарда бекіді. Сондықтан болар биліктің белгісі, рәмізіре тінде бүркіт, сұңқар сияқты қыран құстардың бейнесі айрықша мәнде қолданылды. Мұны Орталық Азиядағы тау, жартастар-

да кездесетін петроглиф суреттер, археологиялық қазбалардан табылған деректер және жазба ескерткіш-террастайды. Тіпті, сол байырғы замандардан көшпелілерту-байрақтарында қыран құстарды рәміз деп қолданылған деп айтуға болады.

Осы орайда көнетүркілердің дәстүрлі дүниетанымы бойынша этносимволдық белгілері мен ұғымдары болды деп таяуға болады. (Қараңыз: Кесте-1) [8.86-89].

Кесте-1. Көнетүркілердің этносимволдарының семантикасы		
Дүниетанымдық категория	Этноұғымдар	Этносимволдар
Tengri>Тәңірі	Qut>Құт"құт, тектілік, ырыс"	Qus>Құс"Тәңірінің өкілі"
Kisi>Kici	Qaγan>қаған El>Ел"ел, мемлекет" Budun>"қарахалық"	Qıran>қыран, "аңшықұс, сұңқар, бүркіт"
	Börü>бөрі"Тәңірдің өкілі"	Börü+qut/küt>бүркіт, "бөрі+құс, бүркіт"
Jer>Жер	Umay>Ұмай"киелі жер, су, туған жер, жерұйық"	Qun-//Quγ>Қу, Аққу, "аққуқұс"

Көшпелі этностарда «Тәңірі» атауы санғасырлар бойы қолданылып, тіпті көшпелілердің алғашқы ірімпериясы Хүннұ заманынан бері ұласып сабақтасып келді. Демек, көшпелілер «Тәңірі» деп нені, қандай болмысты атағаны, оның тарихи-этнографиялық мәні, мазмұны, жөн-жосығы туралы зерттеуші ғалымдардың пікірі әртүрлі болып келеді. Бірсыпыра зерттеушілер мифологияға, тотемизмге, патриалхальдық наным-сенімге, мифтік-

діни танымдарға байланыстырса, кейбіреулері «қам, шаман, бақсылықпен» тығыз байланыста қарастырады, сонығыздері «Тәңіршілдік, Тәңірідіні (Тенгрианство)» деп таяуға болды. [4.45-54]

Осы мақаланың қорытындыласақ Түркілердің дәстүрлі дүниетанымы, ежелгі Хүннұ дәуірінен бастау алып, одан бері ұласып сабақтаса қалыптасқан архаикалық сонау дүниетанымдық категориялары көнетүркі дәуірінде өз жалғасын тауып дүниетанымдық әрі саяси-элеуметтік, идеологиялық, этникалық айрықша мәнге ие болды. Одан Тәңірдің, Жердің, Кісінің (Адамның), Ата-бабааруақтарының тылсым күштерімен қасиетті киелері түркілер үшін айрықша маңызды категориялар мен ұғымдарға айналды, сол негізінде түркі қоғамының алуан түрлі салт-дәстүрлерімен жосын-жоралғылары қалыптасып, күнделікті өміртірішілікте берік бекем орнығып бекіді деуге әбден болады. Көнетүркі жазба ескерткіштерінде түркілердің дәстүрлі дүниетанымына байланысты көптеген атаулар мен ұғымдар бар екендігі, олардың ішінде үштік құрылымы Teñiri>Тәңірі, екіншісі - Kisi oγuli>Кісі ұлдары (адам баласы), үшіншісі - Jer>Жер категориясы ең бастысы екендігі аңғарылады. Аталмыш үш категория мен оның ұғымдары, тиісті атаулары, түркі халықтарында кең таралғандығы байқалады (Кесте-2)

Кесте-2. Көнетүркі дәстүрлі дүниетанымына байланысты атаулар тізімі (түркі жазба деректерінегізінде)			
№	Көнетүркіше жазба ескерткіштеріндегі атаулары	Қазақшасы	Қазіргі қолданыста қалғандары
1.	Teñiri>Тәңірі	Тәңір	Тәңір, Алла, Құдай
2.	Kök Teñiri>Көк Тәңірі.	Көк Тәңір	Көк Тәңір
3.	Türük Teñisi>Түрік Теңірісі.	Түріктің Тәңірісі	-
4.	Teñiriteγ>Тәңірітеγ	Тәңірітекті, Тәңіріден	тәңіртекті
5.	Teñiriteγ Teñiridebolmuş>Тәңірітеγ Тәңірідеболмыш	Тәңірітекті Тәңіріден болған	Алла берген
6.	Teñiriteγ Teñiriyaratmış>Тәңірітеγ Тәңірі аратмыш	Тәңірітекті, Тәңірі жаратқан, пайда болды	Алла жаратқан

7.	Teñiriyañılqaduqüçün>Teñiriyañылқадүкүчүн	Тәңірінің жарылқағаны үшін	Тәңір жарылқасын
8.	Teñiriküçbertüküçün>Teñiriküчбертүкүчүн	Тәңірі күш бергені үшін	Құдай қуат берсе
9.	Teñiribiligbertüküçün>Teñiribilігбертүкүчүн	Тәңірі білік (ақыл) бергені үшін	Ақылес
10.	TeñiriElberigme>TeñiriElберігме беруші (берген).	Тәңірі Ел беруші (берген).	-
11.	TeñiriElim>TeñiriEлім	Тәңірі Елім (мемлекетім)	Туған жер
12.	Teñiriançatemişerinç>Teñiriançатемішерінч	Тәңірі соншалықты дегенекен	-
13.	Teñiridequt>Teñiridenқұт	Тәңірі ден құт	Құтырыс
14.	ÜzeTeñiribasmasar-ÜzeTeñiribasmasar,asraJertilinmeser-	Жоғарыдан Тәңір басып жаншымаса. Жоғарда Тәңір баспаса, төменде Жер жарылмаса.	
15.	ÜzeTeñirieriklig-Жоғарыдағы Тәңірі еріктілігі (ұйғарымы).		Ерік
16.	Teñiri,Jerbulyaqinüçün-Тәңірі Жер сапырылысқандықтан		Аспан Жерге түскендей
17.	Öd-өд.	Үт	Көнетүрікше 1. шақ, уақыт, мерзім, 2. заман дәурен, 3. жазмыш, тағдыр дегенді білдірген.
18.	ÖdTeñiriyasar-Заманды Тәңірі жасайды.	kisioyluqorölgelitörümış-kisicılıybärіөлгелітуғанеді	Ажал тағдыр
19.	Teñiridequt-Тәңірі ден құт.		Құт
20.	Teñiriüçdi-үшты (қайтыс болды).		Қайтыс болды
21.	Teñirikergekboltі-кергек болды (қайтыс болды).		Қайтыс болу
22.	Teñiritutdi-Тәңірі алды (Тәңірге кетті)		Келмеске кету
23.	kergekboltі	қайтыс болды, ғайып болды,	Барса келмеске кету
24.	Yövertürtümüz-йог жасадық.	Жоқтау	Жоқтау
25.	Beñgü-беңгү.	«Мәңгілік».	Мәңгілік
26.	Beñgüel-беңгүел. «Мәңгілікел».	Мәңгілік Ел	Мәңгілік Ел
27.	beñgütaş	Мәңгілік тас ескерткіш	
28.	Yasar-йасар.	«Анықтаушы, жасаушы»	
29.	Öl-өл.	«Өлу, қайтыс болу».	
30.	Umaу>Ұмай. «Ұмай».	Ұмай ана Жерана	
31.	Iduqjer>ыдқйер. Ұйық жер	Жер ұйық	Жер ұйық (Асан Қайғы)
32.	Jersuw>Йерсуб. Жерсу.	Жерсу	Жер ұйық
33.	TürükIduqjerisub>Түрік ыдқйерісуы.	Түріктің Жер ұйығы	
34.	Ötüken>Өтүкен	Өтүкен	Жер ұйық
35.	Böri>бөрү.	Бөрі, қасқыр, құртқа Көкжал көкпар	Бөрікегі Бөрте ұрғашы
36.	Kisioyuli>Кісіұлы	Адам баласы, адамзат	адамзат
37.	barıq>барық	кесене-күмбез	

38.	bitiktaş>бітіктас,	Ескерткіштас, жазулытас	құлыптас
39.	bediz>бедіз	Тасмүсін, сынтас	"бәдіз"
40.	bediztim>бедізтім	Бәдіздем, тамүсінқашау	
41.	balbal>балбал	Тастізбектер	"тасмүсін"
42.	balbaltikdim>балбалтікді м	балбалқадапорнаттым	
43.	Adirılmaq>адырылмақ	айырылу	Айырылу
44.	batsiq>батсық	батыс, күнбатыс	Кешкіуақыт
45.	kün>күн	күнбатыстағы	
46.	künortusıñaru>күнортұс ыңару	күнортасынақарай	Түскезі
47.	küntoysuq>күнтоғсық	күнтомуыста	Таңату
48.	qılınmıs>қылынмыс	Жасалған, пайдаболған	Пайдаболу
49.	sıyıt>сығыт	жылау, жоқтау	Жылапсықтау
50.	sıyıtacı>сығытчы	жылаушы, жоқтаушы	
51.	sıyıtamıs>сығытамыс	жылаған, жоқтаған	жоқтау
52.	uçabarmıs>ұчабармыс	ұшақетті, қайтысболды	Қайтысболу
53.	yoylamıs>йоғламыс	жоқтаған	
54.	Ay>ай	ай	ай
55.	Yultus>йүлтүз	жұлдыз	жұлдыз
56.	Yada>йада	Жадытас, жадылау	жадылау
57.	Qam>қам	Баксы, балгер, емші	Қамжеу, қамығу

1 ЖумабайЖ., БазылханН. Көнетүркітік тілінің қысқаша сөздігі // Көнетүркі дәуірінің этно-мәдени тарихи деректері. Монография. - Алматы: Дайк-Пресс ЖШС, 2014. - 207-234.

2 Древнетюркский словарь - М., Л. 1969. - 544-545.

3 Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (Kılavuz kitap) I. Kültür Bakanlığı Yayınları/1371. Kaynak Eserler Dizisi/54. - Ankara: Kültür Bakanlığı, 1991. - 848-845.

4 ЖумабайЖ. Байырғы түркілердің дүниетанымы туралы түсінігі жайында бір сөз // Археология және деректану ұлттық орталығының хабарлары. - Астана, 2015. - №3. - 46-54.

5 Потапов П. П. Алтайский шаманизм. - Ленинград: Наука, 1991. - 291.

6 ПэрлээХ. Монголын бөөгийн мөргөлийн товчтүүх. - Улаанбаатар, 1959. - 50.

7 БазылханН. Көнетүркітік тастары мен ескерткіштері (Орхон, Енисей, Талас) // Серия: «Қазақстан тарихы туралы түркі деректемелері» - Том. - Алматы: Дайк-Пресс, 2005. - 252+144-бжапсырма.

8 БазылханН. Хицныептици в древнетюркской этносимволике (поэтно-археологическими источниками в древне-тюркских материалах) // Тюркская руника: язык, история, культура (к 120-летию дешифровки орхон-енисейской письменности). Часть I: материалы Международной научной конференции (г. Кызыл, 10-11 июля 2013г.). - Абакан: Хакасское книжное издательство, 2013. - 170с.

Резюме

Основные термины древнетюркского традиционного мировоззрения и их реликты в современных тюркских народах

ЖумабайЖ. - КазНПУ им. Абая, магистрантка 2 курса кафедры политологии и социально-философских дисциплин, Научный руководитель: д.и.н., профессор Халидуллин Г.Х.

В данной статье рассматриваются некоторые аспекты традиционного мировоззрения древних тюрков. В древне-тюркском письменном памятнике четко зафиксированы три категории традиционной мировоззренческой системы "Теңігі>тенгри, Kisi o yulı>человек, Jer>земля". которые сохранились вразном отдельном синкретическом реликтовом виде в миропонимании этнографического обряда современных тюркских народов, в частности казахском, киргизском, алтайском, хакасском, тувинском, якутском, чувашском, шорском, башкирском и других этносов. Древнетюркские мировоззрения являются историческим продолжением хуннских миропонимания и преемственно связлив с историческими традициями мифические, анимистические, родоплеменные тотемистические, а также были основными мировоззренческими государственной политико-идеологии тюркских государств. В наличии три категории, понятия, наименования и связанные с ними убеждения целью сохранения верований наблюдаются больше всего у современных тюркских народов. Традиционное мировоззрение древних тюрков, а также современники и реликты того времени в частности отмечают в мировоззрении, убеждениях и традициях современных тюркских народов.

Ключевые слова: тюркология, культурология, социальная философия, тюркские народы, традиционное мировоззрение, древнетюркские письменные памятники, древнетюркские мировоззренческие названия, понятия, реликты, мировоззренческие категории, этносы, этносимволы, синкретизм, шаманизм, Тенгрианство

Basic terms of traditional ancient Turkic the world view and their relics in the modern Turkic peoples

Zhumabai Zh. - 2nd year undergraduate, Abay named KazNPU

Summary

This article discusses some aspects of the traditional outlook in the ancient Turks. In the ancient written monuments clearly stated three categories of traditional ideological system "Tejiri>Tengri, Kisioyuli>man, Jer>Land", which is stored in different single and syncretic relict forms in outlook and ethnographic rituals of modern Turkic peoples, in particular, Kazakh, Kyrgyz, Altai, Khakassia, Tuva, Yakutia, Chuvash, Shor, Bashkir and other ethnic groups. Ancient world yavlyvya utsyah historical continuation Hun outlook and continuity sank all the historical traditions in the mythical, animistic, tribal totemic clan, and were the main world vision and state political ideology of Turkic states.

Keywords: turkology, cultural studies, social philosophy, Turkic peoples, traditional world view, ancient Turkic written monuments, the ancient name of the ancient Turkic world view, concept, relics, ideological categories, ethnicities, etnosimvol, syncretism, shamanism, Tengrianism

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК ВПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ

УДК 316(574)

ТОЛЕРАНТНОСТЬ И МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ: КАЗАХСТАНСКИЙ ОПЫТ

Н. Сейсен – к.п.н., доцент кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им. Абая

Статья рассматривает роль межрелигиозного диалога в развитии толерантности и межконфессиональных отношений. В последнее время часто употребляется понятие толерантность как одна из базовых ценностей демократии, без которой невозможно общественное согласие. Но как достичь толерантности и конструктивного диалога отношений между религиозными лидерами, все эти сложные и нерешенные вопросы исследуются автором.

Ключевые слова: Религиозная толерантность, межрелигиозный диалог, толерантность, религиозная идентификация, конфессиональная этническая принадлежность, религия, межконфессиональный диалог

Исторический опыт Казахстана показывает, что современное существование религии и политика, так или иначе, соприкасались и соприкасаются друг другом. Наличие взаимосвязи между ними очевидно. Религия никогда не сводилась лишь к субъективной вере в трансцендентальные силы, к совершению религиозных обрядов и исполнению культа. Она по-своему объясняет реально существующий мир и регулирует нематериальные, ареальные, даже порой политические отношения между людьми. Последнее, на наше мнение, объясняется тем, что политика и религия имеют единую цель – установление своей легитимной власти над социумом, а в качестве механизма власти, и те и другие, применяют идеологическое учение.

Религиозная идентификация Казахстана тесным образом связана с такой категорией бытия верующего, как религиозная толерантность.

Религиозная толерантность, на наше мнение, – одна из базовых ценностей гражданского общества в Казахстане. Нетерпимое отношение к людям иной национальности, иной веры, иной социальной, политической группы, иного поведения или образа мысли и т.д. – распространенное явление в современном мире. Только толерантный человек, казахстанец сумеет решить проблемы нетерпимости в окружающем мире, не нарушая при этом прав других людей, народом и оставаясь полноценной личностью.

«В современных сложных условиях многополюсного социума», – пишет профессор В.С. Глаголев, – терпение и необходимость сочетается с терпимостью (толерантностью) как многопроявляющимся актом мысли (и инакодействия). Понятно, что пределы последнего определяют историко-культурные традиции и обычаи (включая религиозные), взаимодействие законов (в том числе международного права) с правосознанием населения тех или иных государств, готовность политиков и диалог компромиссы и «бон акон фронтацию» [1].

«Толерантность представляет собой один из типичнейших вариантов компромиссного поведения (и соответствующего ему стиля мышления), известных с глубокой древности и имеющих множество оттенков и проявлений. Следует различать толерантность сильного, имеющего свое маршалаширокий набор средств

твобщения слабым партнером, и вынужденно терпение слабого партнера, располагающе-го заметно более узким полем для маневра. Существует рассчитанная сдержанность в отношении широковещательным (и часто обидным) декларациями готовности повысить порог реакции на конкретные военные, экономические, транспортные (блокада) и иные демарши, часто используемые как средства политического давления. За завесой толерантности, как демонстрации и готовности к компромиссам, часто скрывается перегруппировка и накопление сил для нанесения сокрушительных упреждающих и ответных ударов. Истории известны многочисленные тому примеры.

Наш взгляд, одно из самых полных современных определений религиозной толерантности в контексте этноконфессиональной идентичности принадлежит исследователю Т. Д. Гуренковой: «Религиозная (конфессиональная) толерантность – лояльное отношение к представителям других вероисповеданий, либо неверующим, способность к бесконфликтному сосуществованию и взаимодействию в различных сферах взаимодействия в различных сферах общественной жизни, не затрагивая доктринальных основ и поведения вероисповеданий. Способность к диалогу с представителями других исповеданий и неверующими, не поступаясь своим мировоззренческими позициями. Признание за представителями других исповеданий и неверующими права на существование и рядом уважение этого вероисповедания и мировоззрения – ключ к пониманию религиозной конфессиональной толерантности» [2].

Интерес своим необычным научным подходом рассматриваемому явлению вызывает также мнение М. А. Богатова: «... до проблемы толерантности еще нужно дорасти – недопустимо повторения требования уважать других в духе дружелюбия, а не в духе враждебности, а оттого, чтобы серьезно и ответственно попытаться помыслить чрезвычайно сложную тему. Начиная с того, что для не тиранических государств необходимо как-то сформировать неравенство людей и это притом, что проблем сравнения в таких государствах как раз не существует, а равносудно констатируется на уровне прописных законов. Новотименно поэтому возникает нужда демократически обставленного оформления неравенства. В противном случае возникнет необходимость недемократического подавления неравных. Ведь проблемой равенства обеспокоены недемократические, а как раз демократические режимы» [3].

При рассмотрении политологических проблем толерантности в области межрелигиозных отношений ключевое значение приобретает понятие межрегионального и межконфессионального диалога, рассматриваемого как качественная и более адекватная форма отношений между приверженцами различных вероисповеданий, служащей достижению согласия между ними. При этом следует отметить ввиду различные уровни аспекты отношений в религиозной сфере, где межконфессиональный диалог приобретает специфический характер: между институционализированными вероисповедными сообществами (принадлежащими к разным религиям или внутри одной религии); между представителями разных вероисповеданий; между культурно-конфессиональными общностями, сложившимися на базе различных религиозно-национальных традиций.

«Диалог между представителями разных религий, – пишет известный теолог Пауль Гиллих, – основывается на ряде допущений. Во-первых, предполагается, что оба участника признают ценность религиозных основ другой стороны (основанных, в конечном счете, на опыте откровения), так что оба они признают важность диалога. Во-вторых, предполагается, что каждый из участников способен уверенно отстаивать собственные религиозные позиции, так что диалог представляет собой серьезное противостояние мнений. В-третьих, предполагается наличие общей основы, которая делает возможным как диалог, так и столкновение. В-четвертых, предполагается открытость обеих сторон для критики собственных религиозных основ» [4].

Особую симпатию П. Гиллих испытывает к буддизму, отсюда, возможно, его толерантное отношение к иным религиям, культурам, мировоззренческим позициям.

Межрелигиозный диалог в контексте межэтнических отношений может рассматриваться как в узком, так и в широком смысле. В узком смысле под таким диалогом понимается взаимодействие двух религиозных систем на доктринальном уровне, требующее сознательной установки, концептуальной разработки и институционального оформления.

В то же время сами религии, даже если они возникли как всемирные и универсальные (христианство, ислам, буддизм), в процессе своего исторического развития неизбежно должны были отождествить себя с культурными и социальными попытками разных народов. Тем самым они становились стержнями формирования устойчивых культурно-исторических ценностей.

Диалог –

это не только вопрос гуманитарных контактов больших культур, но и способ общения отдельной лично

стикдуховному миру этих культурных образований. Диалог как принцип культурно-го развития позволяет органично заимствовать лучшее из мирового наследия, а также вынуждает человека познать «свой» голос, совершить личное переосмысление «чужой» культуры. Только во внутренне переосмысление культурных ценностей, только активный диалог культурными фигурами делает человека культурным, приобщенным к большому космосу культуры [5].

Как показывает социально-политологический анализ, что диалог на основе конфессиональных доктрин имеет первостепенное значение для институционально оформленных вероисповедных сообществ. Причем он может приобретать особую остроту и напряженность, поскольку каждая религия заявляет о всеобщем абсолютном характере собственного трансцендентного опыта и исключительности остальных. Признание равноценности и равнозначности всех «путей к Богу» для действительного религиозного человека абсолютно невозможно.

Межрелигиозный диалог наиболее адекватная форма отношений между верующими разных народов, служащая достижению согласия между ними.

Как писал об этом русский религиозный мыслитель Иван Ильин, «каждый верующий человек, считающий свою веру истинной, предполагает (сознательно или бессознательно), что его собственный опыт имеет религиозно-предметное содержание; малого, он предполагает, что и неверные люди существуют – ют неверный религиозный акт, тогда как сам его единоверец владеет твердым религиозным актом. Из истории религий мы знаем, что это чувство чужой «неверности» в акте и содержании – при известных условиях... переживалось определенными людьми, народами так остро, что вызывало активный и даже кровавый протест против «нечестия» нечестивых и «кошунства» кошунствующих» [6].

Религиозная толерантность в этноконфессиональной идентичности проявляется и осознается там, где, где некогда социальная, политическая действительность, поведение, привычки и облик людей подвергаются оценке, и результат этой оценки потенциально двойствен. Следует отметить, что качество толерантности в Казахстане может быть выработано только по отношению к социальным субъектам их атрибутом. Проявляется оно по отношению только к тем социальным, политическим явлениям, которые личностно значимы для казахстанцев, людей. Нет надобности проявлять толерантность к бесспорно позитивному социальному, политическому феномену, не имеющему потенциала во внутреннем противоречии.

Конструктивный диалог конфессий является одним из главных путей достижения стабильности и сохранения мира в стране. Однако в этом диалоге – немало нерешенных вопросов и сложностей:

Еще одна из проблем – отождествление многими верующими своей конфессиональной этнической принадлежности. Доминирующий этнос Казахстана – казахи – причисляют себя к мусульманству, второй по численности этнос – русские относят себя к русской православной церкви. Тем самым принадлежность к конфессии рассматривается верующими как элемент национальной самоопределения.

Настойте отметить следующее. Невсякий русский автоматически является христианином, равно как и невсякий казах – мусульманином. Процент действительных религиозных людей, т.е. тех, чье социальное поведение определяется ответственными постулатами, охватывает лишь часть этнонациональной диаспоры. Эта часть составляет меньшинство этнической группы. Такое положение дел создает напряжение в религиозной сфере. И это зачастую является одним из препятствий, чтобы конфессии пришли к диалогу, к пониманию того, что человек свободен в выборе – к какой религии ему принадлежать. Каждый волен, принять свободное решение выходя из религии своего этноса. Когда происходит подобное, то некоторые видят в этом злой умысел как их – внешних сил, которые стремятся изнутри разрушить культуру единства народа. Зачастую сторонники подобных взглядов связывают неприкрытые информационно-религиозные войны, прибегают к далеко не благочестивым методам борьбы, ставят называемые религиями «конкурентами» [7].

Нам необходимо всегда придерживаться светского построения государства, в котором нет предпочтения одним и бесчестия другим. Религиозная нетерпимость и неуважение к свободе выбора человека должна строго пресекаться илюди производящие ее должны привлекаться к ответственности, невзирая на их положение в обществе. Хотя если сравнивать с другими странами Центральной Азии, например с Узбекистаном, у нас в стране проявления такого отношения носят сравнительно нечастый характер, что и подчеркивает тот факт, что Казахстан является приме-

ром в вопросах религиозной свободы в Центральной Азии. Проводимые главой нашего Государства регулярные встречи лидеров мировых религий, являются примером в равновесии, где с другой стороны, находится регулярно подогреваемая нетерпимость. Если же смотреть на развитые Европейские страны, можно твердо обозначить тот факт, что наш многоконфессиональный Казахстан нуждается в дальнейшем развитии конструктивного диалога между различными, а не только «избранными» религиозными конфессиями. Во всем этом, взвешенную и объективную роль, должны занимать представители власти.

Таким образом, для усиления религиозной толерантности, межконфессионального мира и согласия, для усиления роли религии как интегрирующего, духовно и нравственно образующего фактора необходимо повышение образовательного статуса населения, мы имеем в виду не только повышение религиозной грамотности населения, но и, безусловно, здесь имеет место и повышение политической грамотности, формирование определенной политической культуры и политического сознания и самосознания населения. Такая необходимость связана, прежде всего, с тем, что одна из серьезных угроз современной цивилизации – религиозный экстремизм есть прямой результат не только отсутствия религиозного знания, но и сращения религии и политики. Сращение религии и политики достаточно опасная вещь, так как религиозные и политические деятели апеллируют к религиозным чувствам, к религиозным нормам и догмам для достижения своих целей и амбиций. Сегодня отмечается сильное взаимовлияние и взаимодействие религии и политики. Наблюдается, с одной стороны, политизация религиозных процессов, с другой стороны, использование религии, религиозных факторов в решении той или иной политической ситуации.

Определенную роль в усилении межконфессионального мира и согласия, религиозной толерантности играет конфессиональная идентичность. В связи с этим необходимо определенная работа с традициями и ритуалами различных религий, направленная на искоренение таких видов негативной конфессиональной самоидентификации, как эгоизм, изоляционизм, фанатизм, основой которых является конфессиоцентризм и повсеместное искоренение позитивной конфессиональной самоидентификации. Условием позитивной конфессиональной самоидентификации служит, с одной стороны, самостоятельное и стабильное существование конфессиональной группы, с другой стороны, мирное взаимодействие в поликонфессиональном мире. Формирование позитивной конфессиональной идентичности предполагает, с одной стороны, воспитание уважения к своей конфессии, гордости за ее историю, обычаи и традиции, с другой – постижением образа поликонфессионального мира, отказом от противоположности «наше – чужое», принятием «иного» в независимости от его конфессиональной принадлежности, пониманием непохожести и единства.

Поскольку огромную роль в формировании общественного мнения играют средства массовой информации, они могут либо укреплять, либо разрушать толерантное отношение общества к различным конфессиям. Нужно находить конструктивные механизмы решения ситуаций, которые возникают в межконфессиональном поле. Механизмы, которые используются сегодня, к сожалению, не способствуют межконфессиональному согласию в Казахстане. Поэтому необходимо предусмотреть нормы этики работников средств массовой информации.

В заключение, можно сказать, что несмотря на все эти нерешенные вопросы и сложности, только через доверие, открытость и общение представителей конфессий друг с другом, в сердцах людей приходит веротерпимость, и как следствие, мир, стабильность и согласие в обществе.

1 Глаголев В. С. Христианские и секулярные аспекты социально-психологической категории «терпение» // Христианская культура на пороге третьего тысячелетия. Материалы научной конференции. 12-14 июня 2000 г. Серия "Symposium". Вып. 5. СПб., 2000. - С. 18

2 Глаголев В. С. Проблемы толерантности в современной международной деятельности // Религия и гражданское общество: проблемы толерантности. Материалы Круглого стола (16 ноября 2002). - СПб., 2003. - С. 6-7.

3 Гуренкова Т. Д. Проблемы формирования толерантности в сфере этноконфессиональных отношений северного города: социологический анализ: на материалах города Сургута Ханты-Мансийского автономного округа - Югры: дис. ... канд. филос. наук. - М.

4 Тиллих П. Христианство и встреча мировых религий // Пауль Тиллих Избранное. Теология

5 Хомяков М. Б. Идентичность, толерантность и идея гражданства // Гражданские этнические и религиозные идентичности в современной России / Отв. ред. Магуи В. С. - М., 2006.

6 Косиченко А. Г. Духовное в современном мире: состояние и перспективы // Мир человека, 2003, №1.

7 Глобальный диалог во имя мира // Казахстанская правда, 2011, 15 ноября.

Түйіндеме

Сейсен Найля – с.ғ.к., Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының доценті

Толеранттылық және конфессияаралық қатынастар: Қазақстандық тәжірибе

Мақалада толеранттылық және конфессияаралық қатынастардың даму барысындағы дінаралық диалогтың рөлі қарастырылады. Соңғы уақытта толеранттылық ұғымы қоғамдық келісім мүмкін болмайтын демократияның базалық құндылықтарының бірі ретінде жиі қолданылады. Автор дін көшбасшылары арасында толеранттылық пен сіндарлы диалогқа қалай көлжеткізуге керек және басқада күрделі, шешімі табылмаған сұрақтарды зерттейді.

Түйін сөздер: дін толеранттылық, дінаралық диалог, толеранттылық, дін бірегейлену, конфессионалдық және этникалық тәнділік, дін, конфессияаралық диалог.

Summary

N.B. Seisen - Dr. PhD, Assistant Professor of Political Science and

Social and Philosophical Disciplines Department

Kazakh National Pedagogical University (KazNPU) named after Abay

TOLERANCE AND INTERFAITH RELATIONS: KAZAKHSTAN EXPERIENCE

In article is considered the role of interreligious dialogue in development of tolerance and the interfaith relations. Recently is often used the concept of tolerance as one of basic values of democracy without which the public consent is impossible. But how to reach tolerance and constructive dialogue in the relations between religious leaders, all these difficult and unresolved questions are investigated by the author.

Keywords: Religious tolerance, interreligious dialogue, tolerance, religious identification, confessional and ethnic belonging, religion, interfaith dialogue.

УДК 340.114.5(574)

ЗАКОН И СОЗНАНИЕ ЛЮДЕЙ

Г.Р. Абсаттаров – зам. директора института полиязычного образования КазНПУ им. Абая, к.полит.н.

В статье на материалах Казахстана рассматриваются вопросы роли и места закона в формировании и развитии правового сознания людей в контексте правовой политики, которые еще не изучены в политической науке. В статье отмечается, что укрепление законности и улучшение правового воспитания населения – дело не только государства, но и общественных организаций, что уважение к закону должно стать личным убеждением каждого казахстанца, каждого человека. Вместе с тем в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: право, закон, сознание, права человека, свобода, обязанность, поведение, общество, личность, государство, информация, идеология, пропаганда, политика, народ, мораль

Прежде всего, следует отметить, что закон – нормативно-правовой акт с нравственно-политическим содержанием, принимаемый в особом порядке высшим представительным органом государственной власти или непосредственно волеизъявлением населения (например, в порядке референдума), обладающий высшей юридической силой, регулирующий, как правило, наиболее важные вопросы общественной и государственной жизни страны. При этом закон играет важную роль в формировании и развитии правового сознания и правоверного поведения людей. В этом процессе огромную роль занимает правовая политика [1].

В казахстанском обществе правовая политика неразрывно связана с общим мероприятием формирования политической сознательности и морального облика казахстанского человека, она взаимно действует с другими видами политики и прежде всего с нравственной и государственной политикой. Это означает то, что правовая политика не имеет специфических особенностей и определенных задач, от правильного понимания которых зависит эффективность политических и правовых мероприятий, правильная выработка технологии, определение ближайших и перспективных целей и т.д.

В этом аспекте следует признать ошибочным то положение, которое сложилось в советской литературе недавнего прошлого, где во многих работах, в том числе казахстанских по политике, правовая политика не выделялась как самостоятельная часть, а правовое сознание некоторых юристов и философов трактовалось как элемент политических взглядов или юридическая форма.

Лишь в отдельных научных работах отмечалось, что политическое, нравственное и правовое сознание составляют сердцевину социалистической идеологии, наиболее тесно взаимосвязаны с классовыми интересами. Одна коэтим мысли не получили достаточного развития в социально-политической литературе. Мало, например, подчеркивалось, что специальное внимание к правовой политике как к теории, так и в практике пропаганды не только оправданно, но и на самом деле необходимо, что повышение уровня правового сознания граждан не узкоюридическая задача, ее решение способствует укреплению чувства гражданского долга, помогает конкретнее разбираться в политических мероприятиях государства и т. д., и т. п.

Отсутствия разработанной теории и научных рекомендаций по правовой политике оказывало свое влияние и на общественно-политическую практику. Если в сфере юридической практики, т. е. там где работают юристы-профессионалы, формированию, воспитанию правового сознания уделялось известное внимание, то за ее пределами (в воспитательной работе различных общественных организаций, в школах, в техникумах, училищах и неюридических вузах) правовая политика стояла на весьма низком уровне. Достаточно вспомнить, что в средней школе ранее существовавший предмет «Конституция СССР» был заменен лишь небольшой частью «Обществоведения». Учебные планы средних специальных учебных заведений и неюридических вузов почти не предусматривали преподавания даже какой-либо одной правовой дисциплины. Неслучайно, например, по данным социологических исследований, студенты 1979 года стояли на одном из последних мест по уровню правовых знаний и правовой культуры среди различных социальных групп населения.

Между тем многие молодые специалисты по окончании вузов становились педагогами, руководителями производств и их последующая деятельность неизбежно страдала от слабых несистематизированных правовых знаний. Достаточно сказать, что в 1972 году примерно половина из рабочих и служащих во время восстановления в работе была удовлетворена судами, а это значило, что половина работников была уволена за нарушения требований закона. Отмечалось также недостаточный уровень правовых знаний педагогов средних школ. Об этом свидетельствовали как данные социологических исследований, так и заявления самих педагогов, не получающих, как правило, специальной правовой подготовки. Следует сказать, что укрепление законности, развитие правового сознания и улучшение правового воспитания населения – дело не только государства и его аппарата, органа, но и общественных организаций, что уважение к закону должно стать личным убеждением каждого человека.

Сегодня мероприятия по формированию и развитию правового сознания и повышению правовой культуры населения Казахстана стали предметом большого внимания государственных органов и общественных организаций. Правовая пропаганда стала одним из важных направлений деятельности Министерства юстиции и его местных органов. В прокуратуре, органах внутренних дел также созданы специальные группы, организующие правовую пропаганду. Действуют координационно-методические советы по правовой пропаганде в центре и на местах.

Все это привело к тому, что значительно расширилось число лекций по правовым вопросам, возросла сеть правовых знаний. Возникли новые формы формирования правового сознания населения – общественные юридические консультации, лектории правовых знаний, совместные выступления работников разных ведомств перед населением и т. п.

Шире и разнообразнее стала пропаганда вопросов казахстанского права в печати, по радио и телевидению. Вводится систематическое правовое обучение в школах и в средних специальных учебных заведениях Казахстана.

Между тем в настоящее время правовая пропаганда, что еще важнее, политическая, воспитательная работа в трудовых коллективах Казахстана отстают, пока еще в деле профессиональных юристов, политиков, работников административных органов. Они ведут пропаганду и по линии политической партии как ее члены. На юристов, политиков уже опираются главным образом в своей работе лекторские группы областных филиалов партий и общественных организаций. Наконец, они ведут пропаганду казахстанского права в средних школах. В результате силы остаются прежними, а объем работы по формированию и развитию правового сознания в стране неуклонно возрастает.

Это свидетельствует о необходимости подготовки более широкого актива казахстанских людей, способных нести правовые, политические, нравственные знания и убеждения в массы.

В особенности остро стоит вопрос о подготовке кадров преподавателей права для средних школ, профтехучреждений, колледжей и вузов. Сейчас в Казахстане проводится преподавание права в общеобразовательных школах предмета «Человек, общество, право». Из этого опыта показывает, что повсеместно обеспечить такое преподавание, которое должно сыграть важную роль в повышении уровня правового сознания подрастающего поколения, можно только путем специальной правовой, политической подготовки педагогов в средних школах. Работники административных органов сами вестись систематическое преподавание в школах в широких масштабах не могут, да многие из них методически не подгото-

товлены для работы в школе. В лучшем случае, как показывает практика, юристы, социологи, политологи могут организовать эпизодические лекции в учебном расписании, пропагандистское значение которых так же нельзя недооценивать.

Об этом свидетельствуют данные изучения формирования правового сознания, проводимого кафедрой политологии и социально-экономических дисциплин Института магистратуры и PhD докторантуры КазНПУ имени Абая. Так, в течение 2011/2012 учебного года в пяти школах г. Алматы лекции читались юристами, социологами и политологами систематически один раз в месяц. Эта работа дала хорошие результаты, известное снижение правонарушений среди учащихся данных школ.

Сегодня проводится большая работа по методической подготовке учителей основы правового курса «Человек. Общество. Право» общеобразовательных школ в Казахстане. Однако вряд ли можно рассчитывать на тот же уровень правовой подготовки учащихся и самих педагогов во всех городах, районах и особенно в селах, аулах Казахстана.

Представляется необходимой подготовка кадров учителей – преподавателей права в целом государственном масштабе в системе педагогического, а частично юридического образования.

Конечно, квалифицированную занятую, лекцию о законодательстве Казахстана может прочитать юрист, политолог. Но не следует думать, что вести беседы, убеждать массы могут только специалисты – профессионалы. В своей повседневной пропагандистской и политико-правовоспитательной работе, в предупреждении правонарушений партийный, государственный и общественный актив трудовых коллективов, администрация предприятий и учреждений должны опираться на правовые и политические знания. При этом необходимо «принять такие меры, чтобы бюрократия не творила право, а обслуживала правовую строй» [2, с. 105].

Своей задачей нашего государства является не просто расширение, а улучшение формирования и развития правового сознания населения, повышение его уровня до требований, предъявляемых современным этапом развития казахстанского общества.

Научное понимание формирования и развития правового сознания как составной части политико-идеологической работы предполагает правильное понимание сущности и основных черт правовой идеологии Казахстана, ставшей идеологией всего казахстанского народа. Она не может быть сведена к сумме знаний о праве, юстиции, законности, политике, государстве. Как часть общей идеологии и система правовых взглядов предполагает осознание не только непосредственно практического значения правовых, политическо-нравственных норм для данного лица или организации, но и более глубоких социально-политических последствий, сущности правового регулирования. Казахская правовая идеология всегда носит открыто выраженный народный характер, что предполагает ее выделение в процессе формирования общественной национальной оценки правовых, политических норм институтов, их значения для интересов народа, строительства демократического, гражданского общества.

Идеологический подход выражает также отношение населения к общественно-политической жизни, следовательно, предполагает раскрытие тех принципов, на которых основаны институты и нормы казахстанского права. Наконец, казахская правовая идеология выражает интерес широких масс, их отношение к праву и вследствие этого имеет практическую направленность: система идейно-политических взглядов, ценностей народа всегда соответствует его практическим потребностям.

Отсюда следует, что формирование и развитие правового сознания населения Казахстана не может ограничиться лишь информацией о содержании правовых, политических норм, юридической консультацией. Информация имеет важное значение в пропагандистской деятельности, служит необходимой основой для воздействия на убеждения казахстанских людей. Однако подлинной задачей правовой пропаганды в Казахстане, как и всей идеологической, политической работы, является именно формирование научного мировоззрения, глубокого убеждения каждого казахстанца в справедливости требований нашего законодательства, в том, что оно действительно соответствует интересам народа, строительства демократического, гражданского общества. Поэтому очень важно, чтобы пропагандистские выступления в след за информацией о содержании закона, юридической консультацией о правах и обязанностях раскрывали социально-политический смысл норм казахстанского права, их преимущество перед правом имперским, подлинный гуманизм казахстанских законов, в требованиях которых сочетаются интерес общества и личности.

Важным вопросом формирования и развития правового сознания народа Казахстана является его взаимодействие с другими видами научного мировоззрения и формами общественного сознания населения. Например, педагоги, юристы и представители иных отраслей знания правильно подчеркивают необходимость сочетания формирования правового сознания с политическим и моральным, значение единого, интегрального

овоздействия на сознание казахстанских людей всемирными формами общественного сознания народа.

При этом правовое сознание в своем формировании, функционировании и защите должен «предполагать участие разнообразных структур гражданского общества, негосударственных элементов» [3, с. 186].

В связи с этим в правовой тематике идеологической работы и лекций необходимо уделять внимание общественно-политическим темам: о казахстанском правовом государстве, гражданском обществе, демократии, государственно-аппаратной п.

Подчас встречаются выступления, можно сказать, «пестрящие» научно-абстрактной, юридической и даже ведомственной терминологией.

Профессиональная осведомленность юристов, политологов – важное оружие в идейно-политической правовой пропаганде, но нельзя притуплять это оружие неумелым применением. Главное в формировании и развитии правового сознания масс не в том, чтобы дать им профессионально-юридические, политические знания, а в том, чтобы добиться во внутренней, моральной потребности знать и соблюдать основные требования казахстанского закона. А достичь этого можно только путем конкретного раскрытия политического значения казахстанского права, преимуществ его основных институтов перед имперскими, справедливости и гуманности казахстанского закона, его соответствия потребностям, интересам и воле масс, т.е. путем комплексного воздействия различных форм казахстанской идеологии на сознание людей.

Однако в этой работе еще мало должной системы и целенаправленности. Так, в большинстве коллективов предприятий и организаций, работ которых обследовались научными учреждениями государственными органами, в последние годы вопросы организации формирования правового сознания или правового воспитания в целом специально не планируются. При таком положении дела правовая пропаганда и другие политико-

воспитательные мероприятия планируются и осуществляются организациями не в комплексе, а по отдельным видам правонарушений (борьба с пьянством, хищениями, хулиганством, с нарушениями дисциплины труда). Врезультате формирования правового сознания хотя и усилилось, но ведется разобщенно, и его эффективность все еще невысока. Об этом свидетельствует прежде всего то, что расширение и усиление правовой пропаганды, имеющее место в ряде коллективов, не приводит к заметному снижению уровня правонарушений. Такие данные были получены на предприятиях г. Караганды, Шымкенте, Кызылорды. В частности при обследовании работы коллективов г. Кызылорды выяснилось, что на трех предприятиях, где работа ведется весьма активно, но бессистемно, полуженителсправонарушениями не много лучше, чем на предприятиях с низким уровнем политико-правовоспитательной работы. И наоборот, там, где система политико-правовоспитательных мероприятий включается в планы социально-экономического развития коллективов или в комплексные планы работы общественных организаций и проводится систематически, целенаправленно, достигается снижение правонарушений.

В ряде областей Казахстана успешно проводится движение за общественный порядок. Там где это движение хорошо организовано, оно дает заметные результаты. Повышается уровень правовых, политических знаний и убеждений населения, укрепляется трудовая дисциплина и развивается профилактика правонарушений. Все это не всегда можно выразить в цифрах, но заметно ощущается в общей атмосфере, складывающейся в городах, районах, трудовых коллективах.

Как бы это ни казалось, правовое сознание автоматически не становится достоянием ценностной ориентации каждого человека в нашем обществе. Для этого необходимо большая политико-правовая, воспитательная и просветительная работа государства, общественности, которая предполагает всесторонний дифференцированный подход к проведению всех политико-правовых, воспитательных мероприятий с учетом состояния законности и правопорядка в производственных коллективах, микрорайонах, селах и городах, а также дальнейшее повышение уровня правовой, политической пропаганды, систематической и настойчивой профилактики правонарушений, индивидуальной работы с правонарушителями.

Достижение успехов в формировании и развитии правового сознания населения связано с необходимостью подъема организационного уровня всей политико-правовой, воспитательной работы Казахстана.

Одной из необходимых предпосылок успешной реализации правовой политики Республики Казахстан подальнейшему укреплению законности является поиск новых форм, методов и средств развития правового сознания казахстанцев, четкая координация и планирование всей работы по формированию и развитию правового сознания населения.

В заключение следует сказать, что разработка мероприятий формирования и развития правового сознания народа Казахстана системно связанных между собой и рассчитанных на длительную перспективу

ву, их согласование и последовательное осуществление позволят более целенаправленно выполнить задачу формирования и развития правового сознания казахстанских людей, создающих демократическое, гражданское общество.

1 Концепция правовой политики Республики Казахстан 2010 до 2020 года // Казахстанская правда. - 2009, 27 августа.

2 Сааданбеков Ж. Время ответственности демократии // Вестник института философии и политико-правовых исследований НАН Кыргызской Республики. - 2013, №1. - С. 102-105.

3 Малько А. В., Субочев В. В., Шериев А. М. Права, свободы и законные интересы: проблемы юридического обеспечения. - М.: Норма, 2010. - 192 с.

Түйіндеме Әбсаттаров Г. Р.-

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, көптілді білім беру институты директорының орынбасары (050010, қ. Алматы, д. Достық, 13), саяси ғылымдарының кандидаты, электрондық пошта absat41@mail.ru

ЗАҢЖӘНЕ АДАМДАРДЫҢ САНАСЫ

Мақалада Қазақстан материалдары негізінде құқықтық саясат тұрғысында саяси ғылымда әлі дерзеттелмеген адамдардың құқықтық санасын қалыптастыру мен дамытудағы заңның рөлі мен нормативтік мәселелері қарастырылады. Мақалада заңдылықтың ғайту және тұрғындардың құқықтық тәрбиелеуді жақсарту-тек мемлекеттік аппараттың, органның ғана емес, қоғамдық ұйымдардың да жұмысы кеніне, заңды құрметтеу әрбір азаматтың, әрбір адамның жеке басының тұтанымы болуы қажеттігіне назар аударылады. Сонымен қатар, мақалада пікірталасты дұрыс ұрақтарға да көңіл бөлінген.

Түйінсөздер: құқық, заң, сана, адам құқығы, еркіндік, міндет, тәлім-тәртіп, қоғам, тұлға, мемлекет, ақпарат, идеология, насихат, саясат, халық, мораль.

Summary G.R. Absattarov -

Deputy Director of the Institute of multilingual education, KazNP Unamed after Abay (050010, c. Almaty, p. Dostyk, 13), candidate of Political Sciences, e-mail absat41@mail.ru

In article on materials of Kazakhstan the issues of the role and place of law in the formation and development of legal consciousness of people in the context of legal policy which are still insufficiently studied in political science are considered. The article notes that strengthening the rule of law and improvement of legal education of the population – it is not only the state apparatus, of the authority, but also public organizations that respect for the law should become the personal conviction of every citizen of Kazakhstan, every person. However, article also focuses on the discussion questions.

Keywords: right, law, consciousness, human rights, freedom, responsibility, behavior, society, personality, state, information, ideology, propaganda, politics, people, morality

УДК 303.425.4(574)

БЕЗОПАСНОСТЬ КАК СОЦИАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА

Ж. А. Кабаева – профессор кафедры политологии и социально-философских дисциплин, д. ф. н.

В статье рассматривается проблема безопасности, относящаяся к ценностным приоритетам общества. Поэтому важным является осмысление, как сути безопасности, так и приобретения конкретных знаний, обеспечивающих усиление индивидуальной и социальной безопасности.

Ключевые слова: безопасность, опасность, мир, патриархальное общество, понимание

Нарушение безопасности одного звена в цепочке Мир – Евразия – государство – город – дом – квартира – семья – Я приводит к нарушению всей остальной части цепочки, находящейся правее. Здесь каждое правовое звено является частью левых звеньев. Безопасность обладает первостепенной значимостью для всех. «Исследовательский проект, реализованный в 2010–

2013 гг. в Институте востоковедения РАН, представил немало доказательств в пользу тезиса об универсальной значимости безопасности» [1, с. 85].

Если нарушается безопасность первого звена – Мира, то это приводит к нарушению безопасности всех остальных звеньев. Безопасность квартиры зависит от безопасности дома, города, государства, Евразии, Мира, нашей планеты. Здесь нужно делать акцент на следующем аспекте ее понимания: безопасность частей зависит от безопасности целого. Обезопасности первого звена в этой цепи безопасности было сказано в Манифесте «Мир. XXI век» под авторством Н. А. Назарбаева, который был представлен руководству Организации Объединенных Наций и дипломатическому сообществу на последнем саммите по ядерной безопасности (начало апреля 2016 г.). Данный манифест можно характеризовать, как философию

коеосмыслениепроблемымираXXIвека.

Манифестявляетсяобращениемкколлективному разумучеловечества.Всилутого,чтофилософияхарактеризуется,какэпоха,схваченнаямыслью,авданномМанифестесхваченамысльюсущностьXXIвека,тоегоможно охарактеризоватькакфилософскоеосмыслениестолетия.Внемданглубокийанализугрозаммира,самойбольш оиизкоторыхявляетсявойна.ВМанифестеотмечено,что«*мирувновьугрожаетопасность,инедооцениватъее масштабынельзя.Иэтаугроза– глобальнаявойна*».Важноглубокоеосознаниетого,что«*ниводнойсовременнойвойненебудетинеможетбыть победителей,внеипроиграютвсе*»,потомучто«*вновойвойнениеизбежнымбудетприменениеоружиямассового оуничтожения*».

Ксожалению,вначалеXXIв.«*милитаризмглубокопрониквсознаниеиповедениелюдей*».Притакомсостоянии иколлективногосознанияопасностьвойныбудеттольконарастать.СкворцоваЕ.А.вспоминает,чтопримерност олетназадобщественноесознаниевРоссиибылопримерновтакомжесостоянии.«ВначалеXXв.философВ.Р озанов(1856– 1919)обратилвниманиенаситуацию,складывающуюсявразрываемомпротиворечииобщественномсознан ииРоссииибуквальнокричалосоциальномантаго- низмекакочпричинебудущихроссийскихбедствий»[2,с.49]Какпоказалаистория,действительнегативныйк онтентобщественногосознаниявылилсявкрупныесоциальныепротиворечия.ПоэтомуСкворцоваЕ.А.говори то«культуреантагонизма,получившаяраспространениенаЗападе,втомчислеивРоссии»[2,с.51].Онаверноотм ечает,чтотакоеположениеделнеприводиткмиру,согласию.«*Силапорождаетантисилу*».Опасность– однасила,ейобратнойсилойвыступаетбезопасность.Существуетидругаякультура,котораяпротивоположнак ультуреантагонизма.Кпримеру,японскаякультура.«Традиционныйяпонецориентированнагармоничноеос оуществованиесовсемокружающиммиром,поэтомуемучуждакультуреантагонизма,Бесконфликтностьяпон цавыступаеткакследствиегармоничногосуществованиясокружающиммиром,какследствиемировоззренч ескихнациональныхустановок,имеющихмиролюбивыйхарактер»[2,с.51].

ИспытаниеоружиймассовогоуничтоженияпроводилосьнаСемипалатинскомполигоне,ужасныепоследст виякоторыхнасебеиспыталиииспытываютнашилюдидосихпор.Напомянаниеэтогогородадолжноиметьпост оянныйхарактер,потомучто«*этупотенциальнуюопасностьнужнопониматькакаксиому*»,т.е.приниматьееб ездоказательства,пониматьеекакнеобходимость.Этоопасностьнаивыс- шегопорядка.Антиподомопасностиявляетсябезопасность,онидополняютдругдругадоцелостности;взаимос вязьмеждунимиобратнопропорциональна:сповышениемуровняопасностиидетпонижениебезопасности,чт оипроисходитвнашевремя.Безопасностьстранывсовременноммиреукрепляетего«*устойчивоесоциально- экономическоеразвитие*».

Нашастранадвигаетсякстратегическимцелям:к2030г.войтивтоп50развитыхстранмира,теперьменяеммес тамипоследниедвецифры,к2050г.войтивтоп30развитыхстранмира.В2016г.нашастраназаняла50- уюстрочкурейтинга развитых странмира.Вэтомже2016г.большинствопостсовет- скихреспубликотмечают25-летиевоейнезависимости,чтоявляетсяповодомдляобъективногосравне- ниянашихдостижений.Притакомсравнениинашастранапопараметрамсоциально- экономическогоразвитиянаходитсянаодномизведущихместсредипостсоветскихреспублик.

Человеческомуобществувсегдаважнабылабезопасностьиориентациянанее.«Ценностьбезопасно- стииздавнавлечетнанормыобразцыповедениялюдейдажеатамитогда,гдеикогдадлянеенетспециальногоп онятия»[1,с.84].

Людинаинтуитивнобессознательномуровнеощуцалинеобходимостьбезопасности,даженевыделяяееиз межныхсостояний.Врафинированномсознаниисовременногочеловеканаблюдаетсядифференцированныйп одходкэтомумфеномену.Безопасностьсвязанасвыживаемостью.Поэтомувопросы,касающиесябезопасности человека,будутактуальнымивсегда.«Какобезопаситьсебя,своихродных?»,«Какобезопаситьдом?»ит.д.Отве тынаэтивопросывобщемвидепредставляютсобойответынавопрос«как?»,поэтомуюниимеютпрагматически й,рекомендательныйхарактер,по- другому,имеютхарактеррецептов.Такогородазнанияотносятсякэмпирическомууровнюпознания.

Натеоретическомуровнепознаниясамитерминипонятие«безопасность»должнывключатьвсебяхарактер истики,близкиеквсеобщностиинеобходимости.Чтоболеебезопасно,тоболееценно.Толькоосознаниеэтогооб ществомнеадекватно.

Безопасностьиопасностьпредставляютсобойдополнениедругдруга.Знание,пониманиеопасности– этоестьусилениебезопасности.Показателиугрозбезопасностинарастают.Чембыстрееидетобществопопутип рогресса,темболеенарастаетстепеньопасности.Кпримеру,200летназаднеставилисьвопро- сыбезопасностипоездкинаавтоилиполетовнасамолетах,т.к.простонембылониавто,нисамолетов.Авто,самол етыпоявилисьблагодаряпрогрессунаукиитехники.Соднойстороны,прогресс,асдругойстороны,нарастаетуг

розабезопасности в техногенном обществе. Характер этих угроз становится разнообразным. Возможно, и по этой причине в последнее время звучит идея перехода от постмодернизма к средневековью. Как отмечает Эко У. «как если бы мы ставили перед собой задачу создать Средние века и думать, каковы составные части нам нужны для того, чтобы наше создание было действительно и правдоподобно», [3, с.259] «Назад к средневековью» означает назад к ценностям патриархального общества, чтобы быть ближе к основным нравственным средневековья. Выражение «назад к средневековью» не имеет ничего общего с выражением «прямое средневековье», что отражает низкий уровень культурного развития человека и общества.

Современный человек не желает утратить то, что было ценно в доиндустриальном патриархальном обществе, когда человек был ближе к природе, но он так же не желает терять достижения техногенного общества, обеспечивающего более комфортные условия для жизни.

Имеет дело с противоречивой ситуацией. Если серьезно принимать такое положение, то оказывается, что развивающиеся страны в этом плане имеют свой плюс, так как они находятся на пути движения к техногенному обществу, поэтому у них более сохранены традиции патриархального строя. Отсюда в таких странах меньше отчужденно стимежду людьми, так как люди менее эгоистичны. Многие постсоветские республики относятся к развивающимся государствам, в которых лучше сохранены нравственные традиции. Поэтому, приобретая все, что достигнуто техногенной цивилизацией, мы не должны терять свое национальное ценное. В этом плане положительным примером являются современные корейское, японское общества. Они, хотя и относятся к постиндустриальному обществу, но имеют сильную тенденцию к сохранению традиционного патриархального строя. При этом нужно иметь в виду, что в их обществах идет процесс и другого порядка. Влияние Запада проявляется в тенденции усиления индивидуализма в восточных обществах. «Коллективистское корейское общество в настоящее время постепенно становится все более прозападным и индивидуалистическим» [4, с.45], замечает корейский автор Чой Джун Сик.

В современном социуме человек более обеспечивает себя безопасностью, если у него развит интеллект. Можно утверждать, что это своего рода тезисное положение, которое особенно актуально в современном техногенном обществе.

У человека должно быть уверенное чувство безопасности, благодаря которому у него улучшается качество жизни.

Таким образом, для понижения угроз миру важно понимание усиления безопасности в различных ее аспектах и при введении соответствующих мероприятий.

1 Панарин С.А., Степанова Н.С. Мировоззренческие основы представлений о безопасности у руководства КНДР. Журнал «Восток». 2015, №6. С. 84-98.

2 Скворцова Е.Л. Орусски хантагонизма хия японском компромиссе. Вопросы философии, 2014. №1.

3 Эко У. Средние Века ужаснулись // Иностранная литература. 1994. №4. С. 258-267.

4 Choi Joon-sik PhD. Understanding Koreans and Their Culture. Seoul, Korea: HERONEMEDIA. 2007.

Түйіндемe

Ж.А.Кабеева-ҚазҰПУ ф.ғ.д., профессор, kabaeva_zha@mail.ru

Қауіпсіздік әлеуметтік мәселеретінде

Мақалада қоғамның құндылық басымдықтарына жататын қауіпсіздік мәселесі қарастырылған. Сондықтан маңызды қауіпсіздіктің мәні, сонымен қатар ол туралы нақты білім; жекетілгеннің ғайту дықамтамасыз ететін және әлеуметтік қауіпсіздіктің сінубольштабылады.

Түйінсөздер: қауіпсіздік, қауіп, бейбітшілік, патриархалдық қоғам, түсіну

Summary

Zh.A.Kabayeva-professor, Abai KazNPU, kabaeva_zha@mail.ru

Security as a social problem

The article discusses a security issue related to the value priorities of society. So important is the understanding of how the essence of security, and the acquisition of specific knowledge, ensuring enhancement of individual and social security.

Keywords: safety, danger, peace, patriarchal society, understanding.

**МЕРЕЙТОЙ
ЮБИЛЕЙ**

Мерейтой-той – 85 жас

ӨМІРЛІК КРЕДОСЫ, МҰРАТЫ – АДАМДАРҒА ЖАҚСЫЛЫҚ ЖАСАУ

Ұстаз тек білгенін үйретуші ғана емес, тұлға бойы тұнған өнеге, ақ тілеулі ана тәрізді барлық адамның бойынан жақсылық іздейтін ізгі ниет иесі. Ұстаз да дидан сияқты. Ол әр адамның жанына білім дәнін себеді. Әршәкіртің аялап өсіріп, өмір атты шексіз ғаламға топшысын қатайтып ұшырады. Дәлірек айтсақ, адамды ө

мірсүребілугетәрбиелейді. Сол үшін бойындағы асыл қасиеттерін шәкірттеріне сіңіріп, тер төгеді. Осындай ұстаздардың бірі емес, бірегейі – педагогика ғылымдарының докторы, ҰҒА академигі, профессор Күләш Құнантайқызы. Ол – Қазақстан ғылымына зор үлес қосқан, әлі де одан сайын үдемелі үлесін қоса беретін белгілі ғалым, есімі мақтаншпенайтылатын, өмірі – өнеге ұлағатты ұстаз, парасатты тұлға.

«Тұңғыш» сөзі Күләш Құнантайқызының есімімен байланыстыра, қатарайтылады десек дәлақиқаты болар еді. Ол Қазақ мемлекеттік қыздар институтының бітірген қыздардың ішінде бірінші болып, педагогика саласындағы ғылым докторы атанды. Сонымен қоса, Күләш Құнантаева Қазақ мемлекеттік қыздар педагогика институтының бітірушілерден алғашқы профессор. Жоғары орындарының ректорларынан Құнантаева – бірінші. Қазақ мемлекеттік қыздар педагогика институты бітірушілерден Күләш Құнантаева – орта және жоғары білім министрінің бірінші орынбасары. Одақ кезіндегі КСРО Педагогика ғылымы академиясына қазақ қыздарының арасынан бірінші корреспондент-мүшесі болғанда, қазақ қыздарының ішінде тұңғыш Ресей Білім академиясының мүшесі, Грузия Білім академиясының мүшесі болғанда Күләш Құнантайқызы. Еліміз тәуелсіздік алған соң Жоғары аттестаттау комиссиясының педагогика, психология ғылымының сараптама бөлімшесінің алғашқы төрайымы болды. Сонымен, Күләш Құнантайқызы педагогика тарихында, әрі оның ғылымына іргелі үлес қосып келе жатқан халақаралық деңгейдегі ірі тұлға.

Күләш Құнантайқызы тек ұлағатты ұстаз, білгір ғалым ғана емес, ол сонымен қатар белгілі қоғам қайраткері, ұйымдастырушылық қабілеті нөмірдің өзі шындаған, бүгінгі тілмен айтқанда, топ-менеджер, басқарушы, шебер ұйымдастырушы. Күләш Құнантайқызы екі дүркін КСР Жоғары Кеңесінің депутаты, көп жылдар Қазақстан комсомолы Орталық комитетінің хатшысы, оналты жыл Қазақ қыздар институтының ректоры болды.

Міне, Күләш Құнантайқызының өмір жолы осындай биік-биік белестерден тұрады. Иә, Күләш Құнантайқызының да өмір жолы өзгезамандастары секілді өзіндік соқпақтардан тұрады деуге болады. Ол Шығыс Қазақстан облысы Ұланауданында 1931 жылы дүниеге келді. Ұланауданы елге белгілі ғалымдар мен қоғам қайраткерлері еліеді. Көрнекті филологтар – С. Аманжолов, З. Ахметов, Ш. Елеуеновтар осы елдің тұлғалары. Олардың ғылымдағы өнегесін барлық қазақстандықтар мақтан тұтады. Олардың әсер-ықпалы ғылым жолына түскендер үшін бастау алып, бағыт берер адымдар жолдесе асырабағалағандық болмас. Міне, Күләш Құнантайқызы осындай елеулі іздің ардақты азаматтары, кісілік қабілеті келіскен қадірлі адамдардың шапағаты тиген болашақ ғалым, ұлағатты ұстаз, елгетанылған қоғам, мемлекет қайраткері. Орта мектепті үздік бітірген соң, елімізде жана құрылған Қыздар институтына оқуға түсіп, оны 1952 жылы ойдағыдай тәмамдайды.

Ең әуелі ғұлама ғалымның ұстаздық қызметі найырықша атап өтуге болады. Ғалым болмаған күннің өзінде Күләш Құнантайқызы, сөз жоқ, тамаша ұстаз болар еді. Мектептегі алғашқы еңбек жолының өзі осынайы ағайын дай. Ұстаздың бақыттылығы – тәрбиелеген шәкірттерінің жүрегіндегі шырағын жағып, солардың өмірден өздеріне лайықты орнына табуына дүрыс бағыт-бағдар сілтей білуінде болса керек. Күләш Құнантайқызы әу баста мұғалімдік мамандықты таңдаған күннің өзінде осыны алдына мақсат етіп қойған іспетті. 1952 жылы институтты бітірісімен болашақ ғалым өзінің еңбек жолын Алматы облысы, Жамбыл ауданындағы Октябрь орта мектебінде орыстылімен әдебиетінен сабақ беруден бастайды. Өзінің сүйікті мамандығын жоғары жауапкершілігімен, жұмысқатыңғылықтылығымен атқарған ол мектеп ұжымының алдында үлкен беделге ие бола бастады. Оған қоса ұйымдастырушылық қабілетімен де ерекше көзге түскен жас маман ретінде саяси қызметке тартылады. Бұрын-соңғы ел басқарған белгілі қайраткерлерден еңбек жолының комсомол жұмысынан бастады десек қателеспіз. Косомол жұмысы жас мамандық көпшілікпен араласып, жұмыс істеуге, ерекше әділдікке, алғырлыққа, батылдыққа тәрбиелейді. Жалынды жас 1954 жылы жас маман Алматы қаласы Ленин аудандық комсомол комитеті мектеп бөліміндегі нәтижесінде ұстаз ретінде, ғалым ретінде, басшы ретінде де бірте-бірте биіктерге көтеріліп, қоғам құрметіне бөленді. Сөйтіп, Күләш Құнантайқызы бұл күнде Абай атамның «Ақырын жүріп, анық бас, еңбегің кетпес далаға. Ұстаздық қылған жалықпас, үйретуден балаға», дегендей, педагогика саласында халықаралық ауымдастық қатаны малғалымға, жоғары мектеп жүйесінің көрнекті ұйымдастырушыларының біріне айналды.

Енді осыны таратып айтсақ, жас маманның өмір кезеңдері белсенді іс-

кимылдарымен көрінеді. Ең әуелі аудандық комсомол комитетінің мектеп бөлімімен ғылыми бастаған олб ес жылдың ішінде республикалық комсомолы Орталық комитетінің хатшысы дәрежесіне дейін көтеріледі. Бұл оған көрсетілген үлкен сенімді.

Себебі бұл баспалдақ жетілу үшін көп баспалдақтардан өту керектігі. Оған дейін Күләш Құнантайқызы тек үш жылдай ғана Алматы облысы комсомол комитетінің хатшысы қызметінің бірінші кезеңінде ғана қызметін ойдағыдай атқарған.

Міне, осы жастармен жұмыс саласында қызмет ету өте күрделі және қызық болатын. Әр қоғамда жастарды оқуға міндеттеудің біріншісі, авангарды деп есептейтіні мәлім, сондықтан дос саясаттың ішінде жүру және оны жүзеге асыру ең абыройлы емес пе? Және 50-

жылдар дегенді білдіретін жас ерекшеліктерінің әртүрлілігіне қатысты. Міне, осы жастармен қол жеткізуге қажетті жұмыс ерекшеліктері мен талаптарының міндеті болатын.

Тыңгеру басталғанда осыны жөелеу етіп, Қазақстанға не шет елдік жастардың тобы келгені мәлім. Олардың ішінде жақсылары да болды, бірақ көбінесе мандықтары жоқ, анадан-мынадан қашқандар да көп болды ғой.

Республикалық, облыстық, әсіресе, аудандық комсомол комитеттері, міне, осындай ауыл-село жастарының арасында тыңғыл жұмыс етеді. Ең әуелі олардың әлеуметтік мәселелері мен шұғылданатынын. Жұмыспен қамтамасыз етілуі, еңбек жалақыларына уақытында алып отыруы, пәтер мен жатақханалармен қамтамасыз етілуі, мәдени демалысын ұйымдастыру, олардың арасында тәрбие жұмыстарын жүргізу, кино, концерт, лекция оқу т.б. шаралар. Міне, осындай әр-алуан шараларды алдынала жоспарлау, оларды жүзеге асыру, ақыл-

кеңес беру, орындалуын бақылау жоғары комсомол комитеттерінің басшыларының міндеті болды, әрине, бұндай күрделі әрі қызықты жұмыстардың бел ортасында Орталық комитеттің басшыларының біріретінде Күләш Құнантайқызы да жүрді.

Он жыл бойы республиканың комсомол ұйымдарында Күләш Құнантайқызы атқарған жұмыстар негізінен жастарға тәрбие беру, оларды жан-жақты әрі білікті мамандар етіп дайындау ісі мен тығыз байланысты болды.

Міне, осындай жауапты қызметтер атқарып, республикамыздың жастар ұйымының беделді жетекшісіне айналған белгілі қоғам және саяси қайраткер деңгейіне көтерілді.

Кеңес заманынан белгілі, комсомол органдарында қызмет ету жас жағынан шектеулі болады, 1964 жылы республика басшылары Күләш Құнантайқызын тәжірибелі мемлекеттік қызметкер етіп ҚазКСР-нің жоғары және орта білім министрінің орынбасары етіп жібереді.

Бұл қызмет білімділікті, көп тәжірибені талап ететін жұмыс. Ал, Күләш Құнантайқызында екеуі де баршылық еді. Сондықтан ол жана жұмысқа қызықпен кірісетін. Көп мәселелерді шешуге мемлекет тарапынан мүмкіндіктер де ешқандай да емес.

Республиканың жоғары оқу орындарын басқаратын министрлікте жинаған тәжірибесінің жүзеге асыруға мүмкіндік етеді. Ол 1968 жылы – өзінің кезінде жоғары білім алып, үлкен өмірге қанат қаққан алтын ұясы – Қазақ мемлекеттік қыздар педагогика институтына ректор болып жіберілуі еді. Жасын бәрі отыз жетіде болатын. Қазақ елінің гүлденіп-

көркеюіне қыздар педагогика институтының айналымы болса, осы шаңырақтың мол жеміс беруі де Күләш Құнантайқызының ұлағатты ұстаздың нәтижесі еді, әр шәкіртіне анасындай қамқорлығын арқасы екені даусыз.

Күләш Құнантайқызы парасаттылығы, білім дарлығы, іскерлігінің нәтижесінде Қазақ мемлекеттік қыздар педагогика институтында басқаларға қарағанда ұзақ уақыт ректор болып, қызмет етеді. Осы институттың дамуына, көркейіп өсуіне қосқан үлесі біртөбе.

Күләш Құнантайқызы өзіне үкімет жүктеген міндеттерді шешуге белсенді араласты. Институттың ректоры К. Құнантаеваның алдында тұрған міндеті оңай болмады. Ол өзіне тән қуат, құлшыныспен және өз күшіне, өзінің маңыздылығымен қажеттілігіне деген сеніммен жұмысқа кірісті.

Күләш Құнантайқызының ректорлық қызметінде осы оқу орнының өсуімен дамуына байланысты мәселелер мен міндеттерді шешуде таңғаларлық бек сүйгіштікпен, парасаттылықпен және берік жүйелілікпен еңбек етті. Бүгінгі күнде жалпы Қазақстанның білім беру саласында өз орны бар, білім беру мен жастарға тәрбиесі саласындағы өзіндік дәстүрлері бар ЖОО, оның басшылығымен шынайы университет болып қалыптасты.

Ректорлық қызметтен 16 жыл ішінде Күләш Құнантайқызы біраз шаруаның басын қайырды. Білім ордасындағы өткізген ғылымдық айналымдар жоғары оқу орындарындағы білім мен ғылымның жоғары стандарттарын аяққа бастауға, педагогтық саланың алуан түрлі қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын салаларға бағыттады. Стратегиялық ойлауға қабілетті, көреген, тәжірибелі ұйымдастырушы Күләш Құнантайқызы пікірлестерінің қолдауымен көмегіне ие қартып, аз ғана уақытта оқу үрдісі мен оның материалдық-

техникалық жағдайға қажетті ұйымдастырып, лайықты оқу-

зертханалық базаны құрды. Қыздардың осындай жоғары оқу орнында жасқы білім алуына қажетті жағдайларды

ңбөрісолтұстажасалғанынжұртәлікүнгедейінаңызқылыпайтады. 12жаңазамануижабдықтарменжабдықталғанзертханасыбартөртқабаттыокукорпусысалынып,еңүлкендегенүшфакультет:жағрапия-химия,тарих-кітапханажәнефизика-математикафакультеттеріорналасты.Соныменбірге,студенттергеарналған,әрқайсысыортаесеппен350-400адамсиятындай4жатақханабөйкөтерді.Солжылдарысалынғантөртжатақханаға1400-1600студенттенорналастырылып,қолдарынаордерберіліп,қалағапропискажасалынды.Жатқханамаңқатар, жаңатиптіккітапханамен800-1200орындықасханағимараттарыаталғанкезеңдепайдалануғаберілді.Жаңаданспорткомплексісалынып,іске қосылды.Студенттергесаналадәрісберіп,оларменғылымижұмысжүргізугежағдайтуды,институтқабіліктімамандаршақырылды.

Еңбастымәселеқазақтіліменқазақәдебиетініңөрісінкеңейтіп,тұсауынбосатып,студенттердіңанатілінбіле жүруінемүмкіндіктуды.Институтқаәйгілітілмамандары,кейінненаттарыалтыалашқабелгіліболғанСейілбек МұхемеджарұлыИсаев,АлтайСарсенұлыАманжоловтаркелді,біріншісі,филологияфакультетінедекан,екіншісіқазақтіліменәдебиетікафедрасынамеңгерушісіболыпжұмысестеді.Математикакафедрасыныңмеңгерушісіболыпжасматематик,кейінненатыОдаққабелгіліболғанғылымдокторы,профессорДәулетҮмбетжанов айланды.СолжылдарыӘ.Ж.Жамалов,С.Е.Елубаевтыңбасшылығыменинформатикакафедрасыашылып,кафедраныңқаруына5компьютерлікбөлме-лабораторияберілді.Мұғалімдерменстуденттерсолжылдарыинформатикажәнеесептеутехникасыныңнегіздерінбіліп,оныигеругеалғашқықадамжасады.

Институтқакемтепкедейінгітәрбиемамандығыбойыншафакультеташылды.Мектепкедейінгітәрбиелікфакультетіокупроцесінғылыминегіздейінғандастыруғаүлкенмәнберілді.Факультеттібасқаруғадеканретінде белгіліғалымҚазынаАймағамбетовашақырылды.Ұлттықтарихтыоқытумәселесікүнтәртібіндеқойылып,КПСтарихыкафедрасыныңанССРО–Қазақстантарихыдегенатпенжаңакафедрауғымдастырылды.Оқу–әдістемелікжәнеоқытушылардың,студенттердіңғылымижұмысынаорындымәнберіліп,тәжірибеалмасукеңкөлемдежолғақойылды,көптепоку–әдістемеліккұралдарыншығаруғажағдайжасалынды.

КүләшҚұнантайқызыныңадамшылығыменадамғадегентүсіністігіпедагогтердіңтұрмысжағдайынакөңіл бөлгендігінендекөрініптұрды.Мысалы,әскерижылдарданпәтерлеріжоқ,соныменқатарсоғыстақазатапқанотбасылардыңмүшелерінедепәтерменқамтамасызетушіноқытушыларүшінекікөпқатарлыұйсалынды.Сондай-ақ,Қаскелеңдегіагробиоучасток,Қапшағайдағыдемалысүйі,барлығыұзын-саны9құрылысынаныныңіскеқосылуынареспубликаЖоғарғыКеңесініңдепутатыболажүріп,қолжеткізді.Осындайжұмыстардыңнәтижесіндебұлжылдарыстуденттерменокытушылардыңсаныұлғайды,профессор-оқытушылардыңсапалықдеңгейіжоғарылады,осыныңнәтижесіндежаңафакультеттерменжаңамамандықтарашылды.ҚыздарпедагогикалықинститутыныңдамудезеңікөпжағдайдаКүләшҚұнантайқызыныңесіміменбайланыстрайтылатынытегінемес.

Қыздароқитынжоғарыоқуорнымәденижағынандаасқақтап,оныңатыдүниенішарлапкетті.Солжылдарыинститутқақұрылған«Айгүл»ансамблігастрольдықсапарменОдақаумағынтүгелдейдерлікаралап,«социалистіклагерьге»енетінШығысЕуропаныдаөзөнеріментамсандырды.Оныңаржағындақазақмәдениетінайрықшақадірлейтінфранцуздар,қазаққыздарыныңөнерінетамсанып,ҚиырШығыстажапондықтарҚұрманғазыұрпағынақошаметпенқолсоқты.Институтбасшылығыныңөнерліжастарғажасағанқамқорлығыныңарқасында«Айгүл»ансамбліқазақөнерінгастрольдықсапарменбарғанжердіңбәрінепашетті.ӨнердіңшырқаубиігінеқолартқаніргеліұжымЛенинкомсомолысыйлығыныңлауреаты,ВЦСПСжүлдесінің,басқадасыйлықтардыңниегеріатанды.Көпұзамайөнерұжымына«халықтық»атағыберілді.Сонымен,«Айгүл»ансамбліарқылтұтасқазақөнерініңөркендеуінеұлттықмәдениеттіңұлтықтаушысыКүләшҚұнанатайқызыдаүлкенүлесқосты.

Институттыңматериалдыбазасыартуыменқатар,педагог кадрлардайындаудыңсапасыартып,окументәжірибеніңүздіксізпроцесінөткізеалатыншараларіскеасты.КүләшҚұнантайқызыөзідеғылымдықтұрғыдаөсті.1981жылы«РазвитиеженскогообразованиявКазахстане(1920-1975)»тақырыбындадокторлықдиссертациясынқорғап,педагогикағылымдарыныңдокторыдәрежесіналды.

ҚоғамдықжұмыспенғылымижұмыстыкемелдікпентеңатқаратынКүләшҚұнантайқызыныңпедагогикалықжәнеғылымиенбектеріжоғарыбағаланып,1990жылыКСРОПедагогикағылымдарыакадемиясыныңкорреспондент-мүшесіболыпсайланды.1994жылыҚазақстанҰлттықҒылымакадемиясыныңкорреспондент-мүшесіболыпбекілді.2003жылыҚазақелініңҰлттықҒылымакадемиясынаакадемикболыпсайланды,Қазақстанныңенбексіңіргенқайраткеріатағыберілді.Қашандаөзіненбұрыншәкіртері-ніңқам-

қарекетін естен шығармайтын Күләш Құнантайқызы, қыруар жұмыстың арасынан уақыт тауып, олардың ізденістеріне дөңсестіріліп, соның нәтижесі 24 ғылым кандидаттары мен докторларын дайындауға қолжеткізді. Олардың ішінде қазіргі таңда дамуына үлес қосып жүр.

Күләш Құнантайқызы институтқа жетекшілік еткен кезде ұжымның ғылыми-педагогикалық кадрларын өсіруге көп қамқорлық жасап білді, білім мен ғылымды ұштастырамын дегенге молын аңғағдайтуғызды. Өз институтына профессорлар мен ғылым докторларын шақырылды. Ол өзі профессор болмас ада, ешкім-ге іштарлық жасамай, ҚСРО Жоғары және Орта Арнаулы Білім Министрі В. Елютинге барып, бар жағдайды түсіндірді. Ғылым кандидаттары тарихшы Т. Найзағаринге, педагогтар Ә. Жұмақанов пен И. Мадинге профессорлық, әл і кандидаттық диссертация қорғамаған музыкант М. Балтабаевқа доценттік ғылыми атақты алып беруге қолжеткізді. Министр В. Елютин: «олардың ғылымын, өзіңізге профессорлық алып беруімәлде қайда оңай, тиісті құжаттарыңызды тапсырыңыз» дегенде, оны айтқанына көнбей: «Мен жақын докторлық диссертациямды қорғаймын, сонан соң өз жөнімен профессорлық аламын» деп, ректор сол төртеуіне жәрдемдесуін сұраған. Институт басшысының осындай табандылығының нәтижесінде оқытушылар арасындағы ғылым дәрежесі мен атақ алғандардың үлесі 24 пайыздан 46 пайызға дейін жетіп, жаңадан 3 факультет ашылып, 9 мамандық ұйымдастырылды.

Осындай жергілікті жердегі барлық мәселелерді ең оңтайлы шешіп тұрған заманда еліміздегі орны бөлек сан алатын жоғары оқу орнының басына бұл түйірілгенде уақыт болған. Орталық Азиядағы басқару республикалардақ ыздар институттары жабылған соң, Қазаққыздар педагогика институтында жабу туралы ҚСРО-ның белді министрлері В. Елютин мен М. Прокофьевтар арнайы мәселені көтеріп, үлкен пікірталасты ұйымдастырған. Осы пікірталаста институт ректоры Күләш Құнантайқызы өзін тұжырымды оймен өткір пікірлерімен алдыға көлденең тартып, одақтық дәрежедегі министрлердің көзқарасын өзгертуге ықпал жасайды. Сөйтіп, Қазаққыздар педагогикалық институты өз басшысының қайсарлығы арқасында жабылудан аман қалғаны бар. Бұл жағдайдың бірі біле бермеуі де мүмкін.

Жалпы, Күләш Құнантайқызының қызметінде, ғылыми еңбегінде қазаққыздарының білім беру мәселесі мен ұстастырғатыр. Мектеп оқытушыларын тәрбиелеуді ұйымдастырудың кентараған түбі – сабақтантыс, мектептен тыс жүргізілетін жұмыстар болғандықтан, профессор К. Құнантаева алғашқы ғылыми-педагогикалық еңбегінің негізінен мәселені арнаған. Институттың басшысы ретінде қазаққыздарының ұстаздық-тыңқыр-сырына үйретіп, елдің келешек ұрпағын тәрбиелеуге атсалысса, ғалым ретінде қазаққыздарының қоғамдағы алатын өзіндік рөлінің қандай дауға сәйкес екендігін білдірді. Оның зерттеу тақырыптарының басын бөлігіде Қазақстанда қыздармен әйелдерге білім беру тарихына, әйелдердің мемлекет басқару, қоғамдық өмірге тарту, отбасын жолдарымен бірге, әлеуметтік-саяси, педагогикалық мағынасын ашып көрсетуге мәселелері, жастардың ұлттық дәстүршілдік тәрбиелеуге қазіргі заман үрдістеріне өзіндік тәрбиелеу жолдарымен әдістерін анықтауға бағытталды. Сонымен қатар, өз зерттеулерінде ол Қазақстандағы мектеп, кәсіптік орта білім, жоғары білім беру салаларының дамуымен бірге проблемалары қарастырылып, оларды шешу жолдары анықталған. Еңбектері мұрағат құжаттары, статистикалық көрсеткіштер және басқадай жақтар, дәлелдер мен қамтамасыз етілгендіктен нанымды, дәйекті. Ғалым педагогика ғылымының жаңа белеске көтерілуіне үлес қосып келеді.

Күләш Құнантайқызы өмірінің қомақты бөлігін жастарды тәрбиелеуіне арнады. Осы саланы ғылыми негізді едәмі туудың жолдарын іздеу мақсатында педагогика ғылымында жас өспірімдерді тәрбиелеуді зерттеп, тың ой-пікірлер айтты. Оның сабақтантыс, мектептен тыс тәрбие жұмыстарын ұйымдастыру туралы идеялары бүгінгі күні өзектілігін жойған жоқ.

Күләш Құнантайқызы жан-жақты да терең жүргізілген және көптен жарияланған еңбектері арқасында кешегі Кеңес Одағындағы, бүгінгі ТМД елдеріндегі маңдай алды педагогика ғылымдарының қатарынан өзін ерекше анықтап шықты.

Ғалымның қазаққыздарының оқыту және тәрбиелеуге арналған ғылыми зерттеулерінің болашағы зор. Бұл жұмысты оқитып отырып, мұрағат құжаттарының зерделеуімен бірге іс жүзінде, күнделікті өмірде іске асырды.

Өзінің ғылымға баулыған шәкірттеріне осындай өзекті мәселелерді одан әрі зерттеуге бағыт-бағдар беріп келеді. Жоғарыда атап өттік, ғалымның жетекшілігімен докторлық, кандидаттық диссертация қорғағандардың шоғыры қомақты. Жинақтап келгенде, Қазақстан ғылымында академик Күләш Құнантаеваның өзіндік мектебі қалыптасты.

Ғылыми қоғам Күләш Құнантайқызының жалпы педагогикалық және ғылыми еңбектерін жоғары бағалайды, олардың саны 400-

гежетеді. Олардың ішінде монографиялар, кітаптар, оқулықтар бар. Олардың ішінде «Білім заңына жол», «Қазақстанда әйелдерге білім берудің дамуы», «1917-2000 жылдарда Қазақстанда білімнің дамуы», «Қазақстан педагогикасының тарихы», «Қазақтың тәлімдік ойлар антологиясы» 10 томдық т.б.

Күләш Құнантайқызының педагогика саласындағы терең білімі және ғылымға берілгендігі көпшілікке таны мал болды. Оның ғылымға сіңірген еңбегі еліміз тарапынан лайықты бағалануда. Ол Халықтар Достығы, «Құрмет Белгісі» ордендері мен және 8 медальдермен, КСРО Жоғарғы Кеңесі және Қазақ КСР Жоғарғы Кеңестерінің Құрмет грамоталары мен марапатталған. Сонымен қатар, Күләш Құнантайқызы институттың ректоры бола жүріп, еліміздің қоғам жұмысына да белсенді араласқан жан. Ол 1975-1980 жылдары Қазақ КСРО Жоғарғы Кеңесінің ІХ-Х шақырылымдарының депутаты болып сайланды. Ол кезде жоғарғы оқу орындарының басшылары ішінараған а депутат қатарына кіретін. Мұндай құрметтердің бәрі Күләш Құнантайқызының жартығасырдан асқан кәсіпқой басшылығының және ірі ғылыми-педагогтың жұмысының жемісі.

Күләш Құнантайқызы –

Қазақ қыздар институтының орнығу, кемелдену, толысу тарихындағы әйгілі ғалым. Олай дейтініміз, жер шарында қыздардың жоғарғы оқу орны Қазақстан Республикасында, қазақ жерінде ғана көркейіп отыр. Ендеше, Күләш Құнантайқызы педагогика тарихында әрі оның ғылымына іргелі үлес қосқан халықаралық деңгейдегі ірі парасатты тұлға.

Парасаты биік, жаны дархан, бір сәтке дегенімен таппайтын ерененбек қор, ұлағат тұстаз, өзіндік көрелі байламы бар өткір ғалым Күләш Құнантайқызы – бұл күнде мұғалімдер мен студенттердің құрмет-тісі және беделдісі.

Әрине, бедел атақ емес. Бедел адамның рухани салмағы, ол қасиеті оған ана сүтімен дарыған. Күләш ата-анасының үлкен тәрбиесі нәтижесінде. Оның анасы марқұм Зияда Жарболқызы көкірегі ояу, алғыр және жаңалыққа ұштарында болған. Оның ақындығы да бара-бар болған, өзі туып өскен Өскемен өңіріне арнап өлең шығарған. Лездесөз тауып, ұйқастырып айта беретін, суырып салмалы көнері болған. Әкесі Отан соғысының ардагері Манғұт Құнантай, ол кісі қызын жастайынан отаншылдық тәрбие-леуге үлкен мән берген адам болатын. Ол кісі – кеңес дәуіріндегі ауыл шаруашылығы саласында басшы қызметтерде болған.

Күләш Құнантайқызының алаңсыз еліне қызмет етіп, ғылым мен шұғылдануына өмірлік серігі Зейнолла ағаның да қосқан үлесі мол. Ол – салиқалы, сабырлы, ақжарқын, жержаннаты Көкшенің қадірлі азаматтарының бірі болды. Сөз жоқ, Күләштің қуанышында, ренішінде бөлісетіні осы Зейнолла аға болды. Екеуі де бұрынғы Қазақстан комсомолының жетекшілері болды.

Күләш Құнантайқызының ағасы Мұздыбай тарих ғылымдарының кандидаты, доцент медицина университетінің кафедрасының меңгерушісі қызметін атқарып, «Еңбек Қызыл Ту» ордені мен марапатталған, беделді азамат.

Күләш апамыздың тағдырына ұрымталық пәлеткенапасы Күләш Құнантайқызы мектепте мұғалім, аудандық комсомолда, партия қызметтерінде істеген. Оның өкімет тарапынан берілген орден, медаль, басқа марапат бөлгілері бар.

Осындай адамдардан үлгі ене алған Күләш апамыздың бүкіл өмірі халық қызметіне өтіп келеді.

Қорыта айтқанда, ірі ғалым, белгілі қоғам қайраткері, мемлекетіне үлкен үлесін қосқан, жарқын, парасатты тұлға академик К. Құнантаеваның өмір жолымен шығармашылығы, міне, осындай. Ол – ғылымға жан-тәнімен берілген, бойындағы оғандеген молдарының, қарымды қабілеті мен қажыр-қайратын, айтулы таланты мен тәлімді тәжірибесін, барық қыласын, та – жігері мен ой-ниетіне жүрегі мен қалаған осы бір киелі де қастерлі өмір жолында жан қиярлығы мен аянбай жұмсап келе жатқан, алған бегінен таймаған, арытаза, кемеңгер жан.

Оған аса қазаматтық парасаттылық, табандылық, жауапкершілікті бар болмысымен сезінушілік, адамдарға ерекше үмітпен қараушылық тән. Ол – өзінің ойындағысын ешкімнен ешқашан бүкпей, бойындағы телегей-теңіз білімін, ақыл-парасат қаталық пен пікірінкім-кімнен де болсын ортақтаса бөлісіп, кім-кімге де ақашан қол үшін беруге, ғылым құмар жандардың ғылымның соқпақты да асулы жолына бастауға әзіртүр атына дақты да, асыла азамат. Ол өзінің жүріс-тұрысы, әдемі мінезділігі, ақыл парасаттылығымен көптеген жастарға өнеге көрсетіп келеді.

Академик К. Құнантаева бойындағы бар зияткерлік қуат-күшін, қажыр-қайратын туған тәуелсіз Республикамыздың игілігіне, өркендеуіне бұдан бұлай да жұмсай бермек. Оның әлі де ұзақ жылдар табысты еңбек етіп, Отанымыздың көркеюіне үлес қосып отыратын тілектеріміз.

Раушанбек Әбсаттаров – ҚРҰҒА корреспондент-мүшесі,
Философия ғылымдарының докторы, профессор;
Әміржан Шалтықов – саяси ғылымдарының докторы, профессор

ТҰҒЫРЫБИШКҒҰЛАМА

Қазақтың қасиетті оңтүстік топырағын даладан аналар дүниеге келгені белгілі, талай аналар өз шығармашылығын әлемге паштәкені тарихқа аян және осы дәстүр әрі қарай да жалғаса беретіні айдан анық.

Әрине, дарынды азамат болу оңай емес және оңай биік көтерілудің өзі екінің бірінің қолынан келе бермейді.

Міне, сондай халқымыздың дарынды ұлдарының бірі академик Өмірзақ Айтбаев.

«Жақсының жақсылығынайты, нұрытассын» дегендей, біз әуелі Өмекең сияқты абызадамның жақсылыққа тартылуына мақтаншып пенатап өтейік.

Академик Өмірзақ Айтбаев білім мен ғылымның жоғын жоқтап, үнемі олардың барын қастерлеуде, осы жолда ағұмырын сарыпетуді ананың сүтімен бойына жастайынан жинақтағана да. Оның өмірдегі табыстарымен жетістіктері таза еңбегінің, маңдай терінің нәтижесі деуге болады. Ол жастайынан қажырлы еңбектің қадірін біліп, жалпы білімге деген құрметтің адамға деген құрметтен басталатынын ертетуге гена да м. Сонымен қатар, олардың бір-бірімен өз ара тығыз астып жататынын ерте аңғарған жан.

Біз білетін Өмекең ағамыз барынша қарапайым, озбырлыққа, дөрекілікке жанықас, өктемдік, қаскөйлік, кеудем соқтыққам үлдем жоламайтына да, жүрегіне мейіргүлденген, жаны жо март, бауырмал, көпшіл, адамдарға болмасын деп емес, үнемі болсын деп ойлайтын, арамдық, әділетсіздік, көпкернеу қиянат жасау, көре алмаушылық, қызғаншақтық, іштарлық, бәлекорлық, жалақорлық, біреуді сыртынан өсектеуден іргесінаулақ салатын сыпайы әрі сырбаза да. Қолынан келсе күні түсіп келген адамдарға жоқ, болмайды деген емес. Қолұшын беру, көмектесу, үлкенді сыйлау, кішіні құрметтеу, бәрімен делілтабысу, араласқұралас жүру Өмекеңнің өмірдегі ұстанымдары деуге болады.

Міне, біз білетін Өмірзақ Айтбай ұлы осындай жан. Ол қазақ жерінен шыққан ірі ғалым, ұлағатты ұстаз, парасатты әке, жора-жолдасқа дос, үлкенге іні, кішіге ағазамат.

«Отырарда отыз баб, Сайрамда барсансыз баб, бабтардың бабы – Арыстан баб» дейтін киелі Отырардың топырағында, ортағасырда отыз Фараби шыққан жерде Өмекең ағамыздың дүниеге келуі кездейсоқ емес. Ол айдейтініміз, Өмекең ағамыз өзінің құт дарыған шаңырағында екі бірдей талантты жандардың – ата мен ананың ортасында өлеңмен жырға қанып, әнмен күйгетер бетіліп өскен сәби бала. Ол 1936 жылы Оңтүстік Қазақстан облысы, Отырарауданы, Балтақөлауылында Қаратау, Сырөңірінетаны малақын Айтмұхаметұлы Айтбайдың отбасында дүниеге келген. Оның әкесі Қаратау, Сырөңіріне белгілі ақын әрі мәдениет қайраткері болған. Ол Айтбай мекеніндегі Қарнақ медресесінде Айтжан атты молда даноқып, мұсылманша жақсы білім алған. Өзбетімен ізденіп, Бұхараға барып, білімін толықтырып, араб, парсы тілдерін меңгерген, шығыс әдебиетін жақсы білген сиялы адам болған екен, бірнеше поэма-дастандар жазған, айтыстарға қатысқан. Оқуын бітірген соң Ташкент қаласында мұғалім бола жүріп, атақты Майлықожа, Мәделіқожа, Молда Мұса, Шәдітөрелермен сыйлас, дәмдес болған. Олардың жырларын жатқайтып, жалпақ жұртқа жаюшылардың бірінен саналады.

Әкесі Өмекеңді бірелі қасынан тастамай, ертіп жүріп тәрбиелейді. Поэзиямен ән-күй – әсемдік кәлем болса, сол сұлулыққа баулиды. Әкесі ғана емес, анасы Жұмагүл Нарымбетқызы да әнші әрі домбыра

шыболған, тіпті ақындықтанда құралақан емесекен. Бір деқосағы Айтекең мен айтысып, оны жеңіп текеткен көрі неді. Халқымыздың ән-күй, ақындық өнерінің қосиесінің шаңырағында осылай ата-анасы ұлдарының бойына өнерді дарытыпты.

Ауылдан түлеп шыққан ғалымның балалық балғыншағы бал дәурен болды деуге болмайды. Оның өмір жолы Ұлы Отан соғысының және одан кейінгі кездің ауыр тпалықпен қиын-қыстауға толы зұлмат жылдармен басталды. Бесіктен бөлі шықпай жатып, еңбекке араласып, шындалып өсті. Мектепте оқып жүрген кезінен жұмыс шарда еңбек етіп жүріп-ақ өз бетімен өн бойындағы өнер ұшқынын лапылдап тата білді. Әуелетіп ән салатын сегіз қырлы, бір сырлылығымен, жан жақтылығымен танылып, ажары мен ақылы астақан жас өспірім аталды. Мектеп бітіресалып, ол 1953 жылы Мырғалым сайдаслесарь болып еңбек етті. Жас жігіттің бойындағы маздаған от, қайнаған куат, алғаш тектеген ерік-жігері мен ақыл-ойы сол кезде-ақ оны кемеларнаға бұрып, жетілдіре, шынықтырату сіті деуге болады. Сол кездің өзінде-ақ достары мен туыстарының ортасында оның орны ең әуелі ерекше қарым-қабілетке толы мінезімен, әр кез нұрын себуге әзіртұратынайны масқасиетімен, құштарлық сезімімен дараланып тұратын. Мұның өзі ауылдатуып-өскен балаң жігіттің халқымыздың барлық игі қасиетін, асқақ рухын бойына сіңіруге жетеледі. Міне, осындай тіл өнеріне дегеніңкәрлік жастайынан еңбектің қазанында қайнап өскен жас жігітті 1954 жылы С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің филология факультетіне алып келді. Мұнда балаң жігіт табандылығымен, еңбек қорлығымен, зеректігімен зортасындайрық-шакөзгетүсті. Студенттік кезінде ғылыми, қоғамдық жұмыстарға белсене араласып, даратұлғасымен, туматаланыпты мен айрықшакөзгетүсті. Өмекеннің ән-күйге деген құштарлығы сол кездері ерекше тіреніскетүседі. Жасталанттың осы кездегі шығарған бір әндері республикамыздың орталық баспа-сөзбеттерінде жариялана бастайды.

Университетті қазақ тілі мен әдебиеті мамандығы бойынша бітіріп, «Социалистік Қазақстан» газетіне әдеби қызметкер болып орналасып, тоғыз жылдай журналистік кәсіптің бүгешігесін танып біліп, білімін шыңдады. Бұл мамандықтың қыр-сырына қанығып, сөз өнерінің көрігін қыздыра бастайды. Жұртшылыққа жаңалық атаулыны тез арада, қысқадан ұсқа, дәл, өткір дөкөркемтілмен жеткізуге әбден машықтанады. Сөйтіп, Өмекен еліміздің бас газетінде қызмет ете жүріп, қазақ сөзін қалың жұртшылықтың көңіліне жеткізуді өмірлік мектебінен өтті.

Дегенмендетілге, әдебиетке, жазуға деген қарым қабілетін таныта білген жас жігітті ғылым мәлемі еріксіз өзіне тарта берді. Жас жігіт ендігі кезеңде өзі бала күннен ардақтап келген ана тілінің ғылыми аяу жайын бағдарлауға, он ғылымы тұлғадан зерделеуге белді бекем бұды.

Міне, 1962 жылдың наурызынан бастап Ғылым академиясының Тіл білімі институтына ғылыми қызметкер болып орналасып, күні бүгінге дейін 54 жыл бойы сонда еңбек етіп келеді.

Өмірзақ Айтбайұлы сол тұста жаңадан ашылған аударматеориясы бөліміне кіші ғылыми қызметкер болып тағайындалады. Институтта балдырығына алғашаттап, ғылымға бой ұрған ол көрнекті тіл мамандары: І. Кеңесбаев, М. Балақаев, Ф. Мұсабаев, А. Ысқақов, Ә. Қайдар, Р. Сыздық, Ш. Сарыбаевтардан үлгі-өнеге алып, ақыл-кеңестерін тыңдады. Қазақ тілі білімінің кенжелеп зерттеле бастаған саласы аудармәселесімен шұғылданып, ғылыми ортада таныла бастады. Бұл бөлімде белгілі аудармашылар Сәйдін Талжанов пен Әбен Сатыбалдиевістейтін. Өмірзақ Айтбайұлы солағаларымен тізе қосып, бөлімнің жоспарлы жұмысына араласа жүріп, аударманың қыр-сырын меңгеріп алады. Бұл оны аударматқырыбына кандидаттық диссертация жазуына мүмкіндік жасады. Кейін бұл кісілердің басқа жұмысқа ауысып кетуімен байланысты бөлім «тіл мәдениеті» бөліміне қосылып, Өмекендесол бөлімге аға ғылыми қызметкер болып ауысты. Өмірзақ Айтбайұлы аталған бөлімде жемісті еңбек етіп, тілдің дұрыс қолдануының көкейтесті мәселелерімен шұғылданып, мақалалар жазды, жинақтар шығарды.

1971 жылы «Максим Горький фразеологизмдерінің қазақ тілінде берілужолдары» деген тақырып бойынша кандидаттық диссертация қорғап, филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесіне ие болды.

1975 жылы Ө. Айтбайұлының «Ғылым» баспасынан «Аудармадағы фразеологиялық құбылыс» деп аталатын монографиялық зерттеу еңбегі жарық көріп, аударма проблемалырының күрделі мәселелерін қарастырған тұңғыш зерттеу жұмысы ретінде баспасөз бетінде автордың келелі табысы ретінде жоғары бағаланды. Бұл монографияда терминология мәселелері және мақал-мәтелдердің дұрыс қолданылуы, олардың семантика-стилистикалық және этнолингвистикалық ерекшеліктері туралы сөз болады. Аударматеориясының лингвистикалық мәселерімен біраз шұғылданып, ғалым қазақ терминологиясының өзекті проблемаларына көбірек назар аударады. Шындығында, аталмыш еңбек қазақ аударма ғылымының қалыптасуына қосылған елеулі үлесі.

Ө. Айтбайұлы күнделікті нақты ізденістердің нәтижесінде кіші ғылыми қызметкерден ғылымның жетекшісі аман, ұйымдастырушысы ретінде өсіп жетілді. 1974 жылдан 1981 жылға дейі нағыз ғылыми қызметкері, ал 1981 жылдан 1989 жылға дейі «Терминология менаударматеориясы» бөлімінің меңгерушісі ретінде қызмет атқарады. Бұл жылдары Өмірзақ Айтбайұлының басшылығымен және қатысуымен бірнеше ұжымдық кітаптар баспадан жарық көрді.

1992 жылы «Қоғамдық ғылымдар терминологиялық лексикасының қалыптасуы мен дамуы» деген тақырыпта докторлық диссертация қорғайды. Оның бұл жұмысының мәселені қозғап, айтарлықтай жаңалықтар ашып берді. Ең алдымен, бұған дейін ғылым әлемінде, тарихымыз дасырық жұмбақ болып келген арғыстарымыз – Ахмет Байтұрсынұлы мен Міржақып Дулатұлының мұралары мен еңбектері тұңғыш рет тілдік тұрғыдан талданып, лайықты бағасын алды. Әсіресе, А. Байтұрсынұлының қазақ лингвистикасындағы ыту дағуы, оның ішінде қазақ терминологиясын жасаудағы зерделі ой-пікірлері мен ғылыми иорны жан-жақты сараланып дәлелденді.

Ө. Айтбайұлы 1994 жылы Академияның Жалпы сессиясында ҚР ҰҒА-ның корреспондент-мүшесі болып сайланады. Ал, 2003 ҚР Ұлттық Ғылым академиясының Жалпы жиналысында академияның толық мүшесі болып сайланады. Өмірзақ Айтбайұлы – 600-ден астам ғылыми еңбектердің авторы, олардың ішінде 30-ға жуық кітапша, кітаптар мен монографияларын шығарды.

Академик Ө. Айтбайұлының жан-жақты дауқымды мол ғылыми зерттеу еңбектерінің негізгі арқауы қазақ тілінің өзекті мәселелері болып табылады. Қазақ тілі білімінің түйінді мәселелеріне, әсіресе, терминология, тіл мәдениеті, аудармаға байланысты зерттеулері өзіндік дәйектілігімен, ойлылығымен ғылыми жұртшылыққа аян. Солардың ішінде ғылымның өзекті айырықша еңбекетіп, төтөккен саласы – қазақ терминологиясы мәселелері. Бұл салаға сіңірген еңбектерінің нәтижесі оны қазіргі қазақ терминологиясының көшбасшысы деген жоғары атаққа жеткізді.

Біз жоғарыда Өмірзақ Айтбайұлының ғылымда алғаш түрен салған саласы – аударматеориясы екенін атап өткенбіз. Ана тілімізге қанша маау аударма жасалып жатқаны мена аудармағамашықтанған мамандардың өзін аз болғанмен, аударматану мәселелерінде, аударма жасаудың таза ғылыми теориялық жағын зерттеу ісінде кемшілікті тұстар аз емес еді. Қазақ тіліндегі осы саланы қалыптастыру және оны одан әрі дамыту мақсатында Өмекең кандидаттық диссертация да қорғады, монография да жазды. Осы монографиясында аударматану терминологияның өзекті мәселелері, мақал-мәтелдердің аудармада дұрыс қолдануы, олардың семантика-стилистикалық және этнолингвистикалық керекшеліктері жайлы сөз болған-нын атап өткенбіз.

Ө. Айтбайұлы қазақ тіліндегі аударманың тілдік табиғаты, әсіресе, тұрақты тіркестер мен бейнелі орамдардың, мақал-мәтелдердің біртіндеп кіші тілге аударғандағы мағыналық, стильдік керекшеліктері мен ұлттық сипатын қарастыратын, жинақтап айтқанда, ұлт мәдениеті мен сөйлеу әдебінің зерттеулері мен танылды. Өзеңбегінде ғалым фразеологизмдер туралы анықтамалардың нәртүрлілігіне назар аударып, қазақ тіліндегі терминдерді реттеуді, жүйеленуді мақсат етеді. Автор тағы біреңбегінде «Күні бүгінге дейін фразеологияға қатысты терминдердің неше қиылысы қатар қолданылып келеді. Қазақ тілінде фразеологиялық единицалар, фразеологиялық тіркестер, ажыратылмайтын сөз тіркестері, тұрақты тіркестер, идиоматикалық сөйлемше, лексикаландырылған тіркестер, идиомдар, фразалар тәрізді әртүрлі терминдер қолданылады. Осының өзі фразеологияның шеңберінің әлі толық анықталмағанын дәлелдейді», – деп көрсетеді. Аударматанудың ғылыми негіздеріне қаныққан жас ғалым ендігі кезекте термин тану саласына назар аударды. Қазіргі кезде терминология жалпы тіл біліміндегі тіл танымның басқасалалары мен бірдей танылып жүргені белгілі. Бұл салада арнайы зерттеу жасап, өзіндік құнды пікірлер айттып, мәселені жаңа қырынан тануға бағыт беріп жүрген ғалым Ө. Айтбайұлы екені барша ғылыми қауымға мәлім. Ол қазақ терминологиясының жүз жылғатар тарихы бар екенін зерттеген, оның жасалуы, қалыптасуы, даму жолдарын саралаған лингвист ғалым ретінде қазақ лингвистикасына ғана емес, жалпы түркілік лингвистикасына танымал. Академик Ө. Айтбайұлы қазақ тілі білімінің ұлттық терминология саласының танылуы мен қалыптасуының теориялық негізін қалаушы болып саналады.

Терминдегі неміздің өзі – ғылым майданында болатын, тіл мен тілдің арасындағы адам көзін етпейтін ғылыми шекараны, межені айқындайтын қарақшы, белгі болып саналатындығы баршаға аян. Тіл мен тілдің арасындағы көзге етпейтін мылтықсыз майдан жүріп жатады. Өз шебінің діреткілікті дәрежеде қорғай алмасаныз, жау әскерінің қалың қолы тілдің ішіне қалай еніп кеткенін байқамай қалуы –ңыз мүмкін. Міне, осыны айқынуғынған Өмекең сонау 1970-80 жылдардан бері қазақ терминологиясының алдығын шебіңде келеді. Осы мәселелерді қалыптастыру және дамыту жөнінде докторлық диссертация

цияда қорғағанын атап өттік.

Қазақтың бүгінгі терминдер қорының қалыптасуы өз бастауын сонау көне ортағасырлардан алып жатқаным ең, термин танудың жеке ғылым ретінде дамуы, пән сөздерін мақсатты түрде жасау үрдісі ХХ ғасыр басындағы ал ашоқымыстыларының еңбектерінен басталады. Сол кезеңде жазылған Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы, Көшке Кемеңгерұлы, Телжан Шонанұлы, Елдес Омарұлы, Нәзір Төрекұлұлы, Халел Досмұхамедұлы, Жұмақан Күдерұлы, Мағжан Жұмабайұлы, Жүсіпбек Аймауытұлы сынды зиялылардың еңбектері арқылы қазақ тіліндегі көптеген терминдер қолданысқа енді.

1924 жылы Орынборда өткен қазақ білімпаздарының съезіне тұңғыш рет қазақ терминологиясы дамуының қағида тартары жасалып, бағыт-бағдар белгіленді. Алашкөсемі Әлихан Бөкейхан мен Ахмет Байтұрсынұлы бастаған бүкіл алаш зиялылары осы қағида тартардың негізге алатырып, ұлт тіліндегі терминологиялық қорды жасауға үлкен үлес қосты. Осы кезеңде жазылған А. Байтұрсынұлының, К. Кемеңгерұлының, Х. Досмұхамедұлының, Елдес Омарұлының еңбектері мен термин жайлы пікірлері, Нәзір Төрекұлұлының «Жат сөздер» еңбегі қазақ терминологиясының бастауында тұрған аса құнды дүниелер. Қазақ тілінің білім беру мен ғылым тілі, баспасөз тілі, көркем проза тілі ретінде қалыптасуының негізін қалап берген де осы ХХ ғасыр басындағы ұлт жұмысшы жолына жандарын пидает кен алаш зиялылары.

Бірақ, отызыншы жылдары алаш қайраткерлері белгілеген терминдер қорының қалыптастыру бағыты жалғасын таппады. Дәл осы күрделі кезеңде терминологиялық жұмыстарды жүргізуісінің тізгінін көрнекті тілші-ғалым, профессор Құдайберген Жұбанов қолға алды. Белсенді қызмет атқара бастаған ғалым көп ұзамай, сол отызыншы жылдардың ортасында қуғын-сүргін құрбаны болды. Қуғын-сүргін аяқталысымен, қыркыншы жылдардың басында екінші дүние жүзілік соғыс басталды. Терминологиялық жұмыстарға да оңшақты жылғат оқтап, саябырлап қалды. Қыркыншы жылдардың аяқ шенінен бастап, жалпы кенестіктер мен қорқалыптастыру бағытындағы жұмыстар қайта жанданды. Сол жылдары бізде терминологиялық сөздіктер сериясы шықты.

50-

жылдардан кейін әр жылдары терминология мәселелеріне арналған Н. Сауранбаев, М. Балақаев, Ә. Қайдар, Ш. С. Арыбаев, Р. Сыздық сияқты белгілі ғалымдардың жекелеген ғылыми мақалалары жарық көрді. Дегенмен, терминология мәселелері арнайы зерттеген, осы салаға көбірек ден қойған мамандар болмады дегуе болады.

Ұлтұстаздарының елге қызмет жасау үлгісін бүгінгі күндері жалғастырып отырған Өмірзақ Айтбайұлының қазақ терминологиясының дамуы мен қалыптасуына қосқан үлесі елеулі. Ол сонау 1970-1980 жылдардан бері қазақ терминологиясының алдыңғы шебінде келеді. Қазіргі қазақ тілінде термин жасаудың басты ұстанымдарымен әдіс-тәсілдерін негіздеп, ұлттық терминдердің ғасырлар бойы қалыптасуындағы қиыншылықтарды, басты-басты кедергілерді анықтады, оларды еңсерудің жолдарын белгілеп берді. Ө. Айтбайұлы қиындақ күрделі осы саладағы мәселелерге әлемдік ғылыми ой-пікірлерді саралай отырып, қазақ тілінің өз табиғатын атын аңдылықтарға бойұрып, тың зерттеулерді жүргізіп отырды. Мемлекеттің тіл ретіндегі қазақ тілінің бар әулеті, күдіреттілігі оның қаншалықты дәреже мен деңгейде, қандай басты салаларда шын мәніндегі ғылымның тіліне айнала алғандығы мен анықындалады. Өмірзақ ағаның ғылым осы мақсатқа қызмет етеді.

Академик Ө. Айтбайұлының пайымдауынша, терминология әдеби тілдің бір бөлігі ретінде лексикологияның нағыз өзегін құрайды. Ғалымның пікірі бойынша, қазақ терминологиясы екі түрлі жолмен қалыптасады: ұлттық тілдің байлығы арқылы және кірмесөздер арқылы. Халықаралық ғылыми байланыстардың маңыздылығы, ғылым тіліндегі бірізділікті сақтау туралы жаза отырып, «тілімізде қалыптанған интертерминдерін бәрінаудару қажет емес, себебі бірізді ғылым саласында қолданылатын халықаралық терминдердің қазақша баламаларына табу, қалыптастыру барлық уақытта сәтті бола бермейді. Термин жасаудың жауапкершілігі мол, себебі рухани, мәдени, әлеуметтік және басқа да байлықтар тіл арқылы танылады».

дейді ғалым. Термин жасаудың негізгі жолдары, әдіс-

тәсілдері ретіндегі семантикалық, морфологиялық, синтаксистік және калька жасау тәсілдерін атай отырып, олардың қолданылуында қазақ тілінің жалғамалы тіл ретіндегі ерекшеліктеріне ескерудің қажеттілігін аятады.

Ө. Айтбайұлы ғалым және қоғам қайраткері ретінде термин жасау процесін кең және ауқымды қарастырады. Термин шығармашылығы қоғам өмірінде болған өзгерістер мен тікелей байланысты және мемлекеттің, одақтың тіл саясатына сәйкес. Терминдер, әдетте, тілші ғалымдар мен әр саладағы мамандардың осы бағытта істеген жұмыстарының нәтижесі болып табылады. Ғалым қазақ терминологиясына әдебиеттілігінің күрделі де қызықты да саласы ретінде таниды, оның өзіндік даму жолдары мен қалыптасуы, құрылымды қмодельдері, жасалу әдістері мен заңдылықтары бар екенін мәлімдейді

Ғалымның термин тану саласындағы негізгі негізін бірі «Қазақ терминологиясының дамуы мен қалыптасуында» терминдердің жасалу көздері, алғашқы газет-журналдардың термин жасаудағы рөлі, жазу мен терминология, аударма мен терминология, термин жасаудың негізгі тәсілдері қарастырылады. Өмірзақ Айтбайұлы қазақ терминологиясы дамуының осы екі кезеңінде термин тану саласында еңбек етіп, ғылыми зерттеулерін жариялаған ғалым. Оның кеңестік кезең мен қазіргі қазаққа ғамытұсындағы жазған еңбектерінен әркезеңнің өзіндік сипатын, заманағымын, көзқарастар қайшылығын, ресми саясат пен идеологияның ғылымға ықпалын, ғалымдардың әркезеңдегі ұстанымдарын көруге болады. Әсіресе, әліпби ауыстыру, араб, латын, орыс әліпбиінің ерекшеліктері, халықаралық терминдер мен кірме терминдерді жазуды тілімізге қабылдау мәселелеріне қатысты жазғандарынан кезеңкелбеті мен өз ұстанымдары анық байқалады. Сондай-ақ ғалымның тәуелсіздік тұсында жазылған еңбектерінен де бүгінгі жаңа заманның әсерін, терминологиядағы бертұрыстың ғалымшығармашылығынан қалай көрініс тапқанын көруге болады. Өмірзақ Айтбайұлы ғалым ретінде термин танудағы екі кезеңнің куәсі ғана емес, терминология дамуына сол кезеңдер тұрғысынан баға беріп, ой қорытып, өз пайымдаулары мен көзқарасын ашық білдіреді.

Академик Ө. Айтбайұлы қазақ терминологиясының қалыптасу ерекшеліктерін, оның тарихи даму жолдары мен кезеңдерін, тарихи даму сатыларын, ана тілімізде ғылымның тілін жасаудағы қызметін, қоғамдағы ылайықты орнына қындап берді. Ол қазақ терминологиясындағы Ахмет Байтұрсынұлының ғылымға қосқан зертделей отырып, оны «қазақтың ғылыми терминологиясының негізін қалаушы» деп бағалайды. Қазақ тілі тарихында Ахмет Байтұрсынұлының қосқан үлесін Абайдың әдебиетке қосқан үлесімен алыстыра бағамдайды.

Өткен ғасырдың 20-30-жылдары қазақ терминологиясының жасалуы мен қалыптасуында А. Байтұрсынұлы пен Қ. Жұбанов ел аулы рөл атқарған болса, бүгінгі күндері қазақ терминологиясының дамуы мен қалыптасуына Өмірзақ Айтбайұлының қосқан үлесі елеулі. Ұлттық терминологияны дамыту жайында ғалымның өз сөздерін келтірейік: «Терминология – ғылым мен техника тілін дамытатын бірден-бір күрделі қабаты. Қазақ тілі терминологиясы жазу саясатының нәтижесінде ережелері негізделіп келеді тәуелді. Ендеше ережеміздер термин сөздерді жасау, қабылдау жөнінде жіберілген қатені түзеу. Термин жасаумен айналу ісін баспасөз жариялай отырып, соның негізінде жыл сайын пікір сайысын өткізіп отыру. Терминолог кадр дайындау жолдары қарастырылып, мамандарды шетелге тәжірибе алмасуға дейін жіберуді ойластыру. Қазақ терминологиясының өзекті мәселелері жөнінде радио хабарды үздіксіз жүргізіп, екі жылда бір ғылыми практикалық конференция өткізіп отыру. Бүкіл түріктілеріне ортақ терминологиялық қор жасау ісімен шұғылдану» - дейді ғалым.

Қазақ терминологиясының мәселелерінің осылайша жан-жақты қарастырыла отырып, Ө. Айтбайұлы өз ойларын 1997 жылы шыққан «Қазақ сөзі» (Қазақ терминологиясының негіздері) атты кітабында түйіндейді.

Ө. Айтбайұлы «Қазақ тілінде термин жасау жолдары» атты ғылым мақаласында шет тілінен үлкен қарқынмен еніп жатқан терминдердің жөнінде мынадай пікір айтады: «Қоғамдағы ірі оқиғаларға орай орбитініргелі ойлар мен ұғымдарды, түсініктер мен мағыналарды айналасыз, әрі дәл, әрі түсінікті етіп берерлік сөздердің іздеуі ірі табиғи қажеттілік. Осы қажеттілікті өтеу барысында саналуан сөздер жаңаша қолданысқа түсіп, жаңаша мағыналық көрініс алып жатады. Соның нәтижесінде, тосын терминдер тобы пайда болады... қазір, әсіресе, тілімізге соңғы жетпіс бес жылды науқымда кедергісіз, саралаусыз еніп алған интернационалдық терминдерді ретке келтірудің түрлі жолдары қарастырылууда. Ғалымдардың есебі бойынша бұл ардың жалпы саны жетпіс пайызға барып қалған».

Академик Ө. Айтбайұлының 2013 жылы баспадан шыққан «Қазақ тілі білімінің терминология мәселелері» атты еңбегінде детыңізденістердің нәтижесі сарапталып берілген, қоғамдық және гуманитарлық ғылымда терминологиясы жан-жақты талданып, жаңа терминдерге сараптама жарасалған, оның теориясы анықталған. Қазақ терминологиясына қатысты еректе айтылған пікірлері толықтырылып, ғылыми тұрғыдан дәйектелген. Әсіресе, қазақ терминологиясы мен жазудың арасындағы байланыс, қазақ терминдерінің жасалу тәсілдері мен үлгілеріне қатысты айтылған ойлар мен жасалған тұжырымдар көңілге қонымды және дәлелді. Алғашқы газет-журналдардың термин жасаудағы рөлі де жан-жақты зерттелген.

Термин жасау ісі жауапты да маңызды болып табылады, өйткені терминдер арқылы сол тілдің ғылыми әлеуеті, сөздік қоры, термин жасау қабілеті бағалатыны белгілі. Термин жасау ісінде оның мәдениеті болатындығына академик Ө. Айтбайұлының ғылыми еңбектерінен оқып-білудің маңызы зор.

Терминологияға қатысты іс-шаралар қай кезде болмасын мемлекеттің тіл саясатына сәйкес жүргізіліп отыратыны белгілі. Тілдің қоғам өмірін

деалатынорны,оныңсолқоғамдағыатқаратынқызметтерінауқымыменшегі,болашақтағыдамубағыттары,басқаұлтілдеріменқарым-қатынасысияқтымаңыздымәселелердіңбарлығыда мемлекеттіңжүргізіпөтырғантілсаясатына сәйкес белгіленеді.Себебі,тілөзұлттыныңмәдениетін,тарихын,әлеуметтікқұрылысын,дүниетанымынбейнелепқанақоймай,болашақұрпақтықалыптастырудамаңыздыжәнешешушірөлөятқарады.Осығанорай,нағызөркеніеттіқоғамдәтіладамзаттыңбағажетпесқұндылығыболыпсаналады.Өйткеніәрулттыңтарихидәуірдегіэкономикалық,әлеуметтік,саяси,мәдениқарым-қатынасыеналдыменоныңтіліненкөріністабады.Соңғыжылдарыәртүрліэтностардыңмәденибірлестіктеріндеөзтілдеріменсалт-дәстүрлерінжаңғыртуменқатар,мемлекеттіктілдідемеңгеребастады.Адамбаласы,еналдыменөзтілінтолықменегеріп,үйреніп,біліпбарып,өзгәұлттардыңжандүниесінтүсінебастайды.Елмәдениетітілденбасталадыдепберкерайтпағанхалқымыз.Міне,осындайқұндылықтарымыздықайтақалыптастыруда,жандандыруда,тілдердіамыту,мемлекеттіктілдіңмәртебесінкөтеруде,оныңішіндеқазақтілініңөркендеуіістерінеакадемикӨ.Айтбайұлыныңсіңіргененбегідеерендепбілеміз.

Ө.АйтбайұлыбірнешежылбойыҚазақстанРеспубликасыМинистрлерКабинетіжанындағыМемлекеттіктерминологиякомиссиясыныңмүшесі,ғалымхатшысыретіндедезоржұмыстаратқарды.Ғылымныңтүрлісаласындапайдаболып,алақұлақолданаылыпжүргентерминтердіңбірізгетүсуіне,ғылымитұрғыданреттелуінеатсалысты.Биология,физика,химия,физика,математика,теміржол,музыка,спорт,компьютерсаласынақатыстытерминдерді,сөздіктердірет-ретіменМемтерминкомталқысынасалып,жұртшылыққаұсынудаоныңүлесімол.Әсіресе,Мемтерминкомныңосызамансұранысыналайықтыережесінқайтажазып,құрылымыннақтылайтүсуідеӨ.Айтбайұлыныңіс-әрекеттеріментікелейбайланысты.

ҒалымретіндеӨмірзақАйтбайұлыжалпыболмысынанкөпқырлы,неніқарастырсадауқымынкеніненқамтитынқұшағыкеңадам.Оныңзерттеулерініңтақырыбыәралуанжәнесанқырлы.Олбірғанасаламеншектеліпқоймай,аударма,сөзмәдениеті,фразеология,әдебитіл,стилистика,лексикология,номастика,диалектология,орфографиямәселелерінқарастыруғаарналғаненбектердежазды.

Еңбекқорғалымныңсан-саналыенбектерініңжиынтығы,құндықорытындысыретіндежарықкөріпөтырған5томдықкітабы–туғанотанымыздыңғылымына,оныңқазақтілбіліміне,тіпентүрікологияғақосылғанүлкенүлес,зортабысекеңідаусызмәселе.

Аталмышенбектің1-томы«Қазақтілбілімініңтерминологиямәселелері»депатаалады.Бұлсакөлемдідемаңыздыенбектетекқазақтілбілімініңтерминологиясығанаемес,қоғамдықжәнегуманитарлықғылымдартерминологиясығылымитұрғыданжан-жақтытереңталқылғанғанынкөреміз.

Бүлкөптомдықенбектің2-томы«Қазақфразеологизмдеріменперифразалары»аттыенбегікөркемаудармапроблемасыныңнақтымәселесі–фразеологизмдердізерттеугеарналған.Күнделіктіаудармашылықжұмыстакездесетінқиыншылықтарғаназараудаотырып,олардыңбірізгетүсіріп,қалыптасабастағанбірнешеәдіс-тәсілдеріменамал-жолдарынкөреміз.Бүлеңбекаудармапроблемасынаарналған,ондағыфразеологизмдерменперифразаларжайлыой-толғам,нақтытұжырымдарыавтордыңкелелітабысыболыптабылады.

Көлемдіенбектің3-томы«Тілтірес»депатаалады.ҒылымдыұйымдастыруқабілетініңүстінеӨ.Айтбайұлыныңқайраткерлікіс-әрекетінің,батылдамықты,анықтаайқынкөрінгенкезі–«Қазақтілі»қоғамындағыазаматтықжұмыстарғатікелейбайланысты.Олқоғамқайраткеріәрдайымтілмендінжолындағыкүрескеркөшбасшылардыңбіріболыпкелді.Қазақтілініңдамып,көркеюіжолындаерененбекатқаражүріп,мемлекеттіктілмәртебесінкөтеру,қазақтілініңмемлекеттіктілгеайналужолындақажымай-талмайенбекетіп,толыпжатқанмақалаларжариялап,қазақтіліқоғамыныңжергіліктіұйымдарынкұрып,олардыңатқараржұмыстарыныңбағыт-бағдарынайқындаубарысындаорасанзореңбекатқарыпкеледі.Міне,осымәселелердіңбәрі,әсіресе,жүздегенөткірдейлымақалаларыосыаталмыштомдаорыналыпөтыр.Әрине,бүлкітаптыңорныерекшедеугеболады,оныңсаяси-қоғамдықмән-маңызыасазор.

Көптомдықтың4-томы«Тілғұмырлар»депатаалады.Замандасәріптестері,тілсаласындағыбелгілітұлғалардыңөміріменшығармашылығытуралыенкөпжазғантілмамандарыныңбіріӨ.Айтбайұлы.Міне,осыкітаптағымдағыбаспасөздерде

жарияланған мақалалары, ғылым конференцияларда жасаған баяндама, аяулы ұстаздармен ардақты замандас тарытуралы ой-толғам, естеліктер топтастырылған. Ғалымның ғылым, мәдениет, өнер қайраткерлерінің өмірі мен шығармашылық еңбегіне арнаған баяндама, мақала, қазаққа ұямына ой салар, әсіресе, жас ұрпақтарға үлгі, өнеге болар өрелі ойларғатолы. Бұл ретте А. Байтұрсынов, Қ. Жұбанов, С. Талжанов, М. Балақаев, І. Кеңесбаев, Ә. Қайдар, З. Ахметов, Р. Сыздық, Ш. Сарыбаев, Т. Жанұзақов, С. Омарбеков, С. Исаев, Р. Әміров, Т. Қоңыров, С. Қасқабасов т. б. ғалымдар жұмыстарына жасаған талдамалары мен өмірнамалары аса маңызды.

Кітаптың 5-

томы орыстілінде жазылған «Основы казахской терминологии» деп аталады. Кітаптың халықаралық орыстілінде жариялануы өте құптарлық. Өйткені, оны түркі тілдес ғалымдар мен қатар басқатілөкілдері де оқып, еркін пайдалануына толық мүмкіншілігі болады.

Өмірзақ Айтбайұлының тіл білімінің қайраткері ретінде ұлт тілінің мүддесіне қызмет етуі халықаралық «Қазақ тілі» қоғамының құрылуы мен тығыз байланысты. Елімізде тіл саясатының шиеленісіп, қазақ тілінің үрделі жағдайында академик Ә. Қайдармен бірге анатілінің мүддесі үшін, мұң-мұқтажы үшін күрескен республикалық «Қазақ тілі» қоғамының ұйымдастырушылардың көшбасында болды.

Анатілінен саналы өмірін сарпетіп келе жатқан Ә. Айтбайұлы 80-жылдардың басынан-ақ тіліміздің әлеуметтік болмысын, қоғамдық қызметінің қыңдап, оның беделін көтеру үшін, соған иелік жасайтын бір ұйым керек деген академик Әбдуәлі Қайдаровтың бастамасын бірден қолдайды. Тіл жөніндегі толғаныстар оған қолына қаламды ғана емес, домбыраны да ұстатып, көмекейін әуенге ұйып бастайды. Тіл қоғамы құрылмай тұрған бір жыл бұрын «Анатілі» дейтін ән дүниесі егеледі. Осы әнді өз орындай отырып, ол Қазақ радиосы арқылы жарты жыл ғатау ақын қазақ тіліне мемлекеттік мәртебе берілуі қажеттігі жайында хабар жүргізді. Сөйтіп, бұл ән олашақ «Қазақ қоғамы» қоғамының зәңіранындай болып, көп көңілінде жатталды. Әсіресе, 1988 жылы басталып, 1989 жылы қаулап бастаған тіл күресінің олбасы-

қасында болды. Бүкіл жұртшылық қолдаған бұл шерудің түіні 1989 жылдың 20-21 қазанында шешілді. Сөйтіп, тұңғыш құрылтай дареспубликалық «Қазақ тілі» қоғамы құрылды. Өмірзақ Айтбайұлының өз сөзімен айтқандай, «Мемлекеттік тіліміздің өрісін бақылайтын халықаралық «Қазақ тілі» қоғамын құрып алдық. Республика зиялылары осы қоғамға ынталы болды. Қуанышта шек болған жоқ. Тіліміздің қолданысы кенейіп, қазақ тілі мен әдебиетін, тарихын зерттейтін ғылыми институттар, мекемелер ашылып, тәуелсіз еліміздің рухани тірегін негіздеу жұмыстарын жандандыратүсті». Құрылтай делегаттары бірауыздан қоғамның президенті етіп Ә. Т. Қайдарды, вице-президенті етіп Ә. Айтбайұлын сайлады. Осы кезден бастап, Ә. Айтбайұлы қоғам қайраткері ретінде әрдайым тіл менділ жолындағы зиялы қауым ұмтылыстарының көшбасшылығын бірі болып келеді. Ол академик Ә. Қайдармен бірге қазақ тілінің мемлекеттік тіл мәртебесінің алғашқы шаралардың бәріне қатысып, қызмет етті.

«Қазақ тілі» қоғамы мемлекеттік тіл мәселесін бірінші күннен бастап назарда ұстады. Мемлекеттік бағдарламаның түзілуіне, Қоғам Жарғысымен Бағдарламасын дайындауға белсенді атсалысты. Ол облыстық кеңестердің сессияларында Мемлекеттік Бағдарламаның арнайы қаралып, осыған орай нақты шаралар белгілеуін қадағалады. Осындай мақсатты көздеген Ә. Айтбайұлының тікелей басшылығымен өткен алқа жиындардың маңызын кезінде радио, телевизия, баспасөз беттерінде жариялап, бұл алқа жиындардың әр жерде, әр бір облыс, аудандарда мемлекеттік тілдің барысы жайында әлеуметтік зерттеу жүргізіліп, нақты деректер жинақталды. Сөйтіп, облыстардың басшылары қатыстырылған бұл жиындарда әрі халықтық, әрі мемлекеттік мәні айрықша тіл мәселесінің салықалы әңгіме болды, нақты шаралар белгіленді. Бұған қосымша әр бір облыс, қала, аудан, бастауыш ұйымдар жергілікті жерлердің сұранысін серекшеліктеріне орай нақты шаралар қабылдап отырды. Оның бәрі қоғамның жұмысына жүйелілікпен мақсаттылық бағыт берді. Қоғам тілге қатысты салалардың бәрін еараласып, өзінің тіл жоқшысы, бірден бір қамқоршысы екенін нүнемі дәлелдеп отырды. Осындай нақты іс-әрекеттер нәтижесінде Қоғам елдің дабыдалып, халықтық қозғалысқа айналды. Әсіресе, Тіл Заңы мен еліміздегі тілдердің дамуының Мемлекеттік Бағдарламасының іске қосылуына Қоғам қосқан үлесі өлшеусіз. Міне, осы жұмыстардың бірде-бірі Ә. Айтбайұлының қатысуымен орындалды.

Ә. Айтбайұлы әлденеше ғылыми-

практикалық конференцияларда, қоғамның алқа жиындарында өз баяндама жасап, басқарып отырды. Қоғам мүшелерінің іскерлігі мен біліктілігіне әсіресе осындай алқа жиындарда көздері жететүсті.

Ә. Айтбайұлы академик Ә. Қайдармен бірге қоғам бөлімшелерін республикадан тыс жерлерде ашуды ойластырды. Бұған негізгі себеп болған сыртта жүрген отандастарға дыры еді. Осы мақсатпен Ол Мәскеу, Астрахан қалаларында болып, ондағы қалалық ұйымдар конференцияларына қатысады. Ол 1989 жылдың желтоқсанында Киев, Вильнюс, Рига, Таллин қалаларында болып, сол қалалардағы тіл қауым-

дастықтарының жұмысы мен танысады. Омбы, Қорған, Орынбор, Сарытау, Санкт-Петербург, т.б. қалаларындағы бөлімшелерге нақты әдістемелік кеңес береді. Сондай-ақ, АҚШ, Англия, Сауд Аравиясы, Қытай, Түркия елдерінде болып, онда да ұйым құру жөнінде нақты сөз қозғады. Соның нәтижесінде аталған қалалардың елдердің көбінде қазір қоғам бөлімшелері жұмыс істеуде. Туысқанқыр ғыз халқының тіл қоғамының құруда да Ө. Айтбайұлының неғбегі айтарлықтай. Қазіроларда да «Қырғыз тілі» қоғамы жұмыс істеп жатыр.

Дүние жүзі қазақтарының Құрылтайын өткізу идеясында көтергендердің бірі – «Қазақ тілі» қоғамы болатын. Өзге қоғамдық ұйымдармен қатар мұның ұйымдастыру жұмыстарының басы қасында Ө. Қайдармен бірге Ө. Айтбайұлы да болды. Сондай-ақ, «Қазақ тілі» қоғамы Қазақстанда өмір сүріп жатқан түрлі ұлт өкілдерінің мәдени орталықтары болуында көтерген. Нәтижесінде, бұлар қазір Қазақстан халқы ассамблеясы дейтін ұлкен ұйымға айналды.

Академик Ө. Қайдар тіл майданында өзімен қатар жүріп шыңдалған үзеңгілес, әріптесінісіне қоғам тізгінін сеніп тапсырды. Сабақтастық сақталды. Қоғам құрылған күннен бастап оның бәрі тілге араласқан. Өмекең мол тәжірибесін пайдаланып, кейінгі жылдары қоғам жұмысына жетекшілік етіп келеді. Ол басқарған қоғам түрлі шаралар өткізіп, тіл мәселелерін көтеруден шет қалған емес. Қоғамның жұмысын жақсы жолға қою, оның елі үшін де және қазақ диаспорасы бар шетелдерде өркен жая дамуына мүмкіндік тудыру жолында Өмекең еліңбекетті.

Ө. Айтбайұлы республикалық «Қазақ тілі» қоғамының 2-Құрылтайын өткізу деулікен белсенділіктанытты. Қоғамның бұл құрылтайына Елбасымыз Н. Ә. Назарбаев қатысып, сөз сөйледі. Қоғам жұмысына жоғары баға берді. 2-Құрылтайдағы баяндаманы Ө. Айтбайұлы жасап, қоғамдың ендігі жерде Халықаралық ұйым деп атау қажеттігін дәлелдеді. Сөйтіп, бұдан былай бұл ұйым Халықаралық «Қазақ тілі» қоғамы деп аталатын болды және оның президентінің бірінші орынбасары болып Ө. Айтбайұлы сайланды.

Халықаралық мәртебесі бар қоғамның белсенді қызметін түркі тілдес елдер қауымдастығындағы өзіндік орын мен атқаратын рөлін елбасшыларынан бастап, барша қауым мойындады. Қоғам құрылғаннан бері ширек қасыруақытінше қазақ тілін дамыту да бір қатар шаруатындырылды. Ең алдымен, қалың жұртшылықтың ана тілінің болашағына деген сенімін нығайтып, қазақ тілінің қолдану аясын кеңейтті. Қазақ мектептері мен балабақшаларының саны көбейді, барлық мектептерде қазақ тіліне негізгі пән ретінде оқытылатын болды. Мектептер мен жоғары оқу орындарында оның сағаты көбейді. Қазақ тілін үйрететін үйірмелер ашылып, тіл үйренемін деушілірге жағдай жасалды. Ис-қағаздарын біріңғай мемлекеттік тілде жазылу міндеттелді. Кейбір құқық қорғау органдары мен әскери бөлімшелерде қазақ тілінде іс жүргізу жүзеге асып келеді. Бүгінгі күні халықаралық «Қазақ тілі» қоғамының Қазақстан аумағында ауантүрлік өкей тәсіл әлеуметтік, қоғамдық, саяси мәселелерді көтеруші, олардың өз шешімін табуына атсалуды мекемеретіндегі, сондай-ақ, елден тыс қаржыгерлерде мекендеуші жергілікті қазақ диаспорасының қажетін қамтамасыз етуші, мұң-мұқтажын елбасшылығына жеткізіп, оның оңтайлы шешілуі жолында қызмет жасайтын орын ретінде өзіндік бөй-бейнесі айқындалып отыр.

Ғұлама ғалым Өмірзақ Айтбайұлы – түркітану мен қазақ тілі білімінің аударматаным теориясы, терминология салалары бойынша көптеген шәкірт тәрбиелеп өсірген ұлағатты ұстаз. Ғалымның шәкірттері бүгінгі таңда шетелдерде де, еліміздің көптеген аймақтарында өлкелік, облыстық білім, ғылым ордаларында, мәдени ошақтарында үздік бекетіп, халқымыздың адал ұлдары мен қыздары ретінде кеңтанып мал болды. Олардың өздері дөшәкірт тәрбиелеп, өз ұстазының «не мерешәкіртерінің» қатарын толықтырату сүде. Ұзақ жылдар бойы Ө. Айтбайұлы еліміздің жоғарғы оқу орындарында, университеттерінде жалпы тіл білімі, қазақ тілі білімі бойынша дәріс оқып, филология мамандығы бойынша ғылыми кадрлар даярлау ісіне үзбей атсалысып келеді.

Академик Ө. Айтбайұлы – іскер басшы, ғылымды ұйымдастырушы, ғылыми қайраткер ретінде танымал тұлға. Ұзақ жылдар бойы Тіл білімі институтының терминология және аударма теориясы бөлімінің меңгерушісі болды. Терминология мен аударма теориясына қатысты ауантүрлі зерттеу жұмыстарына, проблемалық тақырыптарға, іргелі ғылыми жобаларға жетекшілік, басшылық жасады, ұжымдық ғылыми еңбектерді жарыққа шығарды. Еліміздің Ғылым академиясы жанынан құрылған терминологиялық орталық Ө. Айтбайұлының басшылығымен жұмыс істеп, ұлттық терминологияның дамуына лайық үлес қосты. Сондай-ақ, академик Ө. Айтбайұлы Жоғарғы Аттестациялық Комитет Президиумының мүшесі, Тіл білімі институты жанындағы ғылыми дәреже беретін ғылыми Кеңестің көп жылдан бергі мүшесі ретінде ғылымның жасамандарын

ыңөсіп, жетілуіне өзүлесін қосып келеді. Ө. Айтбайұлы 1998 және 2005 жылдары президент сайлау науқандарық езінде мемлекеттік лингвистикалық комиссияның төрағасы ретінде осы үлкен лауазымға үміткерлерден емтихан қабылдады.

Өмірзақ Айтбайұлының ана тіліміз үшін күресі сонау 50-60 жылдары қазақ мектебінаштыру үшін жасаған қажырлы қимылдарынан бастау алады. Сол жылдары қазақ тілінің тынысы тарылып, іс-қағаздары жаппай орыс тілінде жүргізіліп, уақжым шарлары ілендіріп, кең шарға айналып, қазақ мектептері жабылып, неаралас мектептерге айналған заман еді. Халқымыз қазақ тілінің болашағына сенбей, қалаларда бабаларын жаппай орыс мектебіне бере бастады. Бұл жағдай қазақ зиялыларының арасында наразылық тудырған белгілі. Әсіресе, оларды миллионға жуық халық тұратын сол кездегі астанамыз Алматыда бірде-бір қазақ мектебінің болмауы ашындырды. Ұлтжанды жастардың біртобы қазақ мектебінаштыру алдында өтінішпен жоғары жақтың есігін тоздырды. Оларға мектеп ашқанмен «оқитын балалар табу қиын» деген дәлелді көлденең артты. Ақыры қазақ мектебі Мәскеудің араласуымен ғана ашылды. Алғашқы ашылған №12 мектепке келген балалардың саны ойлағаннан артықшығып, келесі жылы жаңа екінші мектеп ашуға мәжбүр болды. Міне, осы бастама шытоптың ішінде «Социалистік Қазақстан» газетінде әдеби қызметкер Өмірзақ Айтбаев та бар болған.

Халқына сіңірген еңбегінің перзенттік парызы деп білген ғалым-қайраткердің ерен еңбегі ескерусіз қалған жоқ. Мандай тер, табанақының да өтемі бар екені даусыз. Ғылыммен қоғамдық қызметтің бірігіп айналуы еңбегі және тіл білімін дамытудағы үлкен үлесі үшін академик Ө. Айтбайұлы Президент жарлығымен «Құрмет» (1998) пен «Парасат» (2006) ордендерінің иегері болды. Ғылым берусаласындағы ерекше еңбегі үшін «Қазақстан Республикасының ғылымындағы аса ірі еңбегі үшін» белгісімен, бірнеше медальдермен марапатталды.

Ғалым, қайраткер Ө. Айтбайұлы туған Оңтүстік көлкесіне демеілін шесейілі, қадірлі. Ол Түркістан қаласының, Арыс және Отырара аудандарының Құрметті азаматы болды.

Ө. Айтбайұлы ғылыми жұмыспен қатар ұстаздық енегетанытып жүрген ғалым. Оның жетекшіліктеуімен алты кандидаттық диссертация, екі докторлық қорғалды. Ол 1994-1995 жылдары Алматы қыздар педагогикалық институтының, ал 1996-1997 жылдары Яссауи атындағы қазақ-түрік университетінің профессоры ретінде дәріс берді. 1998 оқу жылынан «Қайнар» университеті филология факультетінің деканы әрі профессоры ретінде өнімді еңбек етті. Бұл университетте ол «Тіл білімі некіріспе» пәні мен қазақ тілі лексикологиясы бойынша дәріс оқып, арнаулы семинар өткізеді. Осы университеттің филология факультетінің түлектеріне арнаған оқулықтары да жарық көрді.

Өмірзақ Айтбайұлы ұлттық рухтың, өз халқының мәдениетінің нағыз қамқоршысы болып табылады. Ол ғылыммен өнерді қатар алып келе жатқан ғалым. Әкесі Айтбайдың ақындығынан қалған мирас болса керек, оның сазгерлігін танытатын бірнеше, атап айтқанда, белгілі «Жарсәлемі», «Жасойшыл», «Анатілі», «Тіленері дерт пен тең», «Аққоян», «Өренім», тағы да көптеген әндері жұртшылыққа мәлім. «Қазақ тілі» ерікті ұйым болып тұрған кезінде осы ұйымның «Анатілі» деп аталатын әнұраны өзінше шығарып, алғаш рет өзі орындап, жұртшылыққа таныстырды. Ол салиқалы әнші десе беркүйші. Оның жас шағын-дасыл қылдат артқан күйлерімен әсемдесенді, халыққа жағымды әндерін радиодан да, мереке, салтанатты кештерде естіген жаназемес. Мұның бәрі академик Ө. Айтбайұлының өзінің жан-дүниесіне ата-анасынан мандылықпен өнерді дарыта білгендігінің айғағы болса керек.

Академик Ө. Айтбайұлы қазақ тілінің, қазақи ойлаудың жанашыры ретінде ең алғашқылардың бірі болып, халықаралық терминдерді қазақ тілінде сөйлетіп, оқырман қауымға ұсынған бірегей ғалым. Осындай идеялардан суындаған жалпы қазақ тілі оқырман қауым және толып жатқан шәкірттері ана тіліміздің шынайы қадір-қасиетін терең түсініп, қоғам өмірінің ұлттық руханияттық саласында өз үлестерін қосып жүр. Академикаға мызғылыми ізденіспен ұстаздық түйлестіре отырып, өзінің шәкірттерімен өскелеңдүрпакқа ана тілі арқылы ұлттық идеяның нәрінің ірудің жаңа бір жолдарын таба білді.

Өмірзақ Айтбаев – қазақ тілі білімінде өз орнын таба білген, өз білімін, тағлымын өзгелерге мойындатқан жан-жақты ғалым. Оның адами қасиеттерге толы жандүниесі ғылым саласында да ерекшелігімен, еңбексүйгіштігімен, қажырлыта бандылығымен, нәзік сезімталдығымен ғалымдар арасында мойындалған. Талантты ғалымның сансалалы еңбектері: қазақ тілінің тағдыры, білім, ғылым, адамгершілік, әлеуметтік мәселелер, қазақ тіліндегі мектептерді ашу, Қазақстанда өмір сүретін барлық ұлттардың бірлігі, ұйысқанын тымағы туралы кітаптары, сөздіктері, ғылым мақалалары, пікір-ұсыныстары қазіргі кәсіпқазынасы ретінде пайдасын, игі нәтижесін көрсетіп жатқанына бәріміз куәміз. Мемлекеттік тілдің дәрежесі-

сін халықаралық деңгейге көтеремін деп талмай еңбексіңіріп жүрген Ө. Айтбайұлының туған халқы алдындағы баурайы да биік. Осы жолда Халықаралық «Қазақ тілі» қоғамының құрып, тіліміздің қолданыс аясын кеңітуге, оның

қоғамдық беделін республика көлемінде ғана емес, халықаралық деңгейде асқақта-
тамын деп жанамай қызмет жасағанын өз беделіде асқақ. Тіліміздің ғылымистілін қалыптастыру-
ғабірден-бір сеп болатын терминдік лексиканы жасау-
Өмірзақ Айтбайұлының елу үшін, қазақ халқы үшін жасаған бағажетпесеңбегі болып қала бермек. Ұлттық құндыл
ықтарымызды қайта қалыптастыру, жандандыру, тілдерді дамыту, мемлекеттікі тіл мәртебесін көтеру, оның іші
нде қазақ тілінің өркендеуі секілді ұстанымдар мен өлшенетіні академик Ө. Айтбайұлы ұлттық тілдіктің ұлғасының
концепциясы тіл мәселесінің қоғам бірлігін бұзбай, өркениетті түрде жүргізілуімен сипатталып, бұл іске белгілі
алымның, тәлімгер-
ұстаздың, қоғам қайраткерінің іргенерен бегі деп білеміз. Өзінің 80 жасқа толған мерей той-
ына өнегелі өмір жолымен, елеулі ғылыми шығармашылық жетістігімен, қайраткерлік қомақты қызметі-
мен жетіп отыр. Ол-
білімді де біліктің ұлама ғалым, қоғам өміріндегі істерге белсене араласқан айтулы тіл жанашыры. Ол-
сегізқырлы бір сырлы өнерпаз. Ол-ұлтымыздың асыл қасиеттерін бойынатылық-
тай ірген қазақ елінің мақтанышы мен абыройы. Ол-қазақ тілі білімінің қадірлі ақсақалы, көшбасшы-
сы, байтақ даламыздың жарық жұлдыздарының бірі. Өмірдің ащысын бірадамдай татқан өзідекөркем, сөзідекөр
кем Өмекең сабырлы, ақыл, темірдей төзімнің арқасында қайсарлық, тектіліктанытып, қиыншылыққа мойымай
, еңсесін бастырмай, ауыртпалықты еңсеріп тастап, алға ұмтылуымен келеді.

Академик Ө. Айтбайұлы бойындағы бар зияткерлік қуат-күшін, қажыр-
қайратын, жаңа ойлары мен идеяларын тәуелсіз елінің игілігіне, өркендеуіне бұдан былай да жұмсай бермек. Өме
кеңағамыз ғылыми-зерттеу, тәлімгерлік-ұстаздық, қоғамдық қызметінде әлі де молаңбектер берері сөзсіз.

Елге елеулі, перзенттік парызына лға қойғана заматтық мақсаты мен тынымсыз, тыңғылықты өріп, парасат би
ігіндету рғана академик ағамыз Өмірзақ Айтбайұлы туралы айтпағымызосы еді.

80 жасқа келген мерей тойыңыз құтты болсын! Жеткен биігіңізбен шыққан төріңіз мерекелі, берекелі болсын,
Өмірзақ аға!

Раушанбек Әбсаттаров – ҚРҰҒА корреспондент-мүшесі,
философия ғылымдарының докторы, профессор;
Әміржан Шалтықов – саяси ғылымдарының докторы,
профессор.

Мерейтой - 60 жас

ЕЛІНІҢ МАҚТАНЫШҰЛЫ

Биыл-

Тәуелсіздігіміздің жиырма бес жылдық мерекесі. Бұл кезең асырға бергісіз, әрайы жылғататитын, жарқын да ше
шуші кезеңдерге толы тұтас дәуірді құрайды. Бұлуақытта Тәуелсіз еліміздің іргетасын қаласқан қайсар ұлдарым
ен жан атұрпатты жастары өсіп шықты. Олардың көбі мемлекеттің негізін қалауға араласып, кейбірі қазір де іс бас

ындакеледі. Осыуақытаралығындаелменжергедегенсүйіспеншілікқасиетідарыған,егемендіелгеаянбайқызметететін,алғырдажүректіжастардыңтұтасбіртолқыныөсіпжетілді. Солардыңарасындабелгілікезеңдергеқызмететкендаратұлғаларөсіпшықты. СолқатарданменЕсенжолҚаниұлыАлияровтыерекшеайтаредім.

Елаузында«Жақсыкісі»дегенсөзтіркесібар. Үнемікездесебермейді. Бірақжадыңнанөшіпте,ұмытылыптакетпейді. Жақсылартуралысөзболақалса,олартуралыәңгіменіңсоншалықтыбірыстықықыласпен,риясызкөнілмен,ризашылықпенайтылатыныбар. Өйткенібұлсөздеадамбойынажылылық,жақсылықсыйлайтын,санаңсаулетүсіретінұлықтыұғымдабар.

Бірқызығы,бұлсөзнегізіненелішіндегіЕсенжолАлияровсияқтыазаматтарғабайланыстытілгетиекетіледі.

Саналығұмырынжастардытәрбиелеуде,ақпаратсаясатын,дінменұлтмәселелерін,зиялылартарихынзерттеуге,тұлғатанусаласынаарнағанғалымныңбірідебірегейі—

ЕсенжолҚаниұлыАлияров. Бүгіндеалпыстынасақарынанкөрінгенғалымныңжүріпөткенжолыжемістіболды.

Өзбасым,Есенжолдыкеміндеширекғасырдайуақыттанберібіледіекенмін. Меносыжұмыстажүріп,Алматықаласындағыпартия,кеңес,комсомолқызметкерлеріарасынанжиікөретінедім. Олардыңөмірін,ұғым-түсінігін,тыныс-

тіршілігінзерттейжүріп,байқағаным,бұлқатардажүргендерәртүрліболадыекен. Басымбөлігініңтүр-түсі,жүріс-

тұрысыбіршамасалқын,сөздері,айтатынәңгімелерікөбінересмикеледіекен. Басымкөпшілігіқазақшасөйлемейді,қызметорнынабарыпқазақшабірденесұрасаңбетіңебажыраяқарап,орысшажауапбереді.

Міне,осындайқызметкерлердіңарасынанжүріс-

тұрысыерекше,сөзі,айтқанойымұлдембасқашаазаматтардакездесіпқалатын. Олардыңмұндайерекшеліктері,әсіресе,алқалымәжілістердеайқынаңғарылатын. Ортағашықсамұлдемөзгеріп,арқаланып,жайнапкететіндерідебар.

ЕсенжолАлияровтыменалғашретжастардыңқалалықжиындарыныңбіріндежарқырағанбейнедекөрдім. Олжиырманьңортасынанжаңағанаасқанжігіткен. Киіктіңасығындайшымыр,қарасөзгеағыптұр,бірдеңеніартықайтыпжіберемінбедегенжүрексінудебойынанмұлдембайқалмайды.

Есенжол1956жылы—Қызылордаоблысы,Жаңақорғанауданы,Жаңақорғанқыстағындадүниегекелген.

Кезкелгенадамныңмінезі,еңалдымен,ата-

бабасынандарығанқасиетке,бойынаанасүтіменсіңгентәрбиегебайланысты. ЕсенжолАлияровтыңбелгіліжастарқайраткеріжәнекөшбасшысыболыпқалыпта-сып,өмірбойыадалдатазақызметістеуінеотбасынаналғантәрбиесініңүлкенықпалеткенідаусыз.

Қазақтыңтанымында«тектілік»дегенәдемісөзбар. Тектілік—

адалдықты,адамгершіліктітуетіп,ақылымененбегінеғанасенген,ұлттықтанымынотбасылықұстанымқылғанәулеттергеқатыстыайтылатынсөз. Алиярәулетідеосындайдадеңбекпенанадамгершіліктітуеткенотбасы.

АтасыАлияр—

еңбекардагеріәріүлкеназамат. Олөмірдіңмәнінақадалеңбектеніздеген,еңбектіжанынасерікеткенадамеді. АләкесіҚаниАлиярұлыбіліктібасшы,іскерұйымдастырушыәрізиялытұлғаболыпты. Олелқұрметінебөленгеназамат. АнасыРабаөмірдегібастымұратбалаөсіріп,солардыңқызығынкөрудепсанағанқазақтыңқарапайым,парасатты,ақылды,еңбекқораналарыныңбіріеді. Солниетінесайжасыжетпіскежетіп,балаларыменнемерелерініңқызығынкөріп,өмірденөтті.

Болашақмамандығынтаңдаудаадамғаортасы,ата-

анасы,мектебі,тіптібелгілібірадамдардыңықпалжасайтыныанық. Табиғатыңажақын,тәрбиеңебейіммамандықтаңдаужәнесолмамандықтығылымменұштастыру,оқығанмамандығыңныңшыңынашығудегенкөпадамныңқолынанкелебермесқасиет. ЕсенжолалдыңғытолқынағасыБірлесбектіңізіменжүріп,солағасынөзінеидеалетті. Олбұлжолдажаңылысқанжоқ. АғасыіспеттіЕсенжолдаудандағыкітапханалардықоймай,барлығыноқыпшықтыдеседеболады. Олжылдарытехникалықмамандықтарғасұраныста,күрметтежоғарыеді. Бірлесбекағасыэнергетикмамандығынтаңдады,бұлжолдажаңылыспады,шырайыншығарды. БүгіндеолҚРҰҒАакадемигі,техникағылымыныңдокторы,профессор,Мемлекеттіксыйлықтыңлауреаты,елімізге,шетелдергебелгіліэнергетик-ғалым.

Есенжолортамектептібітіргенсоң,Қазақауылшаруашылықинститутынаоқуғатүсіп,инженер-механикмамандығыналыпшықты. Тәуелсіздіктенсоң,Мәскеумемлекеттікәлеуметтікуниверситетінзаңгермамандығыбойыншаөндірістенқолүзбейбітірді.

Азаматтыңқоғамдағыаларорнынайқындайтыннегізгіөлшемдердіңбірі,олдыңқоғамнаналғанынанбергені,қайтарғандығымолдығындадейтінболсақ,Есенжолдыңдаеліміздіңруханиқабырғасыныңсөгілмей,қатайтусүйжолындаеткененбегініңбұлдабірөтемідейтұрғанмен,бұлосыжолдаазаматкөтерержауапкершіліксалмағыныңартқанынкөрсететіндәлел.

Есенжол институт бітірген соң, жолдама мен Алматы облысы, «Талғар» совхозында инженер-механик, «Октябрь» совхозы комсомол комитетінің хатшысы болып бастады. Қазақстан ЛКЖО Алматы облыстық комсомол комитетінің нұсқаушысы, Еңбекші қазақ аудандық комсомол комитетінің бірінші хатшысы, осы аудан партия комитеті ұйымдастыру бөлімінің меңгерушісі болды. Сол тұстағы принцип бойынша біреулерді желпілдетіп көтермелетіп, енді біреулерді жазылмаған ережегешөктіріп, жылдар бойы «байлаудашідерле тұстау» орыналып жатқанда партия оны жастар ұйымына сатылап жоғарылатып отырды. Көпқырлылықке мелдік сияқты –

өмірге қуаныш сыйлайды деген осы болар. Есенжол бұдан соң, Алматы облыстық комсомол комитетінің бірінші хатшысы, Қазақстан Жастародағының орталық комитетінің бірінші хатшысы қызметтерін атқарды. Жастар тәрбиесі мен айналысатын, ізгілім комсомол баспалдақтарындасатылап көтеріліп, іскерлігі мен көптің көзіне ертетүсті. Өртүрлімін белерден жалынды сөзінестіп, заман талабын сезіне білген, ойы ұшқыр, құлашын кеңінен сермей алатын және кендеп сыртынан сүйсіне жүрдік. Мұндайлау азымдық зметте қалың елді наманаты нарқалау мен қоса, өзі жастайынан тізгінін ұстап, соның қарақазан ында қайнап, жастардың мүдделерін қорғаушысы болды. Өз орнына лайық адамға әрқашан сұраныс бар және ол қызметтік керек қылғаннан емес, қызмет оны керек еткенін байқауға болады.

Есенжол Қаниұлы бүгінде жастар жетекшісі болып табылады. Бар жақсыны бойға жинау ұлы өнер демекші, оны сүйіспеншілікпен атқарып жүр. 1995 жылдан бері кезінде өз бастамасымен құрған «Казинтермол» ЖШС-нің бас директоры.

Ұлықабілеттер алғатек ұлы мақсаттар қояды. Оларға апарар жолты мұзақ. Сондықтан адамдар көбіне орта жолақалып жатады. Біздің кейіпкеріміз бұл мақсатта үнемі адам жолында келеді. Дарынды адамдар ешуақытта қар апотыра алмайды. Есенжол 2007 жылы – Қазақстан гуманитарлық-саяси конъюнктура орталығын, 2011 жылы – Саяси зерттеулер ассоциациясын құрып, екеуіне де басшылық жасап келеді. 2007 жылдан саяси ғылымдар докторы, профессор.

Ғалымның еңбек жолына қарап отырсақ, қандай қиын-қыстау кезең болса да оның жастар проблемасына, ғылымға, саясаттану, әлеуматтану саласына адал болғанын көреміз. Тәуелсіздік калып, ел нарық заманына көшіп жатқан кезде, еңтұралаған салалар – білім мен ғылым және жастар тәрбиесі боғаны белгілі. Десе де, ісіне берілген Есенжол сынды азаматтар саланы тастап кеткен жоқ. Қайта болашақ кадрларды дайындауға барын салды. Осы жылдары «Информационная политика Респблики Казахстан в условиях глобализации», «Анатомия казахстанской молодежи», «Совершенствование правовой системы Республики Казахстан вклада академика Сартаева С.С. в становление правового государства» монографияларын, «СМИ и политика» оқу құралын, «Первыи руководители великого сомола Казахстана» және басқа дасынды ғылыми еңбектерді жазуға атсалысты. Өз қаламынан туған 100-гетартағылымы және ғылыми-көпшілік зерттеулердің әрқайсысы көтерген жүгі біртөбе. Салмақты ой-түйіндерге толы ғылыми еңбектері ағылшын, ұйғыр, түрік және басқа дати лдерге аударылып жарық көрді.

Есенжол жоғары білікті ғылыми-педагог мамандарды аттестаттау мен даярлауға дзор үлес қосып келеді. Гуманитарлық мамандарға ғылыми дәр е же беру мен бағалауға арналған бірнеше ғылыми кеңестердің және ел-Фараби атындағы ҚазҰУ жанындағы диссертациялық кеңестің мүшесі ретінде ғылыми тұрғыда еңбек етіп келеді. Халықаралық жиындар мен кездесулер ұйымдастыруда да оның тәжірибесі мол. Халықаралық саясаттанушылардың жазғы мектебін өткізу шарасының, I Еуразиялық саясаттанушылар конгресін өткізу шарасының жетекшісі ретінде де биіктерден көрінді.

Қазақстанда әлеуметтану ғылымының қалыптасуында оның ең бегі зор. Оның еліміздің әлеуметтанудағы аймақтық болжау, әлеуметтік болжау мен жобалау саласында өзіндік орны бар. Есенжол Қаниұлы саяси әлеуметтанудың өзекті мәселелерін, соның ішінде заманауи жағдайдағы саяси әлеуметтану, тұлғаның саяси мәдениетінің, адам дамуының критерийлерінің, бәсекелестікке қабілетті және инновациялы тұлғаның қалыптасуы, Қазақстан Республикасының тұрақты дамуға өтуінің әлеуметтанулық аспектілері жөнінде зерттеуші ғалым ретінде танымал. Ғалымның осы жолдағы бағыты әлеуметтанулық білім мен тәрбие мәселелері, әлеуметтанудың ғылым және оқу пәні ретінде институционализациялануы, қазақстандық әлеуметтанудың тенденциясы мен әлеуеті салаларына арналған.

Сонымен қатар Есенжол Қаниұлы саяси әлеуметтанудың өзекті мәселелерін, тұлғаның әлеуметтенуінің негізгі бағыттары мен факторларын, саяси мәдениетін, бәсекеге қабілетті және инновациялық тұлғаны қалыптастыруды, Қазақстан Республикасының тұрақты дамуға көшпеші жағдайларын зерттеп келеді. Оның басты артықшылығы еңбек сүйгіштік, іздене білу, іскерлік, креативтік, интеллектуалдық. Есенжол Алияров – талантты қоғам мен мемлекет пайдасына бағыттаған, өз жолын дұрыстандаған бақытты ғалымдардың бірі.

Тәуелсіздік жылдарында, жастарға білім-

тәрбиеберуде қомақтытабыстарға қолжеткізгеніміз баршаға аян. Десе кте, бұрын жүргізілген реформалар, негізінен, білім беруді сапалы етіп, заман талаптарына сай маман тұлғасын қалыптастыру мәселесін етістік көңіл бөліне берген сияқты. Біз жастарды патриоттық, этносаралықынтымақ, эстетикалық және этикалық тәрбиелеуде айрықша орын бар, кеменгер қазақ халқының философиялық мәні терен салт-дәстүрлерімен әдет-ғұрыптарын ұмыта бастадық. Халқымыздың сабыр қасиетті «Үлкенге құрмет, кішіге ізет, ата-анаға қошемет» дейтін қағидатының да жадымыздан өше бастауы өте өкінішті.

Бүгінгі таңда қазақстандық патриотизм еліміз өркендеуінің негізгі қозғаушы күшіне айналып отыр. Қазіргі жаһандану заманында тек жоғары білікті маман болып қалу ғана жеткіліксіз. Білікті маман тәрбиелі депарасатты, өз еліңе шын берілген жалынды патриот болуы тиіс. Осыған орай жастарды патриоттық тәрбиелеуде Есенжол Алияровтың еңбектерінің зор екенін атап айтқанымыз жөн.

Қылышынан қантамған қызыл империя құлап, тәуелсіздік таңы атқаннан кейін ғана тіліміз, діліміз және дініміз із қайта жаңғырып, еліміз дамудың даңғыл жолына түсті. Сондықтан да, бүгінгі мұрат – «Мәңгілік Ел» ұлттық идея болуы тиіс. Әлемнің аса дамыған 30 елінің құрамына кіру жоспары да жаңа қазақстандық патриотизмнің өзегі.

«Мәңгілік Ел» ұлттық идеясының арқауы ретінде отандастарымызды патриоттық, қонақжайлылық және меймандостық рухында тәрбиелеуде халқымыздың теңдесі жоқ салт-дәстүрлерімен әдет-ғұрыптары тандалса, нұр үстінен нұр болар еді. Туымызды биік ұстап, елімізді әлемге таныту жастардың басты мақсаты – дейді Есенжол Алияров.

Профессор Есенжол Алияров елінің жаңа идеялармен жоспарлар баураған ғалым. Тәуелсіз Отанының арнайы патқан әртаньына қуанады. Қазақ елінің жұлдызы жарқырай берсе кендеп тілейді. Еліне, туған халқына қалтықсыз қызмет етуді өмір мұратына айналдырғана заматты алғажетелейтін де осы сенім мекені даусыз. Ғалымның еңбектерінен бейқалған жоқ. ВЛКСМОК «Комсомолдағы белсенді жұмыс үшін» белгісімен, «Еңбекші қазақ ауданының Құрметті азаматы» деген атақпен, «Қазақстан Республикасының Тәуелсіздігіне 20 жыл» мерекелік медальмен, ҚРТ тәуелсіз Күніне орай Қазақстан Республикасы президенті Н.Ә. Назарбаевтың алғыс хатымен, «Қоғамдық мойындау» жалпыхалықтық премиясымен, «Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ 80-жылдығына мерейтойлық медальмен» және көптеген грамоталармен марапатталған.

Меніңше, профессор Есенжол Алияров әлеуметке, қоғамға да, мемлекетке деген қыласымен қызмет етіп, ел дамуына кірпіш қалаған ғаз, зиялы адам, азамат.

Алпыстың асқарына көтеріліп, ұйымдастырушылық қабілеті кемеліне келген Есенжол Алияров үшін бүгін жұмыстың көбейіп, міндеттің молаюы — игілікпен жақсылықтың нышаны болып тұр.

Десе де, ғалымның бергенінен берері мол деп сенеміз. Өйткені «алпыс-талтүс» дейтін қазақ үшін ұлпарасат биігіне көтеріліп, кемелденген шақ. Осы жақта айтароймен білдірер пікірді еңкеңіретуге болар.

Раушанбек Абсаттаров,
Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының
мүше-корреспонденті, философия ғылымының докторы, профессор

РЕЦЕНЗИЯ СЫНШҚІР

Рецензия

НАУКА ГЛОБАЛЬНОГО МИРА

В последнее время в мире издаются интересные и оригинальные научные работы, в которых поднимаются и рассматриваются мировые проблемы, волнующие все человечество. Одной из таких фундаментальных разработок коллективных работ является:

«НАУКА ГЛОБАЛЬНОГО МИРА ИЛИ МИРОЛЮБОЛОГИЯ: первое общее благо и право человека, революция социальных наук, создание мира из гармонии и победы мира над войной в XXI веке. - Санкт-Петербург: Политехнический университет, 2015. - 430 с.

Создателями данного всемирного труда являются Лев Семашко, (президент Глобального Союза Гармонии, руководитель проекта, главный редактор) и 88 соавторов из 30 стран мира. В том числе – Основатели Науки Глобального Мира, великие миротворцы в истории и современности.

ГАРМОНИЧНЫЙ ГЛОБАЛЬНЫЙ МИР, реальность или фантастика?

Если реальность, то каковы научные и практические основы будущего глобального, именно, гармоничного мира? Почему ставится вопросительный знак, почему «если»? Значит, есть сомнение. Сомнение в возможности утверждения гармоничного, нравственно устойчивого мира для всех: стран, народов, социальных слоев, этносов, детей и взрослых. К сожалению, сомнения неслучайны, а вырастают из современной реальности, в семирной реальности настоящего времени.

Надеждами мирового сообщества о том, что с прекращением существования двух мировых политических систем – капитализма и социализма, прекратится гонка вооружений, вражда и противостояния между государствами, когда мир перестанет делиться на различные «лагеря» и «дружественные» и «недружественные», не оправдалась. Однополярный мир открывает аппетиты на мировое господство и однобокое лидерство в глобализирующемся новом мире, что подтверждается не только наращиванием военной мощи, но и всеобщей психологизацией с применением потенциала современных информационных технологий. Все «неудобные» регионы мира, государства и политические силы приносятся в жертву ради «установления» всеобщей «демократии». Естественно, подобные желания и действия вызывают обратную реакцию, усиливают соревнования в гонке вооружений со стороны, с другой усиливают настрой государств на самозащиту, заставляя искать союзников, в чем в результате, приводит к противостоянию различных военных блоков, союзов, региональных и иных объединений. В итоге, всеобщий мир продолжает «висеть на волоске».

Другое, что вызывает сомнение в возможности глобального гармоничного мира, это – продолжающаяся бедность миллиардов населения и основного большинства мировых государств. Тем более, в демографически активной части населения земного шара, в бывших колониальных странах сильных метрополий. А бывшие метрополии, вместо того, чтобы помочь бедным народам бывших колониальных владений, продолжают выкачивать оттуда дешевый, но богатый сырьевой ресурс, сталкивая в внутренне политически и экономически изолированную, обрекая бывших «соотечественников» на социально-экономическое отставание навсегда.

В то время когда население в наиболее экономически развитых странах «стареет», то 80% детей в мире рождаются экономически, соответственно, социально и культурно отсталых регионах мира. А почему возможные последствия подобного явления в едином мировом пространстве не волновало досих пор лидеры обществ и правительств государств? Можно было бы регулировать этот вопрос путем поддержки развития экономики, медицинского обслуживания, способом повышения образовательного, культурного потенциала населения, профессиональной подготовки местных трудовых ресурсов.

Кстати, последствия социально-политического выскомерия и эгоизма уже дает о себе знать. Весь мир свидетельствует этому. Миграционные потоки из бывших колоний и других бедствующих стран захлестнули западную Европу. Миграционный поток бедных и дешевой рабочей силы будет только нарастать до тех пор, пока их жизненный вопрос безопасности не будет решен на местах. Это задача, поставленная перед всем человечеством.

Ковсем указанному можно добавить факт духовного обнищания огромной части простого народа, в большой степени, тех, от поведения и поступков которых страдает мировая экономика, политика, культура, а в послед-

твие, земная цивилизация. В условиях глобализации и транснациональной экономики социально-стратификационный процесс углубляется, трудовой народ эксплуатируется, возрождаются такие дикие пережитки прошлой истории как рабство, торговля людьми.

Политический эгоизм мировых игроков приводит к чрезмерной идеализации и максимальной политизации религии, в результате которых происходит массовая психологизация и нарастает враждебность и ненависть на почве религиозной идеологии и принадлежности. Религиозно-идеологическое противостояние становится актуальным оружием решения политических споров и стратегических планов. В результате происходит сращивание преступных группировки религиозно-радикальных формирований. Здесь бы было уместно напомнить высказывание Президента России Владимира Путина на трибуне ООН в дни празднования 70-летия данной, по истине международной организации: «Вы хоть понимаете, что натворили? Уничтожить «цветы мира» революциями» государственность на Ближнем Востоке, Запад породил ИГИЛ».

Таким образом, в настоящее время война, которая угрожает не только отдельным народам, государствам, регионам во всем человечеству – непобеждена. А должна быть сломлена, иначе земной цивилизации может прийти конец. В результате ума и стремления самого человека, самих жителей этой прекрасной планеты.

В протяжении всей своей истории земной жизни существовали и будут существовать аспекты человеческого разума. Мечта о лучшей жизни, социальное справедливое для всеобщества, социальное равенство. Были высказаны и написаны нежные слова социальных мыслей и предложения по этому поводу. Они продолжают оставаться актуальными и в XXI столетии. В условиях экономической, экологической, культурной, политической реальности нового столетия рождаются новые передовые социальные мысли, программы и планы, рожденные в высшем разуме. Они должны быть услышаны всеми жителями современного мира, включая мировую, экономическую и политическую элиты.

Обсуждаемая нами книга «НАУКА ГЛОБАЛЬНОГО МИРА И МИРОЛЮБОЛОГИЯ: первое общее благо и право человека, революция социальных наук, создание мира из гармонии и победы мира над двойной в XXI веке.» Санкт-Петербург: Политехнический университет, 2015. - 430 с.», является одним из первых духовно-нравственных, научно-практических вызовов общечеловеческого разума. В числе создателей науки глобального мира не только современники, но и представители истории науки, передовые мыслители древнейших времен до настоящего времени: Нума Помпилий, Эразм Роттердамский, Иммануил Кант, Махатма Ганди, Николай Рерих, Мартин Лютер Кинг, Лев Семашко, Абдул Калам и другие. Авторы названной книги, не без основания включают в ряд создателей науки глобального гармоничного мира нынешних президентов России и Республики Казахстан.

Глобальный учебник «Наука глобального мира и миролюбология» содержит авторские видения архитектуры будущего гармоничного мира. Ее структура включает следующие коренные преобразования для всего мира:

- Демилитаризация экономики. Глобальное разоружение;
- Налаживание экологии мира;
- Создание глобального закона – Конституции мира;
- Утверждение глобальной психологии на основе образованности мира;
- Толерантность глобального мира;
- Лидерство молодежи в строительстве глобального мира;
- Гармония науки и религии;
- Глобальное гармоничное образование;
- Глобальная демократия;
- Язык глобального мира;
- Институты гармоничной экономики;
- Утверждение принципа ненасилия;
- Эволюция в сознании глобального мира;
- Искусство глобального мира и др.

Кстати, некоторые аспекты строительства гармоничного современного глобального мира были озвучены и на 70-

летнем юбилейном заседании Генеральной Ассамблеи ООН (сентябрь 2015 года) из уст президентов Казахстана (необходимость разработки концепции будущего, возрождение доверия между государствами, обновление деятельности ООН как качества мировой политической системы), России (необходимость всеобщего стремления к созданию гармоничного глобального мира) и Китая (богатые страны не должны диктовать навязывать бедным государствам свои интересы).

Поутверждению авторов книги, глобальный мир это еще что-то неизвестное, но необходимое в будущем, вот отличие от войны как чего-то известного, происходящего сегодня и абсолютно не нужного человечеству в будущем.

Ответы на еще неизвестные вопросы дает теоретическое ядро социальной науки СОЦИОНОМ – современное мышление, революция современного мышления, не только о содержании, но и о способе достижения глобального мира.

СОЦИОНОМ – мировоззренческий центр, исторический приоритет современного научного знания, целостный теоретический центр социальной науки вообще и науки мира, в частности. Он предполагает наибольший научный и практически интерес для человечества, олицетворяет революцию мирового мышления из социальной гармонии СФЕРНО В (социальный геном глобального мира) и адекватным началом науки глобального мира.

В книге НГМизбрана методология изложения от мира, от его теоретического центра к периферии, от логического конца практическому началу, от теоретического вывода к эмпирическому обоснованию, от целого к частям, от познания целостной гармонии глобального мира к познанию гармонии его частей. Исходя из этого, определены следующие части Науки глобального мира:

- Открытие эры мирной истории человечества и гармонии: наука глобального мира;

- Завершение военной истории человечества: конец военной науки и мира из войны.

Первая часть включает такие разделы, как революция социального мышления и научный прорыв; архитектур глобального мира, прорыв истории; эволюция глобального мира и сознания; начало военной истории; искусство глобального мира.

Автораяглава книги освещает военную науку, как лучше убивать; факты военного преступления против человечества; возможности победы науки глобального мира над милитаризмом в войнам вообще.

Авторами книги представлены глобальная статистика, рассуждения опираются на эмпирику. Основное внимание авторов книги сосредоточено на построении системы глобального революционного социального мышления, представлению о самих передовых идеях, мыслях, высказывании лучших представителей мирового сообщества в историческом контексте – из древнейших времен до настоящего времени. Например, об Африканской философии «убунту»: вне его изма для глобального мира и гармонии.

Люди стремятся к миру в своих домах, странах, регионах и мире. Тем не менее, их усилия были часто обречены на провал из-за отсутствия научного понимания реальной цели.

Африканская философия «убунту» показала свою способность создавать и построить мир гармонии... «Ни один индивид не может претендовать быть человеком в изоляции, без взаимосвязи с другими. Человек становится человеком через других людей. Поэтому люди должны участвовать и создавать человечество, понимая их взаимозависимость и уважая их особенности» (с. 116).

Жизненные навыки убунту включают все ряд принципов, таких как самобытность, братство, равенство, взаимность, сочувствие, терпимость, уважение и отсутствие угнетения. Убунту включает все совместное счастье людей, чувств взаимозависимого выживания и духа совместного богатства общества. В целом, они способствуют формированию конечной гуманности и достойного рассмотрения другого как своего образа, то есть, убунту – это культура, философия и мораль.

Убунту – мощная альтернатива нынешним мировым кризисам, непременное условие для справедливости и устойчивого мирового порядка.

В качестве учебника, настоящая книга содержит богатый и содержательный материал, в которых раскрываются сущности передовых идей социальных мыслителей – субъектов глобального гармоничного мира. Например,

«Когда красота есть в характере,

Тогда гармония поселится в доме», мудрец Конфуций.

«Когда гармония есть в доме,

Тогда порядок поселится в народе», мудрец Будда.

Когда порядок есть в народе,

Тогда мир поселится на земле», мудрец Абдул Калам.

То есть, это краткая формула глобального мира. Источник глобального – мера и гармония во всех сферах человечества, соответствующий порядок в его социальной, духовной, политической и экономической жизни (с. 10-11).

Махатма Ганди, человек, который обеспечил независимость Индии насилем, говорил: «В начале вас не мечают, затем над вами смеются, затем вами борются, затем вы побеждаете». Если изложенные в книге социальные мысли и социальная культура станут культурой социальномышления миллионов, если да же не миллиардов

юднейназемле,точеловечествосохранитвсеобщиймир,мироваяполитикаибизнесстанетнравственной,уйдети зпрактикиобщественныхотношенийненависть,эксплуатация,бедность.Безусловно,начатаядушевноблагоро дными,поистинечеловечнымиикомпетентнымилюдьминаукаглобальногогармоничногомиранайдетсвоепр одолжения.Поэтомукнига«НАУКАГЛОБАЛЬ-НОГОМИРАИЛИМИРОЛЮБОЛОГИЯ:первоеобщееблагоиправочеловека,революциясоциальныхнаук,со зданиемираизгармонииипобедамиранадвойнойвXXIвеке.-Санкт-Петербург:Политехниче-скийуниверситет,2015.»представляетсобойучебный,социальновоспитывающийматериалиобразовательно-культурноедостояниедлягражданвсегомира.

Дляполномасштабнойреализацииотмеченныхвкнигеонаукеглобальногомиразадач,какутвержда-ютееавторы,необходимнаучныйпрорывиреволюциявсоциальномсознанииэлитыинарода.Какнампредставл яетсяпоявлениерассматриваемоготруда,сучастием88авторовиз30стран,втомчислеказахстанскогуюченогоУ разаБаймуратова,академикаНАНПК,экономиста,вице-президентаГлобально-гоСоюзаГармонии,ужеговоритоначалекоренногомасштабногоиреволюционногоизменениясоциального мышления.Самучебникориентированменнонакачественноеизменениеисоциальногомышлениямиллионов,м иллиардовлюдейназемле,молодежиипоэтомуслуживаетширокогораспространения,пропагандыосновны хидей,целейизадач.

Р.Б.Абсаттаров,член-корреспондентНАНПК,
докторфилософскихнаук,профессор.

Т.Ж.Калдыбаева,докторсоциологическихнаук,профессор

**ҰСЫНЫСТАР ҮШІН
ДЛЯ ЗАМЕТОК**

Thank you for trying Soda PDF